

Grinnstaidéar ar an nGaol Gabhlánach:

Anailís Shochstairiúil ar Nádúr an Dátheangachais
Shochaíoch in Éirinn le linn an Fichiú hAois

Gráinne Ní Bhreithiún

Tá an tráchtas seo á chur faoi bhráid Ollscoil na hÉireann, Má Nuad
don chéim dochtúireachta ag
Gráinne Ní Bhreithiún, B.A.

Scoil an Léinn Cheiltigh,
Ollscoil na hÉireann, Má Nuad, Co. Chill Dara, Éire.

Stiúrthóir: An Dr Tadhg Ó Dúshláine
Roinn na Nua-Ghaeilge

Ollamh na Nua-Ghaeilge: An tOll. Ruairí Ó hUiginn

Aibreán 2014

Imleabhar 1/2

Coimriú

Tugann an taighde seo aghaidh ar fheiniméan an dátheangachais shochaíoch i gcás phobal na hÉireann. Díritear ar an nGaeilge agus ar an mBéarla, teangacha neadaithe i stair na tíre, agus ar an ngaol eatarthu, chun na críche seo. Tuigtear gur féidir iniúchadh a dhéanamh ar choincheap an dátheangachais trí dhá lionsa éagsúla go príomha – lionsa a dhíríonn ar an gcoincheap mar thréith an duine aonair, agus lionsa eile a dhíríonn ar an gcoincheap mar thréith grúpa cainteoirí nó pobail. Is ar an gcoincheap deireanach a dhíríonn an taighde seo, coincheap a dtugtar an dátheangachas sochaíoch air.

Léirítear ina bhfuil scríofa ar an ábhar seo gur feiniméan uilíoch é an dátheangachas agus go bhfuil an iliomad diminsean ag baint leis. Go bunúsach, áfach, baintear leas as mar shaintréith nuair atáthar ag déanamh cur síos ar staid ina bhfuil úsáid dhá theanga i bpobal faoi leith le tabhairt faoi deara. Is léir ó shainmhínte an fheiniméin nach mór díriú ar shaincheisteanna amhail stádas agus ról na dteangacha sa phobal, meon an phobail i leith na dteangacha úd, cinntithigh rogha teanga agus úsáidí praiticiúla agus siombalacha na dteangacha.

Is é croí theoiric an tsaothair seo ná gur féidir stádas teangacha a chur i gcoibhneas lena chéile, agus más cothrom lena chéile iad i bpobal faoi leith, gur féidir dátheangachas cothrománach a thabhairt ar an staid theangeolaíoch. Fiosraítear bailíocht an lipéid seo i gcás phobal na hÉireann sa saothar seo. Leagtar béim ar thrí réimse (nó trí ghné saoil mar a mhaítear i sainmhíniú bunúil an lipéid) faoi leith nach mór iniúchadh a dhéanamh orthu i ndáil leis an gcomhionannas stádais seo: réimse an teaghlaigh, an réimse oifigiúil agus an réimse cultúrtha. Baintear úsáid as creatlach theoiriciúil UNESCO i leith ‘Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol’ (*UNESCO's Language Vitality and Endangerment Methodological Guideline*) mar chreatlach chun na críche seo. Is meascán de mhodhanna cáilíochtúla agus de mhodhanna cainníochtúla iad a mbaintear úsáid astu d’fhonn tuiscint níos fearr a fháil ar: 1) sheachadadh na Gaeilge agus an Bhéarla go hidirghlúineach; 2) líon iomlán chainteoirí na dteangacha; 3) líon chainteoirí na dteangacha i gcoibhneas leis an daonra iomlán;

4) iompuithe i réimsí úsáide na dteangacha; 5) fhreagairt na dteangacha do réimsí agus do mheáin nua; 6) na hábhair oideachas teanga agus litearthachta atá ar fáil sna teangacha; 7) mheon teanga agus pholasaithe teanga rialtais agus institiúide; 8) mheon phobal na hÉireann i leith a dteangacha féin; agus ar 9) chineál agus ar chaighdeán doiciméadaithe na dteangacha. Rianaíonn cás-staidéir faoi leith i gcaitheamh an tsaothair seo an tionchar a bhí ag institiúidí éagsúla ar stádas na Gaeilge go háirithe, agus é mar aidhm acu cur go suntasach le seasmhacht an dátheangachais shochaíoch.

Tugann an taighde le tuiscint gur leochaileach agus gurbh éagothrom a bhí dátheangachas sochaíoch na hÉireann ag deireadh an fichiú haois agus creidtear nach bhfuil mórán athraithe tagtha ar an scéal ó shin. Sainithníodh laigí maidir le seachadadh na Gaeilge mar mháthairtheanga go háirithe, agus is ríléir gur ‘go cinnte i mbaol’ atá an teanga i dtéarmaí chreatlach UNESCO. Léiríodh go follasach nárbh ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla ag deireadh na tréimhse iniúchta agus, ar an ábhar sin, áitítear anseo gur lipéad neamhchruinn éigiallda é an dátheangachas cothrománach chun cur síos a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais shochaíoch in Éirinn.

Clár an Ábhair

Nóta Buíochais	i
Gluais	iii
Giorrúcháin	viii
Liosta na dTáblaí	ix
Liosta na Léaráidí	x
1 Caibidil a hAon: Brollach	1
1.1 Achoimre.....	1
1.2 Scóip an Taighde: Téarmaí Tagartha	2
1.3 Leagan Amach an tSaothair	14
1.4 Ábharthacht an Taighde	20
2 Caibidil a Dó: Léirbhreithniú ar a bhfuil scríofa ar Fheiniméan an Dátheangachais Shochaíoch	27
2.1 Taighde déanta go dtí seo: Réamhrá	27
2.2 An Dátheangachas Sochaíoch	27
2.2.1 An Dátheangachas Sochaíoch - Sainmhínte	28
2.2.2 Creatlacha d’fhonn an Dátheangachas Sochaíoch a iniúchadh	38
2.2.3 Ag tomhas an Dátheangachais Shochaíoch	41
2.2.4 Tíopeolaíochtaí agus Córais Rangaithe d’fhonn Gaol Teangacha a léiriú ...	42
2.2.5 Cúlra an Dátheangachais Shochaíoch.....	43
2.2.6 Córais Rangaithe – Sochaithe Dátheangacha.....	44
2.2.7 Laigí a luaitear leis an Dátheangachas Aonair agus leis an Dátheangachas Sochaíoch araon	49
2.2.8 An Débhéascna.....	53
2.3 An Dátheangachas mar Thréith Phobal na hÉireann	64
2.3.1 Stair an Dátheangachais in Éirinn.....	64
2.3.2 Gnéithe Sainitheacha den Dátheangachas in Éirinn.....	65
2.3.3 Taighde Uí Riagáin	66
2.3.4 Taighde Uí Mhurchú	75
2.3.5 Taighde Eagarthóirí <i>An Chonair Chaoch: an Mionteangachas sa Dátheangachas</i>	77
2.3.6 An tIompú Teanga.....	81
2.4 Tíopeolaíocht Pohl	83
2.4.1 An Dátheangachas Cothrománach – Leathnú ‘Ionadaíoch’ air.....	89
2.5 Tátal.....	91
3 Caibidil a Trí: An Mhodheolaíocht	93
3.1 Modhanna Taighde: Céimeanna an Phróisis.....	93
3.2 Modh Cuí a phleanáil.....	98
3.3 Stádas Teanga a iniúchadh: Modh Oiriúnach.....	101
3.4 Creatlach UNESCO: Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol	104
3.5 Lochtanna Chreatlach UNESCO	109

3.6	Modh Oibre an Chás-Staidéir.....	111
3.7	An Modh Amhairc.....	125
4	Caibidil a Ceathair: Fothacaí Teoiriciúla an Taighde – Ag géarú an Fhócais Choincheapúil.....	128
4.1	Réamhrá: Teoiricí ag treorú an Taighde.....	128
4.2	Teanga.....	130
4.3	Tíopeolaíochtaí agus Córais Rangaithe d’fhonn Gaol Teangacha a léiriú.....	131
4.3.1	Taighde Ferguson.....	131
4.3.2	Taighde Stewart.....	143
4.3.3	Taighde Kloss.....	146
4.3.4	Ferguson, Stewart, Kloss agus Stádas Teanga.....	153
4.3.5	Taighde Edwards.....	154
4.3.6	Taighde Haugen.....	156
4.4	Aonteangachas Vs. Dátheangachas Vs. Ilteangachas.....	158
4.5	Coibhneasacht.....	161
4.6	Stádas Teanga – Réamhrá.....	162
4.6.1	Coincheap Stádas Teanga – Sainmhíneithe.....	162
4.6.2	Bealaí le hIníúchadh a dhéanamh ar Stádas Teanga.....	167
4.6.3	Múnla Fishman.....	169
4.6.4	Stádas Teanga agus Tosca Beogacht Teanga UNESCO.....	175
4.6.5	Stádas na Gaeilge agus an Bhéarla a chur i gComparáid.....	176
4.6.6	Feidhm Teanga.....	185
4.7	Tátal.....	190
5	Caibidil a Cúig: An Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach.....	192
5.1	Réamhrá.....	192
5.2	Comhionannas Stádais i Réimse an Teaghlaigh.....	195
5.3	Creatlach UNESCO.....	199
5.4	Tionchar Gnéithe Eile ar Sheachadadh na Teanga go hIdirghlúineach ...	206
5.5	Feachtais Teanga.....	212
5.6	An Sealbhú Teanga.....	215
5.7	Úsáid na Gaeilge i Réimse an Teaghlaigh sa Ghaeltacht.....	218
5.8	Úsáid na Gaeilge i Réimse an Teaghlaigh sna Limistéir taobh amuigh de Limistéir na Gaeltachta.....	226
5.9	Tábhacht na Toisce Seachadta.....	228
5.10	Socruithe chun an Seachadadh Teanga i Réimse an Teaghlaigh a neartú	231
5.11	Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach: Úsáideacht an Daonáirimh.....	236
5.12	Tátal.....	247
6	Caibidil a Sé: Líon Iomlán na gCainteoirí agus Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán.....	250
6.1	Réamhrá: Teangacha na nDaoine, Líon na gCainteoirí.....	250
6.2	Daonáireamh na hÉireann: Éiginnteacht maidir le Staitisticí?.....	257
6.3	Toisc Uimhir a Dó: Líon Iomlán na gCainteoirí.....	264
6.4	Toisc Uimhir a Trí: Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán	271
6.5	Tátal.....	275

Nóta Buíochais

Ar an gcéad dul síos, ba mhaith liom buíochas ó chroí a ghabháil le mo stiúrthóir, an Dr Tadhg Ó Dúshláine, agus mé i mbun an taighde seo. Táim fíorbhuíoch de as a chuid tacaíochta leanúnaí agus is cinnte nach bhféadfainn an saothar seo a chríochnú gan an misneach a thug sé dom, an chomhairle a chuir sé orm agus an eagna a roinn sé liom go flaithiúil agus go móraigeanta.

Ina theannta sin, ba mhaith liom mo bhuíochas a ghabháil go speisialta leis an Dr Tracey Ní Mhaonaigh as a cuid moltaí agus a cuid treorach agus mé ag druidim le deireadh an iniúchta seo. Táim fíorbhuíoch di as an gcomhairle a chuir sí orm. Táim an-bhuíoch freisin as an tacaíocht a fuair mé ó bhaill foirne uile Roinn na Nua-Ghaeilge, Ollscoil na hÉireann, Má Nuad le linn dom bheith mar mhac léinn fochéime agus iarchéime agus gabhaim buíochas le rúnaí na Roinne, Mairéad Uí Fhlatharta, go speisialta, as an gcabhair a thug sí dom.

Ba mhaith liom mo bhuíochas a ghabháil leis an Ollamh Margaret Kelleher, leis an Dr John Keating, leis an Ollamh Ruairí Ó hUiginn agus le baill foirne *An Foras Feasa* freisin as an gcúnamh agus as an tacaíocht a tugadh dom agus an taighde seo ar bun agam. Táim faoi chomaoin mhór acu as an maoiniú a bronnadh orm.

Táim an-bhuíoch freisin de bhaill foirne Chartlann an Choláiste Ollscoile, Baile Átha Cliath agus den fhoireann i Leabharlann Eoin Pól II, Ollscoil na hÉireann, Má Nuad. Gabhaim buíochas le Val McBride a oibríonn sa Phríomh-Oifig Staidrimh as an gcabhair a thug sé dom go háirithe.

Ba mhaith liom buíochas ó chroí a ghabháil le daoine áirithe a thug grá as cuimse dom i leith na Gaeilge ó aois an-óg; gabhaim buíochas le Máistir Eoin Ó Donnagáin agus múinteoirí Ghaelscoil Naomh Pádraig, agus le hÁine Ní Ghallchobhair agus le múinteoirí Choláiste Cois Life. Táim fíorbhuíoch den

mhúinteoir Gaeilge iontach a bhí agam, Áine Ní Bheacháin, go háirithe, as ucht an chúnaimh fhlaithiúil a thug sí dom agus mé i mo mhac léinn meánscoile.

Gabhaim buíochas le mo chairde tuisceanacha agus tacúla agus mé i mbun an taighde seo. Tuigeann sibh go rí-mhaith cé sibh. Gabhaim buíochas speisialta le Barbara Strahan as an uchtach a thug sí dom.

Táim fíorbhuíoch de mo dheirfiúr, Aislínn, go speisialta as a cuid tacaíochta agus as an misneach a thugann sí dom i gcónaí. Gabhaim buíochas ó chroí leat, a Aisi.

Ba shuntasach an tacaíocht, an tuiscint agus an grá a fuair mé ó Damien agus mé ag gabháil don taighde seo, agus táim fíorbhuíoch de. Gabhaim mo bhuíochas leat, a stór.

Ar deireadh, ba mhaith liom mo bhuíochas ó chroí a ghabháil le mo mháthair, Róisín, agus le m'athair Hugh as ucht an ghrá, na 'hardtacaíochta' agus gach cineál cúnaimh a thugann siad dom ar bhonn laethúil. Táim fíorbhuíoch den bheirt agaibh agus tiomnaím an saothar seo daoibh.

Gluais

Ardleagan - an leagan den teanga (nó teanga faoi leith) a mbaintear úsáid aisti i suíomhanna foirmeálta agus le haghaidh feidhmeanna foirmeálta i gcomhthéacs na **débhéascna**. Baintear úsáid as an leagan seo, go hiondúil, i seanmóirí, in óráidí, i léachtaí ollscoile agus in eagarfhocail nuachtán, mar shampla, agus is leagan í a fhoghlaimítear ar scoil i gcoitinne. Bíonn gradam ag baint leis an leagan seo agus an-mheas uirthi. De ghnáth, bíonn cnuasach mór litríochta ar fáil san Ardleagan agus is leagan den teanga í a bhfuil caighdeánú le sonrú uirthi. Is ionann ‘caighdeánú’ agus ‘*standardization*’ anseo.

Beogacht Teanga - téarma a mbaintear úsáid as d’fhonn acmhainn teanga chun leanúint ar aghaidh mar theanga inti féin i dtimpeallacht ilteangach a chur in iúl.

Cainteoir - duine éigin a fhéintuairiscíonn go bhfuil ar a c(h)umas an teanga faoi chaibidil a labhairt (ní gá go mbainfeadh sé/ sí úsáid rialta as an teanga).

Creatlach Theoiriciúil UNESCO i leith Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol (2003) - is creatlach theoiriciúil í seo a dearadh d’fhonn éagsúlacht teanga a chur chun cinn, d’fhonn staid theangeolaíoch a mheasúnú agus d’fhonn beogacht teanga a shocrú. Is í feidhm amháin den chreatlach ná **stádas teanga** a mheasúnú agus is ar an bhfeidhm seo a dhíríonn an taighde seo.

An Dátheangachas Comhchoiteann - féach **an dátheangachas sochaíoch**.

An Dátheangachas Cothrom - i leith an duine aonair, féach **an dátheangachas cothromaithe**; i leith pobail/ sochaí, féach **an dátheangachas cothrománach**.

An Dátheangachas Cothromaithe - tagraíonn sé don chainteoir a bhfuil cumas cothrom bainte amach aige nó aici in dhá theanga éagsúla.

An Dátheangachas Cothrománach - cineál dátheangachais a fhaightear i suíomhanna a bhfuil stádas coibhéiseach nó stádas comhionann bainte amach ag dhá theanga éagsúla i saol oifigiúil, i saol cultúrtha agus i saol teaghlaigh grúpa cainteoirí nó sochaí.

An Dátheangachas Ingearach - staid ina mbíonn teanga chaighdeánaithe (teanga a bhfuil caighdeánú le sonrú uirthi), le canúint leithleach ach gaolmhar fós féin, ag cainteoir. Tugtar **débhéascna** ar an gcineál staide seo go minic.

An Dátheangachas Sochaíoch - staid ina bhfuil an dátheangachas mar shaintréith ag pobal, .i. staid ina bhfuil úsáid dhá theanga i bpobal faoi leith le tabhairt faoi deara. D'fhéadfadh an úsáid sin a bheith bunaithe ar dhaoine aonaracha aonteangacha, ag baint úsáide as teangacha éagsúla, nó d'fhéadfadh sé a bheith bunaithe ar mhéid áirithe daoine (an pobal go léir, fiú) a bheith dátheangach.

An Dátheangachas Sóisialta - féach **an dátheangachas sochaíoch**.

An Dátheangachas Trasánach - staid ina mbíonn canúint nó teanga neamhchaighdeánaithe in úsáid ag cainteoir in éineacht le teanga chaighdeánaithe, agus nach bhfuil aon ghaol acu lena chéile.

Débhéascna - socrú teanga ina mbaintear úsáid as dhá leagan den teanga chéanna nó dhá theanga éagsúla le haghaidh feidhmeanna éagsúla. Cinntíonn an socrú seasmhach seo nach mbíonn coimhlint teanga ann. Baintear úsáid as an ‘**Ardleagan**’, go hiondúil, i suíomhanna foirmeálta agus le haghaidh feidhmeanna foirmeálta. Is leagan í a fhoghlaimítear ar scoil i gcoitinne. Baintear úsáid as an ‘**Gnáthleagan**’, go hiondúil, i suíomhanna neamhfhoirmeálta agus le haghaidh feidhmeanna neamhfhoirmeálta. Is leagan í a shealbhaítear go nádúrtha sa bhaile.

An Ghaeltacht - Glactar leis an sainmhíniú reachtúil a leagadh síos don choincheap san Acht Airí agus Rúnaithe (Leasú) 1956: ‘límistéirí sonraithe, is límistéirí ar Gaeilgeoirí mórchuid de na daoine iontu agus límistéirí ina n-aice sin ar dóigh leis an Rialtas gur cheart iad d’áireamh sa Ghaeltacht d’fhonn an Ghaeilge a chaomhaint agus a leathnú mar ghnáthurlabhra’.

Gnáthleagan - an leagan den teanga (nó teanga faoi leith) a mbaintear úsáid aisti i suíomhanna neamhfhoirmeálta agus le haghaidh feidhmeanna neamhfhoirmeálta i gcomhthéacs na **débhéascna**. Baintear úsáid as an leagan seo, go hiondúil, i réimse an teaghlaigh le gaolta agus le cairde, agus i sobaldrámaí, mar shampla, agus is leagan í a shealbhaítear go nádúrtha sa bhaile. De ghnáth, ní bhíonn an leagan seo faoi ghradam agus ní bhíonn caighdeánú le sonrú uirthi.

Grúpa Eitneatheangeolaíoch - grúpa cainteoirí a bhfuil teanga agus cultúr faoi leith acu, a thugann féiniúlacht uathúil dóibh.

Máthairtheanga/ Teanga Dhúchais - an teanga a fhoghlaimítear ón gcliabhán agus an chéad teanga a fhoghlaimíonn an páiste (a tharlaíonn go hiondúil i réimse an teaghlaigh). D'fhéadfadh níos mó ná teanga amháin a bheith i gceist.

Oideachas Teanga - múineadh agus foghlaim teanga.

Pleanáil Teanga - gníomhaíocht eagraithe chun dul i bhfeidhm ar stádas, ar struchtúr nó ar shealbhú teanga d'aon ghnó. Bíonn spriocanna i gceist leis an bpleanáil teanga agus clár (nó plean) d'fhonn na spriocanna sin a bhaint amach.

Pobal na hÉireann - tagraíonn sé don phobal atá ina chónaí sna sé chontae is fiche.

Polasaí Teanga - tagraíonn sé do phleanáil fhollasach nó intuigthe teanga ag comhlachtaí oifigiúla. Is rialacha nó treoirlínte a bhíonn iontu i ndáil le sealbhú teanga, struchtúr teanga agus úsáid teanga. Bunaítear agus cuirtear i bhfeidhm iad, go hiondúil, laistigh de náisiúin nó d'institiúidí cosúil le scoileanna nó réimsí oibre.

Réimse Teanga - an suíomh sóisialta ina mbaintear úsáid as teanga amháin de rogha (nó de bhreis) ar theanga eile.

Stádas Teanga - ‘céard is féidir’ le cainteoirí a dhéanamh leis an teanga, .i. an poitéinseal atá ann maidir leis an teanga a úsáid go teangeolaíoch, go déimeagrafach, go cultúrtha, go heacnamaíoch, go polaitiúil agus go dlíthiúil.

Giorrúcháin

BTTB	Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol (UNESCO, 2003)
CILAR/CLAR	<i>Committee on Irish Language Attitudes Research</i> (1975)
CnaG	Cumann na nGaedheal
CSO	Central Statistics Office
FG	Fine Gael
FF	Fianna Fáil
GIDS	Graded Intergenerational Disruption Scale (Fishman, 1991e)
HL	Heritage Language
INTO	Irish National Teachers Organisation
ITÉ	Institiúid Teangeolaíochta Éireann
LVE	<i>Language Vitality and Endangerment</i> (UNESCO, 2003)
N	Neamhspleách
PALO	Páirtí an Lucht Oibre
RLS	<i>Reversing Language Shift</i> (Fishman, 1991e)
RTÉ	Raidió Teilifís Éireann
SCT	<i>Staidéar Cuimsitheach Teangeolaíoch ar Úsáid na Gaeilge sa Ghaeltacht</i> (Ó Giollagáin <i>et al.</i> , 2007a)
SGBI	Scála Grádaithe um Bhriseadh Idirghlúine (Fishman, 1991e)
SLG	Scéim Labhairt na Gaeilge
SPIL	The Society for the Preservation of the Irish Language
TG4/TnaG	Teilifís na Gaeilge
UNESCO	United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation

Liosta na dTáblaí

Tábla 1:1 Na Naisc idir na Cuir Chuige Theoiriciúla atá mar Fhothacaí an Taighde seo	12
Tábla 2:1 An Débhéascna agus an Dátheangachas Aonair	58
Tábla 3:1 Samplaí den Iompraíocht Thipiciúil agus Samplaí de na Prionsabail Thipiciúla, dar le Livesey agus Lawson, a ghabhann leis an gCultúr Briotanach	114
Tábla 3:2 Na Naisc idir na Cuir Chuige Theoiriciúla atá mar Fhothacaí an Taighde seo (na Cás-Staidéir san áireamh)	123
Tábla 4:1 Scála Grádaithe um Bhriseadh Idirghlúine (Fishman).....	172
Tábla 4:2 Múnla Bauman ar Stádas agus Straitéisí Teanga	184
Tábla 5:1 Toisc 1 – Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach	200
Tábla 5:2 Anailís Uí Éallaithe: Úsáid na Gaeilge i measc Pháistí Réamhscoile sa Ghaeltacht	225
Tábla 6:1 Toisc 3 – Líon na gCainteoirí i gcoibhneas leis an Daonra Iomlán....	272
Tábla 6:2 Céatadán na gCainteoirí Gaeilge sa tSochaí, i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán, a bhí 3 Bliana d’Aois agus os a chionn ó 1926 ar aghaidh	274

Liosta na Léaráidí

Léaráid 1:1 Creatlach UNESCO i leith Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol	8
Léaráid 1:2 An Dátheangachas Sochaíoch in Éirinn le linn an Fichiú hAois agus na Réimsí Tacaíochta	11
Léaráid 2:1 Nasc Tamburelli idir an Dátheangachas, an Débhéascna, an Dátheangachas Cothrománach agus Cúrsaí Beogachta	90
Léaráid 3:1 Gnéithe a bhaineann le Cultúr Sochaí.....	113
Léaráid 5:1 Líon na gCainteoirí Gaeilge san Aoisghrúpa 3-4 Bliana d’Aois ar Bhonn Contae le linn an Fichiú hAois	241
Léaráid 5:2 Céatadán na gCainteoirí Gaeilge san Aoisghrúpa 3 – 4 Bliana d’Aois sna Ceantair Ghaeltachta idir 1961 agus 2006.....	245
Léaráid 6:1 Líon na gCainteoirí Gaeilge ó na Daonáirimh Uilig idir 1926 – 2006 ar Bhonn Contae go Náisiúnta	255

1 Caibidil a hAon: Brollach

1.1 Achoimre

Iompar teanga a dheimhníonn go praiticiúil stádas teangacha i measc an phobail agus tá gach uile chosúlacht ar chás na hÉireann go bhfuil dátheangaigh chumasacha sa tír ach gur deacair a mhaíomh gur dátheangachas cothrománach atá ar fáil.

Is é seo focal scoir Uí Neachtain (2012, lch 45) ina halt, ‘Ilteangachas agus Débhéascna’, a foilsíodh sa saothar ceannródaíoch Gaeilge, *An tSochtheangeolaíocht: Feidhm agus Tuairisc*, sa bhliain 2012, ráiteas ina ndéanann sí cur síos ar an gcineál dátheangachais a fheictear di in Éirinn san aonú haois is fiche. Deir sí gur deacair a mhaíomh gur dátheangachas cothrománach atá le fáil in Éirinn, ach ní sholáthraíonn sí cruthúnas coincheapa ar an ábhar seo. Dearbhaítear, ina cheann sin, san iniúchadh ar an dátheangachas sochaíoch comhaimseartha in Éirinn sa leabhar, *An Chonair Chaoch: An Mionteangachas sa Dátheangachas* (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 5), gurb é ‘... glacadh neamhchúramach le háitimh bhunaidh an dátheangachais chothroim’, ceann de na laigí is mó a fhaightear sa phlé ceannasach ar an ábhar seo.¹

Déanann an saothar seo gach iarracht an bhearna eolais seo a líonadh, ag cíoradh cad as a dtáinig an téarma, an dátheangachas cothrománach, céard is brí leis, agus cén fáth ar cheap scoláirí áirithe gur oir sé do chás na hÉireann san fhichiú haois.

Is iad cuspóirí an taighde seo:

- i) tuiscint níos doimhne a fháil ar choincheap an dátheangachais mar thréith a bhaineann le pobal na hÉireann;

¹ Deir Ó Curnáin (2012, lch 352) mar shampla; ‘Ní heol dom aon tsochaí nua-aoiseach ina bhfuil an dátheangachas cothrom buan’.

- ii) peirspictíocht nua a sholáthar ar an ngaol idir an Ghaeilge agus an Béarla trí úsáid a bhaint as creatlach theoriciúil UNESCO (2003) i leith BTTB;²
- iii) bailíocht lipéad an dátheangachais chothrománaigh a thástáil agus;
- iv) léargas níos cruinne a fháil ar institiúidí faoi leith atá tar éis cur go mór le stádas na Gaeilge.

Is é ráiteas taighde an tsaothair seo ná gur lipéad neamhchruinn éigiallda é an dátheangachas cothrománach ar an gcineál dátheangachais shochoaíoch a tháinig chun cinn in Éirinn, ar bhonn náisiúnta, le linn an fichiú haois. An méid sin ráite, creidtear go bhféadfaí leas a bhaint as an lipéad mar threoir chun beart fadréimhseach a phleanáil maidir leis an ngaol a d'fhéadfadh a bheith ag an nGaeilge agus ag an mBéarla ó thaobh beogachta agus ó thaobh stádais de sa todhchaí. Léireofar sa saothar seo an chaoi ar thángthas ar an tátal sin.

1.2 Scóip an Taighde: Téarmaí Tagartha

Léireofar sa chéad chaibidil eile gur saintréith é an dátheangachas a bhaineann le pobal na hÉireann, saintréith a théann siar i bhfad. Ní dhíreofar ar stádas, ar úsáid nó ar róil na Gaeilge sa Ghaeltacht amháin sa saothar seo, ach glacfar le cur chuige náisiúnta, cur chuige nach ndéanfaidh leithcheal ar na háiteanna agus ar na comhthéacsanna ina labhraítí an Ghaeilge sna sé chontae is fiche.³ Áitítear anseo

² As Béarla, ciallaíonn sé seo '*Language Vitality and Endangerment*'.

³ Mhaígh Ní Chéinnéide (2009, lch 12) agus í ina cathaoirleach ar an mBiúro Eorpach do Theangacha Neamhfhorleathana in Éirinn go '...[n-]aithnítear nach féidir an Ghaeilge a fhágaint mar theanga tuaithe amháin. Caithfimid a bheith inár lucht labhartha Gaeilge idir uirbeach agus tuaithe, agus bheith muiníneach asainn féin go bhfuil sí díreach chomh tábhachtach le haon teanga eile'.

gur neartaíodh beogacht na Gaeilge le linn na haoise seo caite lasmuigh de na réigiúin thraidisiúnta Ghaeltachta i réimsí faoi leith, agus gur suntasach na forbairtí d'ainneoin laigí tromchúiseacha sa phleanáil teanga a shrianaigh go mór an cineál dátheangachais shochaíoch a d'fhorbair. Go hachomair, is iad seo a leanas téarmaí tagartha an taighde:

- Iniúchadh a dhéanamh ar choincheap an dátheangachais shochaíoch;
- Iniúchadh a dhéanamh ar na cuir chuige ar glacadh leo d'fhonn cur síos a dhéanamh ar an gcineál dátheangachais shochaíoch a tháinig chun cinn in Éirinn;
- Bailíocht lipéad an dátheangachais chothrománaigh i gcás na hÉireann a fhionnadh;
- Tuairisciú a dhéanamh ar a bhfuil scríofa faoi choincheap an stádais teanga, agus sainmhíniú infheidhme a sholáthar ar mhaithe leis an taighde seo;
- Nasc a chruthú idir coincheap an stádais teanga agus coincheap na beogachta teanga;
- Iarracht a dhéanamh stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla a chur i gcomparáid lena chéile;
- Oiriúnacht chreatlach theoiriciúil UNESCO i leith BTTB chun an chomparáid stádais seo a chur i gcrích a léiriú;
- Agus tuiscint níos soiléire ar an gcineál dátheangachais shochaíoch a tháinig aníos chugainn a fháil.

Bunaítear an taighde seo ag an gcomhtheagmhas ina mbuaileann dioscúrsa an dátheangachais shochaíoch, dioscúrsa stádas teanga, dioscúrsa timpeall ar theangacha i mbaol agus dioscúrsa faoi bheogacht teangacha i gcoitinne le chéile. Dhearbhaigh Ó Murchú (1988, lch 248) an méid seo a leanas agus dátheangachas na hÉireann á phlé aige: *'First of all, there is no diglossia.'*^[4] *Both languages [an Ghaeilge agus an Béarla] occur over the full range of social domains, though the use of Irish in many of them is, of course, minimal. For the Republic of Ireland as a whole there is, to use the jargon, universal horizontal bilingualism.'*⁵ Tacaíonn Malmkjaer (2004, lch 84) leis an dearbhú seo, gur cineál dátheangachais chothrománaigh atá le tabhairt faoi deara in Éirinn. Mar a luadh thuas, áfach, is staid é a bhfuil amhras caite ag Ní Neachtain (2012, lch 45) agus ag Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 5) air. D'fhonn soiléiriú a fháil ar bhailíocht an lipéid seo, socraíodh athbhreithniú a dhéanamh ar shainmhíniú bunúil an choincheapa. Is coincheap é a chuimsigh an teangeolaí Beilgeach, Pohl (1965), ina thíopeolaíocht ar an dátheangachas sochaíoch. Pléann Baetens Beardsmore (1982, lch 5) an tíopeolaíocht seo a mhol Pohl, agus déanann sé aistriúchán uirthi. Tugadh faoi deara gur leag Pohl béim ar a) choincheap an stádais teanga agus b) choincheap na réimsí, agus sainmhíniú á thabhairt aige ar an dátheangachas cothrománach, cineál staid teanga, *'... where two distinct languages have an equivalent status in the official, cultural and family life of a group of speakers'* (Baetens Beardsmore, 1982, lch 5).

⁴ Is coincheap é an débhéascna a dtabharfar aghaidh air i gCaibidil a Dó. (Féach 2.2.8 An Débhéascna).

⁵ Maidir le húsáid an chló iodálaigh sa saothar seo, socraíodh cló iodálach a úsáid don Bhéarla i gcás na sleachta neamheangaithe athfhriotail le hidirdhealú níos soiléire a dhéanamh idir foinsí Gaeilge agus foinsí Béarla.

Tábla 1:1 Coincheap Pohl i leith an Dátheangachais Chothrománaigh

Stádas Teanga A = Stádas Teanga B	
i)	An Réimse Oifigiúil
ii)	An Réimse Cultúrtha
iii)	Réimse an Teaghlaigh

Chuathas i ngleic le haiste Mackey (1989) mar sin, chun tuiscint níos fearr a fháil ar choincheap an stádais teanga.

Ní mór an difear idir na téarmaí ‘stádas teanga’ agus ‘stádas na teanga’ a idirdhealú óna chéile ag an tús.⁶ Glactar leis go bhfuil ‘stádas teanga’^[7] ag an dá theanga atá á n-iniúchadh sa saothar seo, an Ghaeilge agus an Béarla. Is teangacha caighdeánaithe an dá cheann acu agus baineann Green (1993, lch 7) leas as na critéir seo a leanas agus stádas teanga na dteangacha Rómánsacha á mheas aige:

... standards clearly qualify for language status on such criteria: long association with a territory, where they are recognized as official and symbolic of national unity; accessibility to large populations as both first and second languages; endowment with a substantial written corpus of literary and cultural merit; codification by grammarians; and external recognition of their distinctness from contiguous lects.

I gcás na hÉireann, léireofar i gcaitheamh an tsaothair seo gur liosta critéar iad seo a chomhlíonann an Ghaeilge agus an Béarla araon. Dirítear anseo ar stádas na dteangacha, áfach, agus téann an taighde seo i ngleic le ceisteanna comhionannais.⁸

⁶ An difear, as Béarla, idir ‘*language status*’ agus ‘*status of the language*’.

⁷ ‘*language status*’.

⁸ Ciallaíonn ‘stádas teanga’, ‘*status of a language*’ sa saothar seo.

Leagann Mackey béim ar ‘céard is féidir’ le daoine a dhéanamh leis an teanga agus coincheap an stádais teanga á ríomh aige. Maíonn sé go bhfuil tionchar ag neart fachtóirí ar an bpoitéinseal atá ann teanga a úsáid; .i. stádas teangeolaíoch na teanga - muna bhfuil córas scríbhneoireachta ag an teanga, ní féidir í a úsáid d’fhonn cumarsáid scríofa a dhéanamh. Braitheann stádas déimeagrafach na teanga ar líon na ndaoine ar féidir leo cumarsáid a dhéanamh sa teanga, agus ar dháileadh tíreolaíoch na gcainteoirí sin. Ina theannta sin, braitheann stádas cultúrtha na teanga ar infhaighteacht táirgí cultúrtha sa teanga amhail leabhair, nuachtáin agus scannáin, agus ar deireadh, tá tionchar nach beag ar a bhfuil ceadaithe, ordaithe nó toirmisce ó thaobh úsáid teanga de (Mackey, 1989, lch 7). Creidtear go gceadaíonn creatlach theoiriciúil UNESCO i leith BTTB na gnéithe éagsúla seo a mbíonn tionchar suntasach acu ar stádas teanga a mheasúnú.⁹ Ceadaíonn an chreatlach cur chuige níos iomlánaíche d’fhonn stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla a chur i gcomparáid lena chéile, modheolaíocht nár sholáthair Pohl ina chuid oibre ar an ábhar seo d’fhonn comhionannas stádais^[10] a fhionnadh. Ar an ábhar sin, níorbh fholáir modheolaíocht eile a thástáil chun an ghné chomparáideach seo a shásamh. Ceanglaítear naisc, i gcaitheamh an tsaothair seo, mar sin, idir tosca beogachta UNESCO, agus na trí réimse a ndéanann Pohl tagairt dóibh, mar atá (an réimse oifigiúil, an réimse cultúrtha agus réimse an teaghlaigh), agus léirítear gur creatlach ábhartha í creatlach UNESCO agus í curtha in oiriúint do réimsí Pohl le ceist comhionannais an tsaothair seo a fhreagairt.

⁹ Is creatlach theoiriciúil í a dearadh d’fhonn éagsúlacht teanga a chur chun cinn, d’fhonn staid theangeolaíoch a mheasúnú agus d’fhonn beogacht teanga a shocrú (UNESCO, 2003).

¹⁰ Baintear úsáid as na téarmaí ‘coibhéiseacht’ agus ‘comhionannas’ go hidirmhalartaithe i gcaitheamh an tsaothair seo mar aistriúchán ar ‘*equivalence*’.

Áitítear sa saothar seo, chun cineál an dátheangachais shochaíoch sa tír seo a thuiscint san am i láthair agus san am atá le teacht, nach foláir beogacht na Gaeilge go háirithe a imscrúdú. Tá gá leis na hathruithe a tharla i leith bheogacht agus stádas na Gaeilge a rianú d’fhonn léargas a fháil ar dhinimic an ghaoil anois. Meastar anseo go bhfuil ceachtanna suntasacha le foghlaim ó mhúnla an dátheangachais shochaíoch a tháinig chun cinn le linn na haoise seo caite, an fichiú haois, agus nach mór athbhreithniú a dhéanamh air.¹¹ Creidtear go gcabhróidh an t-athbhreithniú seo chun polasaí teanga níos eolasaí agus níos soiléire don todhchaí a chur i bhfeidhm, más sochaí dhátheangach atá ag teastáil i ndáiríre, le líon suntasach cainteoirí dátheangacha Gaeilge-Béarla, a bhainfidh úsáid iarbhair fhéin-chomhlíontach as an dá theanga araon. Glactar leis ón *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge 2010-2030* (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 3) gurb í seo an fhís teanga don am atá le teacht:

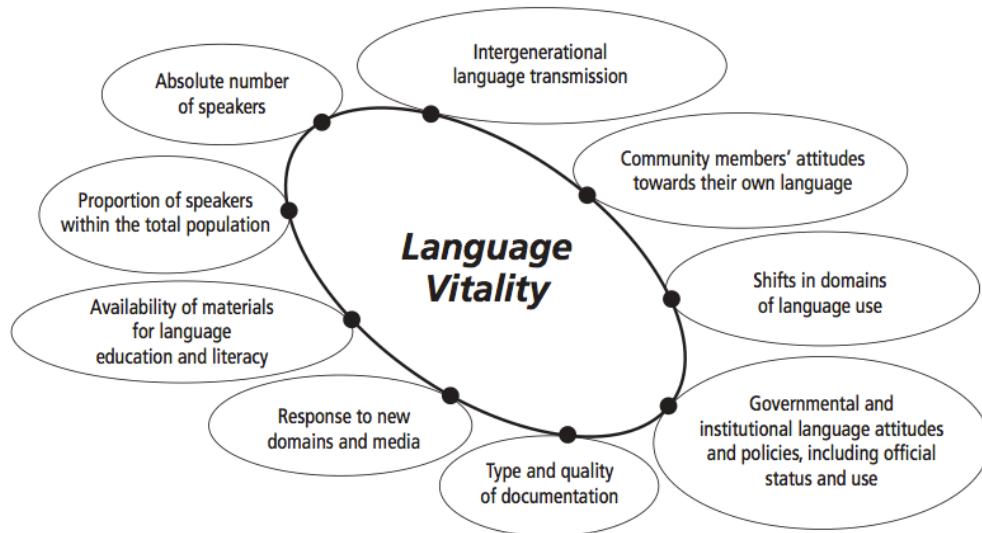
Is é aidhm pholasaí an Rialtais i leith na Gaeilge ná úsáid agus eolas ar an nGaeilge a mhéadú mar theanga phobail ar bhonn céimiúil. Is aidhm ar leith de chuid an Rialtais é a chinntiú go bhfuil an oiread saoránach agus is féidir dátheangach i nGaeilge agus i mBéarla.

Tá an-tábhacht, luach agus ábharthacht ag baint leis an iniúchadh seo mar sin. De réir na *Straitéise 20 Bliain don Ghaeilge* (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 6),

¹¹ I dtaighde comparáideach a foilsíodh sa bhliain 2009, mar shampla, (idir 1977, 1996 agus 2009), léiríodh an tábhacht a bhaineann le **noirm shóisialta** nó **éiceolaíocht na teanga** i gcoibhneas le hinniúlacht aonair sa Ghaeilge: ‘Irish-born respondents who had a “reasonable” competence in Irish reported on their attitudes to using Irish. Almost 60% were “committed to using Irish as much as one can”. Nearly 66% were “reluctant to converse in Irish when unsure of a person’s ability to speak Irish” and 63% were “reluctant to speak Irish when others who don’t know Irish are present”. Fundamentally, this means that, almost regardless of any increases that can be achieved in individual competence in Irish, until the influence of the social norms is addressed, the speaking of Irish cannot become commonplace and normalised in the society, and competence gained in the schools will be wasted’ (Ó Caollaí, 2009, lgh x-xi). Déantar tagairt do na saothair seo a leanas freisin le Mac Gréil (1977; 1996).

tugadh aird ar chreatlach theoriciúil UNESCO (2003), creatlach ‘le beocht teanga a thomhas’ agus an straitéis á forbairt ag an rialtas.

Léaráid 1:1 Creatlach UNESCO i leith Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol

Is cosúil, mar sin, ó leagan amach na straitéise gur uirlis í creatlach UNESCO i leith BTTB, a úsáideadh agus an phleanáil i leith na Gaeilge don todhchaí á múnú, agus léirítear anseo gur uirlis ábhartha í chomh maith, d’fhonn imscrúdú a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais shochoaíoch san am atá caite. Is uirlis í leis, atáthar ag súil, a cheadóidh bailíocht lipéad an dátheangachais chothrománaigh a fhionnadh, mar a luadh cheana, agus chomh maith leis sin, a léireoidh na tosaíochtaí práinneacha nach mór díriú orthu ar mhaithe le dátheangachas na tíre a neartú. Dar le UNESCO’s Culture Sector (2011, lch 2):

UNESCO’s methodological guideline entitled ‘Language Vitality and Endangerment’ (LVE) was developed by an Ad hoc expert group comprising linguists from various regions in 2001-2002 and adopted by an international meeting ‘Safeguarding Endangered Languages’ held at UNESCO Headquarters in 2003. LVE is a tool intended for those involved in designing language maintenance and/or revitalization measures,

surveying the status of languages^[12] and linguistic diversity and developing language policies.

Ba ghrúpa saineolaithe a chuir an chreatlach le chéile, agus mar a léirítear sa chuid sin den abairt a bhfuil cló trom uirthi thuas, is í feidhm amháin den chreatlach ná stádas teangacha a mheasúnú agus is ar an bhfeidhm seo a dhíríonn an taighde seo. Mar a luadh cheana féin, leagtar an-bhéim ar choincheap an stádais teanga tríd an saothar seo. Is coincheap é a nascann gnéithe fíorthábhachtacha den taighde le chéile. Tuigtear go bhfuil tábhacht ag baint leis i ndáil le a) coincheap an dátheangachais shochoáioch; b) coincheap an dátheangachais chothrománaigh agus c) creatlach theoriciúil UNESCO faoi seach.

Is creatlach í creatlach BTTB a bhfuil tacaíocht shuntasach faighte aici ó UNESCO dar ndóigh, agus atá curtha i bhfeidhm ag neart saineolaithe agus institiúidí rialtais.¹³ Níor cuireadh an chreatlach i bhfeidhm ar theanga ar bith in Éirinn fós, áfach, seachas mar mhodh pleanála, agus ar an ábhar sin, cuireann an staidéar seo go mór lenár n-eolas ar nádúr ghaol na Gaeilge agus an Bhéarla in Éirinn. Ina theannta sin, is cosúil nach bhfuil taighdeoir nó eagraíocht ar bith eile tar éis úsáid a bhaint as an gcreatlach mar chruthúnas ar bhailíocht lipéad an dátheangachais chothrománaigh, a chuireann go mór le húire an taighde seo.

¹² Curtha i gcló trom ag an taighdeoir seo ar mhaithe le béim a leagan ar an bhfeidhm seo den chreatlach. Glactar leis, ach amháin má mhaítear a mhalairt, gur chuir an taighdeoir seo focail áirithe i gcló trom d'fhonn béim a leagan orthu as seo amach.

¹³ Sa bhliain 2004, mar shampla, chuir an *Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies* (AIATSIS) an chreatlach i bhfeidhm ar bhreis agus 250 teanga dhúchais san Astráil. Foilsíodh torthaí an tsuirbhé seo sa cháipéis 'National Indigenous Languages Survey' (NILS) sa bhliain 2005 (UNESCO's Culture Sector, 2011, lgh 5-6). Chuir an *Institute of Ethnology and Anthropology* (IEA) den *Chinese Academy of Social Sciences* (CASS) an chreatlach i bhfeidhm ar bhonn náisiúnta sa bhliain 2009 d'fhonn breis agus 100 mionteanga sa tSín a rangú (UNESCO's Culture Sector, 2011, lgh 6-7). Is iomaí taighdeoir eile atá tar éis an chreatlach a chur i bhfeidhm.

Feictear don taighdeoir seo gur le bunú an tSaorstáit a tharla athruithe suntasacha ó thaobh nádúr stádas na dteangacha de, go háirithe i leith na Gaeilge, agus ar an ábhar sin, is túsphointe cuí é i leith pharaiméadair an tsaothair seo. Dearbhaíonn Antonini (2006, lch 1), agus í ag déanamh tagartha do stádas íseal na Gaeilge:

However, with the establishment of the Irish Free State in 1922 and the cultural movement in support of the language, its status was raised and the promotion of its revival and maintenance carried out through a series of policies and actions to foster language maintenance in the Gaeltacht and language revival in the rest of Ireland.

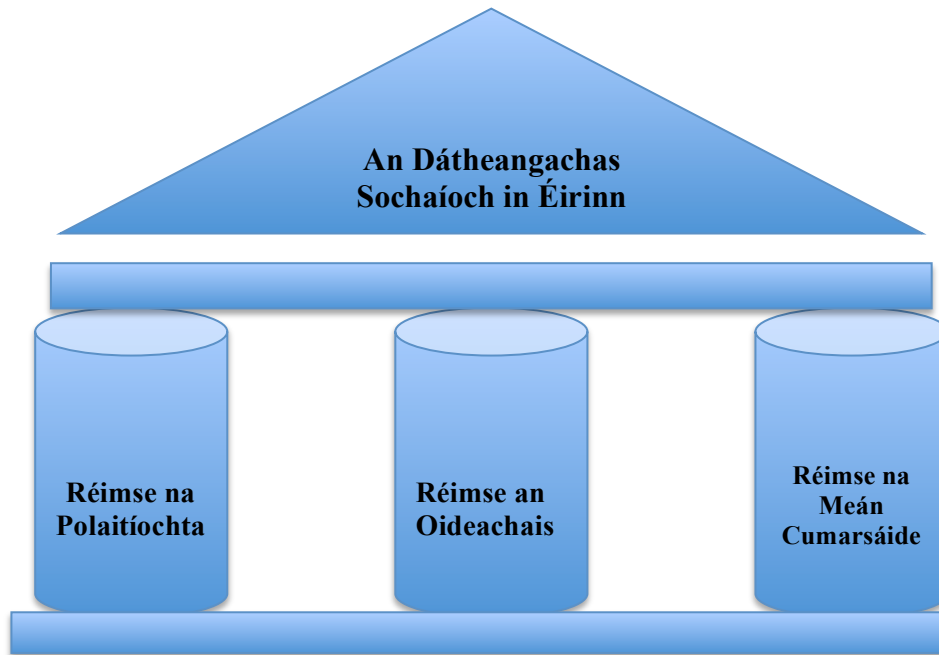
Cé go ndéantar tagairt d'fhorbairtí maidir leis na teangacha san aonú haois is fiche i gcaitheamh an tsaothair seo, is san aois seo caite a dhírítear fócas an taighde. Déantar amhlaidh toisc gur le linn an fichiú haois a maíodh gurbh é an dátheangachas cothrománach an lipéad ab oiriúnaí d'fhonn cur síos a dhéanamh ar dhátheangachas sochaíoch na hÉireann. Toisc gurb é ceann de phríomhchuspóirí an staidéir seo ná bailíocht an lipéid sin a fhionnadh, tá diminsean stairiúil ag baint leis. Mínítear an dlúthnasc idir coincheap na teanga agus coincheap na staire sa mhéid seo a leanas a scríobh Mugane (2005, lch 159) ina pháipéar ar theangacha a nglacann sé leo a bheith gafa nó teoranta, ina bhfágtar daoine i 'liombó teangeolaíoch':

This paper assumes that the relationship between language and history is symbiotic; that the fate of human languages goes hand in hand with the fate of its speakers; that the humanism of the institutions of an epoch, regime, or society can be gauged in part by examining its linguistic posture and practice.

Glactar leis an bpeirspictíocht seo ar mhaithe le nádúr an dátheangachais in Éirinn a iniúchadh, agus chuige sin, díreofar ar institiúidí faoi leith ó bhunú an tSaorstáit trína seasaimh phoiblí agus a gcleachtais teanga a chíoradh. Téann anailís stairiúil an tsaothair seo i ngleic le trí phríomhfhócas, a shamhlaítear mar thrí cholún de

thábhacht chriticiúil, i múnú an dátheangachais shochaíoch a tháinig chun cinn in Éirinn le linn an fichiú haois.

Léaráid 1:2 An Dátheangachas Sochaíoch in Éirinn le linn an Fichiú hAois agus na Réimsí Tacaíochta

Déantar na colúin seo a tháthú le tosca meastóireachta UNESCO maidir leis an mbeogacht teanga freisin. Déantar tagairt do na trí cholún nó réimse faoi leith seo - réimse na polaitíochta, réimse an oideachais agus réimse na meán cumarsáide – tríd síos sa saothar seo. Creideann an taighdeoir seo go bhfuil forluí suntasach ann idir na réimsí sainiúla seo, tosca beogachta UNESCO, agus na trí réimse a ndéanann Pohl tagairt dóibh (an réimse oifigiúil, an réimse cultúrtha agus réimse an teaghlaigh). Cruthaítear naisc idir na diminsin seo de réir a chéile. Tá na réimsí seo éagsúil, mar sin, ó na réimsí a luann Pohl ina shainmhíniú bunúil ar choincheap an dátheangachais chothrománaigh, agus ní mór a bheith an-soiléir faoi na héagsúlachtaí fineálta sin.

Tábla 1:1 Na Naisc idir na Cuir Chuige Theoiriciúla atá mar Fhothacaí an Taighde seo

Cuir Chuige	Sainmhíniú Pohl	Creatlach UNESCO	Réimsí Tábhachtachta i gCás na hÉireann
	Réimse an Teaghlaigh	Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach (Toisc 1)	
		Líon Iomlán na gCainteoirí (Toisc 2)	
		Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán (Toisc 3)	
	Réimse an Teaghlaigh Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Iompuithe i Réimsí Úsáide na Teanga (Toisc 4)	Réimse na Meán Cumarsáide Réimse an Oideachais Réimse na Polaitíochta
	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Freagairt do Réimsí agus do Mheáin Nua (Toisc 5)	Réimse na Meán Cumarsáide Réimse an Oideachais Réimse na Polaitíochta
	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Ábhair Oideachas Teanga agus Litearthachta (Toisc 6)	Réimse na Meán Cumarsáide Réimse an Oideachais Réimse na Polaitíochta

	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Meon Teanga agus Polasaithe Teanga Rialtais agus Institiúide (Toisc 7)	Réimse na Polaitíochta
	Réimse Cultúrtha	Meon Bhail an Phobail i leith a dTeanga Féin (Toisc 8)	
	Réimse Cultúrtha	Cineál agus Caighdeán an Doiciméadaithe (Toisc 9)	

Léiríonn an tábla seo thuas na naisc atá ann idir na cuir chuige éagsúla a phléann leis an dátheangachas sochaíoch agus le stádas nó le beogacht teanga, cuir chuige a roghnaíodh le haghaidh an taighde áirithe seo. Tá easnaimh ar na cuir chuige seo, áfach, agus iniúchadh ar siúl ar chás na Gaeilge i gcomhthéacs thaighde an tsaothair seo. Chun na heasnaimh, nó na bearnaí, seo a líonadh a dréachtaíodh múnla an tábla seo, ina gcuirtear láidreachtaí na gcur chuige éagsúil le chéile chun freastal ar na laigí atá iontu mar mhúnlaí aonair. Tá forluí le tabhairt faoi deara idir eilimintí éagsúla ach feictear, mar shampla, go gcreidtear anseo nár leagadh an-bhéim ar leathnú úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh le linn an fichiú haois agus ar an ábhar sin, ní chuimsítear an réimse seo mar réimse a shamhlaítear a chuir go suntasach leis an dátheangachas in Éirinn. An méid sin ráite, tuigtear ó chreatlach UNESCO agus ó shainmhíniú Pohl nach mór aghaidh a thabhairt ar an réimse seo maidir leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach agus go bhfuil an-tábhacht ag baint leis. Creidtear freisin go soláthraíonn na réimsí a shamhlaítear a chuir go suntasach leis an dátheangachas in Éirinn (réimse na meán cumarsáide,

réimse an oideachais agus réimse na polaitíochta), fócas níos cruinne agus níos mine ó thaobh na réimsí ar chóir díriú orthu san iniúchadh seo. Is réimsí thar a bheith leathan iad an réimse cultúrtha agus an réimse oifigiúil a dtagraíonn Pohl dóibh agus ní mór an múnla seo a bheachtú rud beag. Déantar iarracht, sa saothar seo, mar sin, sainmhíniú Pohl ar an dátheangachas cothrománach, tosca UNESCO i leith BTTB agus na réimsí fíorthábhachtacha a bhaineann le treisiú an dátheangachais in Éirinn le linn an fichiú haois a shníomh le chéile ar mhaithe le peirspictíocht níos cuimsithí a ghabháil ar nádúr an dátheangachais shochaíoch sa tír. Táthar ag súil go léireoidh an cur chuige neartaithe seo na láidreachtaí agus na laigí a bhain leis an dátheangachas a tháinig chun cinn.

1.3 Leagan Amach an tSaothair

I gCaibidil a Dó, a dhíríonn ar a bhfuil scríofa ar an dátheangachas, tráchtfar ar na saothair chomhthéacsúla a chuir smaointe an taighde in eagar. Luafar na saothair a ndearnadh anailís orthu ar mhaithe le tuiscint níos léirsteanaí a fháil ar an topaic seo. Díreofar ar a bhfuil scríofa ar choincheap an dátheangachais shochaíoch i gcoitinne, agus ar a bhfuil scríofa maidir leis an gcoincheap i gcás phobal na hÉireann. Tabharfar aghaidh ar cheann de na príomhchoincheapa a ghabhann leis an dátheangachas, .i. an débhéascna, agus cíorfar oiriúnacht an choincheapa ar mhaithe le cur síos a dhéanamh ar an staid teanga in Éirinn. Déanfar tagairt do chuir chuige éagsúla ar glacadh leo chun an dátheangachas a imscrúdú agus a thomhas, agus leagfar béim ar deireadh ar chur chuige Pohl, an tíopeolaíocht úd ar tagraíodh di cheana féin.

I gCaibidil a Trí, caibidil na modheolaíochta, rianófar na céimeanna ar glacadh leo chun comhionannas stádais na Gaeilge agus an Bhéarla a fhionnadh. Léireofar sa chaibidil seo nach bhfuil aon mhodh tástáilte le sonrú sa taighde ar an ábhar seo chun an comhionannas seo a shocrú agus b'éigean modh taiscéalaíoch a roghnú. Is modheolaíocht mheasctha a úsáidfeadh chun príomhcheisteanna an tsaothair seo a fhreagairt, ag eascairt as nádúr leathan an taighde. Pléifeadh an bunús maidir le hiniúchadh a dhéanamh ar stádas na Gaeilge agus an Bhéarla i réimse na polaitíochta, an oideachais agus na meán cumarsáide leis. Ina theannta sin, pléifeadh an bunús maidir le cás-staidéir áirithe a dhéantar i gcaitheamh an tsaothair seo.

Pléifeadh fothacaí teoiriciúla an taighde i gCaibidil a Ceathair. Díreofar ar thíopeolaíochtaí agus ar chórais rangaithe a léiríonn gaol teangacha i sochaithe, agus an bunús ina bhféadfaí argóint a dhéanamh gurbh ionann stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla ag deireadh na tréimhse iniúchta. Tabharfar aird faoi leith ar thaighde Ferguson (1959; 1966), Stewart (1962) agus Kloss (1968; 1969a; 1969b; 1998) sa chaibidil seo. Rianófar tuairimí i dtaca le coincheap an stádais teanga, agus breathnófar ar na creatlacha coincheapúla úd a d'fhéadfaí a chur i bhfeidhm ar fhorás stádais na dteangacha in Éirinn le linn an fichiú haois.

Leanann na caibidlí eile ansin struchtúr chreatlach theoiriciúil UNESCO, agus na naoi dtoisc beogachta a luaitear mar chuid dá mhodheolaíocht mheasúnaithe. Leagtar béim faoi leith ar líon iomlán na dtosca a chuirtear san áireamh agus measúnú á dhéanamh ar leibhéal baoil teanga d'fhonn a stádas a ríomh

(UNESCO, 2003, lch 7): ‘*No single factor alone can be used to assess a language’s vitality or its need for documentation*’.¹⁴ Pléifear torthaí agus conclúidí na dtosca meastóireachta beogachta mar sin, sna caibidlí éagsúla. Bainfear tátal as torthaí an taighde ar an iomlán ar deireadh, áit a gcuirfear na diminsin éagsúla de stádas na dteangacha i gcomparáid lena chéile.

Tabharfar aghaidh ar an gcéad ghné beogachta i gCaibidil a Cúig, an seachadadh teanga go hidirghlúineach, agus ag baint úsáide as an gcreatlach a léiríonn leibhéil éagsúla baoil, ceistítear ag cén chéim ar chóir an Ghaeilge agus an Béarla faoi seach a shocrú, ag druidim i dtreo dheireadh an fichiú haois.¹⁵ Leanfar leis an bpatrún céanna seo maidir leis na tosca beogachta eile i gcaitheamh an tsaothair seo. Ceistefar an dóigh gur féidir le dhá theanga éagsúla stádas comhionannais a bhaint amach i réimse an teaghlaigh agus pléifear an tábhacht a bhaineann leis an sealbhú teanga agus leis an úsáid teanga sa réimse seo. Caithfear súil ar shainmhíniú bunúil Pohl i leith an dátheangachais chothrománigh agus cíorfear cás na bPléimeannach oilte sa Bhruiséil a dtagraíonn sé dó. Pléifear an tionchar a bhíonn ag fachtóirí éagsúla ar an seachadadh teanga go hidirghlúineach agus meabhrófar ar an ngaol a leagadh síos don Bhéarla agus don Ghaeilge sa réimse seo ó thaobh na pleanála teanga de le linn an fichiú haois. Anuas air sin, bainfear úsáid as faisnéis agus staitisticí an daonáirimh ar mhaithe le tuiscint níos fearr a fháil ar chumas agus ar úsáid na Gaeilge i measc pháistí óga na hÉireann san

¹⁴ Tá an abairt seo curtha i gcló trom sa téacs bunaidh.

¹⁵ Socraíodh fócas faoi leith a dhéanamh ar staid na dteangacha ag druidim i dtreo dheireadh na tréimhse iniúchta de dheasca na n-athruithe suntasacha a tharlaíonn maidir le stádas teanga go fadálach agus de dheasca leagan amach chreatlach UNESCO.

aoisghrúpa 3-4 bliana d'aois. Táthar ag súil go dtabharfaidh an t-eolas seo léargas dúinn ar úsáid na Gaeilge mar mháthairtheanga i réimse an teaghlaigh.

Ina dhiaidh sin, déanfar iniúchadh ar an dara agus ar an tríú toisc faoi seach den chreatlach i gCaibidil a Sé - líon iomlán na gcainteoirí agus líon na gcainteoirí i gcoibhneas leis an daonra iomlán. Ceisteofar céard go díreach atá i gceist le coincheap an chainteora agus cén chaoi gur féidir líon iomlán chainteoirí na dteangacha faoi chaibidil a ríomh. Tabharfar aghaidh ar mhodh an daonáirimh don dá thoisce seo agus déanfar imscrúdú ar chruinneas agus ar úsáideacht an eolais a léirítear ann.

Ansin, pléifear toisc uimhir a ceathair den chreatlach i gCaibidil a Seacht - iompuithe i réimsí úsáide na teanga. Cíorfá sa chaibidil seo tábhacht choincheap an réimse i ndearadh an taighde seo go foriomlán, agus an tábhacht a bhaineann le húsáid iarbhír na teanga. Leagfar béim faoi leith ar choincheap na feidhme teanga leis sa chaibidil seo agus ceisteofar gaol na Gaeilge agus an Bhéarla ó thaobh úsáide de. Ceisteofar ar baineadh úsáid chothrom nó neamhchothrom as na teangacha agus céard iad na feidhmeanna a bhí acu. Ar réimse an teaghlaigh a dhírítear go príomha i leagan amach na toisce seo agus ar an ábhar sin, is fócas faoi leith é don ghné áirithe seo den taighde. Tabharfar aghaidh ar deireadh, ar roinnt bealaí inar baineadh úsáid as an nGaeilge i réimsí teanga faoi leith.

I gCaibidil a hOcht, déanfar iniúchadh ar thoisce uimhir a cúig - freagairt do réimsí agus do mheáin nua. Cíorfá céard go díreach atá i gceist le réimsí agus le meáin

‘nua’ agus pléifear an neamhléire a bhaineann le leagan amach na toisce seo.

Díreofar sa chaibidil seo ar an dá phríomhcheist seo go háirithe:

- Cén fhianaise atá ann gur leathnaíodh ar úsáid na Gaeilge i réimsí agus i meáin nua le linn an fichiú haois?;
- Agus sa chás gur leathnaíodh, cé chomh leathan agus seasmhach agus a bhí an leathnú sin ó thaobh úsáid na teanga de?

Díreofar ar leathnú úsáid na Gaeilge i réimse na hoibre, i réimse an oideachais agus i réimse na n-ollmheán cumarsáide - trí réimse faoi leith a luaitear go follasach i mír eolais na toisce seo. Mar cheann de na cás-staidéir a dhíríonn ar institiúidí faoi leith ar mhaithe leis an tionchar a bhí acu ar stádas na Gaeilge a mheas, déanfar cás-staidéar sa chaibidil seo ar an tionchar a bhí ag TG4 ar stádas na Gaeilge agus léireofar na heilimintí dearfacha agus diúltacha a bhain leis.

Ag leanúint uaidh sin, pléifear toisc uimhir a sé, ábhair oideachas teanga agus litearthachta, i gCaibidil a Naoi den saothar seo. Cíorfar sa chaibidil seo infhaighteacht na n-ábhar a bhí ag teastáil le linn na tréimhse iniúchta d’fhonn oideachas teanga agus scileanna litearthachta i measc an phobail a bhaint amach. Ina theannta sin, ceisteofar na forbairtí a rinneadh ó thaobh chaighdeánú na Gaeilge agus na diminsin éagsúla a bhain leis. Leagtar béim faoi leith freisin ar fheidhm na teanga mar mheán teagaisc i réimse an oideachais maidir leis an toisc seo agus is ar an réimse seo a dhíreofar go príomha i gcaitheamh na caibidle seo. Tabharfar aghaidh ar an gcaoi gur tógadh isteach úsáid na Gaeilge den chéad uair sa réimse seo in Éirinn agus déanfar cás-staidéar ar thionchar na mbunscoileanna a raibh an Ghaeilge mar mheán teagaisc iontu, ó bhunú an tSaorstáit go dtí na caogaidí, ar stádas na teanga le linn na tréimhse iniúchta.

I gCaibidil a Deich ansin, déanfar anailís ar thoisc uimhir a seacht den chreatlach - meon teanga agus polasaithe teanga rialtais agus institiúide (lena n-áirítear stádas oifigiúil agus úsáid). Díreofar ar réimse an rialtais sa chaibidil seo agus lárófar an fócas ar an gcosaint, nó ar an easpa cosanta, a tugadh don Ghaeilge agus don Bhéarla araon go polaitiúil. Rianófar an chosaint i bhfoirm tacaíochta a tugadh do na teangacha maidir le polasaithe teanga na tíre, maidir leis an stádas oifigiúil a bronnadh orthu agus maidir leis an úsáid iarbhír a baineadh astu. Leagfar béim ar ghné úsáid iarbhír na teanga sa chaibidil seo agus déanfar dhá chás-staidéar, ceann ar dhíospóireachtaí Dháil Éireann agus ceann ar cháipéisí Fhianna Fáil, chun an úsáid a baineadh as an nGaeilge sa réimse seo a fhionnadh. Ceisteofar an tionchar atá ag torthaí na gcás-staidéar seo ar stádas na Gaeilge.

Ansin, tabharfar aghaidh ar an ochtú toisc, meon bhail an phobail i leith a dteanga féin, i gCaibidil a hAon Déag den saothar seo. Ceisteofar céard go díreach atá i gceist le meon teanga, agus níos tábhachtaí fós, i gcás chainteoirí na Gaeilge, conas a aithnítear cainteoirí teanga ionas go bhféadfaí meon na gcainteoirí sin i leith a dteanga féin a shocrú. Tabharfar aghaidh ar shuirbhéanna faoi leith a dhíríonn ar mheon teanga i gcaitheamh na caibidle seo agus díreofar ar chainteoirí Gaeilge na Gaeltachta ar chúiseanna éagsúla.

Ag leanúint uaidh sin, tabharfar aghaidh ar an toisc dheireanach, cineál agus caighdeán an doiciméadaithe, i gCaibidil a Dó Dhéag. Déanfar iniúchadh ar ghné seo an doiciméadaithe teanga agus ceisteofar céard go díreach atá i gceist leis.

Ceistofar cineál agus caighdeán na dtaifeadtaí fuaime agus físe anótáilte atá ar fáil sa Ghaeilge go háirithe.

1.4 Ábharthacht an Taighde

Is taighde tráthúil é an taighde seo, taighde ar nádúr an dátheangachais shochoaíoch in Éirinn, toisc go bhfuil socrúithe cinnte ann chun an Ghaeilge a threisiú i sochaí na hÉireann trí thacaíochtaí reachtaíochta agus rialtais (Acht na dTeangacha Oifigiúla 2003; Rialtas na hÉireann, 2010). An méid sin ráite, creidtear go tréan go bhfuil doiléire ann maidir le ról comhlántach na dteangacha,^[16] sna Gaeltachtaí (Ó Giollagáin *et al.*, 2007b, lgh 8-9) agus lasmuigh díobh.¹⁷ Is ar an duine aonair a dhírítear na spriocanna dátheangacha seo anois, ar bhealach níos follasaí ná mar a rinneadh cheana, ach ní dhéantar aon idirdhealú idir cainteoirí arb í an Ghaeilge a gcéad teanga agus cainteoirí arb é an Béarla a gcéad teanga.¹⁸ Léireofar i gcaitheamh an tsaothair seo na heasnaimh a bhaineann leis an easpa idirdhealaithe

¹⁶ Tuairiscíodh an doiléireacht seo siar i bhfad freisin i dtuairisc bunaithe ar thionchar na nGaelscoileanna i mBaile Átha Cliath ar úsáid na teanga i réimse an bhaile agus i réimsí sóisialta sa dara leath de na seachtóidí (Ó Riagáin agus Ó Gliasáin, 1979, lgh 139-40): ‘*Following the urging of CLAR, the state now appears to adopt bilingualism rather than language displacement as its objective. This commitment, however, still leaves many questions unanswered. As Mackey points out, bilingualism at the national level can take many different forms and can vary considerably from one situation to another. As it is currently unclear what form of bilingualism is desirable in Irish circumstances, it is ultimately difficult to state whether the patterns emerging in all-Irish school families adequately meet the objective. However, while we would wish to see the national objective clarified, it is probable that most concerned people would regard the patterns of family and community bilingualism described in our study as positive but still weakly established*’.

¹⁷ Tá easaontas sa taighde ar an ábhar seo maidir leis an tuiscint treisithe seo ó thaobh athbheochan na Gaeilge in áiteanna nach teanga phobail í (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 16): ‘Níl Stát na hÉireann ar son Athbheochan na Gaeilge le glúin anuas ar a laghad. Ní luaitear an Athbheochan beag ná mór i bpríomhráiteas an Stáit, *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge 2010-2030*, ach baintear leas as an ainmfhocal éiginnte ‘athbheochan’ nuair is éard atá i gceist ná athneartú fheidhm na Gaeilge in earnálacha teoranta ar leith’.

¹⁸ Is earráid thubaisteach í seo dar le Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 4) agus creideann siad go tréan gurb é ‘... an dátheangachas aontreoch comhuaineach is bun le géarchéim na Gaeltachta comhaimseartha. Is éard atá i gceist leis seo go sealbhaíonn go leor cainteoirí óga arb í an Ghaeilge a gcéad teanga (T1), go sealbhaíonn siad an dara teanga (T2) chomh luath céanna lena gcéad teanga, ach go bhfanann formhór mór na mBéarlóirí (Béarla T1) aonteangach ó thaobh feidhme de agus gnáis de, den chuid is mó. Tá an dátheangachas roghnach i bhfeidhm i measc Béarlóirí agus an dátheangachas éigeantach i measc Gael. Is sa díreir seo atá bunús na héagothroime atá ag tiomáint an tréanaistrithe ó Ghaeilge go Béarla i bpobal stairiúil na Gaeltachta. Faightear macasamhail an phróisís aistrithe seo ar fud na cruinne, dar ndóigh’.

seo. Díospóireacht chomhaimseartha chonspóideach is ea an díospóireacht ar an dátheangachas Gaeilge-Béarla. Foilsítear iarrachtaí rialta sna meáin, iarrachtaí réadtiomnaithe d'fhonn an cleachtas a láidriú agus a leathnú (Siggins, 2012; *Gaelport.com*, gan dáta, b). Os a choinne sin, tá roinnt tráchtairí ann a chreideann gur cur amú airgid é an t-airgead a chaitear ar chur chun cinn na Gaeilge go hiomlán, nó an chaoi a gcaitear an t-airgead (Myers, 2013; Ó hÉallaithe, 2013a). Ar an mórgóir, áfach, tuairiscítear dea-thoil i leith thodhchaí na Gaeilge (agus dá thoradh sin, i leith an dátheangachais chomh maith)^[19] cé gurb iomaí cruth a shamhlaítear maidir lena ról leantach i sochaí na hÉireann.²⁰ I gcomhthéacs na Gaeltachta, limistéir a bhfuil an Ghaeilge fós mar theanga phobail inti (go pointe athraitheach i dtoghanna éagsúla (Ó Giollagáin *et al.*, 2007a)), léirítear sa taighde ar an réimse seo, gur drochchleachtas atá sa dátheangachas sochaíoch toisc nádúr an ghaoil idir mionteanga agus mórtheanga,^[21] agus nach mór idirdhealú a dhéanamh idir cainteoirí dúchais na teanga agus foghlaimeoirí na teanga sna réigiúin seo go háirithe.²² Áitíonn Ó Giollagáin, sna ceantair Gaeltachta seo,

¹⁹ ‘Over the thirty-five years encompassed by the three surveys [idir 1977, 1996 agus 2009], positive **attitudes and aspirations** for Irish have been maintained at very high levels... over 40% wish to see the language revived, while over 52% desire to see it preserved. Positive aspirations were held, therefore, by **over 93%**... Those who wished to see Irish “discarded and forgotten” amounted to 7%. Given the relentless expression of negative attitudes in much of the popular mass media, the consistency and strength of positive attitudes and the paucity of numbers of those who would wish to see the end of Irish, are truly remarkable’ (Ó Caollaí, 2009, lch vii). Déantar tagairt do na saothair seo a leanas freisin le Mac Gréil (1977; 1996).

²⁰ ‘... although a majority would appear to espouse some form of bilingual option, the evidence would suggest that the percentage who support forms of bilingual policies that have maintenance rather than revival objectives has grown since 1964. ‘Maintenance’ here refers to policies which, while favourably disposed towards Irish, seek at best simply to maintain the status of Irish in the Gaeltacht, in artistic life, and within the low levels of social bilingualism now pertaining’ (Ó Riagáin, 1997, lch 156).

²¹ Pléifear na coincheapa seo, ‘mionteanga’ agus ‘mórtheanga’ i dtaca leis an mBéarla agus leis an nGaeilge i gCaibidil a Ceathair (Féach Imleabhar I, 4.2 Teanga).

²² ‘Léirítear sna ceisteanna seo a músclaíodh faoi inmharthanacht na mionlach teanga, móide torthaí SCT (2007), an riachtanas a bhaineann le deis anailísithe a fhorbairt a bheidh in ann cainteoirí dúchais agus foghlaimeoirí i bpobal mionlaigh a idirdhealú, chomh maith le mionteangóirí a bhfuil cumas fulangach acu sa mhionteanga agus mionteangóirí a labhraíonn an mhionteanga a idirdhealú, go háirithe nuair atáthar ag iarraidh beogacht eitnitheangeolaíochta an

nach mór don Stát an dátheangachas moillithe a chur i bhfeidhm, cur chuige, ‘... a chuirfeadh go mór le seansanna an chainteora bhaile sealbhú iomlán na Gaeilge a chur i gcrích sara dtosnaíonn sé ag sealbhú an Bhéarla’ (Ó Muirí, 2012). Is foirm den dátheangachas leantach atá sa mhéid seo,^[23] próiseas ina sealbhaítear an Béarla i ndiaidh don pháiste an Ghaeilge a shealbhú go cumasach. Is í an Ghaeilge atá ag streachailt léi i gcoibhneas cumhachta na dteangacha, agus ag teip uirthi tairseacha úsáide teangeolaíochta a shroicheadh sna Gaeltachtaí, an áit ba dhual di (Ó Giollagáin, 2012b, lch 203):

Limistéir Ghaeltachta Chatagóir A^[24] a chuimsíonn na toghranna a bhfuil breis is 67% dá ndaonra iomlán (3bl.+)^[24] ina gcainteoirí laethúla Gaeilge. Baineann 24 toghroinn as líon iomlán de 155 toghroinn sa Ghaeltacht leis an gcatagóir seo (áirítear 3441 toghroinn i stát na hÉireann chun críche cúrsaí staidrimh). Is iad sin na toghranna a bhfuil an speictream is airde ó thaobh úsáid na Gaeilge de le fáil iontu agus seasmhacht áirithe le sonrú ar an bpatrún úsáide Gaeilge sna rannóga aoise ar fad, cé is moite d’iompar teanga na n-óg, a bhfuil cumas ag a bhformhór sa Ghaeilge ach a labhraíonn an Béarla go ceannasach mar ghnás sóisialta. Is ionann 67% den phobal a bheith ina gcainteoirí laethúla Gaeilge agus tairseach chinniúnach theangeolaíochta. Léirítear san anailís... go dtagann laghdú tobann ar úsáid na Gaeilge mar theanga theaghlaigh agus phobail nuair a thiteann líon na gcainteoirí laethúla i gceantar faoi bhun na tairsí seo.

Tráchtar ar phobal Chatagóir A, (na limistéir is láidre ó thaobh úsáid na Gaeilge de), a bheith ag streachailt leis an nGaeilge a sheachadadh go hidirghlúineach ar bhealach iomlán, imeacht a thugann le tuiscint gur ag díothú atá úsáid bhisiúil na teanga i réimsí neamhfhoirmiúla, agus déantar machnamh ar an impleacht atá aige seo ar fhís fhoriomlán an dátheangachais shochaíoch in Éirinn. Maíonn Lenoach,

mhionlaigh a thomhas ó thaobh na déimeagrafaíochta de’ (Ó Giollagáin, 2012b, lch 203). Tagraíonn sé anseo don saothar seo ag Ó Giollagáin *et al.* (2007a).

²³ I gcodarsnacht leis an dátheangachas comhuaineach, próiseas ina sealbhaítear an dá theanga ag an am céanna.

²⁴ Déanann an Giollagánach *et al.* (2007a, 2007b) idirdhealú idir trí chatagóir Ghaeltachta faoi leith – Catagóir A, B (na toghranna a bhfuil idir 44% agus 66% dá ndaonra iomlán ina gcainteoirí laethúla Gaeilge) agus C (toghranna a bhfuil faoi bhun 44% dá ndaonra iomlán ina gcainteoirí laethúla Gaeilge).

Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 12), gur ‘... íorónach an mhaise go dtuigimid anois go gcaitheann mionteangóirí feidhmiú in aghaidh an dátheangachais luath le go mbeidh siad dátheangach ar ball’. Is í an seachadadh teanga go hidirghlúineach an chéad toisc de chuid chreatlach UNESCO a dtugtar aghaidh uirthi i gCaibidil a Cúig den saothar seo, mar a luadh cheana, agus is toisc í a bhfuil tionchar nach beag aici ar stádas teanga. Is léir ón anailís go bhfuil géarchéim ann i leith na toisce seo, agus go bhfuil gach seans ann nach mairfidh an Ghaeilge mar theanga theaghlaigh. Léireofar sa taighde seo an baol a bhaineann leis an toradh seo ar dhátheangachas na hÉireann.

I gcodarsnacht leis an dátheangachas moillithe, áitítear sa saothar céanna ag Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012) go bhfuil gá le cur chuige a leagann béim ar an dátheangachas treisithe lasmuigh de cheantair Ghaeltachta na tíre, d’fhonn an dátheangachas aontreoch i dtreo an Bhéarla a sheachaint (Ó Muirí, 2012). Tá ag teip ar na scoileanna úsáid na Gaeilge a leathnú i dtreo feidhmeanna lasmuigh den seomra ranga, agus tuigtear anois go bhfuil géarghá le cur chuige níos leithne dírithe ar fhoghlaimoírí na teanga: ‘Le go ndéanfaí sealbhú iomlán ar an teanga ní mór go mbeadh na trí mhór-réimse de shaol an chainteora ag lánfheidhmiú mar áis sealbhaithe agus bhuanaithe .i. an teaghlach, an pobal agus an scoil’ (Ó Duibhir, 2012, lch 277). Tá aontú ann, nach leor tacaíocht na scolaíochta amháin d’fhonn úsáid teanga a neartú sa tsochaí i gcoitinne, ceacht atá foghlamtha ón aois seo caite.²⁵ Deir Ó Duibhir (2012, lch 280):

²⁵ Féach Caibidil a Naoi (Imleabhar II, 9.7 Réimse an Oideachais).

Nocht na daltaí i dtaighde Uí Dhuibhir (2009, lch 220) an tuairim gur beag deis a bhí acu feidhm a bhaint as a gcuid Gaeilge lasmuigh den scoil. Teastaíonn soiléiriú beacht maidir leis na hacmhainní a chuirfear ar fáil le teacht i dtír ar chumas Gaeilge na ndaltaí sin le cinntiú gur cainteoirí laethúla Gaeilge a bheidh iontu amach anseo. Ceann de na cúiseanna nach bhfuil sealbhú iomlán á dhéanamh ar an nGaeilge ag na daltaí seo ná nach bhfuil an spreagadh agus na deiseanna ionchuir á bhfáil acu lasmuigh den scoil.

Sa chomhthéacs measctha ilghnéitheach seo, braitear go bhfuil easpa tuisceana agus fise ann, ó thaobh nádúr dátheangach (nó ilteangach) na tíre ar an iomlán agus an gaol a mheastar a bheith idir úsáid na Gaeilge agus an Bhéarla go háirithe, i réimsí éagsúla lena n-áirítear, ach gan a bheith teoranta do, an teaghlach, an scoil, an pobal, an rialtas, an obair, gréasáin shóisialta agus na meáin chumarsáide. Is ábhar inmí é leis, an easpa béime a leagtar ar an nGaeilge Iarthraidisiúnta laghdaithe atá á sealbhú ag glúin óg na tíre, sna Gaeltachtaí go háirithe, i gcaipéisí pleanála teanga an Stáit agus na socruithe cinnte atá leagtha amach d'fhonn teacht timpeall ar an ngné laghdaithe seo.²⁶ An idéal, nó an saol réalaíoch é, sochaí dhátheangach a phleanáil ina mbainfidh baill na sochaí úsáid as dhá theanga le cumarsáid a dhéanamh (go háirithe nuair nach bhfuil róil dhaingnithe chomhsheasmhacha ag an nGaeilge) - staid nach mór do gach sochaí a dícheall a dhéanamh a bhaint amach nó a chothú?²⁷ Cé chomh réadúil is atá sé an *status quo* a choimeád ó thaobh láithreach na dteangacha de (an Ghaeilge agus an Béarla), nuair a thuiriscítear (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 3) gurb í taithí chomhaimseartha chainteoirí Gaeilge ar an dátheangachas comhuaineach, ‘...taithí an dátheangachais dhealaithe a dhéanann leas sóisialta agus teangeolaíochta na mórtheanga agus aimhleas na mionteanga?’ Cén chaoi a

²⁶ Is é laghdú teanga an chéim dheiridh i dtreo aistriú iomlán go teanga eile (.i. ó Ghaeilge go Béarla). D'fhonn sainmhíniú simplí a fháil ar choincheap an laghdaithe teanga, féach *Ceacht.ie* (gan dáta).

²⁷ .i. más ann atá an dátheangachas i sochaí faoi leith, an fiú é a chur chun cinn?

ndéanfar ról an dátheangachais a dheighilt ón nGaeltacht thraidisiúnta agus úsáid an Bhéarla a chúngú, faoi mar a léiríodh sa tuarascáil a d'eisigh an Comhchoiste um Ghnóthaí Turasóireachta, Cultúir, Spóirt, Pobail, Comhionannais agus Gaeltachta (2010, lch 21) i ndiaidh próiseas comhairliúcháin leis an bpobal ar an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*:

Is léir ón bpróiseas comhairliúcháin go bhfuil inní ar phobal na Gaeltachta maidir le himpleachtaí polasaithe dátheangachais i gcás na Gaeltachta agus a hinmharthanacht mar phobal labhairt na Gaeilge. Tá sé léirithe ag an Staidéar Teangeolaíoch nach maireann mionteanga i sochaí d[h]átheangach. Is gá mionteanga a shealbhú ar dtús, agus a úsáid mar phríomhtheanga má táthar chun í a chaomhnú. Glactar leis go bhfuil ról dearfach ag an dátheangachas mar mhodh cumarsáide na bpobal seo laistigh de theaghlaigh áirithe. Ach i neart aighneachtaí a cuireadh os comhair an Choiste moladh nár chóir go mbeadh ról ag an dátheangachas i saol poiblí na Gaeltachta. Aithníonn an Coiste tábhacht an dátheangachais a chur chun cinn ar fud na hÉireann ach aontaíonn an Coiste leis an tuairim mheáite a léiríodh sna haighneachtaí; ní shíleann an Coiste gur cheart an dátheangachas a úsáid mar mhodh cumarsáide poiblí laistigh den Gaeltacht.

Is léiriú é an moladh seo ar nádúr ilroinnte an dátheangachais shochoaíoch in Éirinn a spreagann an cheist: an dhá shochaí éagsúla iad sochaí na Gaeltachta agus sochaí na limistéar taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta, nach mór a scaradh óna chéile agus coincheap an dátheangachais shochoaíoch á chíoradh? Nach cur chuige fabhtach a bheadh sa mhéid sin, áfach, toisc gur suntasach an líon daoine a bhfuil cónaí orthu sa 'Gaeltacht' nach í an Ghaeilge a gcéad teanga, nó nach bhfuil cumasach sa Ghaeilge, nó nach mbaineann úsáid as an nGaeilge ar bhonn laethúil.²⁸ Dearbhaíonn Ó hÉallaithe (2013b) agus é ag tagairt d'Acht na Gaeltachta:

²⁸ Maíonn Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 12), 'Níl aon trácht ag Ó Giollagáin ná Ó Curnáin ar 'ruaigeadh' Béarlóirí mar a thugann Walsh go fios go hearráideach ... Má bhaintear leas argóna as míthuiscint conas a phléifí go réadúil fianaise eimpíreach na sochtheangeolaíochta chun tairbhe na nGael?'. Is ag tagairt don mhéid seo a leanas a mhaigh Walsh (2011, lch 419) atáthar: '*Another scholar has proposed turning the Gaeltacht into a "...*

Tóg Acht na Gaeltachta 2012, mar shampla, faoinar bronnadh stádas Gaeltachta *ad finitum* ar cheantair nach bhfuil aon rian den Ghaeilge fágtha iontu, arbh fhiú trácht air. Dá bharr sin, leanfar leis an gcur i gcéill go bhfuil 100,000 ina gcónaí i gceantair Ghaeltachta, nuair atá a fhios ag an saol mór nár cheart ach a leath acu sin, ar a mhéad, a bheith áirithe taobh istigh de theorainneacha Gaeltachta, a bheadh bunaithe ar critéir theangeolaíochta.

Eascraíonn ceist lárnach as na tuairimí uile sin – cén cineál dátheangachais shochaíoch atá tar éis teacht chun cinn in Éirinn, agus cén chaoi ar féidir linn cur síos a dhéanamh air? Muna dtuigtear an coincheap, is léir nach féidir an phleanáil chúí a chur i bhfeidhm.

tearmann Gaeilge. Pobal iomlán Gaelach” (“an Irish language sanctuary or reservation. A fully Irish speaking community”) (Ó Curnáin, 2009: 137), despite the questionable ethical basis of such an approach. Removing English speakers from the Gaeltacht or compelling its inhabitants to use one language exclusively is fraught with difficulties. As argued by some authors, Irish speakers in the Gaeltacht want to know English, some to the exclusion of Irish and many others in conjunction with Irish. A knowledge of English is essential for life in Ireland, even in the strongest Irish-speaking areas, so attempting to recreate a monolingual Gaeltacht (something which has not existed for generations) is not an option’. Tagraíonn Walsh anseo d’aiste Uí Churnáin (2009).

2 Caibidil a Dó: Léirbhreithniú ar a bhfuil scríofa ar Fheiniméan an Dátheangachais Shochaíoch

2.1 Taighde déanta go dtí seo: Réamhrá

Dírítear sa chaibidil léirbhreithnithe seo ar an méid atá scríofa go dtí seo ag scoláirí áirithe faoin dátheangachas sochaíoch, agus lena chois sin, feidhmiú an choincheapa i leith chás na Gaeilge agus an Bhéarla le linn an fichiú haois in Éirinn, chun comhthéacs a thabhairt don saothar seo. Léirítear anseo an chaoi ar féidir torthaí na saothar foilsithe a cheangal le spriocanna sainiúla an stáidéir áirithe seo faoi chaibidil, agus an chaoi a gcuireann an taighde comhthéacsúil cruth ar dhearadh smaointe an tsaothair seo. Pléifear tuairimí éagsúla atá ann maidir le sainmhíniú choincheap an dátheangachais shochaíoch, na bealaí éagsúla gur féidir iniúchadh a dhéanamh ar an gcoincheap agus cad as a dtáinig forbairt na staide dátheangaí. Tabharfar aghaidh réamhráiteach ar an tíopeolaíocht as a dtáinig na dearbhuithe gurb é an dátheangachas cothrománach an lipéad is oiriúnaí le tabhairt ar an gcineál dátheangachais shochaíoch a tháinig chun cinn in Éirinn san aois seo caite.

2.2 An Dátheangachas Sochaíoch

The aim of 20th century Government policies was to reinstate Irish as the main language spoken by the people, but the Government now plan to focus firmly on the practical development of a bilingual society where as many people as possible use both Irish and English with equal ease.

Is é seo achoimre ghonta Iar-Thaoiseach na hÉireann, Ahern (2006), ar bheartas náisiúnta na rialtas Éireannach i leith na Gaeilge, agus an t-athrú suntasach a tháinig air maidir le forbairt sochaí dátheangaí san aonú haois is fiche. Dar leis, ba í an fhís don Ghaeilge san fhichiú haois, á cuimsiú sa ráiteas seo, ná go ndéanfaí í a athbhunú mar phríomhtheanga na ndaoine in athuir, agus go mbeadh an Béarla

ina theanga bhreise, nó ina theanga thánaisteach ag an bpobal i gcoitinne. Ceistítear, ar léamh na míre seo, cad go díreach atá i gceist le sochaí dhátheangach, agus cén chaoi ar cuireadh an coincheap i bhfeidhm i gcás na hÉireann.

2.2.1 An Dátheangachas Sochaíoch - Sainmhínte

... bilingualism or multilingualism is present in practically every country in the world, whether it is officially recognised or not.

Maíonn Romaine (2006a, lch 388) a leithéid i bpáipéar ina ndéanann sí trácht ar staid ‘*unique*’ (Romaine, 2006a, lch 387) gach pobal dátheangach. Tuigtear gur feiniméan uilíoch é an dátheangachas sochaíoch agus go bhfuil an iliomad diminsean ag baint leis mar choincheap. Sa mhír seo, déantar cíoradh ar na teoiricí a forbraíodh maidir leis an dátheangachas sochaíoch agus déantar iarracht na teoiricí sin a chur in oiriúint do chúinsí theangacha na hÉireann ar bhonn náisiúnta.

Ní mór cúpla ceist lárnach a chur san áireamh agus an coincheap seo á chíoradh:

- Cén chaoi ar féidir iniúchadh a dhéanamh ar an dátheangachas ag leibhéal na sochaí?
- An bhfuil comhaontú ann maidir le sainmhíniú an choincheapa?
- Céard iad na heilimintí is tábhachtaí den choincheap, nuair a thuigtear, ‘... [*that*] *bilingualism is realised in different societies in very different ways*?’ (Coupland, 2010, lch 84).
- Cén chaoi a ndéantar sochaí nó stát dátheangach a phleanáil (cén idé-eolaíocht den dátheangachas sochaíoch atá tagtha chun cinn)?

- Agus céard iad na féidearthachtaí maidir le sochaí dá leithéid a chruthú?²⁹

Is é sainmhíniú Lam (2001, lch 93) ar shochaí dhátheangach, ná:

A bilingual society is one in which two languages are used for communication. In a bilingual society, it is possible to have a large number of monolinguals (those who speak only one of the two languages used in that society), provided that there are enough bilinguals to perform the functions requiring bilingual competence in that society.

Eascraíonn tuilleadh ceisteanna as an sainmhíniú seo, áfach:

- cad is brí le ‘(h)inniúlacht dhátheangach’ – cén chaoi a ndéantar é sin a mheas?³⁰
- cén chaoi nach mbaintear úsáid ach as dhá theanga, le cumarsáid a dhéanamh laistigh d’aon sochaí amháin? An é go mbaintear úsáid as dhá theanga *ar a laghad*, le cumarsáid a dhéanamh – nó an tsochaí ilteangach í sochaí a bhaineann úsáid as níos mó ná dhá theanga?
- an bhféadfaí úsáid na dteangacha le haghaidh cumarsáid sheachtrach nó idirnáisiúnta a chur san áireamh sa chás seo?
- an bhfuil aitheantas oifigiúil ag baint le húsáid an dá theanga seo?
- seachas dhá ghrúpa de chainteoirí aonteangacha, móide roinnt cainteoirí dátheangacha, an áirítear sochaí ina bhfuil grúpa amháin de chainteoirí aonteangacha, agus grúpa amháin eile de chainteoirí dátheangacha? Más

²⁹ An idé-eolaíocht pholaitiúil mhianaidhmiúil atá sa smaoineamh go bhfoghlaimeoidh agus go mbainfidh cainteoirí na hÉireann úsáid fhóinteach as an mBéarla agus as an nGaeilge araon – nó an bhfuil cuspóirí inbhraite ag baint leis? Féach Coupland (2010, lgh 78-9): ‘*But my argument will be that some dominant characteristics of the Welsh linguistic landscape in fact point to an aspirational political ideology of “true bilingualism” rather than to any objective realities of bilingual usage in Wales.*’

³⁰ Pléifear coincheap an chainteora i gCaibidil a Cúig.

amhlaidh, cén chaoi a gcinntítear cothabháil na gcainteoirí dátheangacha ionas nach dtarlóidh comhshamhlú teangeolaíoch i dtreo na mórtheanga nó theanga na n-aonteangach?

- cé chomh cothrom is atá an dá theanga ó thaobh cumhachta, stádais agus úsáide de?
- cén tábhacht a bhaineann leis an gcomhionannas seo?
- más gaol éagothrom atá acu, cén chaoi a gcinntítear nach mbíonn tionchar ‘creachach’ ag an mórtheanga ar an mionteanga – ó thaobh struchtúr na teanga de agus úsáid na teanga de, .i. nach dtarlaíonn comhshamhlú na mionteangóirí?
- céard iad na feidhmeanna sa tsochaí a éilíonn go mbeadh méid áirithe daoine cumasach sa dá theanga – agus cén chaoi a mbaintear úsáid as an dá theanga sin i gcomhar lena chéile, sna feidhmeanna sin?³¹

Is ceisteanna tábhachtacha iad seo nach mór a bheith an-soiléir fúthu más sochaí dhátheangach atá á pleanáil don tréimhse fhadtéarmach ina mbainfidh baill na sochaí úsáid chothrom^[32] fhóinteach as an dá theanga.³³ Is ar an dá cheist

³¹ An socrú inmharthana é seo, go mbeadh ionannas nó nach mbeadh aon choimhlint ann idir úsáid dhá theanga i réimsí faoi leith agus le haghaidh na bhfeidhmeanna céanna? – ceistítear an nósmaireacht seo tríd an saothar seo.

³² Díríonn an taighde seo ar choincheap an chomhionannais i dtaca le stádas teangacha. Déantar machnamh ar dhearbhuíthe ina ndeirtear gur cothrom lena chéile iad stádas dhá theanga i gcúinsí áirithe. An méid sin ráite, dealraíonn sé san ábhar scríofa ar an réimse taighde seo, go n-esaontaíonn roinnt scoláirí go tréan gur féideartha nó indéanta an staid seo. ‘Is cuma an mhiotais a thagann ar an mbonn tuisceana róchoitianta go bhféadtar an dátheangachas cothromaithe a bhaint amach sa teagmháil mhíchothrom idirtheangach seo nuair a chuirtear na bagairtí seo don ilghnéitheacht teanga ar ár súil dúinn (.i. an laghdú i struchtúir agus i gcastachtaí teangeolaíochta na dteangacha neamhfhorleathana). Mhaithfí don té, go deimhin, a mhaífeadh gur reitric fholamh atá i bhformhór an phlé ar an dátheangachas cothromaithe, go háirithe nuair a chuimhnítear nár cuireadh oidhreacht chultúrtha an domhain i mbaol chomh mór riamh in imeacht aimsire ar bhealach atá inchurtha leis an gceontúirt agus an leochaileacht chultúrtha chomhaimseartha’ (Ó Giollagáin, 2012b, lch 216).

dheireanacha a mhealltar suim an taighdeora go háirithe, ceisteanna ina leagtar béim ar nádúr an dátheangachais aontreoch,^[34] agus ar an ngaol idir úsáid na dteangacha le haghaidh feidhmeanna faoi leith sa tsochaí.³⁵ Má ghlactar leis go bhfuil dátheangaigh chumasacha á gcruthú sa tsochaí, céard iad na bealaí is fearr, mar sin, lena chinntiú go mbaineann na dátheangaigh úsáid bhríoch chomhlántach as an dá theanga sin, nó chomh héasca nó chomh réidh céanna leis an gceann eile, mar a luann Ahern thuas?³⁶ Cén teimpléad idirnáisiúnta atá le glacadh ag Éirinn, d'fhonn todhchaí an dátheangachais sheasmhaigh a chinntiú, nó an bhfuil a leithéid ann?³⁷

Le hais an tsainmhínithe seo ag Lam ar shochoaí dhátheangach, tugann sí sainmhíniú leathan ar choincheap an dátheangaigh aonair, indibhid atá in ann cumarsáid a dhéanamh in dhá theanga go malartach. Déanann sí tagairt don easaontas sa taighde ar an ábhar seo maidir le rangú cumais na ndaoine seo, agus mar a léiríonn sí thuas, ní gá go mbeadh gach éinne ina dhátheangach i sochaí

³³ Mura soláthraítear deiseanna úsáide fóinteacha, cén mhaitheas nó cén t-inspreagadh atá ann leis an dá theanga a shealbhú nó a fhoghlaim go hiomlán go dtí leibhéal ard má chomhlíonfaidh teanga amháin riachtanais chumarsáide uile na hindibhíde?

³⁴ An tslí, mar shampla, gur cainteoirí dátheangacha iad cainteoirí dúchais na Gaeilge, agus gur cainteoirí aontangacha iad cainteoirí dúchais an Bhéarla go hiondúil.

³⁵ Is é ionchas an Stáit ná go mbeidh ‘... an oiread saoránach agus is féidir dátheangach i nGaeilge agus i mBéarla’ – muintir na Gaeltachta agus muintir na limistéar taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta araon. Cén t-eolas atá againn, áfach, ag an bpointe seo maidir le húsáid chomhlántach na dteangacha le haghaidh feidhmeanna faoi leith sa tsochaí. Féach Rialtas na hÉireann (2010).

³⁶ Tá an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge* (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 7) bunaithe orthu seo a leanas: ‘... cur le heolas ar an nGaeilge; deiseanna a chruthú le Gaeilge a úsáid; agus dearcthaí dearfacha i leith úsáid na Gaeilge a chothú... leanann *úsáid* iarbhír teanga as *cumas*, *deis* agus *dearcthaí dearfacha* a bheith in éineacht lena chéile’. Cuireadh na focail seo i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

³⁷ Deir Ó Curnáin (2012, lch 352), mar shampla; ‘Ní heol dom aon tsochaí nua-aoiseach ina bhfuil an dátheangachas cothrom buan’. Maíonn Ní Thuairisg (2012, lch 171) gurb ‘... ann d’iliomad cásanna taighde a dhéanann cur síos ar an gcaidreamh casta idir dhá theanga a bhíonn á n-úsáid ag aon phobal amháin agus ar na deacrachtaí sóisialta, polaitiúla agus teangeolaíochta a eascraíonn as an gcoimhlint sin. Faightear léargas níos grinne fós air seo nuair a áirítear ceann de mhórtheangacha an domhain sa choimhlint, agus é ar chumas an phobail uile, fophobal na mórtheanga agus na mionteanga buntáiste a bhaint as réimse leathan áiseanna atá ar fáil dóibh trí mheán na mórtheanga, acmhainní nach bhfuil ar fáil trí mheán na mionteanga’.

dhátheangach: ‘*There is therefore a distinction between individual bilingualism and societal bilingualism*’ (Lam, 2001, lch 93). Ceanglaíonn Lam nasc san abairt seo, idir sochaí dhátheangach agus coincheap an dátheangachais shochaíoch.

Feictear sa taighde ar an ábhar seo go mbaintear leas as téarmaí eile, go hidirmhalartaithe, d’fhonn tagairt a dhéanamh do dhiminsin shóisialta an dátheangachais, is iad sin, an dátheangachas sochaíoch, an dátheangachas sóisialta, an dátheangachas comhchoiteann agus an débhéascna (Ek, 2008). Baintear leas as an téarma ‘débhéascna’ go minic chun díriú ar shocrú feidhme faoi leith a d’fhéadfadh a bheith idir dhá theanga, nó dhá leagan den teanga chéanna, in úsáid i sochaí (Baker agus Jones, 1998, lch 5), ach ní hionann an coincheap seo agus an dátheangachas sochaíoch.³⁸ Is coincheap níos sainiúla é coincheap na débhéascna a dtabharfar aghaidh air, ar bhealach níos mine, níos déanaí sa chaibidil seo.

Is de thréithe a lán pobal urlabhra dhá theanga a bheith in úsáid choitianta iontu le haghaidh na cumarsáide inmheánaí. Is féidir *pobail dhátheangacha* a thabhairt ar phobail den saghas sin, agus is féidir dátheangachas sochaíoch a ghlaoch ar dhá theanga a bheith in úsáid fhorleathan sa chumarsáid inmheánach.

Is léir ón méid seo a deir Ó Murchú (1971, lch 17), nach mbaintear leas as an gcoincheap d’fhonn tagairt a dhéanamh d’úsáid na dteangacha le haghaidh cumarsáid sheachtrach nó idirnáisiúnta. Tacaíonn Ní Neachtain leis an méid seo thuas a dhearbhaíonn Ó Murchú, nuair a mhaíonn sí (2012, lch 34): ‘I gcás pobail urlabhra, bíonn níos mó ná aon teanga amháin á labhairt ann ach ní gá go mbeadh gach ball den phobal sin líofa i ngach teanga; go deimhin féin ní gá go mbeadh

³⁸ ‘... *there are examples of societal bilingualism that bear some resemblance to diglossic situations, just as there are, or have been, examples of diglossia that, in certain aspects of their social evolution, resemble societal bilingualism*’ (Hudson, 2002, lch 2).

eolas ar bith ag daoine aonaracha ar aon teanga eile sa phobal seachas a cheann féin'. Go bunúsach, mar sin, baintear leas as an dátheangachas mar shaintréith nuair atáthar ag cur síos ar staid ina bhfuil úsáid dhá theanga i bpobal faoi leith le tabhairt faoi deara. D'fhéadfadh an úsáid sin a bheith bunaithe, mar a luadh cheana, ar dhaoine aonaracha aonteangacha, ag baint úsáide as teangacha éagsúla, nó d'fhéadfadh sé a bheith bunaithe ar mhéid áirithe daoine (an pobal go léir, fiú) a bheith dátheangach. Má bhaintear úsáid as an dá theanga sin go hinmheánach le cumarsáid a dhéanamh go 'forleathan' agus 'go coitianta', is dátheangachas sochaíoch é seo, dar le hÓ Murchú thuas. Ní gá go mbeadh aitheantas oifigiúil tugtha do na teangacha. Tá doiléire sa réimse taighde seo, áfach, maidir leis an ngné úsáide.³⁹ Leathnaíonn Coupland (2010, lch 84) paraiméadair líon na dteangacha ó thaobh choincheap an dátheangachais de, agus maíonn sé, '... [*that two (or more) languages can exist in conditions where most members of the community are competent speakers of both languages, or where very few of them are*']. Is léir ón méid seo mar sin, go mbaintear leas as an gcoincheap d'fhonn cur síos a dhéanamh ar phobal ina mbaintear úsáid as dhá theanga *ar a laghad*, le cumarsáid a dhéanamh. Feictear arís agus arís eile sa taighde ar an ábhar seo, an tuairim choitianta go bhfuil beagnach gach sochaí ar domhan dátheangach, ach go bhfuil éagsúlachtaí eatarthu maidir le céim nó cineál an dátheangachais (Appel agus Muysken, 2005, lch 2).

³⁹ Féach Ek (2008). Baineann sise úsáid as an téarma '*presence*' (láithreach) maidir leis an dá theanga. Deir Ó Murchú sa mhéid seo go bhfuil gá ann go mbeadh na teangacha in úsáid 'fhorleathan' agus 'choitianta' ach ní thugtar sainmhíniú soiléir ar bhri na dtéarmaí sa chás áirithe seo.

Is scoláire eile é Sebba (2011, lch 445) atá tar éis aghaidh a thabhairt ar an gcoincheap seo, agus maíonn sé ina pháipéar ar an dátheangachas: ‘*“Societal bilingualism” is a broad term used to refer to any kind of bilingualism or multilingualism at a level of social organisation beyond the individual or nuclear family. By this definition, almost every country and region of the world has some degree of “societal bilingualism”*’. Dearbhaíonn Sebba go bhfuil dhá chatagóir leathana ann nach mór aitheantas a thabhairt dóibh má táthar ag iarraidh tuiscint a fháil ar choincheap an dátheangachais, is iad sin, ‘an stát’ agus ‘an pobal’. Dar le Sebba (2011, lch 445), díritear ar stáit agus ar fhostáit (réigiúin, cúigí, bardasachtaí, srl.) dhátheangacha oifigiúla agus, ‘... *precise nature of their bilingualism, and the institutions and legal frameworks which exist to regulate and reproduce it*’ sa chéad chur chuige, an dátheangachas ag leibhéal an stáit. Éagsúil leis an gcur chuige seo, díríonn an dátheangachas ag leibhéal an phobail ar ghrúpaí faoi leith (is cuma faoi mhéid na ngrúpaí); ‘... *which practiced bilingualism among themselves, and would concern itself with their bilingual practices, including trends over time such as language shift*’ (Sebba, 2011, lch 445). Tugann Sebba samplaí den dátheangachas timpeall an domhain, a léiríonn ilghnéitheacht agus castacht na staideanna. Déanann sé tagairt don Bheilg, do Lucsamburg, do Cheanada, don Fhionlainn agus do Singeapór, agus an dátheangachas ag leibhéal an stáit agus ag leibhéal an phobail á phlé aige. Luann sé gur tír ilteangach (nó trítheangach, mar a deir sé) í Lucsamburg go hoifigiúil ag an leibhéal náisiúnta, ach ar bhealach an-éagsúil leis an mBeilg. Maíonn sé gurb í an Lëtzebuergesch, canúint Ghearmáinise, céad teanga, agus teanga dhúchais^[40]

⁴⁰ Teanga dhúchais nó ‘*vernacular*’ mar a thugann Sebba (2011) air.

fhormhór mhuintir na tíre, ceann de na teangacha a dtugtar aitheantas oifigiúil di. Cé go mbaintear úsáid as an Lëtzebuergesch mar theanga scríofa, is í an Ghearmáinis fhoirmeálta nó ‘Uachtarach’ (Hochdeutsch) a úsáidtear i gcás fhormhór na bhfoirseachán scríofa, agus is í an Fhraincis an teanga a úsáidtear i gcúrsaí riaracháin agus rialtais. Is daoine dátheangacha, nó ilteangacha, i gcoitinne, iad muintir na sochaí seo mar sin. Maíonn Sebba (2011, lch 446):

All locally-educated adult Luxemburgers know all three of these languages and the appropriate contexts for their use. Unlike Belgium, where a majority of people can live their lives monolingually, in Luxemburg it would be difficult to participate fully without knowing how to speak the vernacular, Lëtzebuergesch, and read both German and French.

Éiríonn an scéal níos casta, áfach, ag leibhéal an phobail nuair a smaoinítear ar líon suntasach na n-inimiriceach (39.6% sa bhliain 2006) sa tír, agus ar na teangacha éagsúla a labhraíonn na pobail áitiúla seo (Kollwelter, 2007). Dar le Sebba (2011, lch 446): *‘Portuguese is a significant minority language in Luxemburg, and spoken by a local community most of whom also know at least one of the official languages’*. I gcodarsnacht leis an staid seo i Lucsamburg, ina bhfuil formhór na ndaoine dátheangach i sochaí dhátheangach, déanann Sebba cur síos ar nádúr an dátheangachais sa Bheilg. Is náisiún í an Bheilg a bhfuil dhá theanga oifigiúla aici, an Fhraincis agus an Ollainnis,^[41] agus i réigiún amháin den tír, tugtar aitheantas don Ghearmáinis mar theanga oifigiúil chomh maith (Sebba, 2011, lch 445). Déanta na fírinne, áfach, dar le Sebba, is dhá aonán aonteangacha, a fhéinrialaíonn iad féin don chuid is mó, iad Flóndras (an Ollainnis mar theanga oifigiúil ann) agus an Vallúin (an Fhraincis mar theanga oifigiúil ann), in éindí leis an bpríomhchathair, an Bhruiséil, a chruthaíonn náisiún dátheangach ag an

⁴¹ Tugtar an Ollainnis ar an teanga go hoifigiúil, agus tugtar an Phléimeannais uirthi i gcoitinne.

leibhéal feidearálach. Maíonn sé (2011, lch 445): ‘*Only in Brussels are both languages official side by side (in other regions public signage, for example, is monolingual). Individual bilingualism in the two official languages is surprisingly uncommon*’. Feictear ón dá shampla seo den dátheangachas sochaíoch na héagsúlachtaí agus na contrárthachtaí ó thaobh ghaol na dteangacha de i sochaithe faoi leith.⁴²

Is taighdeoir ardchéimneach eile é Baetens Beardsmore, a luadh sa bhrollach, atá tar éis an-chuid oibre a dhéanamh sa réimse acadúil seo, agus maíonn sé ina shaothar iomráiteach *Bilingualism: Basic Principles* (1982, lch 4):

In societal bilingualism the investigator is placing the accent primarily on understanding what linguistic forces are present in a community, their inter-relationships, the degree of connection between political, economic, social, educative and cultural forces and language... For the student of bilingualism the societal aspects often form the background canvas which determines the relevance of his enquiry by clarifying the historical and social processes which lead to the existence of bilingual individuals.

Tuigtear ón méid seo, nach mór béim a leagan ar na fórsaí teanga atá le fáil i bpobal faoi leith agus an gaol eatarthu. Is coincheap i bhfad níos concreítí é an pobal, i gcodarsnacht le coincheap teibí na sochaí, ach tá an dá choincheap fite fuaite maidir leis an dátheangachas sochaíoch. Is éard atá i gceist le coincheap na sochaí ná gréasán de ghaoil shóisialta atá dofheicthe agus doláimhsithe.⁴³ I gcodarsnacht leis an ngréasán samhail seo, is éard atá i gceist le coincheap an phobail ná grúpa daoine a bhfuil cónaí orthu in áit faoi leith, inar féidir cruthúnas

⁴² Is díol suntais é go luann Pohl go bhfuil na, ‘... *upper-level speakers such as the educated Flemish in Brussels (using Dutch and French)*’, mar shampla de ghrúpa cainteoirí a léiríonn staid ina bhfuil an dátheangachas cothrománach ag feidhmiú. Pléifear an coincheap seo ar ball sa chaibidil seo.

⁴³ ‘*One of the problems sociologists have is that the ‘thing’ we want to study doesn’t have a physical existence. “Society”, in other words, cannot be sensed – seen, smelt, touched, tasted or heard*’ (Livesey agus Lawson, gan dáta, a, lch 8).

gurb ann dó a aimsiú.⁴⁴ Dírítear sa saothar seo ar phobal na hÉireann ina iomláine, ag fiosrú cén cineál gaol a d'fhorbair idir na fórsaí éagsúla seo a luann Baetens Beardsmore, lena n-áirítear naisc pholaitiúla, eacnamaíocha, shóisialta, agus oideachasúla - agus, níos tábhachtaí fós, cén tionchar a bhí ag na naisc seo ar phatrúin úsáid teanga? Cén chaoi ar chuir na fórsaí seo cruth ar an ngaol idir an dá theanga, agus céard iad na hathruithe a tharla le himeacht ama? Mar a shonraigh Sebba thuas, tá gá leis na naisc seo a imscrúdú ag leibhéal an stáit, agus ag leibhéal an phobail, agus creidtear anseo go gceadaíonn creatlach theoriciúil UNESCO (2003) i leith BTTB dúinn na haidhmeanna sin a bhaint amach.

Dearbhaíonn Baleghizadeh (2008) ina pháipéar ar an dátheangachas agus oideachas an dara teanga,^[45] gur feiniméan sochaíoch é an dátheangachas, cé gur feiniméan indibhidiúil é chomh maith, tuairim choiteann a n-aontaíonn taighdeoirí i gcoitinne léi. Dar leis (2008, lch 44), díríonn an dátheangachas sochaíoch ar shaincheistanna amhail stádas agus ról na dteangacha i sochaí faoi leith, meon an phobail i leith na dteangacha úd, cinntithigh rogha teanga agus úsáidí praiticiúla agus siombalacha na dteangacha atá faoi chaibidil. Tacaíonn Ek (2008) leis an méid seo. Is éard atá i gceist le diminsin shóisialta an dátheangachais, dar léi, ná fócasú ar úsáidí, ar fheidhmeanna, ar stádais agus ar ghaoil an dá theanga

⁴⁴ Tá tuairimíocht éagsúil le haimsiú sa taighde ar an ábhar seo, áfach, maidir le brí an choincheapa seo i ndáil le pobail Ghaeilge lasmuigh den Ghaeltacht. 'In aois seo an domhandaithe agus an idirlín, caithfidimid fáil réidh leis an seandearcadh gur gá crosbhóthar agus tithe chun baile agus pobal a chruthú... Is baill den phobal Gaeilge mé féin agus mo bheirt iníon[acha], fiú má tá cónaí orainn i bhfobhaile i New Jersey. Ar ndóigh, tá féin-aitheantas i gceist, ach nuair a thógaimid an teileafón, nuair a chuirimid Dora ar siúl ar an teilifís, nuair a chuirimid Raidió na Gaeltachta ar siúl ar an raidió Wifi sa chistin, nuair a labhraímid Gaeilge le chéile, táimid ag glacadh páirte sa phobal sin, agus is cuma cá bhfuil cónaí orainn' (Ó Broin, 2010).

⁴⁵ Mar a luadh sa ghluais, is é an sainmhíniú a nglactar leis ó thaobh oideachas teanga de ná, gurb é múineadh agus foghlaim teanga atá i gceist. Sa chás seo, oideachas an dara teanga, glactar leis gurb é múineadh agus foghlaim na dara teanga atá i gceist, a tharlaíonn go hiondúil i réimse an oideachais.

(nó níos mó) laistigh de shochaí. Is coincheap lárnach é coincheap an stádais teanga sa saothar seo, a ndéanann Baleghizadeh (2008) agus Ek (2008) tagairt dó anseo agus plé á dhéanamh acu ar an dátheangachas. Pléifear an coincheap seo ar bhealach i bhfad níos críochnúla sa chaibidil theoriciúil, Caibidil a Ceathair, ach léirítear anseo an tábhacht a bhaineann leis agus an dátheangachas á chioradh.

2.2.2 Creatlacha d'fhonn an Dátheangachas Sochaíoch a iniúchadh

Má táthar ag iarraidh an coincheap seo a imscrúdú i leith phobal na hÉireann, ní mór creatlach ábhartha a roghnú. Dearbhaíonn Sebba (2011, lgh 446-7): *'A framework for studying societal bilingualism therefore needs to be able to keep in focus both large-scale issues (for example, which languages are official and have power and authority at national or regional level) and fine details (the nuances of language choice in an encounter between family members of different generations)'*. Déanann sé tagairt don obair a rinne Martin-Jones (1991) sna nóchaidí, a thaispeáin gur sheas trí pharaidím faoi leith amach maidir le taighde i leith sochaithe dátheangacha. Is iad na paraidímí údarásacha ó thaobh taighde de a luann an bheirt acu ná: an cur chuige 'struchtúrtha-feidhmiúil'; an cur chuige 'micrea-idirghníomhach'; agus an cur chuige 'teangeolaíocht chriticiúil'. Baineann an chéad cheann, go príomha, leis na hiarrachtaí a rinne leithéidí Weinreich (1953), Ferguson (1959) agus Fishman (1967, 1972a), chun patrúin ó thaobh úsáid teanga de i measc daoine dátheangacha a aithint trí thuiscint a fháil ar dheighilt fheidhmiúil na gcineálacha éagsúla teangacha sa tsochaí. Tugtar an débhéascna go hiondúil ar an deighilt fheidhme seo,^[46] coincheap a phléifear ar ball. Maíonn Sebba (2011, lch 447); *'... the structural-functional perspective*

⁴⁶ Nó, 'compartmentalisation' ó thaobh feidhme de as Béarla.

tended to be deterministic, to look at large social groupings such as whole nation-states, and to view bilingual societies as relatively static and homogenous’.

Tagraítear don ghné seo den dátheangachas sochaíoch sa taighde ar an ábhar seo faoi cheannteidil dhifriúla, agus an chaoi nach feiniméan statach é, ach go mbíonn nádúr an dátheangachais de shíor ag athrú. Cruthaíonn sé seo deacrachtaí don taighdeoir, áfach, agus é/í ag iarraidh sainmhíniú cruinn caolchúiseach a thabhairt ar an staid teanga. I gcodarsnacht leis an gcéad chur chuige seo, díríonn an cur chuige ‘micrea-idirghníomhach’, a d’fhorbair Gumperz (1982) go príomha, ar an gcumarsáid idir daoine aonaracha d’fhonn tuiscint a fháil ar an dátheangachas sochaíoch. Rinneadh mionanailís ar ghnáth-idirghníomhaíochtaí laethúla na gcainteoirí, i suíomhanna cosúil le hagallaimh, i seomraí ranga agus ag cuntair sheirbhíse, chun fíorchleachtais, fíor-roghanna agus fíorúsáid theanga na gcainteoirí seo i bpobal dátheangach a thaispeáint. Maíonn Sebba (2011, lch 447): *‘It was within their day-to-day interactions that individual speakers would define and reproduce the symbolic values of the language within the community’s own repertoire of languages’.* De dheasca laigí a braitheadh leis an dá chur chuige seo, tháinig paraidím eile chun cinn, dar le Sebba, a thug aird faoi leith ar chaidrimh chumhachta, an eacnamaíocht agus bunús stairiúil na staideanna dátheangacha, chun tuiscint níos doimhne a fháil ar iompar teanga i sochaithe faoi leith. Luann Sebba an taighde atá déanta ag Heller (1999, 2002), Blommaert (2005), agus Jaffe (1999), taighdeoirí a ghlac leis an gcur chuige faoi leith seo.

Dearbhaíonn Hamers agus Blanc (2000, lch 45) gur tearc iad na modheolaíochtaí atá ann, le hiniúchadh a dhéanamh ar theangacha i dteagmháil lena chéile ag an

leibhéal sochaíoch; ‘... *and even fewer measures have been developed for the quantification of collective bilingual phenomena*’. Maíonn siad go mbíonn sé de nós ag taighdeoirí sa réimse seo úsáid a bhaint as modhanna níos ginearálta de chuid na n-eolaíochtaí sóisialta, lena n-áirítear teicnící daonáirimh, pobalbhreitheanna agus suirbhéanna. Lena chois sin, tarraingíonn siad aird ar nádúr tuairisciúil na modheolaíochtaí seo, agus ar an dóigh nach gceadaíonn siad ach amh-réamhinsintí maidir le hiompar comhchoiteann i staideanna teagmhála teangacha. Sin ráite, maíonn Hamers agus Blanc (2000, lch 45); ‘... *even this descriptive approach is useful to the extent that it enables us to analyse covariations between linguistic and sociological phenomena*’. Anuas air sin, maíonn siad gur féidir imscrúdú a dhéanamh ar an dátheangachas sochaíoch ag roinnt leibhéal éagsúla anailise, a bhfuil scóip fhairsing acu, ón macroshocheolaíoch chuig an micreashocheolaíoch. Is dhá chur chuige an-éagsúla iad an dá chur chuige seo, a éilíonn modheolaíochtaí difriúla. Don chur chuige macrashocheolaíoch, b’éigean don taighdeoir a bheith ag obair le samplaí móra, mar shampla, daonraí iomlána, agus ciallaíonn sé seo gur teoranta atá sé/sí, agus nach féidir leis nó léi ach ceisteanna thar a bheith ginearálta a chur, le hanailís réasúnta simplí a dhéanamh orthu. I gcontrárthacht leis seo, luann siad doimhneacht na modheolaíochtaí nach mór don taighdeoir a úsáid, agus bailiú eolais agus anailís á ndéanamh aici nó aige ó thaobh cur chuige micreashocheolaíoch de, cur chuige a laghdaíonn líon agus nádúr ionadaíoch na samplaí. Dearbhaíonn Hamers agus Blanc (2000, lch 45): ‘*For this reason the former approach allows mainly questions on reported behaviour, while the study of actual behaviour demands a micro-sociological methodology*’. Tugtar aghaidh

ar mheascán de na cuir chuige seo sa saothar seo ar mhaithe le tuiscint níos fearr a fháil ar nádúr an dátheangachais shochaíoch in Éirinn san aois seo caite.⁴⁷

2.2.3 Ag tomhas an Dátheangachais Shochaíoch

Anuas ar an méid a luadh thuas, tugann Sebba aghaidh ar an ngné seo de thomhas an dátheangachais shochaíoch, agus dearbhaíonn sé (2011, lch 448): *‘It is important to consider how information about societal bilingualism is collected and documented, whether through official censuses and surveys or academic research’*. Is modhanna bailithe eolais iad seo^[48] a dtabharfar aghaidh orthu le linn an tsaothair seo, ag ceistiú a bhfiúntas mar fhoinsí cruinne. I bpáipéar eile, maíonn Hakuta agus Garcia (1989, lch 376) an méid seo a leanas, agus na srianta atá ann maidir leis an gcoincheap a chíoradh i gcomhthéacsanna faoi leith á bplé acu: *‘The measurement of bilingualism has always been complex, and the maintenance of bilingualism in communities has been regarded by sociolinguists as best understood with respect to situational and functional constraints imposed in language use’*. Léiríonn an méid seo na deacrachtaí atá ann maidir le nádúr an dátheangachais shochaíoch a thomhas i bpobail faoi leith. Ní miste meabhrú ar na baic a forchuireadh ó thaobh úsáid teanga de i gcás na hÉireann, baic ag brath ar an ócáid, ar na noirm shóisialta, ar an suíomh agus ar fheidhm na cainte – eilimintí den fheiniméan a dtabharfar aghaidh orthu tríd an saothar seo.

⁴⁷ Féach Caibidil a Cúig a bhaineann leas as figiúirí an daonáirimh d’fhonn iniúchadh a dhéanamh ar an seachadadh teanga go hidirghlúineach (Imleabhar I, 5.11 Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach: Úsáideacht an Daonáirimh), agus féach Caibidil a Deich a dhéanann anailís ar úsáid na Gaeilge i ndíospóireachtaí parlaiminteacha Dháil Éireann (Imleabhar II, 10.6 Cás-Staidéar: Dátheangachas na Dála – Úsáid na Gaeilge i ndíospóireachtaí Parlaiminteacha Dháil Éireann).

⁴⁸ Daonáirimh, suirbhéanna agus an taighde acadúil.

Mar thoradh ar na gnéithe ilchasta agus éiginnte a bhaineann leis, tugann Sebba rabhadh don taighdeoir maidir leis an gcur chuige a nglactar leis chun cur síos a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais i staid faoi leith, agus maíonn sé (2011, lch 449): ‘... *in trying to judge the extent and nature of bilingualism within any one society, therefore, it is necessary to tread warily*’. Dearbhaíonn sé go mbaineann na fadhbanna, don chuid is mó, le dhá ghné faoi leith: (i) deacrachtaí a bhaineann le castacht teanga mar dheacracht ann féin, agus (ii) deacrachtaí a bhaineann le meon na gcainteoirí agus le gníomhaireachtaí sóisialta eile amhail an rialtas.⁴⁹ Ag glacadh le comhairle Sebba mar sin, tabharfar faoin taighde seo go hairdeallach.

2.2.4 Tíopeolaíochtaí agus Córais Rangaithe d’fhonn Gaol Teangacha a léiriú

Ar an ábhar seo, coincheapadh réimse leathan tíopeolaíochtaí agus córais rangaithe bunaithe ar na gaoil idir teangacha i sochaithe faoi leith. I seascaidí an chéid seo caite a cuireadh tús leis na hiarrachtaí seo ar mhaithe le patrúin ghinearálta san ilteangachas náisiúnta a aimsiú, ag súil go n-éascódh a leithéid comparáidí a dhéanamh idir tíortha éagsúla (Fasold, 1989, lch 107). Seasann triúr scoláirí faoi leith amach maidir leis an ngné seo den taighde: Ferguson, Kloss agus Stewart. Pléifear na múnlaí a d’fhorbair an triúr seo i gCaibidil a Ceathair den saothar seo, an chaibidil a dhíríonn ar theoiricí coincheapúla an taighde. Creidtear go léiríonn na múnlaí seo cosúlachtaí suntasacha idir stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla, agus gur bunús iad chun comparáid comhionannais a dhéanamh eatarthu. Ar an ábhar sin, áitítear sa saothar seo gur foirmlí ríthábhachtacha iad, ó thaobh tuiscint a fháil ar nádúr stádas na dteangacha i leith

⁴⁹ Is diminsin teanga iad seo, deacrachtaí a bhaineann le meon na gcainteoirí agus le gníomhaireachtaí sóisialta amhail an rialtas, a dtugtar aghaidh orthu i dtoisc uimhir a seacht agus a hocht faoi seach i gcreatlach theoiriciúil UNESCO i leith BTTB.

an dátheangachais shochaíoch. Agus na múnlaí seo á gcíoradh ag Fasold, dearbhaíonn sé (1989, lch 110):

Since there are relatively so few countries to talk about, perhaps it would be pointless to develop general statements. Perhaps a prose description of the multilingualism of each country would do as well... another factor to consider is that apparently neither Stewart nor Ferguson had any intention of developing a fully rigorous theory of societal bilingualism.

Más cur síos próis atá le tabhairt, áfach, ní mór ceisteanna faoi leith a chur, agus cruth cinnte a bheith ar leagan amach an ábhair – cruth, b'fhéidir, a cheadódh comparáidí. Dar le Fasold (1989, lgh 109-10), cé gur chuir Ferguson, Stewart, agus scoláirí eile, an-chuid oibre isteach sna scéimeanna tíopeolaíochtaí seo, agus iad triúr; '*... of considerable ability, none of them has been widely accepted as the conventional method of representing societal multilingualism*'. Rachaidh an taighde seo sa tóir ar mhodh eile mar sin.

2.2.5 Cúlra an Dátheangachais Shochoíoch

Mar a rianaigh Sebba thuas, tá comhthéacsanna éagsúla ina bhfeidhmíonn pobail dhátheangacha agus ní foláir forbheathnú a thabhairt orthusan d'fhonn cás na hÉireann a shuí ina measc. Pléann Fasold (1984) ceithre phríomhchúis atá freagrach as teacht chun cinn an dátheangachais shochoíoch, .i. an imirce, an t-impiriúlachas, an fheidearálacht agus limistéir teorann (Baleghizadeh, 2008, lch 44). Is léir ó chuntais stairiúla gurb iad an chéad dá chúis bunchloch an dátheangachais in Éirinn ó thaobh ghaol na Gaeilge agus an Bhéarla de, inar leathnaigh na Briotanaigh a gcríocha trí dhaoine a bhogadh go hÉirinn d'fhonn smacht a ghnóthú ar dhúchasaigh na tíre, agus tríd an gcoilíneachas mar ghné den impiriúlachas. I ndiaidh do Sebba cur síos a dhéanamh ar shamplaí éagsúla den dátheangachas ag leibhéal an stáit agus ag leibhéal an phobail, luaite thuas,

maíonn sé (2011, lch 446): ‘*The multilingual complexity demonstrated by the examples above can be accounted for by a number of factors – federation, colonization, urbanization, transnational migration, marriage – some of which can equally well be found in some officially ‘monolingual’ states, whether geographically large (like the US or Brazil) or small (like England or New Zealand)*’. Is fachtóirí iad seo a oireann do chás na hÉireann chomh maith. Luann Sebba (2011, lch 448) riocht na hÉireann, go háirithe, agus cúrsaí forleathnaithe agus concais á bplé aige:

... which has resulted in an indigenous population having to add a new language to their repertoire – frequently, though, not always, through imposition from a more powerful group. Thus, for example, in the British Isles, speakers of Welsh, Scottish Gaelic, Irish Gaelic, Manx and Cornish have at different times become bilingual under pressure from English, as the speakers of English have expanded into and/or taken political power over their territories.

Is scéal casta é stair dhátheangach na hÉireann agus pléitear ag leibhéal i bhfad níos doimhne agus níos leithne é ar shuíomh gréasáin an scoláire Hickey, *Language in Ireland* (gan dáta, b).

2.2.6 Córais Rangaithe – Sochaithe Dátheangacha

Dar le hAppel agus Muysken (2005), go teoiriciúil agus go hidéalach, tá trí chineál sochaithe dátheangacha faoi leith ann, cé nach bhfeidhmíonn siad i bhfoirm ghlan sa domhan réadúil, ach i staideanna ina bhfuil meascáin dhifriúla de na gnéithe éagsúla le sonrú. Sin ráite, is túsphointe é an córas rangaithe seo d’fhonn plé níos mine a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais i sochaí ar leith. Sa chéad chineál sochaí, labhraíonn dhá ghrúpa éagsúla an dá theanga éagsúla, agus tá an dá ghrúpa aonteangach; tá líon beag de dhaoine dátheangacha sa tsochaí a cheadaíonn cumarsáid idirghrúpa. Sa dara cineál sochaí, tá gach duine

ina dhátheangach, agus in amanna feictear go bhfuil cumas ag chuile dhuine i níos mó ná an dá theanga sin. Sa tríú cineál sochaí, tá grúpa amháin atá aonteangach, agus an dara grúpa atá dátheangach. I bhformhór na gcásanna, is mionlach é an dara grúpa seo ar bhonn socheolaíoch, agus ní ar bhonn uimhriúil amháin; is grúpa neamhcheannasach faoi chois é go hiondúil (Appel agus Muysken, 2005, lch 2). Is cosúil gur sampla í Éire den tríú cineál sochaí.⁵⁰

Glacann Grosjean (1982, lch 4) leis an tíopeolaíocht chéanna seo agus dearbhaíonn sé go bhfuil an dátheangachas le fáil i dtrí chineál tíortha: ‘aonteangach’, ‘dátheangach’ agus ‘ilteangach’, cé go n-admhaíonn sé nach léiríonn an dul chun cinn seo an chéim áirithe den dátheangachas atá le fáil sna tíortha sin *de facto*. D’fhonn cur síos a dhéanamh ar na tíortha seo, ghlac Grosjean cur chuige bunaithe ar na trí chatagóir seo a leanas:

- 1) Náisiúin aonteangacha (go bunúsach);
- 2) Náisiúin ilteangacha (go bunúsach) agus;
- 3) Náisiúin dhátheangacha (go bunúsach).

Maidir leis an gcéad ghrúpa, maíonn Malmkjaer (2004, lch 84) agus í ag déanamh tagartha do thaighde Grosjean:

As Grosjean points out (1982, pp 5-7), even countries such as Japan and Germany, which we might think of as monolingual, contain sizeable minority groups speaking languages other than the official language; they are classified as monolingual, nevertheless, because the great majority of

⁵⁰ Cuireadh an cheist seo ní ba luaithe sa chaibidil seo: ‘Seachas dhá ghrúpa de chainteoirí aonteangacha, móide roinnt cainteoirí dátheangacha, an áirítear sochaí ina bhfuil grúpa amháin de chainteoirí aonteangacha, agus grúpa amháin eile de chainteoirí dátheangacha?’ Is léir go n-áirítear. Déantar machnamh mar sin ar an gcaoi a gcinntítear cothabháil na gcainteoirí dátheangacha ionas nach dtarlóidh comhshamhlú teangeolaíoch i dtreo na mórtheanga nó theanga na n-aonteangach.

the inhabitants have the official language as their mother tongue, and none of the minority languages has official status.

Is féidir teoiric Grosjean, a ndéanann Malmkjaer trácht air anseo, a chur i bhfeidhm ar chás na hÉireann. Tuigtear láithreach go bhfuil aitheantas oifigiúil tugtha don Ghaeilge i mBunreacht na tíre, agus nach bhfuil an t-aitheantas céanna tugtha do theangacha eile a labhraíonn cainteoirí, ar mhionlaigh shuntasacha iad m.sh. an tSeiltis agus an Pholannais. Roghnaíodh teanga choilíneachta a bheith mar theanga oifigiúil eile i gcás na hÉireann, i ndiaidh di neamhspleáchas a bhaint amach, cleachtas coitianta i dtíortha iarchoilínithe, lena n-áirítear an Béarla i nGána, agus an Fhraincis sa tSeineagáil. Deir Grosjean (1982, lch 12), maidir leis na náisiúin dhátheangacha:

A number of nations, such as Canada, Czechoslovakia, Cyprus, Israel, and Finland, have two official languages and are thus officially bilingual. Belgium is officially trilingual with Flemish, French, and German, but I will add it to this category as this is its best known classification. The constitutions of these countries give full equality to the two languages, so governance is in essence bilingual: public administration, debates in parliament, and publication of laws all take place in two languages. But as Mackey (1967:11) has stressed, there is often a world of difference between the official, de jure bilingualism of a country and the actual, de facto bilingualism of its inhabitants. “In fact there are fewer bilingual people in the bilingual countries than there are in the so-called unilingual [monolingual] countries. For it is not always realised that bilingual countries were created not to promote bilingualism, but to guarantee the maintenance and use of two or more languages in the same nation”.

Leagtar béim sa sliocht seo ar an idirdhealú nach mór a dhéanamh, mar sin, idir an dátheangachas ag leibhéal oifigiúil na tíre, agus cumas dátheangach an duine aonair i gcoitinne sa tír, gné a dtabharfar aghaidh níos cruinne uirthi ar ball. Is fíorghur tír dhátheangach í Éire go hoifigiúil, ach ní foláir dúinn ardaidhmeanna an Stáit ó thaobh an dátheangachais aonair a cheistiú, agus cén múnla ar shamhláíodh agus a shamhlaítear i leith úsáid chomhlántach na Gaeilge agus an Bhéarla ag an

leibhéal indibhidiúil.⁵¹ Maíonn Trudgill (2003, lch 15) ina ghluais shochtheangeolaíoch: ‘*Many sociolinguists use the term ‘bilingualism’ to refer to individuals, even if they are trilingual, quadrilingual etc. And reserve the term **multilingualism** for nations or societies, even if only two languages are involved*’.⁵² Cuirtear in iúl sa mhéid seo go mbaintear leas as an téarma ‘ilteangachas’ go rialta, agus imscrúdú á dhéanamh ag sochtheangeolaithe ar úsáid agus ar aitheantas dhá theanga nó níos mó i náisiún nó i sochaí faoi leith, ach rinneadh an cinneadh an téarma ‘dátheangachas’ a úsáid sa saothar seo toisc gurb é seo an téarma a ndéantar tagairt dó i bhformhór na saothar bunaithe ar stair na Gaeilge agus an Bhéarla in Éirinn. Ní gá go mbeadh an dá theanga in úsáid nó ar a dtoil ag gach ball den náisiún, mar a luadh cheana, d’fhonn náisiún nó sochaí dhátheangach a thabhairt uirthi, agus go minic is dhá dhream faoi leith iad cainteoirí na tíre dátheangaí; an dátheangachas á bhunú ar phrionsabal críche an aonteachais. É sin ráite, maítear gurb é cuspóir inmhianaithe an Stáit Éireannaigh san aonú haois is fiche, ‘... sochaí dhátheangach a fhorbairt ina mbeidh an oiread daoine agus is féidir in ann Gaeilge agus Béarla a úsáid chomh héasca le chéile’ (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 3). Tá sé ríthábhachtach, mar sin, go gceistítear leagan amach úsáid chomhlántach na dteangacha úd.⁵³

Molann Hamers agus Blanc (2000, lch 31) úsáid a bhaint as coincheap an chontanaim chun tuiscint a fháil ar staid na bpobal dátheangach éagsúil. Deir siad:

⁵¹ ‘Is i dtéarmaí an-scaoilte amháin, áfach, is féidir a mhaíomh go bhfuil an tír dátheangach – is é sin má ghlactar leis go bhfuil gach duine a chuaigh tríd an gcóras scolaíochta dátheangach sa Bhéarla agus sa Ghaeilge’ (Lenoach, 2012, lch 82).

⁵² Cuirtear an téarma seo i gcló trom sa téacs bunaidh.

⁵³ Féach Caibidil a Deich a leagann béim ar úsáid iarbhír na dteangacha.

Every bilingual community is situated between the two poles of a continuum, ranging from a set made up of two unilingual groups each containing a small number of bilinguals, to a single group with a more or less large number of members using a second language for specific purposes. At one pole most speakers in each group use only one language for all functions, whereas at the other a varying number of speakers use both languages but for different purposes.

Muna bhfuil an dátheangachas sochaíoch ag teacht leis an bprionsabal críche, cén chaoi, mar sin, a bhféadfaí cur síos a dhéanamh ar ghaol an dá theanga, maidir lena n-úsáid? Ar bhonn an phrionsabail phearsanta, cén mhaitheas atá ag baint le pobal dátheangach, ina bhfuil gach éinne dátheangach sa dá theanga chéanna?

Maíonn Mackey (2005, lch 22):

An individual's use of two languages supposes the existence of two different language communities; it does not suppose the existence of a bilingual community. The bilingual community can only be regarded as a dependent collection of individuals who have reasons for being bilingual. A self-sufficient bilingual community has no reason to remain bilingual, since a closed community in which everyone is fluent in two languages could get along just as well with one language.

Ní mór a bheith aireach ar an difear ríthábhachtach, mar sin, idir dhá phobal teanga agus pobal dátheangach. Más pobal dátheangach atá ann, baineann daoine úsáid as dhá theanga le cumarsáid inmheánach a dhéanamh. Ní gá go mbeadh coimhlint ann idir na teangacha, ach go mbeadh róil dhaingnithe sheasta acu. Is ríléir, áfach, go bhfuil coimhlint i gcás na Gaeilge agus an Bhéarla toisc gur tearc iad na róil dhaingnithe sheasta atá ag an nGaeilge. Is gné fhíorthábhachtach í seo má táthar ag iarraidh cur le líon na ndátheangach cumasach agus an dátheangachas a neartú. Déantar machnamh ar na dreasachtaí nó ar na bearta inspreagtha, mar sin, a spreagfadh duine a bheith líofa sa Ghaeilge agus sa Bhéarla araon, agus úsáid bhisiúil a bhaint as an dá theanga.

2.2.7 Laigí a luaitear leis an Dátheangachas Aonair agus leis an Dátheangachas Sochaíoch araon

Ní aontaítear go forleathan gur cleachtas tairbhiúil idéalach é an dátheangachas agus, i gcásanna áirithe, diúltaítear dó ag leibhéal an duine aonair agus ag leibhéal na sochaí araon de dheasca cúiseanna éagsúla. Shoiléirigh Iar-Thánaiste na hÉireann, Ó Colla, aidhm phleanáil stádas na Gaeilge sa bhliain 1965, in óráid a thug sé ag Comhdháil na Meánmhúinteoirí nuair a bhí sé ina Aire Oideachais. Seo thíos an méid a bhí le rá aige, pléite ag Ó Riain (1994, lch 15):

Ní gá pé scéal é, dul thar an bprionsabal eolaíochta a ordáíonn san asmóis gurb é an tuaslagán láidir a shloigeann an tuaslagán lag agus nach é a mhalairt a tharlaíonn. B'é an t-aonteangachas an aidhm, agus an Ghaeilge ina haonteanga sin. Gan amhras, bhí an aidhm sin bunaithe ar phrionsabal do-shéanta, is é sin, nach bhfuil aon bhrí ná ciall le pobal ná le cultúr dátheangach. Níl a leithéid ar domhain. Tá pobail ann a bhfuil dhá theanga, nó b'fhéidir níos mó ná sin de theangacha acu, an Bheilg, an Ollainn, an Eilvéis mar shampla. Ach i ngach aon chás acu sin, is aonteangach go bunúsach do na pobail atá laistigh den mhórphobal: is é sin go bhfuil aon teanga amháin acu mar mhúnla agus mar chomhad don chultúr cruthaíoch, agus an dara (nó an tríú) teanga acu ina meán cumarsáide leis an saol amuigh, agus gan inti ach sin. Is é sin dlí na dteangacha agus níl aon dul thairis.

Déanann an Collach tagairt do dhlí na dteangacha sa mhéid seo agus don teoiric a ndéantar tagairt di sa réimse taighde seo, nach ‘... féidir le dhá theanga feidhmiú i gcomhuain, i gcomhchéim, i gcomhréimse agus i gcomhstádas le chéile in aon láthair amháin. Ní thagann sin le bunphrionsabail an dátheangachais (m.sh. Calvet 2006, Grosjean 2008)’ (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 6). Is seasamh é seo, mar sin, nach mór don Stát Éireannach aghaidh a thabhairt air más é an beart fadtéarmach don Ghaeilge ná go dtógfadh sí, ‘... *its place in the communicative repertoire of the Irish people alongside English*’ (Fiontar, 2009, lch 3). Cén áit, go follasach, áfach, a bheidh ag an nGaeilge sa *repertoire* seo? Céard iad na réimsí a mbainfidh daoine úsáid aisti ar bhonn rialta nó ar bhonn

laethúil, go háirithe i ndiaidh dóibh an scoil a fhágáil? Mar a maíodh thuas, muna bhfuil róil dhaingnithe sheasta aici, is é ‘an tuaslagán láidir’ a shlogfaidh ‘an tuaslagán lag’. Maíonn Lenoach (2012, lch 104) an méid seo a leanas agus tagairt á déanamh aige do thaighde Uí Churnáin (2009):

Agus mionteanga na Gaeilge á cloí ag mórtheanga na cruinne, is léir go gcaithfear athbhreithniú a dhéanamh ar an ollbhéim a chuirtear ar leas an dátheangachais: “Ciallaíonn cothroime (theoiriciúil) cumais sa dátheangachas bás don teanga iomarcach. Ceaptar gur mór an chéim chun tosaigh, mar shampla, do mhionlaigh áirithe an t-oideachas dátheangach, agus is ea, ach ná cuireadh sin dallamullóg orainn gur slánú dóibh é” (Ó Curnáin 2009: 18). Má tá mionteanga le teacht slán, mar sin, caithfear dála aonteangacha ag aois óg a phleanáil, a chothú agus a bhuanú sula dtugtar faoin dara teanga a chur ar fáil.

I gcomhthéacs idirnáisiúnta, pléann Grosjean (1982) freagairt na ndaoine i Québec, Ceanada, ar Acht na dTeangacha Oifigiúla a ritheadh ag an leibhéal feidearálach sna blianta 1968-69. Creidtear i gcásanna faoi leith gurb ionann an dátheangachas i ngrúpa mionlaigh agus asamhlú an ghrúpa sin, agus déanann Grosjean (1982, lgh 17-8) trácht ar an méid a scríobh Chaput, *Québécois*, sa bhliain 1961:

The more bilingual our children become, the more they use English; the more they use English, the less they find French useful; the less they find French useful, the more they use English. The paradox of French-Canadian life is the following: the more we become bilingual, the less it is necessary to be bilingual.

Mhúnlaigh an meon seo an cinneadh a rinne rialtas Québec dul i gcoinne an pholasaí fheidearálaigh sa bhliain 1977, nuair a dhearbhaigh siad gurbh í an Fhraincis amháin, teanga oifigiúil na proibhinse sa *Chartre de la Langue Française* (Grosjean, 1982, lch 18). Dearbhaíonn Landry, Allard agus Deveau (2007, lch 138):

This Act declared French as the only official language in the province, obliged all Francophones and new immigrants to attend French schools

(while still respecting the rights of Anglophones to English schools, but limiting their access to children whose siblings or parents had been schooled in English in Quebec)^[54] and created a French dominated landscape by imposing the pre-eminence of French on public and commercial signs.

Is éagsúil, mar sin, stádas oifigiúil na Fraincise ar bhonn náisiúnta agus ar bhonn áitiúil i gCeanada, dhá chineál stádais nach réitíonn lena chéile go seasta. Maíonn Landry, Allard agus Deveau (2007, lgh 134-5):

French is an official language of Canada and its status is equal to that of English. What is not always considered is that French is an official language at the federal level and that many Francophones have rights for services and communications in French at this level of government only. The challenge for Francophones has been to add to this status of formal equality that of substantive equality... The status of Francophone rights in Canada is therefore quite heterogeneous.

Tá dream oilte ann, mar sin, a chreideann gur drochchleachtas atá sa dátheangachas sochaíoch i gcás pháistí óga Ghaeltachtaí na hÉireann chomh maith, agus tá neart fianaise sa réimse seo a thacaíonn leis an seasamh seo.⁵⁵ De réir an taighde seo, dátheangachas aontreoch atá i ndátheangachas na hÉireann. Go bunúsach, is gá do chainteoirí dúchais na Gaeilge a bheith dátheangach, ach go bhfuil sé inghlactha, gur cainteoirí aonteangacha iad cainteoirí dúchais an Bhéarla. An é seo croílár na faidhbe? Cén fáth nach bhfuil an t-ionchas sin ann, go mbeadh daonra iomlán shochaí na hÉireann ina ndátheangaigh, nó ina n-ilteangaigh? Cén fáth nach léirítear do níos mó daoine na buntáistí suntasacha a bhaineann leis mar thréith ar bhealach mealltach, taitneamhach agus spraíúil. Is rogha é don dara grúpa seo, cainteoirí dúchais an Bhéarla, a bheith dátheangach sa Bhéarla agus sa Ghaeilge: ‘Tá an dátheangachas roghnach i bhfeidhm i measc

⁵⁴ ‘... (now includes) anywhere in Canada’. Féach fonóta 2 ag Landry, Allard agus Deveau (2007, lch 155).

⁵⁵ Féach Dorian (1981) agus Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012). Is cnuasach alt atá sa dara saothar a luaitear anseo, ‘... a chíorann éifeacht an dátheangachais ar phobail mhionteanga na Gaeilge’, (Ó Giollagáin, 2011).

mórtheangóirí agus an dátheangachas éigeantach i measc mionteangóirí’ (Ó Giollagáin, 2011). Dar le hÓ Giollagáin agus le hÓ Curnáin (2009): *‘It is clear that a bilingual capacity is a positive personal asset. On the other hand, the promotion of bilingualism will erode the social use of Irish in the minority Gaeltacht community. Bilingual social practice is inherently problematic and disadvantageous for the minority language’*. Tuigtear go bhfuil géarchéim ollmhór ag teacht chun cinn i nGaeltachtaí na tíre ó thaobh sheachadadh idirghlúineach na Gaeilge de, agus nach bhfuil an ghlúin óg ag sealbhú na teanga chomh maith céanna agus a shealbhaigh a dtuismitheoirí í.⁵⁶ Maíonn Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2009):

Given that English predominates as the social language of the younger generation in almost every Gaeltacht district, in the first instance a renewal process or a language revival is required among the young. There is no doubt that this is a daunting task, given that relatively few communities have succeeded in reversing the trend to English monolingualism during more than 100 years of language revival.

Molann Ó Giollagáin agus Ó Curnáin straitéisí pleanála teanga a dhíríonn ar an nglúin óg seo, agus iarrann siad ar an rialtas an scéim tacaíochta airgid do chlanna Gaeltachta a labhraíonn Gaeilge i réimse an bhaile, ‘Scéim Labhairt na Gaeilge’, a athmheas agus a neartú.⁵⁷ Ní foláir don ghné seo a bheith mar thosaíocht ag an rialtas, dar leo, chun dul i ngleic leis an meath teanga. Maíonn an bheirt acu, agus an ghéarchéim teanga sa Ghaeltacht á plé acu in alt san *Irish Times* (2009):

Approaches which suit the learner community are inappropriate for native speakers. For the native speaker it is necessary to stress the importance of rich and varied home acquisition of the language, social and academic reinforcement in the context of formal education, and its holistic integration into communal practice. Acquisition for learners, on the other

⁵⁶ Féach Caibidil a Cúig.

⁵⁷ Tá deireadh curtha leis an scéim seo, agus ina háit anois, tá an Clár Tacaíochta Teaghlaigh. Féach ar leathanach gréasáin na Roinne Ealaíon, Oidhreachta agus Gaeltachta (gan dáta).

hand, primarily requires the support of educational institutions, supported where possible by their integration into certain local or other networks.

Is léir uaidh seo gur beirt chainteoirí faoi leith iad an cainteoir dúchais agus an foghlaimeoir teanga, agus tá an-tábhacht ag baint leis an idirdhealú sin.

Is buairt eile í an teagmháil teanga, ó thaobh na teangeolaíochta de, a thugtar faoi deara sa taighde ar an ábhar bunaithe ar an dátheangachas sochaíoch. Dearbhaíonn Ó Curnáin (2012, lch 359):

Ina phlé sothuigte meáite stuama ar theagmháil idir teangacha, *Language Contact*, spíonann Matras (2009) cointeanóidí éagsúla na teagmhála ó thaobh na sochaí de agus go háirithe ó thaobh thoradh na teagmhála ar theangacha ar teangacha mionlaigh go leor acu. Is minic claonadh chun iosamorfachais ag an dá urlabhra le chéile, an mhionteanga i dtreo na mórteanga go hiondúil. An Béarlachas forleathan atá i nGaeilge an lae inniu... is é toradh nádúrtha an dátheangachais é.

Déanfar tuilleadh scagtha ar an diminsean seo, an mionteangachas sa dátheangachas, i gcaibidil na teoirice, Caibidil a Ceathair.

2.2.8 An Débhéascna

I gcásanna áirithe, tá an-tábhacht ag baint leis an staid shóisialta a rialaíonn úsáid teanga thar teanga eile (Antonini, 2006, lch 2). I staideanna sóisialta áirithe, baintear úsáid as teanga amháin, agus i staideanna eile, baintear úsáid as teanga eile. Tugtar ‘an débhéascna’ air seo. Tá gaol láidir ann idir ‘*specialization of function*’ (Antonini, 2006, lch 2) ó thaobh an dá chineál teanga de, agus na staideanna sóisialta ina mbaintear úsáid astu.

Tuairim choitianta amháin atá le fáil sa mhéid atá scríofa ar an dátheangachas sochaíoch ná gur réiteach sásúil í an débhéascna ar an gcoimhlint teanga i gcás

Québec, a luadh cheana, agus in Éirinn chomh maith (Ó Murchú, 1971). Maíonn Sebba (2011, lch 450) gurb í an débhéascna, ‘... *one of the key theoretical concepts in the study of societal bilingualism*’, agus ar an ábhar sin, ní mór aghaidh a thabhairt uirthi i leith chás na hÉireann. Ferguson a scríobh faoin débhéascna den chéad uair sa bhliain 1959, agus dar leis, ba shocraíocht shochaíoch sheasmhach í a cheadaigh dhá leagan den teanga chéanna a bheith in úsáid i bpobal urlabhra. Is í an fheidhm teanga an ‘... critéar is tábhachtaí i gcúrsaí débhéascna’, dar le Ní Neachtain (2012, lgh 39-40), agus luann sí na naoi bhfachtóir faoi leith seo ar leag Ferguson béim orthu:

‘Feidhm: Is é seo an critéar is tábhachtaí i gcúrsaí débhéascna. Bíonn dhá leagan den teanga ann dar le Ferguson: an tArdleagan (A) agus an Gnáthleagan (G). Is iondúil go mbaintear leas as an Ardleagan i seanmóirí, in óráidí, i léachtaí ollscoile, in eagarfhocail nuachtán agus san fhilíocht agus is é an Gnáthleagan a úsáidtear i suíomhanna ar nós comhráite le cairde, i sobaldrámaí agus sa bhéaloidias.

Gradam: Is iondúil go nglacann cainteoirí leis go mbíonn gradam ag an Ardleagan agus nach mbíonn an Gnáthleagan faoi ghradam. Samhlaítear go bhfuil an tArdleagan álainn, níos loighciúla, níos inniúla ar smaointe tábhachtacha a chur in iúl.

Oidhreacht Liteartha: Tá cnuasach mór litríochta a scríobhadh san Ardleagan ag trí cinn de cheithre shampla Ferguson agus tá ardmheas ag an bpobal urlabhra ar an ábhar sin.

Sealbhú: Tá éagsúlacht mhór sa chaoi a sealbhaíonn cainteoirí an tArdleagan le hais an Ghnáthleagain: is iondúil gur tríd an gcóras oideachais a shealbhaítear an tArdleagan, is é an Gnáthleagan a labhraíonn daoine fásta le páistí agus páistí lena chéile.

Caighdeánú: Bíonn leabhair ghramadaí, staidéir theangeolaíocha agus foclóirí ar fáil don Ardleagan agus bíonn córas caighdeánaithe ann don fhoghraíocht, don ghramadach agus do chúrsaí foclóireachta a bhaineann leis.

Seasmhacht: Is feiniméan thar a bheith seasmhach é débhéascna, go deimhin tá cuma air gur gá débhéascna a bheith i bpobal urlabhra le go gcothófaí leagan áirithe teanga i bpobal ar leith.

Gramadach: Bíonn rannóga gramadaí ag an Ardleagan nach mbíonn sa Ghnáthleagan agus is iondúil go mbíonn an chomhréir níos casta ann.

Foclóir: Bíonn comhfhoclóir ag an dá leagan a bheag nó a mhór ach bíonn focail theicniúla agus frásaí foghlamtha san Ardleagan nach bhfuil sa Ghnáthleagan ar chor ar bith agus bíonn a mhalairt fíor freisin; bíonn focail ar nithe tíriúla, áitiúla sa Ghnáthleagan nach bhfuil a macasamhla san Ardleagan beag ná mór.

Fóineolaíocht: Is aon bhunstruchtúr fóineolaíochta amháin atá ag an dá leagan; sa Ghnáthleagan a bhíonn an bunstruchtúr agus is fochóras nó parachóras atá sna gnéithe éagsúla a bhíonn san Ardleagan’.

D’aithin Ferguson (1959) deighilt dhá chóid, a shonraigh sé de réir a bhfeidhmeanna faoi seach; i gcúinsí a d’éiligh cód nó teanga^[58] ‘ard’ (A) lenar áiríodh comhthéacs reiligiúin nó oideachais, nó i gcúinsí a d’éiligh cód nó teanga ‘íseal’ (Í), lenar áiríodh comhthéacs an bhaile nó i gcomhluadar cairde. Ní foláir a aithint gur teanga chomhthéacs í teanga A, áfach, sa tíopeolaíocht seo agus nach teanga phobail nó ghrúpa í, agus ar an dóigh seo is cineál dátheangachais éagsúil é leis an dátheangachas sochaíoch, áit a bhfeidhmíonn, mar a deir Tamburelli (gan dáta), an; ‘... *prestigious/ majority variety...* [mar] *the everyday speech of a definable group*’.

Aiste ar choincheap na débhéascna is ea aiste Ferguson (1959) a bhfuil tionchar fós aici ar an gcineál seo gaoil atá ag dhá theanga i gcomhthéacsanna nó sféir faoi leith, ar bhonn an phrionsabail phearsanta. Tugann Ferguson (1959, lch 336) sainmhíniú ar an débhéascna mar seo a leanas:

Diglossia is a relatively stable language situation in which in addition to the primary dialect of the language, which may include a standard or regional standard, there is a very divergent, highly codified, often grammatically

⁵⁸ Leathnaigh Fishman (1967) coincheap na débhéascna d’fhonn dhá theanga éagsúla neamhghaolmhara a chur san áireamh, seachas dhá chód den teanga chéanna amháin a bheith i gceist, mar a rinne Ferguson.

more complex, super-posed variety, the vehicle of a large and respected body of literature, heir of an earlier period or another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal purposes, but is not used by any sector of the community for ordinary conversation.

Is sainmhíniú bunúil an choincheapa é seo, ach tá an-éagsúlacht le fáil sa taighde ar an ábhar ó thaobh chur i bhfeidhm an téarma. Tabharfar aird air seo anois.

2.2.8.1 Leathnú Fishman ar Choincheap na Débhéascna

Bhí Fishman ar dhuine de na scoláirí a leathnaigh an sainmhíniú maidir le coincheap na débhéascna, agus, ‘... chuir sé teangacha nach bhfuil aon ghaol acu lena chéile san áireamh’ (Ní Neachtain, 2012, lch 40), sa sainmhíniú a sholáthair sé féin. Chomhcheangail sé coincheap na débhéascna agus coincheap an dátheangachais le chéile (dátheangachas an duine aonair), d’fhonn tacsanomaíocht cheithre-choda a bhunú. Cheadaigh a shainmhíniú leathnaithe ar choincheap na débhéascna, rangú pobal dátheangach ag leibhéal na sochaí agus ag an leibhéal náisiúnta (Cobarrubias, 1983, lch 57). Dar le hAntonini (2006), ba í an deighilt feidhme, a chuir Fishman chun cinn i leith na débhéascna, a chinnteodh an dátheangachas seasmhach. Maíonn Ní Neachtain (2012, lch 40) gur athraigh, ‘... Fishman bunmholadh Ferguson ar dhá bhealach ríthábhachtacha’. Ar an gcéad dul síos, níor leag Fishman an oiread céanna béime agus a leag Ferguson ar staideanna nach bhfuil iontu ach dhá leagan den teanga chéanna, agus leathnaigh Fishman brí an choincheapa d’fhonn an ‘... éagsúlacht stíle is caolchúisí taobh istigh d’aon teanga amháin nó d’úsáid dhá theanga atá iomlán éagsúil óna chéile’ (Ní Neachtain, 2012, lch 40) a chur san áireamh. I gcás shainmhíniú Fishman, dar le Ní Neachtain (2012, lch 40), ‘... caithfear na héagsúlachtaí teanga a idirdhealú ar bhonn feidhme’, agus dar le Sebba (2011, lch 450), is sampla de staid

dhébhéascnúil í chomh fada is a bhaintear úsáid as an dá leagan den teanga, nó dhá theanga éagsúla, ‘...for non-overlapping sets of functions’.⁵⁹

Deir Cobarrubias (1983, lch 57): ‘*Fishman’s taxonomy is well articulated and makes it possible to differentiate distinct forms of societal bilingualism: stable and unstable (transitional)*’. Is féidir le ceann de na hathróa, an dátheangachas aonair nó an débhéascna, feidhmiú leis an gceann eile (nó gan é), sa socrú sochaíoch seo, socrú a chinntíonn nádúr seasmhach nó idirthréimhseach an dátheangachais, dar le Fishman. Thug Ó Murchú (1971, lgh 18-9) aghaidh ar an débhéascna chomh maith:

Tá feicthe againn gur gné choitianta de ghnáthú na hurlabhra an débhéascna – dhá chód idirdhealaithe a bheith in úsáid neamhchoimhlinteach laistigh d’aon phobal amháin – agus, chomh maith, nach bhfuil sé róthábhachtach ó thaobh shocheolaíocht na hurlabhra de cad é an grád dealaithe atá idir an dá phríomhfho-chód sa phatrún débhéascnúil. Níorbh aon iontas, mar sin, patrúnú débhéascnúil ar an dá theanga a bheith ag gabháil leis an dátheangachas sochaíoch agus, mar a tharla, tá sé áirithe ag J. A. Fishman gur féidir ceithre chomhchoibhneas bhailí idir an dá shóinsealach, débhéascna agus dátheangachas, a bheith ann agus go bhfuil pobal urlabhra faoi leith le haithint ar gach comhchoibhneas díobh.

⁵⁹ Is coincheap fíorthábhachtach í an ‘fheidhm teanga’ agus an dátheangachas sochaíoch á chíoradh, coincheap a dtabharfar aghaidh air i gcaibidil na teoirice, Caibidil a Ceathair.

Léirítear an gaol idir ‘an dá shóinseálach’ sa tábla seo thíos:

Tábla 2:1 An Débhéascna agus an Dátheangachas Aonair

An Débhéascna			
		+	-
An Dátheangachas Aonair	+	1. An Débhéascna agus an Dátheangachas le chéile	3. An Dátheangachas gan an Débhéascna
	-	2. An Débhéascna gan an Dátheangachas	4. Gan an Débhéascna agus an Dátheangachas

Sa chéad staid, tá formhór na ndaoine sa tsochaí ina ndátheangaigh, agus baintear úsáid as na teangacha i réimsí éagsúla sochaíocha. Baintear leas as teanga amháin le haghaidh feidhmeanna faoi leith, agus leas as an dara teanga le haghaidh feidhmeanna eile. Sa chás seo, dar le Ní Neachtain (2012, lgh 40-1), ‘... níorbh fholáir do gach uile dhuine nach mór sa phobal sin an tArdleagan agus an Gnáthleagan a bheith acu agus chaithfeadh dáileadh ar bhealach a thiocfadh le débhéascna a bheith ag an dá leagan’. Luann Ní Neachtain (2012, lgh 41) go nglacann Fishman le Paragua mar shampla cuí den staid seo, toisc, ‘... go bhfuil sé ríshoiléir go bhfuil feidhm Gnáthleagain ag Guarani agus feidhm Ardleagain ag an Spáinnis sa tír sin’. Ní aontaítear go forleathan leis an rangú seo, áfach, toisc

gur máthairtheanga í an Spáinnis ag daoine áirithe den tsochaí.⁶⁰ Ní aontaítear go forleathan, ach an oiread, gur socrú dearfach é an dátheangachas aonair agus an débhéascna. Dearbhaíonn Greene (1981, lch 5), agus é ag scríobh faoi mhionteangacha Ceilteacha agus Faróise sna hochtóidí; ‘... *if, as is invariably the case in the Neo-Celtic areas, the language of urban life is also the dominant one, bilingualism will shift to diglossia of such an uneven nature that the lapse into functional monolingualism takes place without any conscious decision being made*’.

Is éard atá i gceist leis an débhéascna gan an dátheangachas aonair, ná staid ina mbaineann dhá ghrúpa éagsúla úsáid as dhá theanga éagsúla in aon sochaí amháin. Is annamh a fhaightear an staid seo i sochaithe nua-aimseartha, áfach, sé sin go mbaineann ceann de na grúpaí seo úsáid as teanga de chineál A (an tArdleagan mar a thugann Ní Neachtain air), agus go mbaineann grúpa eile úsáid as teanga de chineál B (an Gnáthleagan). Luann Fishman uasaicme na Fraince roimh an gCéad Chogadh Domhanda mar shampla den staid seo, dar le Ní Neachtain (2012, lch 41), toisc gur ‘... labhair siadsan Frainicis nó teanga fhaiseanta ardleagain ina measc féin agus labhair na sluaite, an gnáthphobal a mhair san áit chéanna leo, teanga eile ar fad ina measc féin’.

I staid a trí, an dátheangachas aonair gan an débhéascna, tá formhór na ndaoine dátheangach agus ní dhéantar teanga amháin a shrianadh maidir le tacar sainiúil cuspóirí (Baker, 2011, lch 68). Más cruinn an sainmhíniú seo, agus an ceann a

⁶⁰ Tagraítear don chás seo níos déanaí sa chaibidil seo.

luaitear i leith chás na hÉireann, ní mór an cheist a chur: an bhfuil formhór na ndaoine in Éirinn dátheangach sa Ghaeilge agus sa Bhéarla? Léireofar i gCaibidil a Cúig den saothar seo, fiú, nuair a ghlactar le ciall níos leithne den téarma ‘cainteoir dátheangach’, gur léir nach bhfuil formhór na ndaoine in Éirinn dátheangach sa Ghaeilge agus sa Bhéarla. Dar le Baker (2011, lch 68), agus an tríú cineál staide seo á mhíniú aige, is féidir leis an gcainteoir ceachtar den dá theanga a úsáid le haghaidh feidhm ar bith, pointe a dtacaíonn Ní Neachtain (2012, lch 41) leis - ‘... teanga amháin do shuíomh amháin agus teanga eile do shuíomh eile, abair’. Maíonn Ní Neachtain (2012, lch 41) gur, ‘... pobail thar a bheith guagach atá i gceist anseo, is minic gur teangacha idirthréimhseacha iad, agus is iondúil gur leagan nua den teanga más teangacha gaolmhara, ó thaobh struchtúir de go háirithe, iad an tArdleagan agus an Gnáthleagan, go dtí go dtagann teanga amháin in áit an chinn eile’. Is macalla an méid seo ar a bhfuil ráite ag Ó Murchú (1971), a mhaíonn gur cineál dátheangachais aistrigh é an dátheangachas gan débhéascna. Dearbhaíonn sé leis gurb é an dátheangachas aistreach, ‘... an dátheangachas sochaíoch is fearr is eol do mhuintir na hÉireann agus is túisce a thagann chun a gcuimhne’ (Ó Murchú, 1971, lch 20). Deir Baker (2011, lch 68) gurb í an fháistine sa chás seo ná go n-éireodh an mhórtéanga sa tsáinn seo, ní ba chumhachtaí fós, agus go leathnófaí a húsáid. Mar iarmhairt air seo, tá gach seans ann go laghdódh feidhmeanna na mionteanga, dar leis (2011, lch 68), ‘... and [the language will] decay in status and usage’. Feictear arís sa mhéid seo an bhéim a leagtar ar stádas teanga. D’fhéadfadh an t-iompú teanga an lámh in uachtar a fháil, dar le hAntonini, de dheasca easpa deighilte ó thaobh feidhme de, rud a fhágann go bhfuil an dá leagan den teanga chéanna, nó dhá

theanga éagsúla, in iomaíocht lena chéile. Maíonn Antonini (2006, lch 3) go neascraíonn an staid seo as, ‘... *“leaky diglossia”... that is, one language “leaks” into the functions formerly reserved for the other. One of the outcomes is replacement*’. Déanann Sebba (2011, lch 451) tagairt don stádas teanga chomh maith agus an coincheap seo, an dátheangachas gan an débhéascna, á chíoradh aige, agus dearbhaíonn sé, ‘... [that] *it implies a society where two languages are in regular use but without significant status differences between them. In practice, this means two high-status or prestige languages (since a community with a low-status language invariably has an H superimposed upon it even though few people have access to it)*’. An bhféadfaí an argóint a dhéanamh, mar sin, nach bhfuil mórán de dhifear idir stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla, agus gur dhá theanga ardstádais iad an Ghaeilge agus an Béarla, a bhfuil ardcháil bainte amach acu? Is teoiric í seo a dhéanann macalla ar shainmhíniú choincheap an dátheangachais chothrománaigh a gcaithfear súil níos géire air níos déanaí sa chaibidil seo.

Sa cheathrú staid, pobail nó sochaithe gan an débhéascna nó gan an dátheangachas aonair, tá sé an-deacair samplaí a aimsiú. Maíonn Ní Neachtain (2012, lgh 41-2) go dteastódh ‘... pobal urlabhra an-bheag, atá iargúlta agus thar a bheith cothrom ina leagan amach. Ní féidir ach aon leagan amháin den teanga a bheith ann agus gan aon idirdhealú sna róil a spreagadh Ardleagan agus Gnáthleagan’. Is léir ón méid thuas nach iomchuí múnla Fishman ar an dátheangachas aonair agus an débhéascna d’fhonn cur síos a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais in Éirinn le

linn an fichiú haois, agus ceistítear cén chaoi eile a bhféadfaí aghaidh a thabhairt ar an bhfeiniméan.

2.2.8.2 An Dátheangachas Sochaíoch agus an Débhéascna: an Ionann iad?

Is éagsúil ar fad iad na staideanna sochtheangeolaíocha a bhfuil an dátheangachas sochaí agus an débhéascna le fáil iontu dar le Hudson. Maíonn sé (2002, lch 2) agus teoiric na débhéascna á cíoradh aige:

... diglossia and societal bilingualism, two major types of sociolinguistic arrangement often regarded as surface variants of the same underlying phenomenon, are, in fact, fundamentally different in their social origins, evolutionary courses of development, and resolutions over the long term, and furthermore, that inclusion of these two phenomena under a single rubric obscures rather than clarifies sociolinguistic theory.

Leagann Hudson béim sa mhéid seo ar na cosúlachtaí atá le tabhairt faoi deara ar an dromchla b'fhéidir, idir an dá staid, ach nach mór na héagsúlachtaí caolchúiseacha a imscrúdú ar mhaithe le réitigh chuí a aimsiú. Maíonn sé (2002, lgh 2-3) gur éagsúil iad coincheap Ferguson ar an débhéascna agus a 'macsamhail', an dátheangachas sochaíoch, ar bhonn dhá phrionsabal: a) an gaol a d'fhéadfadh a bheith idir dáileadh comhlántach feidhmiúil na dteangacha/leaganacha teangacha, agus seasmhacht nó díláithriúchán na gcód dá dtarlódh iompú teanga, agus b) an gaol idir foirm theangeolaíoch (struchtúr foirmeálta na stórtha teangeolaíocha) na dteangacha agus an fheidhm teanga, agus athruithe ó thaobh na bhfeidhmeanna sin. Léiríonn Hudson an fócas a dhírítear ar 'úsáid na teanga' seachas ar 'úsáideoir na teanga', agus dearbhaíonn sé (2002, lch 3):

... stratification of variation in diglossia should then show sensitivity to differences in situational context without much, or indeed any, sensitivity to differences in social class. The fact that in Ferguson's canonical cases no section of the community uses the H variety for ordinary conversation

is arguably “the most important factor in a diglossic situation and one that makes for relative stability”.⁶¹

Is é an comhthéacs (ní cóir go mbeadh aird á tabhairt ar ghnéithe aicme nó ar bhallraíocht grúpa), a rialaíonn úsáid teanga (Hudson, 2002, lch 6). Anuas air sin, deir Hudson (2002, lch 7):

What distinguishes diglossia from other instances of interlingual or intralingual situational alternation – even more than the sharp complementary distribution of linguistic varieties per se – is that the functional distribution of codes in the diglossic case is one that specifically protects the role of the L variety as a natively learned variety.

Ní teanga dhúchais, nó máthairtheanga, í an teanga ard i gcás aon duine, agus is gné chriticiúil í seo a ndéantar neamhaird di in amanna. Maíonn Hudson (2002, lch 7):

Given the express, widely held view that only L is acquired as the natural mother tongue in a diglossic speech community, it is remarkable that time after time in the sociolinguistic literature this critical feature of diglossia is disregarded, as, for instance, in the case of Paraguay, where Spanish and Guaraní are in fact the mother tongues of two distinct segments of the community.

Is diminsean fíorthábhachtach é seo ó thaobh sealbhú teanga de, mar a thugann Ní Neachtain (2012, lch 42) faoi deara, toisc ‘... nach n-úsáidtear an tArdleagan ar mhaithe le cumarsáid teaghlaigh ná comharsanachta. Is beag deis a bhíonn ag an aos óg é a shealbhú mar leagan dúchasach’. I gcodarsnacht leis seo, is trí réimse foirmiúil an oideachais, de ghnáth, a shealbhaítear an tArdleagan dar léi, a chinntíonn nach dtarlaíonn coimhlint ó thaobh an phróisis sealbhaithe de. Creideann Ní Neachtain (2012, lch 42), ‘... dá ríghne iad feidhmiú na ról atá ag an teanga nó ag leagan ar leith di, is seasta na leaganacha débhéascnacha mar nach mbíonn coimhlint eatarthu maidir lena bhfeidhm san idirbheartaíocht shóisialta’.

⁶¹ Déanann Hudson tagairt anseo d’aiste Keller (1982, lch 90).

Is coincheap í an débhéascna a ndéantar tagairt di go minic fós sa lá atá inniu ann agus tá daoine éagsúla tar éis a léamh féin a dhéanamh ar an gcoincheap.⁶² Sa taighde ar an ábhar seo, aimsítear raon leathan féidearthachtaí maidir le foirm na deighilte m.sh. i bhfoirm comhthéacsanna foirmeálta-neamhfhoirmeálta nó i modúlachtaí cainte-scríofa na teanga (Ramirez, 1985, lch 4). Go bunúsach, áfach, áitítear anseo nach coincheap oiriúnach í an débhéascna chun cur síos a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais shochaíoch in Éirinn le linn na tréimhse iniúchta.

2.3 An Dátheangachas mar Thréith Phobal na hÉireann

2.3.1 Stair an Dátheangachais in Éirinn

Is gné thréitheach leanúnach é an dátheangachas Béarla–Gaeilge i stair na hÉireann, gné ar féidir a rianú siar chomh fada le hionra na Normannach sa dara haois déag, cé nár daingníodh é i ndiaidh d’fhormhór na lonnaitheoirí coigríche glacadh le nósmaireacht na nGael; *Hibernis ipsis Hiberniores*.⁶³ Sin ráite, ba thúsphointe é an tréimhse seo d’úsáid an Bhéarla in Éirinn, agus ‘... bhí athrú anonn is anall ar úsáid an Bhéarla go dtí na scéimeanna plandálacha níos déanaí, nuair a tosaíodh ag labhairt an Bhéarla a bheag nó a mhór ar fud an oileáin go léir’ (UNESCO City of Literature, Dublin, gan dáta). Is í an Ghaeilge teanga dhúchais na hÉireann, agus is é an Béarla an teanga choilíneachta a daingníodh i gcreatlach na sochaí trí mhodhanna rathúla éagsúla, go háirithe ón seachtú haois déag ar aghaidh trí choilínigh ón mBreatain a bhog go hÉirinn, trína úsáid i réimsí riaracháin agus ardchultúir, agus trí thoirmeasc úsáid na Gaeilge ó thréimhse ní ba

⁶² Féach Hudson (2002) le tuilleadh eolais a fháil ar fhorbairt an choincheapa agus féach Ní Neachtain (2012, lch 44) le feidhmiú an choincheapa do staideanna Éireannacha a léamh.

⁶³ Níos Gaelaí ná na Gaeil iad féin.

luaithe.⁶⁴ Is féidir a bheith cinnte de nár cuireadh deireadh deifnídeach riamh le húsáid an dá theanga mar theangacha cumarsáide go himmheánach ó ionraí an seachtú haois déag ar aghaidh, agus ar an ábhar sin, is féidir linn sochaí dhátheangach a thabhairt ar chás na hÉireann ó shin i leith má ghlactar le sainmhíniú Lam mar shampla. As siocair na teagmhála teanga a tháinig an dátheangachas chun cinn in Éirinn agus d'fhadaigh an iliomad tosca an staid theangeolaíoch thar na cianta, staid theangeolaíoch atá fós ar marthain – agus a bhfuil bearta curtha le chéile dá todhchaí, ag leibhéal an duine aonair agus ag leibhéal na sochaí faoi seach.

2.3.2 Gnéithe Sainitheacha den Dátheangachas in Éirinn

Rinneadh iniúchadh ar a bhfuil scríofa sa taighde comhthéacsúil d'fhonn gnéithe agus comharthaí sainitheacha an dátheangachais in Éirinn ó bhunú an tSaorstáit a aimsiú. Fiosraíodh an chaoi a ndearnadh rangú air i gcomhthéacs idirnáisiúnta. Is beag, ar bhealach, áfach, atá le fáil maidir le córas rangaithe an dátheangachais ó thaobh na hÉireann de le linn an fichiú haois.

Soláthraíonn Ó Riagáin cúis amháin atá leis an easnamh seo nuair a chíorann sé cruth uathúil phróifil teanga na hÉireann ina shaothar, *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*. Maíonn sé (1997, lch vii):

... unlike other minority language situations, in Ireland the state tried to deal with its minority language problem by seeking to re-establish it as a national language. No other minority language problem in Europe was tackled in this way, although the rather special (but relatively recent) cases of the regional languages in Spain have some similarities. While that particular element of the language policy has not succeeded, it gave the

⁶⁴ Reachtanna Chill Chainnigh 1366.

overall policy a unique shape and character which still troubles those who like to classify such matters.

Mar sin féin, tá taighdeoirí áirithe, lena n-áirítear an Riagánach é féin, tar éis aghaidh a thabhairt ar ghaol na dteangacha agus pléifear na cuir chuige éagsúla anois.

2.3.3 Taighde Uí Riagáin

Is scoláire ardchéimneach é Ó Riagáin atá tar éis an-chuid a scríobh ar staid na Gaeilge, agus ar nádúr an dátheangachais, i sochaí na hÉireann le linn an fichiú haois agus an aonú haois is fiche. Baintear leas as a shaothar thuasluaite, *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*, mar fhoinse rithábachtach don taighde seo. Áitíonn Ó Riagáin, sa saothar seo, agus ina aiste dar teideal, *‘Irish Language Production and Reproduction 1981- 1996’*, gur athraigh polasaithe oifigiúla athbheochana na Gaeilge cruth agus nádúr staid shochtheangeolaíoch na hÉireann go suntasach, agus maíonn sé (2001, lch 197): *‘... not only did it slow down a long-established process of language shift, but it clearly altered the spatial and social structure of bilingualism in Ireland’*. Bhí na ‘polasaithe athbheochana’ seo, mar eilimint lárnach den ‘... straitéis leathan teanga [a sheol an Stát nua neamhspleách] sa bhliain 1922, atá mar fhráma polasaí go dtí an lá atá inniu ann’ (Ó Riagáin, 2011, lch 107). Athraíodh struchtúr sóisialta an dátheangachais as a riocht, agus, *‘... after 70 years, the linguistic division of labour has changed to the extent that, while the original communities of Irish-speakers have declined in both absolute and relative terms, there has been an increase in the proportions of Irish-speakers in some, mainly middle-class, groups elsewhere’* (Ó Riagáin, 2001, lch 197). Ag tús an fichiú haois, i ndiaidh tréimhse

chorraitheach ina bhfacthas iompú teanga i dtreo an Bhéarla, ní raibh ach 3% de dhaonra na tíre ina gcónaí i gcoilimistéir Ghaeilge i réigiúin bhord farraige an iarthair, agus 3% eile, ar a mhéid, i limistéir dhátheangacha cóngarach don iarthar (Ó Riagáin, 2011, lch 108). Bhí an chuid eile de chainteoirí Gaeilge (12% den daonra iomlán), ina gcónaí i bpobail Bhéarla scaipthe go forleathan ar fud na tíre. Maíonn Ó Riagáin (2011, lch 108): *‘As a general rule, this last group learned and spoke Irish as a second language with variable degrees of fluency, while the first two groups spoke Irish as a first language’*. Tugadh aghaidh ar na trí dhream seo i straitéis teanga an Stáit sna fichidí. Ag eascairt as an gcomhdhéanamh measctha seo, dar le hÓ Riagáin, bhí trí ghné faoi leith ag baint leis an straitéis:

- 1) caomhnú na Gaeilge sna háiteanna ina raibh sí fós mar theanga theaghlaigh/ phobail;
- 2) athbheochan na Gaeilge sna háiteanna ina raibh an Béarla mar theanga chumarsáide na ndaoine agus;
- 3) bonneagar seirbhíse a sholáthar do na diminsin chothaithe agus athbheochana araon, m.sh. stádas bunreachtúil agus dlíthúil na Gaeilge a chinntiú,^[65] caighdeánú agus nuachóiriú na teanga a chur chun cinn,^[66] srl.

Go hoifigiúil, is náisiún dátheangach í Éire de dheasca an aitheantais bhunreachtúil a luadh cheana,^[67] agus aontaítear anseo le hÓ Riagáin (2011, lch 108) nuair a dhearbhaíonn sé: *‘The constitutional and legislative provisions made for Irish since the 1920s and 1930s (and since) do not suggest that anything other than the establishment of a bilingual state was ever envisaged’*. Ní aontaítear go

⁶⁵ Féach Caibidil a Deich (Imleabhar II, 10.4 Stádas Oifigiúil).

⁶⁶ Féach Caibidil a Naoi (Imleabhar II, 9.3 Teanga Chaighdeánaithe).

⁶⁷ Féach tuiscint Grosjean ar chineálacha náisiún éagsúil a luadh cheana féin sa chaibidil seo.

forleathan, áfach, gurbh ardaidhmeanna dátheangacha a chuir cruth ar pholasaí agus ar chleachtais teanga an Stáit ón tréimhse inar bunaíodh é. Mar a thug Ó Colla le tuiscint sa mhéid a dúirt seisean, agus mar a pléadh thuas cheana féin sa chaibidil seo, smaoinemh amháin coitianta a bhí ann ná go ndéanfaí gach iarracht an Ghaeilge a athbhunú ar bhonn prionsabail aonteangaigh; agus go bhfaighfí réidh le rianta teangeolaíoch an choilínigh – an Béarla (Ó Cuív, 1969, lgh 130-1). Bhí fonn ann, cinnte, a mhalairt de shocrú teangeolaíoch a chur i ngníomh ag tús an tSaorstáit, agus críoch obann a chur leis an iompú teanga críochnaitheach i dtreo an Bhéarla, ach níl aon fhianaise a thugann le tuiscint gur cuireadh baic ar úsáid an Bhéarla i réimsí faoi leith.⁶⁸ Dearbhaíonn Ó Riain (1994, lch 12) ina shaothar, *Pleanáil Teanga in Éirinn 1919-1985*, foinse ríthábhachtach eile le haghaidh an tsaothair seo, gur, ‘... cosúil uaidh seo go raibh saghas éigin dátheangachais, sa chiall “dhá theanga a bheith ar a acmhainn ag duine”, mar chuid de bheartas teanga an Stáit i bhfad sular éirigh an focal féin faiseanta’. Maíonn Walsh (2012, lch 329): ‘*The initial stated aims of ‘revival’ or ‘re- gaelicisation’, themselves arguably unattainable given the methods chosen, have shifted since the 1960s to a softer and vaguer policy of bilingualism*’. Is macalla é seo ar an méid a mhaígh Ó Riain (1994, lch 14) gur le linn na tréimhse seo, na seascaidí:

⁶⁸ Pléann Ó Riain (1994, lch 12) an tábhacht a leag Éamon de Valera ar an nGaeilge agus ar an gcaoi gur bhain sé úsáid aisti go rialta ina shaol príobháideach agus ina shaol poiblí: ‘Níor chruinn a léamh uaidh seo, áfach, gur chuid de bheartas teanga de Valera eolas phobal na tíre ar an mBéarla a laghdú. Léirigh sé an pointe seo ar an ócáid chéanna (díospóireacht Dála, 22 Feabhra 1946): *What we are trying, and have been trying, to do through the schools is to produce a generation by which the Irish language... will be spoken from their earliest days... to bring about a situation in which the people of this country will see the Irish language as their everyday speech, as their ordinary vernacular. That does not mean to say that we want to exclude them from the knowledge of any other language. We do not want that, but we do want to try to bring about a situation in which the people of this country, in their ordinary language, speaking one to the other, will use Irish in preference to any other language*’.

... a tháinig coincheap an “dátheangachais” chun cinn i gceart, bíodh is nach gá gurb é an chiall chéanna a bhí ag gach duine leis. Ar chiallaigh sé, mar shampla, go mbeadh dhá phobal sa tír iad siúd a labhair Gaeilge sa bhaile agus iad siúd a raibh Béarla acu sa mbaile agus an Stát ag freastal go hiomlán ar an dá dhream ina dteanga féin? Nó ar chiallaigh sé go mbeadh gach duine sa Stát iomlán dátheangach?

Luadh an polasaí éiginnte seo maidir leis an dátheangachas go follasach sa bhliain 1965, sa Pháipéar Bán um Athbheochan na Gaeilge, nuair a maíodh gurbh í aidhm an rialtais ná an Ghaeilge a athbhunú, ‘... *as a general medium of communication*’ (Walsh, 2011, lgh 44-5). Níor baineadh úsáid as foirm an ailt uatha ‘an’ sa chás seo. I ndíospóireacht a tharla sa Seanad i mí Samhna na bliana céanna ar an bPáipéar Bán, mhaígh an tAire Airgeadais ag an am sin, Jack Lynch (1965), na deacrachtaí a chonaic seisean i leith iompar fulangach mhuintir na tíre:

I think we can claim that the great majority of the people are favourably disposed to the restoration of the language, and we can say, too, that perhaps not so great a majority would wish to see the Irish language revived as a spoken language, whether as the only language, which I think is obviously not possible, or as one language in a bilingual country.^[69] The trouble is that if we take these two majorities, the great majority who would like to see Irish revived and the smaller majority who would like to see Irish used as a spoken language, there are not enough people among them prepared to do anything positive.

Ag filleadh ar thuairimí Uí Riagáin (1997, lch viii), díríonn seisean ar ‘struchtúr éabhlaithe an dátheangachais’,^[70] ina shaothar *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*, ag tabhairt aird faoi leith ar phróiseas an atáirgthe dhátheangaigh. Maíonn sé (1997, lch 282):

Almost from the moment political independence was achieved in 1922, a broadly based strategy was constructed to enhance the social and legal status of Irish, to maintain its use in areas where it was still spoken, and to promote and revive its use elsewhere. The achievements of this experience in language planning are sobering. At best the results of the strategy, which still continues to operate, have been mixed. At the risk of simplifying a somewhat complex

⁶⁹ ‘Níor ghnách ráitis ar an dul seo i mblianta tosaigh an Stáit, nuair ba mhinice trácht ar “athghaelú”’ (Ó Riain, 1994, lch 15).

⁷⁰ ‘*evolving structure of bilingualism*’.

picture it may be said that although there has indeed been some measure of revival and that the pattern of bilingualism has consequently shifted, the long-term future of the Irish language is still not secure.

Tarraingíonn an Riagánach ár n-aird ar dhá ghné faoi leith de stádas na Gaeilge sa mhír seo; stádas sóisialta na teanga, agus a stádas dlíthiúil, agus dearbhaíonn sé gur le bunú an neamhspleáchais pholaitiúil in Éirinn, a cruthaíodh straitéisí d'fhonn dul i ngleic leis na saincheistanna seo. Tuigtear uaidh seo, gur tréimhse de thábhacht chriticiúil í an tréimhse atá á hiniúchadh sa saothar seo ó thaobh neartú stádas na Gaeilge de, stádas, mar a luadh cheana, a d'athraigh nádúr an dátheangachais as a riocht. Maíonn Ó Riagáin, mar aon leis sin, gurbh fhoirm den dátheangachas sochaíoch pearsanta a cuireadh i bhfeidhm um an dtaca seo, agus nár dearadh ar bhonn críche é. Bhí meascán de pholasaí cothaithe agus de pholasaí athbheochana sa straitéis, meascán a bhí le cruth uathúil phróifíl shochtheangeolaíoch na hÉireann a chinntiú ó shin i leith. Tá patrúin an dátheangachais tar éis iompú de bharr na bpolasaithe seo, dar le hÓ Riagáin, ach ní sholáthraíonn sé aon chóras rangaithe chun na patrúin athraitheacha seo a chomhthéacsú.

Luann Ó Riagáin (2001, lch 202) roinnt tréithe, nach bhfuil ag teacht lena chéile, a bhain leis an bpatrún go foriomlán sa mhéid seo a leanas: *'The rather complex mixture of success and failure, of growth and decline to be found in the present bilingual pattern indicates that while falling far short of the original policy objective, some modest element of revival and maintenance is still being accomplished'*. Déanann sé tagairt anseo do nádúr athraitheach, do nádúr

coimpléascach agus do nádúr measctha an dátheangachais, a chuireann srian le tátal cuimsitheach a bhaint as na forbairtí uilig.

Ceann de na tréithe neamhghnácha a bhain le polasaí an tSaorstáit maidir leis an nGaeilge, i gcoibhneas le polasaithe idirnáisiúnta eile i leith mionteangacha, ná gur bhain an polasaí teanga leis an tír ina hiomláine; gur cuireadh i bhfeidhm é ar bhonn náisiúnta, agus nár cuireadh i bhfeidhm é sna ceantair Ghaeltachta amháin. Deir Ó Riagáin (2001, lch 196); ‘... *in this region, the bilingual policy was not, therefore, one designed to meet the needs of an already existing bilingual community, but rather it sought to create one. The policy was, in that sense, one of language revival*’. Is uathúil an cinneadh a tógadh i gcomhthéacs idirnáisiúnta, dar le hÓ Riagáin, stádas oifigiúil a bhronnadh ar an dá theanga ar bhonn náisiúnta.⁷¹ Dearbhaíonn Ó Riagáin (2011, lch 109):

Although the constitutions of many European states recognize more than one official language, territorial considerations usually frame the application of these basic provisions. It is in this respect, and not in the constitutional status accorded to a minority language, that the Irish case is unusual in the international context. Despite the marked regional bias in the distribution of Irish-speakers at the time towards western areas, the Irish state did not, as happened in several other countries (e.g. Belgium, Switzerland, Spain) legislate for a language policy organised on territorial lines. That is to say, it did not designate two language regions, one Irish-speaking and the other English-speaking, within each language would be defined as the official standard and norm.

Bhain roinnt mhaith de na polasaithe ‘dátheangacha’, d’ainneoin dearbhuithe gurbh é an t-aonteangachas Gaeilge a bhí mar pholasaí bunúil an Stáit, leis an daonra ina iomláine, ach díriodh roinnt díobh go roghnach freisin ar ghrúpaí sóisialta nó tíreolaíochas faoi leith (Ó Riagáin, 2001, lch 196). Tar éis tamaill,

⁷¹ Féach Caibidil a Deich (Imleabhar II, 10.4 Stádas Oifigiúil).

sainmhíniú ina raibh an Ghaeilge fós mar theanga phobail (an Ghaeltacht), agus ceapadh bearta speisialta do na háiteanna seo (Ó Riagáin, 2011, lch 109). Ba í an ghné leathnaithe a d’fhorbair cineál dátheangachais shochoaíoch faoi leith. Deir Ó Riagáin (1997, lch 269) faoin bpolasaí teanga náisiúnta: ‘*This policy was, in that qualified sense, a language revival and it was this expansionary feature, and not the specifically Gaeltacht dimension of Irish language policy, that led Fishman (1991[c]: 122) to distinguish the Irish case from all of the other fifteen or so “endangered languages” assessed by him*’.

Baineann Ó Riagáin leas as an téarma, ‘comhchlaonadh sóisialta’,^[72] d’fhonn cur síos a dhéanamh ar phatrún éabhlaithe an dátheangachais, patrún a thaispeánann iompú suntasach i ndáileadh réigiúnach na gcainteoirí Gaeilge le linn na haoise atá á plé. Tá ardú céimseach, ach buan, le tabhairt faoi deara sna figiúirí a bhaineann le freagróirí sna limistéir taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta a mhaígh gur chainteoirí Gaeilge iad ó 1926 ar aghaidh (Ó Riagáin, 2001, lch 199). Léiríonn an fhorbairt seo an treocht ghinearálta maidir le dáileadh an daonra i dtreo an oirthir agus i dtreo bailte agus cathracha le linn an fichiú haois, áfach, de dheasca leathadh an uirbithe (Ó Riagáin, 2001, lch 199). Ní hamháin gur tháinig laghdú suntasach ar líon na ndaoine a raibh cónaí orthu sa Ghaeltacht le linn na tréimhse 1925 agus 1956, ach ba ghné í seo de shaol tuaithe na tíre ar an iomlán (Ó Riagáin, 2011, lch 109). Sin ráite, maíonn Ó Riagáin (2011, lch 109); ‘...[that] *the majority of core Irish-speaking areas remained stable, in linguistic terms, until the 1960s*’. Sna seascaidí a tharla na hathruithe suntasacha sa Ghaeltacht,

⁷² ‘convergence’. Féach Ó Riagáin (2001, lch 199).

nuair a ‘shíothlaigh’^[73] an fhorbairt eacnamaíochta isteach sna ceantair seo. Deir Ó Riagáin (2011, lch 110):

... [and] the minimum threshold population levels were no longer available in many rural communities to support traditional activities (primary school, parish, etc.), even less so new functions e.g. post-primary education. The growth in non-agricultural employment resulted in increases in commuting to nearby towns. These changes in employment, education, shopping and recreation patterns all reflected a major transformation of social network patterns in the Gaeltacht which intensified the frequency of interactions between Irish-speakers and English-speakers. The overall effect was to diminish the possibility of maintaining Irish.

Ar an ábhar sin, is cosúil, dar le hÓ Riagáin, go bhfuil lagú le feiceáil maidir leis na hidirdhealuithe teanga idir an Ghaeltacht agus an chuid eile den tír, agus déanann sé (2011, lch 110) tagairt don mhéid a dhearbhaigh Coiste Comhairleach Pleanála Bhord na Gaeilge (1988, lch xxvi): *‘In the Gaeltacht the historical process of language shift is progressing to the point where Irish is ceasing to be a community language and becoming instead the language of particular social networks’*. Is léir go mbraitheann dátheangachas na hÉireann go mór ar na gréasáin seo.

Ní foláir téarma Uí Riagáin ‘sleamhnú’, nó ‘*slippage*’, a lua nuair a dhéantar cur síos ar dhátheangachas sainiúil na hÉireann (go sóisialta). In ainneoin na bhfeabhsuithe sna haoischohóirt uile le himeacht ama; *‘... the improvement is much smaller than the ratio of Irish-speakers in school-age cohorts would suggest. The constant ‘slippage’ from relatively high levels of ability attained at school as the cohort moved into adulthood clearly reflects the low incidence of bilingualism in society’* (Ó Riagáin, 2001, lch 202). Is fadhb ollmhór don

⁷³ ‘*percolate*’.

dátheangachas in Éirinn í seo, má dhéantar é a mheas ar bhonn náisiúnta; cruthaítear dátheangaigh (atá thar a bheith cumasach in amanna) sa chóras oideachais, go háirithe i measc na ndaltaí a fhaigheann a gcuid oideachais trí mheán na Gaeilge, ach tá easpa beart i bhfeidhm d'fhonn a chinntiú go bhfuil deiseanna ag na daltaí seo an Ghaeilge a úsáid i ndiaidh dóibh an réimse foirmeálta oideachais a fhágáil. Is uaidh seo a thagann an téarma 'sleamhnú', agus tá tionchar nach beag ag an bhforbairt seo ar an gcineál dátheangachais atá le fáil in Éirinn. Cuireann an bhearna úsáide seo, idir tréimhse an oideachais agus an tréimhse ina mbeidh páistí ag roinnt de na daoine cumasacha dátheangacha seo, bac orthu a gcuid Gaeilge a úsáid go nádúrtha, bac a laghdaíonn an seans go dtógfar a gcuid páistí i dteaghlach dátheangach: *'Except in Gaeltacht areas, bilingualism in Ireland is based rather loosely on a thin distribution of family and social networks which have a degree of underpinning from a variety of state policies in education, work-place and media institutions'* (Ó Riagáin, 2001, lch 202). Is é seo breithmheas Uí Riagáin (2001, lch 202) ar an ábhar (tuigtear dúinn go gcuireann sé an Ghaeltacht anois san áireamh leis an nós seo, agus cainteoirí na Gaeltachta freisin ag brath ar na gréasáin shóisialta seo),^[74] agus dearbhaíonn sé gurb í an chúis le leochaileacht agus nádúr scaipthe na ngréasán ná nach bhfuil siad mór agus fuinniúil go leor le daoine nua a mhealladh go héasca. I dtaighde a rinneadh sna seachtóidí, a díriodh ar mheon an phobail i leith na Gaeilge, tháinig toradh amháin chun solais: ní raibh úsáid na teanga dúchais in Éirinn bunaithe ar réimsí faoi leith, ach ar bhonn gréasán, .i. cé leis a raibh an cainteoir ag déanamh cumarsáide. De dheasca nádúr ilroinnte na ngréasán seo, d'fhulaing, agus

⁷⁴ Féach Ó Riagáin (2011, lch 110).

fulaingíonn fós, cainteoirí cumasacha dátheangacha maidir le húsáid chothrom a bhaint as an dá theanga atá acu. Tagraíonn Gal (1979, lch 14) do na gréasáin mar; ‘... *networks of informal social interaction in which speakers are enmeshed and through which, by pressure and inducements, participants impose linguistic norms on each other*’. Tá sé fíordheacair na noirm shóisialta seo a athrú. Baineann an saothar seo úsáid fhorleathan as na torthaí a foilsíodh sa taighde seo ar mheon an phobail sna seachtóidí – taighde an Choiste um Dhearcadh an Phobail i dTaobh na Gaeilge (CILAR) (1975), agus luaitear iad go minic tríd an saothar seo.⁷⁵

Caithfear a thuiscint, mar sin, gur dhá chineál éagsúla dátheangachais atá againn in Éirinn de thoradh an pholasaí scoilte; an cineál sa Ghaeltacht agus an cineál sna limistéir taobh amuigh di. Ach an méid sin ráite, tá an dá chineál ag teacht le chéile. Pléann an Riagánach (1997, lch 29) na teoiricí a forbraíodh le linn an fichiú haois i ndáil leis an staidéar ginearálta ar phatrúin iompaithe teanga agus chothaithe teanga, agus deir sé gur bhain an taighde roimh 1970 go príomha le, i) iompú teanga sa Ghaeltacht agus, ii) múineadh na Gaeilge sna scoileanna. Is dhá ghné thábhachtacha iad seo a bhaineann leis an dátheangachas sochaíoch in Éirinn a thagann aníos sa taighde ar an ábhar seo arís agus arís eile.

2.3.4 Taighde Uí Mhurchú

Is scoláire ardchéimneach eile é Ó Murchú atá tar éis fiosruithe a dhéanamh sa ghort taighde seo chomh maith. Deir Höglund (2002), ag déanamh athinsinte ar Ó Murchú, gur gort taighde faoi leith é sochtheangeolaíocht na hÉireann toisc nach

⁷⁵ Ba Choiste é an ‘Coiste um Thaighde ar Dhearcadh an Phobail i dTaobh na Gaeilge’ a d’eascair as bunú Chomhairle na Gaeilge (1969), a d’eascair faoi seach, as moltaí an Choimisiúin um Athbheochan na Gaeilge (1963). Féach Mac Giolla Chríost (2008, lch 81).

dtagann sé leis an déscaradh coinbhinseanúil ina bhfuil teanga thromlaigh agus teanga mhionlaigh. Ní aontaítear go forleathan leis seo, áfach.⁷⁶

Pléann Ó Murchú stádas sochaíoch na Gaeilge ina aiste, ‘*Aspects of the Societal Status of Modern Irish*’ agus maíonn sé (1996, lch 471); ‘... closer examination of the Irish speech community reveals that, despite a massive shift to English over the last two centuries, the Irish language has retained sociopolitical, or ethnic, functions which reflect an earlier societal strength and are, in fact, consistent with its high constitutional status’. Leagann sé béim sa mhéid seo ar stádas bunreachtúil na Gaeilge.⁷⁷ Dearbhaíonn Ó Murchú (1996, lch 485) san aiste chéanna, agus an dátheangachas in Éirinn á chíoradh aige, go bhfeictear dó cineál:

... societal bilingualism, in which Irish is used ritually in certain public functions, and depends to a significant extent on the educational system for maintenance, but continues to be spoken as a first language in a minority of households linked together in tenuous social networks. Both in the Gaeltacht and in the rest of the country, there is little tendency towards a diglossic distribution of the functions of Irish and English; Irish exists in a state of bilingualism without diglossia, a state which is acknowledged to be a precarious one for the disadvantaged language.

Tacaíonn an seasamh seo leis an méid atá tugtha faoi deara go dtí seo maidir le nádúr an dátheangachais in Éirinn. Dar leis, tá céim fhothaca ag na teaghlaigh agus ag na gréasáin shóisialta de dheasca pholasaí an Stáit, ach níl siad láidir a ndóthain. Tá cainteoirí dátheangacha na hÉireann scaipthe ar fud na tíre, agus faightear iad i ngach cearn den oileán, ní díreach i réigiúin faoi leith. Níor bunaíodh an dátheangachas le linn an fichiú haois ar línte gairme, ar línte aicme nó ar línte reiligiúnacha ach an oiread. Sin ráite, dearbhaíonn Ó Murchú (1996, lch 486); ‘... all the same, if the maintenance of Irish is the objective, networks

⁷⁶ Féach Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012).

⁷⁷ Féach Caibidil a Deich (Imleabhar II, 10.4 Stádas Oifigiúil).

must be thought better than nothing and, if that be so, the State's language policy deserves much of the credit for their existence'. Maíonn Ó Murchú (1988, lch 248) ina aiste '*Diglossia and Interlanguage Contact in Ireland*' an méid seo a leanas agus dátheangachas na hÉireann á phlé aige: '*First of all, there is no diglossia. Both languages occur over the full range of social domains, though the use of Irish in many of them is, of course, minimal. For the Republic of Ireland as a whole there is, to use the jargon, universal horizontal bilingualism*'. Ní sholáthraíonn sé cruthúnas coincheapa ar an ábhar seo, áfach. Tá an chuma ar an ráiteas seo, mar sin, go nglacann Ó Murchú leis an lipéad cothrománach mar mhalairt ar staid débhéascna. Fiosraítear an dearbhú seo níos mó i gCaibidil a Trí, ach tuigtear anois gur téarma é ar baineadh úsáid as gan fianaise fhollasach tacaíochta.

2.3.5 Taighde Eagarthóirí *An Chonair Chaoch: an Mionteangachas sa Dátheangachas*

Tugann an leabhar *An Chonair Chaoch: an Mionteangachas sa Dátheangachas* aghaidh ar thaithí na Gaeltachta comhaimseartha ar an dátheangachas sochaíoch, taithí a mheastar a bheith 'tríoblóideach'. Bhí Conchúr Ó Giollagáin ar dhuine d'eagarthóirí an tsaothair cheannródaíoch seo, agus tá roinnt mhaith eile foilsithe aige faoin ábhar seo.⁷⁸ I gcodarsnacht le fócas Gaeltachta an tsaothair seo le Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, díríonn an saothar faoi leith seo ar phobal na hÉireann ina iomláine. Maíonn Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 5) gurb é ceann de na laigí a fhaightear sa phlé ceannasach ar an ábhar seo ná, an '... glacadh neamhchúramach le háitimh bhunaidh an dátheangachais

⁷⁸ Féach mar shampla Ó Giollagáin (2012b; 2012c).

chothroim’. I réamhrá shaothar Lenoach, Uí Ghiollagáin agus Uí Churnáin, déantar tagairt do shaothar Uí Chonchubhair (2009), *Fin de Siécle na Gaeilge: Darwin, an Athbheochan agus Smaointeoireacht na hEorpa*, agus don chur chuige ar ghlac Ó Conchubhair leis a ‘... phléann comhthéacs leathan stairiúil na smaointeoireachta agus an tsaol-dearcaidh ba bhunús le céadbhorradh na hAthbheochana agus na himpleachtaí a bhí ag an gcúlra sin do cheisteanna liteartha agus dioscúrsúla na linne’ (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 8). Dearbhaíonn Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 9): ‘Is i dtuilleamí an dátheangachais chomhchumhachta dhíchoimhlinte atá a argóint (Ó Conchubhair), dátheangachas ar a dtugann sé “slí lárnach” (2009: 36). Ní hann dá leithéid de dhátheangachas sa nua-aois, áfach, “slí lárnach” a fhéachann le freastal ar dhá thrá – ceann d’údair na teipe san athnuachan eitnitheangeolaíochta in Éirinn’.

Pléitear éifeacht an dátheangachais ‘aontreoch’ ar phobail mhionteanga na Gaeilge sa saothar seo le Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, agus maítear ann gurb é an dátheangachas roghnach atá i bhfeidhm i measc mhórtheangóirí na tíre, agus gurb é an dátheangachas éigeantach atá i measc na mionteangóirí.⁷⁹ Maíonn Ó Giollagáin (2011) gur díriodh ar ‘... t[h]rí chéim shiosmaideacha sa chnuasach [thuasluaite] mar eiseamláir thábhachtach do mhionlaigh teanga an domhain:

- i) Fabht bunúsach don mhionlach an dátheangachas comhuaineach aontreoch;

⁷⁹ Féach Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012) agus Ó Giollagáin (2011).

- ii) Comhréiteach inmholta é an dátheangachas moillithe do phobal na mionteanga agus an dátheangachas treisithe do phobal na mórtheanga agus;
- iii) Na pobail eitnitheangeolaíochta a athdhlúthú go sóisialta le feidhm éifeachtúil a thabhairt don dátheangachas moillithe’.

Tugtar neamhchothroime faoi deara i bpolasaí teanga an Stáit, agus teipeann ar an gcóras idirdhealú a dhéanamh idir riachtanais ilghnéitheacha an chainteora dúchais agus riachtanais ilghnéitheacha an fhoghlaimeora teanga. Deir Ó Giollagáin (2012a, lch 29):

Ach is iomaí pobal mionteanga ina bhfuil an teagmháil leis an bpobal ceannasach teanga á rialú ag dinimicí agus cleachtais nach ndéanann leas d’innharthanacht na mionteanga agus gur taithí dhiúltach atá acu ar imoibriú sóisialta an dátheangachais dá bharr. Tugann Matras (2009: 193) ‘an dátheangachas aontreoch’ ar an bhfeiniméan seo. Bíonn cumas dátheangach na mionteangóirí éigeantach, ach i gcás na mórtheangóirí, a bhfuil cónaí orthu i measc an mhionlaigh, is mar rogha go príomha a thugtar faoi shealbhú agus labhairt na mionteanga.

In alt a d’fhoilsigh Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2009) san *Irish Times*, tugann siad rabhadh maidir leis an dátheangachas sochaíoch ag feidhmiú sa Ghaeltacht agus an gá atá ann idirdhealú a dhéanamh idir an dá réigiún theangeolaíche: *‘It is vital that the policy engages with the social dynamics governing the relations between the English-speaking majority and the Irish-language minority. Otherwise, elements of the strategy will be reduced to a post-Gaeltacht planning scenario’*. Leagann siad béim ar shaincheist atá ina cnámh spairne: *‘To put it bluntly, the learner community cannot have it both ways. That is to say, it cannot both use the native-speaking community as an acquisition resource and then fail to provide the language planning supports necessary for the continuation of Irish as a community language’* (Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2009).

Is i leith an aosa óig atá a mbuairt is mó dírithe sa Ghaeltacht, toisc go bhfuil an Béarla ag feidhmiú ar bhonn údarásach de dheasca claonadh sóisialta inti na páistí a thógáil le foirm den dátheangachas comhuaineach, ina sealbhaíonn siad an Ghaeilge agus an Béarla ag an am céanna. Creideann Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin go gcaithfear stop a chur leis an bpróiseas seo, agus molann siad an Béarla a mhúineadh do na páistí i ndiaidh dóibh máistreacht shuntasach a fháil ar an nGaeilge; dátheangachas moillithe. Is iad na ceisteanna seo a leanas, dar leo, na ceisteanna ar gá iniúchadh a dhéanamh orthu go luath:

- ‘an luath-aonteangachas mionlaigh
- an dátheangachas moillithe
- luath-dhátheangachas treisithe na bhfoghlaimeoirí Gaeilge
- forás pearsanta agus oideachasúil na mionteangeoirí Gaeilge’ (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 17).

Feictear ón méid seo, go bhfuil amhras ann faoi shochaí ina mbeadh gach éinne ina ndátheangach ó aois an-óg, i ngach cearn den tír, agus gur deacair an iarracht mar sin, beart ginearálta a chur i bhfeidhm maidir leis an dátheangachas sochaíoch ar scála náisiúnta. Ag tosach shaothar Lenoach, Uí Ghiollagáin agus Uí Churnáin (2012, lch 11), maítear:

I saothair Uí Ghiollagáin agus Uí Churnáin cíortar castachtaí an mhionteangachais nuair atá an dátheangachas sóisialta i réim agus is sa chomhthéacs seo a thugtar aghaidh ar dhoshroichteacht an dátheangachais chothroim phobail agus dá bhrí sin moltar tógáil aonteangach Gaeilge chun an teanga dhúchais a thabhairt ar aghaidh slán don chéad ghlúin eile. Chleachtaí an dátheangachas moillithe sa Ghaeltacht roimhe seo nuair a d’fhoghlaimítí Béarla mar dhara teanga ar scoil, agus ní labhraítí Béarla ach leis an seachghrúpa. Ní hionann an dátheangachas moillithe seo agus cumas sa mhórtéanga a cheilt ar chainteoirí na mionteanga.

Má ghlactar leis an méid seo, tá géarghá le héagsúlachtaí suntasacha sa phlean – ina gcothófar meascán de theaghlaigh ina bhfuil an Ghaeilge mar an t-aon teanga bhaile amháin acu (i limistéir Ghaeltachta Chatagóir A go háirithe), teaghlaigh

eile a bhfuil an dá theanga in úsáid acu, agus teaghlaigh eile a bhfuil an Béarla amháin mar theanga an teaghlaigh.⁸⁰

2.3.6 An tIompú Teanga

Agus coincheap dháttheangachas sochaíoch na hÉireann á imscrúdú, ní foláir a thuiscint cár bh as a dtáinig sé, mar a pléadh ní ba luaithe. De thoradh teagmháil teangacha, agus ag eascairt as sin, i gcás na tíre seo, de thoradh iompú teanga, a tháinig sé chun cinn. Is téarma coinbhinsiúnach é an dara téarma, an t-iompú teanga, ar an bpróiseas ina n-athraíonn grúpa cainteoirí ('pobal urlabhra') a dteanga chumarsáide ó theanga amháin go teanga eile, go céimniúil nó go tobann, ar chúis éigin agus ina ndéanann siad an chéad teanga a thréigean go hiomlán, nó i bpáirt (Crystal, 2002, lch 17) (Dwyer, 2011, lch 1). Is díláithriú teanga amháin le teanga eile i saol bhaill an phobail urlabhra é, dar le hÓ hIfearnáin (2012, lch 142), '... agus mothaítear an díláithriú seo i dtitim líon na gcainteoirí, ina gcumas sa teanga, i réimse feidhme na teanga'.

Tugtar 'caomhnú teanga', 'cothú teanga' nó 'cothabháil teanga' ar a mhalairt de tharlú, '... nuair a leanann pobal de labhairt a dteanga dhúchais in ainneoin an chomórtais le teanga a bhfuil an chumhacht shóisialta agus pholaitiúil agus líon níos mó cainteoirí aici' (Ó hIfearnáin, 2012, lch 142), agus tugtar 'athneartú teanga' ar na bearta gníomhacha a nglactar leo leis an iompú teanga seo a chosc nó a aisiompú. Maíonn Dwyer (2011, lch 1) nach foláir measúnú teanga a dhéanamh d'fhonn an t-iompú teanga a thuiscint.

⁸⁰ Féach Caibidil a Cúig.

Luann Harrison (2007, lgh 5-6) na deacrachtaí atá ann téarmaí cuí a úsáid d'fhonn cur síos a dhéanamh ar an bhfeiniméan ina dtréigeann daoine córais chasta eolais, amhail teangacha:

So we rely on metaphors, calling it 'language death', 'threatened languages', 'extinction', 'last words' or 'vanishing voices'. Some prefer to say that languages like Tunica, once spoken by native Americans in Alabama, or Wampanoag, once spoken by the Washpee Wampanoag people of Cape Cod, are merely 'sleeping' or 'dormant' and may be 'awakened', 'retrieved', or 'revived' in some hoped-for future.

Is minic a phóstar na téarmaí seo, bás teanga, teanga i mbaol agus teanga a ndéantar athbheochan uirthi, le sáinn na Gaeilge nuair a dhéantar cur síos ar an iompú teanga i stair na hÉireann. Ba phróiseas fíorthapa é ón seachtú haois déag ar aghaidh, a moillíodh go suntasach ó dheireadh an naoú haois déag de dheasca iarrachtaí ar cuireadh tús leo chun an Ghaeilge a chaomhnú agus a athbhunú.

Tugann Appel agus Muysken (2005, lch 41) an sainmhíniú seo a leanas ar an iompú teanga:

Language shift is in fact the redistribution of varieties of language over certain domains. If the shift is towards the majority language, this language seems to conquer domain after domain via the intermediate stage of bilingual language use. When the minority language is spoken in fewer domains, its value decreases. This in turn will lessen the motivation of younger people to learn and use it.

Níor tharla an t-iompú teanga, ón nGaeilge go dtí an Béarla mar ghnáth-theanga chumarsáide na ndaoine, i ngach cúinne den tír ón seachtú haois déag ar aghaidh, áfach. Coimeádadh beo i réigiúin áirithe í, a bhí le fáil go príomha ar chósta thiar na hÉireann. I dtosach, bhí ciall an fhocail, 'Gaeltacht', bunaithe ar 'ghrúpa de chainteoirí Gaeilge', ach leathnaíodh amach í mar choincheap, agus tógadh isteach an ghné chríche le linn thréimhse na hathbheochana cultúrtha ag deireadh an naoú haois déag, gné chríche a neartaíodh le polasaí teanga an tSaorstáit tar éis

1922 (Walsh, 2011, lch 31).⁸¹ Bhí sé seo ar cheann de phríomhaidhmeanna an rialtais i ndáil lena pholasaí teanga; an Ghaeilge a chothú sna réigiúin Ghaeltachta ina raibh sí fós thar a bheith beo mar theanga na ndaoine. Ar an drochuair, tá iompú teanga, ón nGaeilge go dtí an Béarla, le feiceáil sna háiteanna seo le linn an fichiú haois, agus deir Walsh agus é ag scríobh sa bhliain 2011: ‘... *despite the official boundaries, however, sustained language shift to English has become the norm over the past forty years* (Ó Riagáin, 2008: 57)’.

2.4 Tíopeolaíocht Pohl

Is féidir peirspictíocht eile a ghlacadh d’fhonn cur síos a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais, áfach; peirspictíocht a tharraing aird an taighdeora seo agus a mhúnlaíonn an struchtúr agus na smaointe atá taobh thiar den saothar áirithe seo: tíopeolaíocht Pohl. Thagair Ó Murchú di thuas, nuair a mhaígh sé gurb é an dátheangachas cothrománach an cineál dátheangachais atá le fáil in Éirinn, ach mar a tugadh faoi deara, níor sholáthair sé fianaise fhollasach tacaíochta d’fhonn bailíocht an lipéid a léiriú.

I ndiaidh súil tosaigh a chaitheamh ar a bhfuil scríofa ar an dátheangachas, aimsíodh tíopeolaíocht nó córas rangaithe ar coincheapadh é d’fhonn cur síos a dhéanamh ar an ngaol idir teangacha i sochaí ar leith, córas rangaithe a cuireadh i bhfeidhm i gcás na hÉireann ó thaobh na Gaeilge agus an Bhéarla de. Mar a luadh i mbrollach an tsaothair seo, ba é an teangeolaí Beilgeach, Pohl, a chuir an córas rangaithe seo le chéile sa bhliain 1965 ina pháipéar Francise, ‘*Bilinguismes*’, a foilsíodh sa *Revue Roumaine de Linguistique*. Bhunaigh Pohl a thíopeolaíocht ar

⁸¹ Féach freisin Ó Torna (2005).

dhálaí stádais na dteangacha faoi chaibidil agus ba iad na lipéid a fuair an t-aitheantas ba mhó, agus atá fós in úsáid sa taighde comhaimseartha ná, an ‘dátheangachas cothrománach’, ‘an dátheangachas ingearach’ agus an ‘dátheangachas trasnánach’^[82] (Baetens Beardsmore, 1982, lch 5).

Mar a luadh cheana, díríonn an saothar seo ar an tuairim gur ‘dátheangachas uilíoch cothrománach’ (Ó Murchú, 1988, lch 248) atá le fáil i bPoblacht na hÉireann ar an iomlán ó dheireadh an fichiú haois agus uaidh sin amach. Tá an tuairim seo maíte ag Ó Murchú, agus ag Malmkjaer freisin (2004, lch 84), ach is staid é a bhfuil amhras caite ag Ní Neachtain (2012, lch 45) agus ag Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 5) air. Níl éinne acu tar éis iniúchadh a dhéanamh ar shainmhíniú bunúil an choincheapa, áfach, d’fhonn a bhailíocht a fhionnadh. Déanann an saothar seo gach iarracht an bhearna eolais seo a líonadh.

Pléann Hamers agus Blanc nádúr an dátheangachais agus luann siad grinníú ó thaobh chórais rangaithe na teagmhála teanga. Deir siad (2000, lch 273); ‘... *theories are thin on the ground and what pass for models are often mere typologies and taxonomies which are more descriptive than predictive*’. Pléann Baetens Beardsmore (1982, lch 5) an tíopeolaíocht a mhol Pohl sa bhliain 1965. Dearbhaíonn sé nár thuill roinnt de lipéid Pohl an t-aitheantas forleathan a bhí i ndán dóibh agus déanann sé scagadh ar roinnt díobh sula gcuireann sé i bhfeidhm iad ar phobail theangeolaíocha áirithe. Tráchtann Baetens Beardsmore (1982, lch 5) ar dhimínsean faoi leith den tíopeolaíocht - coincheap an dátheangachais

⁸² Tugann Lenoach an ‘fiar-dhátheangachas’ ar choincheap an dátheangachais thrasnánaigh. Maíonn sé (2012, lch 83): ‘Bíonn fiar-dhátheangachas i bpobal a labhraíonn canúint de theanga amháin agus leagan caighdeánach de theanga neamhghaolmhar eile’.

chothrománaigh, cineál staid teanga; ‘... where two distinct languages have an equivalent status in the official, cultural and family life of a group of speakers’, nó sa tsochaí, mar a leathnaíonn Malmkjaer (2004, lch 84) an sainmhíniú. Déanann Beatens Beardsmore (1982, lch 5) tagairt don tsolúbthacht atá ann, áfach, ó thaobh úsáid teanga de sa chás coibhéiseach seo; ‘... although such speakers might functionally differentiate their language usage there could also be considerable overlapping where either language might be used in very similar circumstances’.

Dearbhaíonn Coupland (2010, lch 85), agus tírdhreacha teangeolaíochta na Breataine Bige á n-imscrúdú aige:

Sociolinguistic accounts of bilingual situations inevitably document functional non-equivalences between languages – where particular languages fit into particular societal niches. Against this backdrop it is striking to find bilingualism being ideologised and aspired to as a sociolinguistic arrangement involving full equivalence between languages, and this is what we find in the Welsh Assembly Government’s policy documents.

Mar a thugtar le fios anseo, is beag suíomh a luaitear sa taighde ar an ábhar seo ina bhfuil comhionannas iomlán le tabhairt faoi deara idir teangacha. Tugann Coupland aghaidh ar shaintréith an dátheangachais atáthar ag iarraidh a bhunú sa Bhreatain Bheag, agus maíonn sé gur cuimsíodh an prionsabal seo den choibhéiseacht nó den chomhionannas sochtheangeolaíochta in Acht na Breataine 1993. Leagann an tAcht seo dualgas ar an earnáil phoiblí caitheamh leis an mBreataine agus leis an mBéarla ‘ar bhonn comhionann’ (Coupland, 2010, lch 85). Aithníonn Coupland (2010, lch 85) neamhréireanna, áfach, leis an gcur chuige seo atá roghnaithe ag Tionól na Breataine:

Ironically enough, Iaith Pawb, the key policy document of the Welsh Assembly Government, has the Welsh title on the English version of the document without translation. But it is adamant about the importance of

linguistic equivalence, as the following extracts show. I have added boldface for emphasis.

Extract 1. *Iaith Pawb* Introduction: *Our Vision*

Our vision is a bold one and was set out in our policy statement on the Welsh language, *Dyfodol Dwyieithog: A Bilingual Future* published in July 2002. Our aspiration is expressed in the title of that document - **a truly bilingual Wales**, by which we mean a country where people can **choose** to live their lives through the medium of **either or both Welsh or English** and **where the presence of the two languages** is a source of pride and strength to us all. *Dyfodol Dwyieithog: A Bilingual Future* committed the Assembly Government to prepare and publish before the end of 2002 a national action plan which would set out in the clearest terms the strategy and the commitment of resources by which the goal of a bilingual Wales would be achieved. This document is that action plan.⁸³

Is í an fhís don tír, mar sin, ná go gcruthófar pobal dátheangach ina bhfuil an Bhreatnais agus an Béarla, ‘... *co-present and co-available in social life in Wales*’ (Coupland, 2010, lch 86), agus go gcuirfear deiseanna ar fáil do na saoránaigh a rogha teanga a úsáid go ginearálta nó i réimsí faoi leith. Dearbhaíonn Coupland (2010, lch 86):

Iaith Pawb posits a citizenry empowered to make choices – indeed “genuine choices”... about code use, either overall or in specific social domains. “Choice” is a keyword because, ideologically, it appears to redress the interventionist and authoritarian dimensions of policies shaping the bilingual sphere. “Promoting” and “encouraging” are also explicit formulations in *Iaith Pawb*... as they need to be; no-one thinks that choice alone is sufficient. But choice appears to open up a decision node between two parallel options – using Welsh or using English in free distribution.

Is é an comhionannas ceann de na príomhphrionsabail atá mar bhunús an choincheapa seo.⁸⁴ Ar an ábhar sin, ‘... *Welsh and English must be given equal weighting and prominence, so that the same access is afforded to each language*’ (Coupland, 2010, lch 87). Cén chaoi, mar sin, ar chóir coincheap na coibhéiseachta nó an chomhionannais a léirmhíniú i dtaca leis na trí réimse úd a ndéanann Pohl tagairt dóibh: réimse an teaghlaigh, an réimse cultúrtha agus an

⁸³ Chuir Coupland na focail thuas i gcló trom. Fágadh freisin na focail a chuir Coupland i gcló iodálach gan athrú ar bith anseo.

⁸⁴ ‘*Equality*’. Féach Coupland (2010, lch 87).

réimse oifigiúil. Ar tugadh an t-ualú agus an tsuntasacht chéanna don Ghaeilge agus don Bhéarla araon sna réimsí seo le teacht dheireadh an fichiú haois, agus má tugadh, arbh é toradh an scéil ná gur soláthraíodh rochtain chothrom do na teangacha?

Ag filleadh ar an méid atá le rá ag Coupland, cíorann sé úsáid chomhthreomhar na Breatnaise agus an Bhéarla ar t-léinte agus ar an gcomharthaíocht phoiblí, agus maíonn sé (2010, lch 97), ‘... *but the pressure to set texts using both languages in close (and sometimes covertly prioritised) relationships to each other introduces its own risks. Standard language ideology is often claustrophobic, and paralleling dulls the creative edge of bilingualism*’. Tugann sé rabhadh ina pháipéar ó thaobh cheapa tuisle an dátheangachais chothrománaigh, agus dearbhaíonn sé (2010, lch 98):

Taken together, a marketised model of planning and the aspiration to a form-focused, parallel text bilingualism may well prove to be too restrictive in Wales. Reinvigorating Wales and the Welsh language is more than a matter of putting more (and more standardised) Welsh into the landscape alongside English and equivalencing up to English. Complementing rather than paralleling, maximising the different cultural resources of both Welsh and English, and finding cultural value in the interplay between languages, are likely to be more productive. Planning for diversity requires an open ideological stance that is not yet in evidence, and it will also mean taking the debate beyond the linguistic and social categories of Welsh and English themselves.

Muna leagtar béim ar an gcomhlántacht, dar leis, tá an fhéidearthacht ann, ‘... *that, for all the current rhetoric of “one Wales”, Wales might move towards being a non-community where Welsh people, confronted with the “choice” of leading their lives through Welsh or English, align themselves with different, parallel*

conceptions of being Welsh' (Coupland, 2010, lch 99). Ní mór smaoineamh ar an ngrinníú seo ó thaobh staid teangeolaíochta na hÉireann de.

I gcodarsnacht leis an staid chothromaithe seo ó thaobh stádais de, tá cineál dátheangachais eile ann a dtagraíonn Pohl dó ina thiopeolaíocht - dátheangachas trasnánach. Tá an cineál seo le tabhairt faoi deara nuair nach mbíonn ach leagan caighdeánaithe ag teanga amháin den dá theanga nó níos mó atá in úsáid sa phobal (Malmkjaer, 2004, lch 84); '*... speakers who use a dialect or non-standard language together with a genetically unrelated standard language*' (Baetens Beardsmore, 1982, lch 5). Maíonn Walsh agus McLeod (2008, lch 32): '*Other studies have indicated that some native Gaeltacht speakers (in particular, diagonal bilinguals) may prefer to use English with Irish speakers from outside their immediate region*', agus déanann siad tagairt don sainmhíniú a mholann Wei (2005b, lch 6), mar mhacalla ar shainmhíniú Pohl, ar dhátheangach trasnánach; '*... someone who is bilingual in a non-standard language or a dialect and an unrelated standard language*', d'fhonn cur síos a dhéanamh ar an té atá dátheangach sa Bhéarla agus i gcanúint Ghaeltachta. Feictear ón méid seo gur téarmaí iad seo, cothrománach agus trasnánach, ar féidir a chur le duine nó le pobal. Is é an tríú cineál dátheangachais a ndíríonn Pohl air ná, 'an dátheangachas ingearach'; '*... when a standard language, together with a distinct but related dialect, coexists within the same speaker*' (Baetens Beardsmore, 1982 lch 5), cineál dátheangachais nach mbaineann le dhá theanga éagsúla. Is téarma eile í an débhéascna ar an staid áirithe seo de réir Baetens Beardsmore (1982, lch 5) agus Malmkjaer (2004, lch 84). Mar a léiríodh cheana, ní lipéad iomchuí í seo do nádúr

an dátheangachais in Éirinn. Déanfar tuilleadh forbartha ar na téarmaí seo sa chéad chaibidil eile bunaithe ar mhodheolaíocht an taighde, ach tuigtear anois comhthéacs an iniúchta seo. Déantar machnamh ar an bhféidearthacht go bhféadfaí bailíocht an dearbhuithe gurbh ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla i:

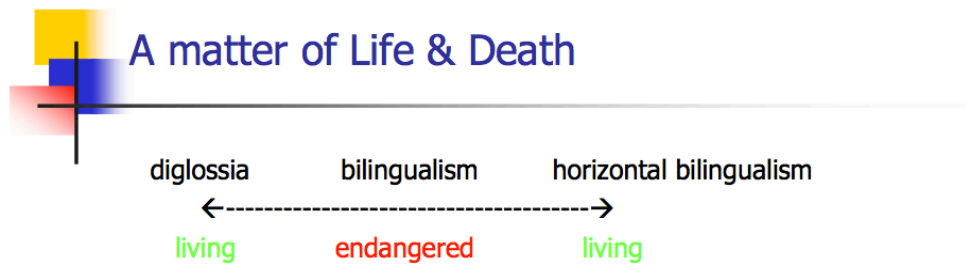
- 1) réimse an teaghlaigh;
- 2) réimse cultúrtha agus;
- 3) réimse oifigiúil;

phobal na hÉireann a fhionnadh.

2.4.1 An Dátheangachas Cothrománach – Leathnú ‘Ionadaíoch’ air

Luann Tamburelli (gan dáta) coincheap an dátheangachais chothrománaigh ina chur i láthair, ‘*What if there is such a thing as society? A look at the sociolinguistics of minor Romance languages in Italy*’. Seo thíos ceann dá shleamhnán ina léiríonn sé an nasc idir coincheap an dátheangachais shochaíoch, coincheap na débhéascna, coincheap an dátheangachais chothrománaigh agus cúrsaí beogachta:

Léaráid 2:1 Nasc Tamburelli idir an Dátheangachas, an Débhéascna, an Dátheangachas Cothrománach agus Cúrsaí Beogachta

- "horizontal" bilingualism is probably a non-entity due to inevitable financial/numerical imbalances (see Fishman 2000), thus I suggest the term "represented" bilingualism.

Molann Tamburelli gan úsáid a bhaint as an bhfocal ‘cothrománach’, de dheasca éagothroime dhosheachanta uimhriúil agus airgeadais an lipéid. Ina áit, molann sé úsáid a bhaint as an téarma, an dátheangachas ‘ionadaíoch’.⁸⁵ Dearbhaíonn sé go ndéanann an téarma seo tagairt do chásanna; ‘... *where the linguistic realities of a nation/ state have some form of representation at all levels of “official” culture (e.g. media, schooling, community activities)*’ (Tamburelli, gan dáta). Is mó an difear, áfach, idir ionadaíocht chothrom, agus ‘cuma éigin ionadaíochta’ i leith úsáid teangacha de, mar a dhéanann Tamburelli tagairt dó sa mhéid seo. Bhí, cinnte, an Béarla agus an Ghaeilge in úsáid ag leibhéal éagsúla chultúr na tíre le teacht dheireadh an fichiú haois, agus ar an ábhar sin, dá nglacfaí le sainmhíniú Tamburelli, b’fhoirm den dátheangachas cothrománach, nó ionadaíoch, a tháinig chun cinn. Luann Tamburelli argóintí Fishman ar an tsaincheist seo, agus maíonn sé gurb é buaicphointe na staide seo ná nuair a ‘roinneann’ na teangacha faoi chaibidil an spás sochaíoch, seachas a bheith ‘in iomaíocht’ lena chéile sna réimsí céanna. Deir sé: ‘*Hence, both L_x and L_y are represented, but there will be areas in which L_x has more representation than L_y and vice versa*’ (Tamburelli, gan

⁸⁵ ‘represented’.

dáta). Más fíor seo, áfach, agus más í X an mhionteanga, céard iad na réimsí a mbeidh sí in úsáid iontu níos mó ná mar a bhaintear úsáid as an mórtheanga, .i. go mbeidh sí ceannasach? Dar le Tamburelli, tá gá mar sin, le hanailís ‘chomhthéacsúil’ a dhéanamh d’fhonn monatóireacht teanga a dhéanamh, seachas a bheith ag díriú ar léiriú comhionannais na dteangacha. Tugann sé rabhadh ar an ábhar seo agus maíonn sé:

Perhaps even more important are studies aimed at monitoring whether (or how well) a community is moving towards language maintenance/survival. In such studies, **it is crucial** to know in which situations “equivalence” between the two codes is a positive outcome and in which situations it is not. Finding many cases of equivalence may actually be a negative sign if this means that no contexts are found **where the minority language shows signs of dominance**. Thus, equivalence between the minority and the majority language is **not necessarily a good sign**.

Is macalla é an méid seo ar an tábhacht ollmhór a leagann Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012) ar an luath-aonteachas mionlaigh, .i. go mbeadh an Ghaeilge ceannasach i réimse an teaghlaigh. An bhfuil fianaise ann, áfach, gur cheannasach a bhí úsáid na Gaeilge i réimse ar bith le linn na tréimhse iniúchta? Ceistefar é seo i gcaitheamh an tsaothair seo.

2.5 Tátal

Léiríodh go dtí seo tuairimí agus taighde i leith choincheap an dátheangachais shoचाíoch agus pléadh an iliomad diminsean a bhaineann leis i gcomhthéacsanna éagsúla. Taispeánadh gur suntasach an difear idir an dátheangachas agus coincheap na débhéascna, cé go bhfuil cosúlachtaí dromchlacha eatarthu, agus áitíodh nach coincheap iomchuí í an dara ceann ar mhaithe le cur síos a dhéanamh ar ghaol na Gaeilge agus an Bhéarla lena chéile. Tugadh aghaidh réamhráiteach ar thíopeolaíocht Pohl agus mar a luadh cheana, is tíopeolaíocht í a mhúnláíonn an

taighde seo. Is ar lipéad an dátheangachais chothrománaigh, ar bhain Ó Murchú (1988) agus Malmkjaer (2004) úsáid as faoi seach chun cur síos a dhéanamh ar dhátheangachas na hÉireann, a dhíreofar anseo.

3 Caibidil a Trí: An Mhodheolaíocht

3.1 Modhanna Taighde: Céimeanna an Phróisis

Mar a sonraíodh cheana, is iad sainchúraim taighde an tsaothair seo: i) tuiscint níos doimhne a fháil ar choincheap an dátheangachais shochoaíoch go ginearálta, ii) cur i bhfeidhm an choincheapa maidir le dála sochtheangeolaíochta na hÉireann a imscrúdú, iii) an dearbhú gurbh é an dátheangachas cothrománach an cineál dátheangachais shochoaíoch a tháinig chun cinn in Éirinn le linn an fichiú haois a fhionnadh agus iv) léargas níos cruinne a fháil ar institiúidí faoi leith atá tar éis cur go mór le stádas na Gaeilge. Léirítear sa chaibidil modheolaíochta seo na céimeanna a glacadh d’fhonn na saincheisteanna sáraitheacha sin a iniúchadh, agus oiriúnacht dhearadh an mhodha roghnaithe ar mhaithe le comhionannas stádais na Gaeilge agus an Bhéarla a shocrú. Díreofar ar an mbealach inar bailíodh an fhaisnéis faoin ábhar, ar an gcaoi a ndearnadh anailís uirthi agus ar an gcaoi ar baineadh úsáid aisti i gcaitheamh an tsaothair seo.

Tuigtear óna bhfuil scríofa ar ábhar an dátheangachais, na deacrachtaí a bhaineann le himscrúdú a dhéanamh ar nádúr an fheiniméin theangeolaíoch seo, deacrachtaí a luann Hoffmann (1991, lch 17) faoina cuid staidéir féin a bheith; ‘... *hampered by a host of methodological problems and theoretical shortcomings*’.⁸⁶ Is ábhar idirdhisciplíneach, ilghnéitheach é an dátheangachas, mar a luadh cheana, ar féidir a iniúchadh ó réimse peirspictíochtaí lena n-áirítear, ach gan a bheith teoranta do, pheirspictíocht oideachasúil, shíceolaíoch, theangeolaíoch, stairiúil, pholaitiúil, thíreolaíoch, srl., réimsí ina mbaintear leas as modhanna éagsúla (Hamers agus

⁸⁶ Féach Ayafor (2005, lch 125) freisin.

Blanc, 2000, lch 24). Tá an saothar seo leabaithe sa dioscúrsa a thugann aghaidh ar shaincheist an dátheangachais shochoaíoch, áfach, a chaolaíonn an gort taighde rud beag. Sin ráite, is ábhar é a bhféadfaí imscrúdú a dhéanamh air arís, ó raon leathan de chuir chuige éagsúla, agus a phléitear i réimsí amhail an tsocheolaíocht, an tsocheolaíocht teanga, an tsochtheangeolaíocht agus an antraipeolaíocht.⁸⁷ Don taighde seo, féachadh chuige teoiricí agus modhanna ilghnéitheacha, a nglactar leo i roinnt de na réimsí réamhluaite a scrúdú, ar mhaithe le rogha eolasach a dhéanamh ar an gcur chuige is oiriúnaí agus is bunúsaí le haghaidh an iniúchta ar leith seo ar nádúr an dátheangachais in Éirinn le linn an fichiú haois. Socraíodh anailís a dhéanamh ar chur chuige Pohl ar an ábhar ar deireadh, toisc gurb iad na téarmaí an dátheangachas cothrománach, an dátheangachas trasnánach agus an dátheangachas ingearach, a chruthaigh seisean, na téarmaí atá le sonrú fós sa taighde ar an ábhar seo a luaitear i gcás na hÉireann. Mar a léiríodh i gCaibidil a Dó, téann an taighde seo sa tóir ar bhailíocht an chéad lipéid.

Baintear úsáid as modheolaíocht mheasctha chun tabhairt faoin taighde seo. Ní nach ionadh, forluíonn na ceisteanna taighde disciplíní éagsúla ó thaobh cur chuige de, lena n-áirítear an stair agus an tsochtheangeolaíocht go háirithe, agus b'éigean modhanna éagsúla a roghnú leis an dá shnáithe sin a shníomh lena chéile.

⁸⁷ Féach Bartolomé (gan dáta). Ina theannta sin, maíonn Ó Murchú (1971, lch v); ‘... déanann an *teangeolaíocht* staidéar ar theanga mar mheán cumarsáide; is í an teanga féin, agus ní hé an duine aonair, is príomhábhar suime don disciplín sin. Déanann an *tsíceolaíocht* scrúdú ar theanga ó thaobh an léargais a thugann sí ar oibriú na haigne; breathnaíonn an *tsocheolaíocht* uirthi i dtaca leis an ngréasán sóisialta. Baineann disciplín nua – an *tsochtheangeolaíocht* - go sonrach le gnéithe sóisialacha na teanga’.

Ar an ábhar sin, b'éigean bealach taighde agus uirlisí taighde a chur le chéile d'fhonn príomhcheisteanna an tsaothair seo a fhreagairt. Is ar an am atá caite, san fhichiú haois, a dhírítear fócas an taighde seo agus, dá dheasca sin, chuathas i gcomhairle le modhanna taighde an staraí. Tugadh aird faoi leith ar fhoinsí príomhúla agus bailíodh eolas ó, ach gan a bheith teoranta do, dhíospóireachtaí Dála, Billí, Achtanna, ailt irise, nuachtáin na linne, sean-nuachtáin, miontuairiscí, aistí agus cáipéisí cartlainne Fhianna Fáil.⁸⁸

Chuathas i gcomhairle le foinsí tánaisteacha ar an ábhar seo chomh maith, lena n-áirítear saothar Uí Riagáin, *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*, mar a luadh i gCaibidil a Dó. Sa saothar seo, díríonn an Riagánach (1997, lch viii) ar; '*... the evolving structure of bilingualism in Ireland, but it is more centrally concerned with the process of bilingual reproduction – that is, how bilingualism is produced across generations*'.⁸⁹ Tugann sé cuntas achomair ar éabhlú an pholasaí teanga ó bhunú an Stáit sa bhliain 1922, léirmheas ar na príomh-pheirspictíochtaí teoiriciúla atá tar éis teacht chun cinn i dtaighde na hÉireann ar an ábhar, agus déanann sé plé ar staid na Gaeilge mar theanga phobail sa Ghaeltacht. Anuas air sin, baineann sé úsáid as torthaí ó shraith de shuirbhéanna náisiúnta d'fhonn achoimre leathan a thabhairt ar staid na Gaeilge sa chuid sin den tír arb é an Béarla an teanga phobail. Chomh maith leis sin, cíorann sé ról na Gaeilge sa chóras oideachais agus ag eascairt as sin, an chaoi gur fheidhmigh an polasaí teanga sna scoileanna agus san earnáil phoiblí mar

⁸⁸ Féach Caibidil a Deich le haghaidh an iniúchta a rinneadh ar cháipéisí cartlainne Fhianna Fáil, mar shampla (Imleabhar II, 10.7 Cás-Staidéar: Úsáid na Gaeilge i gCáipéisí Cartlainne Fhianna Fáil).

⁸⁹ Cuireadh na focail '*structure*', '*process*' agus '*reproduction*' i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

phróiseas ní ba ghinearálta d'atáirgeadh sóisialta na hÉireann (Ó Riagáin, 1997, lch ix). Ar deireadh, pléann sé gréasáin Ghaeilge, agus a bhfoirmiú agus a ndáileadh i staidheanna uirbeacha. Soláthraíonn Ó Riagáin an-chuid faisnéise sa saothar seo a cheadaigh ceisteanna an taighde áirithe seo ó thaobh na dtosca éagsúla a ndearnadh iniúchadh orthu a fhreagairt.

Ina theannta sin, baineadh leas as saothar Uí Riain, *Pleanáil Teanga in Éirinn 1919 – 1985*, d'fhonn tuiscint níos fearr a fháil ar nádúr na pleanála i leith na Gaeilge le linn na tréimhse iniúchta d'fhonn an dátheangachas a threisiú. Sainmhíníonn an Rianach (1994, lch 1) an nós seo, an phleanáil teanga, mar, '... g[h]níomhaíocht eagraithe chun fadhbanna teanga a réiteach, ar an leibhéal náisiúnta de ghnáth, sin an sainmhíniú is mó a bhaineann le hábhar den iliomad sainmhínithe atá ar an bpleanáil teanga'. Tugann sé aghaidh ar choincheapa lárnacha de chuid an taighde seo, amhail stádas na teanga agus an réimse teanga ina mbaintear úsáid aisti. Dearbhaíonn sé (1994, lch 62) gur, '... iomaí laige a bhí sa phleanáil... ach san am céanna, ní fhéadfaí a rá gur teip iomlán a bhí ann'. Ní thugann sé aghaidh ar choincheap an dátheangachais chothrománaigh, áfach, sa saothar seo leis.

Is saothar eile é an cnuasach páipéar, *An Chonair Chaoch: An Mionteangachas sa Dátheangachas*, a thugann eolas i dtaobh nádúr an dátheangachais shochaíoch mar atá sé in Éirinn faoi láthair. Tugtar rabhadh faoin gcruth atá ar ghaol na Gaeilge agus an Bhéarla sa Ghaeltacht go háirithe, '... agus leis na tuiscintí is nua-aimseartha agus is géarléirsteanaí a chur ar fáil, leathnaítear ar an díospóireacht

acadúil agus sochaíoch ar an dátheangachas agus díritear aird ar na ceisteanna agus na moltaí is cinniúnaí i leith inmhharthanacht na Gaeilge agus na Gaeltachta' (Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin, 2012, lch 3). Mar a luadh cheana, ceistítear sa saothar seo indéantacht na staide ina bhfuil dhá theanga cothrom lena chéile.

Anuas air sin, chuathas i gcomhairle le han-chuid taighde i ndisciplín na sochtheangeolaíochta, d'fhonn modheolaíochtaí ábhartha chun stádas teangacha a chur i gcomparáid, a aimsiú. Ar deireadh, roghnaíodh creatlach theoiriciúil UNESCO i leith BTTB chun bailíocht an lipéid, 'an dátheangachas cothrománach', a thástáil, agus chun tuiscint níos doimhne ar an gcineál sochaí dátheangaí a tháinig chun cinn in Éirinn ó bhunú an tSaorstáit a sholáthar. Is creatlach í seo a éilíonn modhanna cainníochtúla agus modhanna cáilíochtúla agus b'éigean, mar sin, dul i gcomhairle le foinsí ilchineálacha lenar áiríodh daonáirimh, foilseacháin rialtais agus suirbhéanna,^[90] d'fhonn léargas ní b'iomláine a fháil ar an gcomhthéacs dátheangach. Tabharfar aghaidh ar na modhanna éagsúla ar glacadh leo ag tús na gcaibidlí bunaithe ar thosca UNESCO. Táthar ag súil leis go gceadóidh na tosca seo leibhéal beogachta na Gaeilge agus an Bhéarla a shocrú i gcoibhneas lena chéile.

⁹⁰ Rinneadh suirbhéanna fiorthábhachtacha náisiúnta i leith na Gaeilge sna blianta 1973, 1983 agus 1993 agus is foinsí eolais fóinteacha iad don taighdeoir staire. Cuireadh líon suntasach de na ceisteanna céanna sna suirbhéanna náisiúnta, a chuireann ar chumas an taighdeora comparáidí sonraí a dhéanamh idir na tréimhsí ama. Is féidir na ceisteanna seo a rangú sna cúig chatagóir seo a leanas: i) cumas nó inniúlacht sa Ghaeilge; ii) sealbhú na Gaeilge; iii) úsáid na Gaeilge; iv) meon i leith na Gaeilge agus v) tréithe sóisialta agus déimeagrafacha na bhfreagróirí. Tugadh aghaidh ar na catagóirí seo agus tosca stádais/beogachta teanga á n-imscrúdú. Féach i) An Coiste um Thaighde ar Dhearcadh an Phobail i dTaobh na Gaeilge (1975); ii) Ó Riagáin agus Ó Gliasáin (1984) agus iii) Ó Riagáin agus Ó Gliasáin (1994). Féach chomh maith Hickey (2009).

3.2 Modh Cuí a phleanáil

Is é seo a leanas, ráiteas modheolaíochta Fhiontair (2009, lch 9), i dtaca leis an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*: ‘... glacadh cur chuige sistéamach, agus corpraítear na gaolmhaireachtaí idir próisis teanga agus a dtimpeallacht pholaitiúil, eacnamaíochta, shóisialta agus oideachais, chomh maith leis na naisc idir gnéithe éagsúla de chosaint teanga agus de chur chun cinn teanga’. Is ráiteas é seo a léiríonn an chreatlach leathan anailíse ar glacadh léi d’fhonn spriocanna agus aidhmeanna ilchineálacha an taighde áirithe úd a bhaint amach. Glactar le creatlach leathan anailíse sa taighde seo chomh maith, comhaicmeach le modheolaíocht Fhiontair sa chás seo, toisc nádúr leathan an ábhair. Minítear ‘cur chuige anailíseach’ go beacht mar seo a leanas: *‘An analytical approach is the use of an appropriate process to break a problem down into the smaller pieces necessary to solve it. Each piece becomes a smaller and easier problem to solve’* (*Thwink.org*, gan dáta).

Don saothar seo, bunófar an cur chuige anailíse ar thosca sóisialta, ar thosca stairiúla, ar thosca polaitiúla, ar thosca déimeagrafacha agus ar thosca teangeolaíochta d’fhonn comhionannas stádais na Gaeilge agus an Bhéarla ag deireadh an fichiú haois a shocrú. Ag eascairt as an gcur chuige sin sin, táthar ag súil go léireofar an cineál dátheangachais a tháinig chun cinn in Éirinn le linn na tréimhse iniúchta, agus na hairíonna sainiúla a bhain leis. Bristear síos ceist an chomhionannais, an cheist sháraitheach, ina codanna níos lú trí iniúchadh a dhéanamh ar shainmhínte an choincheapa.

Mar thúsphointe anailíse, tugtar aghaidh ar shainmhíniú bunúil Pohl ar choincheap an dátheangachais chothrománaigh, toisc gurbh eisean cruthaitheoir an lipéid. Is sainmhíniú é atá fiosraithe agus aistrithe ón bhFraincis ag Baetens Beardsmore (1982, lch 5):

Horizontal bilingualism occurs in situations where two distinct languages have an equivalent status in the official, cultural and family life of a group of speakers and is mostly found, according to Pohl, amongst upper-level speakers such as the educated Flemish in Brussels (using Dutch and French), the Catalans (using Catalan and Spanish), and certain Québécois (using French and English). Although such speakers might functionally differentiate their language usage there could also be considerable overlapping where either language might be used in very similar circumstances.

Tarlaíonn an cineál dátheangachais seo i ngrúpaí cainteoirí de réir choincheap Pohl, ach leathnaíonn Malmkjaer (2004, lch 84) an córas rangaithe d'fhonn sochaí tíre a chur san áireamh. Is é an sainmhíniú a thugann síse ar shochaí dhátheangach nó ilteangach ná; '*... one in which two or more languages are used by large groups of the population, although not all members of each group need be bilingual*' (Malmkjaer, 2004, lch 84). Déanann sí forbairt ar an bpointe seo: '*... if the languages spoken in a bilingual society have equal status in the official, cultural, and family life of the society, the situation is referred to as **horizontal bilingualism***', ag déanamh macalla ar an méid a scríobh Pohl faoin gcoincheap i dtosach báire sa bhliain 1965. Dearbhaíonn Baker agus Jones (1998, lch 3) gur minic a fhaightear dátheangaigh nó ilteangaigh suite i ngrúpaí, i bpobail nó i réigiúin faoi leith, agus gur tréith de ghrúpa nó phobail é an dátheangachas. Sin ráite, áfach, staonann siad ón bhfocal 'sochaí' a úsáid, téarma níos teibí agus níos do-dhaingnithe. Maolaíonn an bheirt seo, Baker agus Jones, an sainmhíniú i dtaca le stádas coibhéiseach na dteangacha san *Encyclopedia of Bilingualism and*

Bilingual Education, agus maíonn siad (1998, lch 701): ‘*Horizontal Bilingualism: Situations where two languages have similar or equal status*’.

Sa sainmhíniú seo, feictear gur leor stádas ‘comhchosúil’ a bheith ag an dá theanga faoi chaibidil, seachas na stádais a bheith coibhéiseach nó cothrom lena chéile. Is léir, áfach, go dteipeann ar Baker agus Jones paraiméadair shoiléire a leagan síos maidir leis na difríochtaí a cheadaítear ó thaobh stádas na dteangacha de. Lena chois sin, leagtar an bhéim ar an staid nó ar an suíomh ina dtugtar stádas don dá theanga, seachas na teangacha aonaracha iad féin. Maolaítear ar mhíniú an dátheangachais chothrománaigh arís sa leabhar *The Bilingualism Reader*, le Wei, agus cuimsítear an staid, agus an duine aonair. Is éard atá ann, dar leis, ná: ‘... *a situation in which someone is bilingual in two distinct languages which have a similar or equal status*’ (Wei, 2005a, lch 457). Dar le Baker agus Jones (1998, lch 15); ‘... *high status bilingualism tends to exist at an individual or family level, but is not organised at a group or societal level*’, agus maíonn siad go gcuimsíonn an dátheangachas ardstádais seo dhá theanga a bhfuil stádas ard bainte amach ag an dá cheann acu araon. I bpáipéar a scríobh Tosi (1991), dar teideal ‘*High-Status and Low-Status Bilingualism in Europe*’, tagraíonn na téarmaí seo d’inniúlacht teanga na ndaoine i ngrúpaí socheacnamaíocha éagsúla seachas don choincheap teibí ann féin. I gcomhthéacs na léirithe seo, tugtar faoi deara gurb é príomhfhocal na sainmhínithe maidir leis an gcineál seo dátheangachais ná stádas: stádas teanga. Dá dheasca sin, socraíodh an coincheap seo a iniúchadh i dtaca leis an nGaeilge agus leis an mBéarla araon, agus ansin na torthaí sin a chur i gcomparáid.

3.3 Stádas Teanga a iniúchadh: Modh Oiriúnach

Pléann Roberts (1987) na deacrachtaí a fheictear di a bhaineann leis na córais rangaithe, na foirmlí agus na tíopeolaíochtaí a luadh sa léirbhreithniú, agus pléifear iad seo sa chéad chaibidil eile ar shlí níos mine. In amanna, dar le Roberts, teipeann ar na tíopeolaíochtaí agus ar na córais rangaithe seo cuntas de, ‘... *historically specific dimensions of a language situation*’ a sholáthar, agus maíonn sí go bhfuil siad srianta ó thaobh a, ‘... *inability to pinpoint the dynamic (and frequently contradictory) inter-relationships between different elements*’ (Roberts, 1987, lch 312). Déanann Roberts tagairt shainiúil don fhadhb is mó a bhaineann leo, dar léi, agus an dátheangachas á phlé aici nuair a deir sí (1987, lch 321); ‘... [*their application*] *forces discussion of societal bilingualism as a stable state*’. Mar a luadh cheana, ní staid dhocht é an dátheangachas, ach staid atá de shíor ag athrú ag brath ar chúinsí éagsúla. Is iad na cúinsí éagsúla seo a shocraíonn stádas teanga.

Dearbhaíonn Hamers agus Blanc (2000, lch 33): ‘... *to operationalise a concept is to identify those salient features that can be quantified by a specific methodology; normally one measures only the most salient dimensions of a concept*’. Is minic a chloistear an frása go n-athraíonn teanga ó áit go háit, agus ó aois go haois, frása a léiríonn neamhsheasmhacht agus inathraitheacht fheiniméan na cumarsáide. Is coincheap teibí í teanga, nach féidir a dhaingniú go docht d’fhonn cur síos cuimsitheach a dhéanamh ar gach gné a bhaineann léi. Cé go ndíreofar ar choincheap an stádais teanga sa chéad chaibidil eile den saothar seo, cuirtear tús leis an bplé ag an bpointe seo le comhthéacs a thabhairt ó thaobh na

modheolaíochta de. Mar a luadh cheana i mbrollach an tsaothair seo, leagann Mackey (1989, lch 4) béim ar ‘céard is féidir’ le daoine a dhéanamh leis an teanga, .i. an poitéinseal atá ann an teanga a úsáid, agus coincheap an stádais teanga á ríomh aige: go dlíthiúil, go cultúrtha, go heacnamaíoch, go polaitiúil agus dar ndóigh, go déimeagrafach. Is saincheistanna iad seo a dtugtar aghaidh orthu i gcreatlach theoriciúil UNESCO (2003) i leith BTTB, a dearadh d’fhonn éagsúlacht teanga a chur chun cinn, staid theangeolaíoch a mheasúnú agus beogacht teanga a shocrú.

Dar le Lewis agus Simons, is creatlach chomhroghnach í d’fhonn stádas agus beogacht teangacha a mheas – príomhaidhm an iniúchta seo – agus dearbhaíonn siad (2010, lch 107); ‘... *for the purpose of assessing the status of a language, the framework provides a set of 9 factors that can be analysed to determine the category*’. I sainmhíniú Pohl, mar a luadh cheana, leagadh béim ar réimse an teaghlaigh, ar an réimse cultúrtha agus ar an réimse oifigiúil mar dhlúthchuid de choincheap an dátheangachais chothrománaigh, réimsí a bhféadfadh stádas coibhéiseach forbairt iontu, dar leis. Níor sholáthair sé modh measúnaithe, áfach, d’fhonn a leithéid de chomhionannas a mheas nó a thomhas, easnamh suntasach sa teoiric. Ní hamháin sin, ach sna sainmhínithe luaite thuas, ní dhéantar forbairt ar bhrí an fhocail ‘stádas’ sa chomhthéacs seo ach an oiread (comhthéacs an dátheangachais shochoaíoch): ní chuirtear aon aidiacht leis an bhfocal chun léiriú níos trédhearcaí a thabhairt air. Déantar machnamh ar na marcóirí stádais, mar sin, nach mór a chuardach. An é go bhfuil marcóirí stádais faoi leith a bhfuil luach sa bhreis ag baint leo, marcóirí a léiríonn Lewis agus Simons mar shampla, nuair a

mhaíonn siad (2010, lch 107); ‘... *the most salient of these factors*^[91] *is intergenerational transmission*’. Is sna réimsí a luann Pohl, agus Malmkjaer, nach mór don taighdeoir stádas na dteangacha faoi chaibidil a iniúchadh, ach teipeann ar na sainmhínte uilig modh struchtúrtha a sholáthar i leith a leithéid d’fhiosrú. Aithnítear go dtugtar aghaidh ar na réimsí seo, mar aon le tosca ríthábhachtacha eile i measúnú stádas teanga,^[92] a léiríonn an poitéinseal go mbainfí úsáid as an teanga, sa chreatlach réadtiomnaithe ag UNESCO. Mar a luadh thuas, maíonn Lewis agus Simons, agus creatlach UNESCO á plé acu, gur féidir catagóir na teanga ó thaobh stádais de a shocrú, trí anailís a dhéanamh ar na naoi dtoisc faoi leith. Tá céimeanna éagsúla ag baint le gach toisc meastóireachta, ó a náid^[93] go dtí a cúig^[94] a cheadaíonn córas rangaithe (Dwyer, 2011, lch 3). Cuireann na céimeanna éagsúla laistigh de na naoi dtoisc faoi leith ar chumas an taighdeora stádas na teanga, agus na caolchúiseanna a d’fhéadfadh a bheith ann idir dhá theanga, nó níos mó, a aithint. Meabhraítear go bhfuil nasc idir na tosca meastóireachta seo agus feidhmeanna teanga éagsúla. Dearbhaíonn Cobarrubias (1983, lch 48); ‘... *the concept of language status has been used in two different senses: a weak sense and a strong sense. The weak sense is restricted to one basic language function; the strong sense alludes to a cluster of functions*’. Éiríonn ceist thábhachtach as seo: céard is brí le feidhm bhunúsach teanga, sa chomhthéacs seo go háirithe? Soláthraíonn Fasold analach shothuigthe ar mhaithe le cur síos a dhéanamh ar an ngaol idir teangacha agus a bhfeidhmeanna. Molann sé (1989, lch

⁹¹ .i. tosca d’fhonn stádas teanga a iniúchadh.

⁹² Pléifear an coincheap seo ar shlí níos mine sa chéad chaibidil eile (Imleabhar I, 4.6 Stádas Teanga – Réamhrá).

⁹³ ‘... *where zero represents complete shift to another language (termed extinct in UNESCO parlance)*’.

⁹⁴ ‘... *five represents vitality of a language for that factor (termed safe)*’.

113) smaoinemh orthu mar iarratasóirí poist (teanga) agus cáilíochtaí poist (feidhm):

If a job applicant has the qualifications to perform the job he is applying for, it is more likely he will be hired and, if hired, that he will do the job satisfactorily. Taking this perspective, we may [be] able to see how certain problems in societal multilingualism might be due to a mismatch between a function and the qualifications of a language that is used to fill it.

Muna bhfuil na cáilíochtaí cearta ag an teanga, ní bheidh sí in ann riachtanais na bhfeidhmeanna a chomhlíonadh. Mar thoradh ar an gcomparáid, táthar ag súil go mbeifear in ann an comhionannas nó an choibhéiseacht i dtaca le stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla a shocrú, agus cáilíochtaí na dteangacha chun a bhfeidhmeanna a shásamh, a shainaitint.

3.4 Creatlach UNESCO: Beogacht Teanga agus Teangacha i mBaol

Meastar gur creatlach ábhartha í seo, creatlach theoriciúil UNESCO (2003) i leith BTTB chun stádas teanga a fhiosrú. Tarraingíonn an chreatlach seo ar ‘... *a sound theoretical orientation to language maintenance and shift*’ (Lewis, 2006, lch 28), agus ar na diminsin éagsúla a mhúnlaíonn riocht teanga. Táthar ag súil leis, ó thaobh an taighde seo de, go mbeidh creatlach UNESCO mar mhodh treorach le stádas na dteangacha a mheasúnú, agus nascfar na tosca a ghabhann leis, leis na réimsí a luann Pohl, agus leis na réimsí inar neartaíodh an Ghaeilge go suntasach le linn an fichiú haois. Anuas air sin, bainfear leas as cás-staidéir, d’fhonn na gnéithe éagsúla seo a tharraingt le chéile, agus chun béim a leagan ar iarrachtaí faoi leith a rinneadh ar mhaithe le stádas na Gaeilge a neartú, agus mar iarmhairt air sin, dátheangachas níos cothroime a chur chun cinn.⁹⁵

⁹⁵ Pléifear na cás-staidéir seo níos déanaí sa chaibidil seo.

Tuigtear ag an bpointe seo an chastacht a bhaineann le suíomh sóisialta na dteangacha agus an dátheangachas á iniúchadh againn: ‘*The diversity of languages in the world and the different vitality of the languages has important implications for individuals and societies*’ (Gorter *et al.*, gan dáta, lch 5). Deirtear go bhfuil idir 5,000 agus 6,000 teanga in úsáid ar fud na cruinne cé nach féidir idirdhealú a dhéanamh i gcónaí idir teanga agus canúint. Moltar gan smaoineamh ar na teangacha mar aonáin ar leithligh, mar sin, ach iad a shamhlú ar chontanam gan teorainneacha soiléire eatarthu (Gorter *et al.*, gan dáta, lch 2).

Creatlach BTTB, is creatlach í a chuimsíonn gnéithe cáilíochtúla agus gnéithe cainníochtúla ó thaobh cur chuige anailíse de, agus táthar ag súil leis go gceadóidh sé seo cur chuige níos leithne agus níos iomlánaíche agus go gcuirfidh sé ar chumas an taighdeora, mioneolas faoi nádúr an dátheangachais in Éirinn a fháil ar bhealach níos cuimsithí ná na peirspictíochtaí eile a pléadh sa chaibidil léirbhreithnithe.

D’ainmnigh an áisíneacht chultúrtha UNESCO an Ghaeilge mar theanga i mbaol an bháis san *Atlas of the World’s Languages in Danger of Disappearing*, a foilsíodh den chéad uair sa bhliain 1996.⁹⁶ B’atlas é a cuireadh le chéile, mar acmhainn sa bhreis ar an *Red Book of Endangered Languages*,^[97] ar mhaithe le feasacht a spreagadh; ‘... *about language endangerment and the need to safeguard the world’s linguistic diversity among policy-makers, speaker communities and*

⁹⁶ Foilsíodh an dara heagrán, a raibh Wurm arís ina eagarthóir air, sa bhliain 2001. Féach Wurm (1996) agus Wurm (2001). Féach freisin Salminen (2007, lch 207).

⁹⁷ ‘Present state of the language: ENDANGERED [in the Republic of Ireland; EXTINCT in Northern Ireland]’ (Salminen, 1993). Ba liosta cuimsitheach de theangacha i mbaol a bhí sa *Red Book of Endangered Languages* a d’fhoilsigh UNESCO den chéad uair sa bhliain 1993.

the general public, and to be a tool to monitor the status of endangered languages and the trends in linguistic diversity at the global level' (UNESCO, gan dáta, a).

Leagtar béim ar fhiúntas an Atlais mar uirlis mhonatóireachta stádais sa ráiteas aidhme seo ar theangacha a mheastar a bheith i mbaol agus an riachtanas atá ann feasacht a chruthú ina leith. Salminen (1993) a chuir an mhír Eorpach le chéile, ar iarratas an Ollaimh Wurm, don *UNESCO Red Book Report on Endangered Languages* agus shann sé an lipéad 'i mbaol' don Ghaeilge in Éirinn. Dearbhaíonn Salminen (2007, lch 206):

The Red Book project was carried out by a number of regional experts, who by the end of 1993 prepared reports consisting of standard one-page summaries of each endangered language, with information about the state of the language (the presence of children speakers, mean age of youngest speakers, total number of speakers, etc.) as well as relevant sources...

Deir Moseley (2012, lch 2), eagarthóir ginearálta an tríú heagrán den atlas, atá ar fáil i bhfoirm bhreisithe ar líne^[98], '... [that] *the UNESCO Atlas developed out of the concept of the 'Red List', which was originally designed to provide a worldwide alert to the loss of biological diversity. Linguists and anthropologists were also beginning to notice a parallel between the losses sustained by human culture*'. Ba liostaí teangacha iad a chheadaigh comparáidí maidir le stádas teanga agus a raibh mar chuspóir acu rabhadh a thabhairt maidir le bás teanga. Mar a luadh cheana, ba é Salminen a scríobh faoi chás na hÉireann don *Red Book* agus mhaígh sé gurbh iad na ceithre phríomhlimistéar in iarthar na tíre, dhá cheann i gCo. Dhún na nGall, ceann amháin i gCo. na Gaillimhe agus ceann amháin eile i gCo. Chiarraí, móide ocht bpóca bheaga i gCo. Mhaigh Eo, i gCo. Chorcaí agus i gCo. Phort Láirge, suíomhanna geografacha na teanga. Níor áirigh sé cainteoirí

⁹⁸ Féach Moseley (2010).

lasmuigh de na réigiúin seo maidir le líon iomlán chainteoirí an ghrúpa eitnigh, ach rinne sé nóta ina mheasúnacht; ‘... *the official census figures include many English speakers who have learned Irish at school*’ (Salminen, 1993).

De réir an eagráin is déanaí den atlas de theangacha a mheastar a bheith i mbaol, déantar cur síos ar bheogacht na Gaeilge mar seo, ‘go cinnte i mbaol’,^[99] agus luaitear an figiúr 44,000 cainteoir leis an nóta: ‘*In 2007. Department of Community, Rural and Gaeltacht affairs of Ireland: number of people living in primarily Irish-speaking areas; extinct as a first language in Northern Ireland; widely studied as a second language*’ (Moseley, 2010). Déantar trácht ar na limistéir gheografacha chéanna a nótáladh sa *Red Book Report on Endangered Languages*. Is léir, mar sin, nach nglactar le peirspictíocht náisiúnta ar an iomlán agus go bhfuil tionchar nach beag ag na réigiúin Ghaeltachta ar rangú staid theangeolaíoch na tíre. Is staid í, áfach, ina ndéantar iarracht foghlaimeoirí cumasacha teanga a chruthú. Soláthraíonn UNESCO córas rangaithe a thugann sainmhíniú ar theangacha atá i mbaol agus maítear ar shuíomh gréasáin an Atlais (UNESCO, gan dáta, c):

A language is endangered when its speakers cease to use it, use it in fewer and fewer domains, use fewer of its registers and speaking styles, and/or stop passing it on to the next generation. No single factor determines whether a language is endangered, but UNESCO experts have identified nine that should be considered together.

Is iad na tosca meastóireachta a mholann saineolaithe UNESCO (2003) nach mór a iniúchadh ó thaobh teangacha a mheastar a bheith i mbaol ná na naoi gcinn seo a leanas:

⁹⁹ ‘*definitely endangered*’.

- 1) Seachadadh teanga go hidirghlúineach;
- 2) Líon iomlán na gcainteoirí (dlús na gcainteoirí);
- 3) Líon na gcainteoirí i gcoibhneas leis an daonra iomlán;
- 4) Iompuithe i réimsí úsáide na teanga;¹⁰⁰
- 5) Freagairt do réimsí agus do mheáin nua;
- 6) Ábhair oideachas teanga agus litearthachta;
- 7) Meon teanga agus polasaithe teanga rialtais agus institiúide (lena n-áirítear stádas oifigiúil na teanga agus úsáid na teanga);
- 8) Meon bhaill an phobail i leith a dteanga féin agus;
- 9) Cineál agus caighdeán an doiciméadaithe.

Is gá athruithe i mbeogacht teanga a chíoradh toisc go mbíonn impleachtaí suntasacha aici ar chainteoirí agus ar phobail i gcoitinne, agus ina theannta sin, is comhartha í ar leibhéal baoil na teanga. Creidtear go mbíonn tionchar nach beag ag stádas athraitheach teanga, nó teangacha, ar an gcineál dátheangachais shochaíoch atá ann. Mar a luadh cheana, feictear don taighdeoir seo go bhfuil nasc tréan idir na tosca beogachta seo, agus coincheap an stádais teanga, agus déanfar na critéir seo a iniúchadh i dtaca leis an nGaeilge, agus leis an mBéarla, le linn an fichiú haois.

Roghnaíodh an mhodheolaíocht áirithe seo ar thrí údar:

- a) is teimpléad í a chumasaíonn comparáid a dhéanamh idir stádas dhá theanga;

¹⁰⁰ Tá leagan eile den toisc seo le fáil i bpáipéir eile ina ndéantar tagairt di mar ‘Nósanna/Treochtaí i Réimsí Teanga mar Atáid’. Féach Affolter (2007, lch 12). Baineann Lewis (2006, lch 5) úsáid as an téarma ‘caillteanas réimsí teanga’

b) is teimpléad uilíoch í ina bhféadfaí comparáidí a dhéanamh, go héifeachtach, idir staidanna sochtheangeolaíocha tíortha eile, ar mhaithe le pleananna rathúla a d'oibrigh i staidanna teangeolaíocha eile a chur i bhfeidhm agus;

c) cuimsíonn an teimpléad an iliomad tosca gaolmhar le stádas teanga, seachas toisc amháin, gné a sholáthraíonn cuntas níos cuimsithí agus níos leithne ar an ábhar.

Trí úsáid a bhaint as an modh meastóireachta beartaithe, is féidir a shocrú cé chomh mór i mbaol is atá teanga ar chontanam; ó chéim ina mbraitear go bhfuil an teanga sábháilte go dtí céim a léiríonn go bhfuil an teanga imithe i léig (UNESCO, 2003, lgh 7-8). É sin ráite, tuigtear óna bhfuil scríofa, nach gcinntíonn céim shábháilte todhchaí bheathúil na teanga gan choinníoll; ag am ar bith, gan rabhadh, tharlódh go dteipfeadh ar chainteoirí a dteanga a sheachadadh go dtí an chéad ghlúin eile. Is é seo ceann de na tosca is tábhachtachaí ó thaobh stádais de agus tugtar tús áite di i leagan amach na creatlaí. Díreofar ar an toisc seachadta seo go follasach i gCaibidil a Cúig.

3.5 Lochtanna Chreatlach UNESCO

Tá deacrachtaí ag baint le creatlach UNESCO, cinnte, mar a thugann Lewis (2006, lch 28) faoi deara nuair a mhaíonn sé; ‘... *if there is any criticism of the framework, it would be that the categorization levels need more definitional refinement, need to be more clearly worded, and need expanded guidelines to aid the analyst*’. Ag an bpointe seo, níor mhiste an soiléiriú ginearálta seo a leanas ar an gcreatlach a thabhairt.

Dearbhaíonn Lewis (2006, lch 27) gur fóinteach agus gur cabhrach iad na catagóirí a sholáthraíonn an chreatlach, ach; ‘... [*they*] *may not be easily identifiable without a fairly thorough investigation into not only the current situation but also the history of language and education policy in each case*’. De dheasca shrianta an tsaothair seo, ní féidir iniúchadh críochnúil a dhéanamh ar na tosca uilig, ach déantar gach iarracht na gnéithe is ábhartha a chíoradh, go stairiúil, go pointe sásúil. Mar mhodh taighde, féachtar chuige na táblaí eolais a bhaineann le gach toisc a léamh, agus níos tábhachtaí fós, an fhaisnéis tionlacain le hais na dtáblaí seo a léamh chomh maith. Déantar ceisteanna imscrúdaitheacha a chur le chéile ansin bunaithe ar an eolas seo. Táthar ag súil go dtreoróidh freagraí na gceisteanna seo sinn i dtreo na céime (nó an chatagóra) iomchuí don teanga laistigh de na tosca éagsúla, agus go mbainfí úsáid as na céimeanna seo ansin mar mheicneachas comparáide.

Deir Edwards (1992) go bhfuil aitreabúidí eacnamaíocha, sóisialta agus teangeolaíocha ag baint le stádas teanga,^[101] ach ní dhéantar trácht ar an gcéad cheann go follasach i gcreatlach UNESCO. Ina theannta sin, luann Mackey (1989, lgh 9-10) tábhacht na heacnamaíochta ina chur síos siúd ar choincheap an stádais teanga, nuair a mhaíonn sé go mbaineann ar féidir leat a dhéanamh leis an teanga ‘go heacnamaíoch’, le stádas foriomlán na teanga. Cuireann Walsh (2011) in aghaidh an dioscúrsa cheannasaigh gur teanga neamhábhhartha í an Ghaeilge agus gur constaic í i leith dul chun cinn na tíre.¹⁰² Áitíonn seisean nach cuspóirí comheisiacha iad cur chun na Gaeilge agus forás socheacnamaíoch inbhuanaithe

¹⁰¹ Féach pointe 28-30 (Edwards, 1992, lch 50).

¹⁰² Féach freisin Bradley agus Kinnelly (2008).

na tíre agus déanann sé an argóint seo bunaithe ar pheirspictíochtaí teoiriciúla ón tsochtheangeolaíocht, ón eacnamaíocht pholaitiúil agus ó theoiric na forbartha. Molann sé creatlach theoiriciúil as an nua d'fhonn tuiscint níos léirsteanaí a fháil ar ghaol na teanga leis an bhforbairt. Pléitear lochtanna eile chreatlach UNESCO in aiste Lewis (2006), in aiste Obiero (2010) agus i bpáipéar UNESCO's Culture Sector (2011). Tugtar aghaidh ar na cáintí seo laistigh de na caibidlí éagsúla bunaithe ar na tosca beogachta.

3.6 Modh Oibre an Chás-Staidéir

Mar a luadh i mbrollach an tsaothair seo, tá cur chuige an taighde seo bunaithe ar theacht le chéile trí mhúnla éagsúla a bhaineann le stádas agus le beogacht teanga, go ginearálta, agus i gcás na hÉireann – i) sainmhíniú Pohl ar nádúr an dátheangachais chothrománaigh, ii) creatlach UNESCO i leith BTTB agus iii) na trí réimse faoi leith ar díriodh orthu go háirithe le linn na tréimhse iniúchta d'fhonn stádas na Gaeilge a neartú (réimse na polaitíochta, réimse an oideachais agus réimse na meán cumarsáide).

Ar an gcéad dul síos, déantar an tríú réimse a ndéanann Pohl tagairt dó, réimse an teaghlaigh, a nascadh leis an gcéad toisc beogachta de chreatlach UNESCO, ‘an seachadadh teanga go hidirghlúineach’. Is próiseas é an dara ceann, atá de dhlúth agus d'inneach shaol an teaghlaigh. Léirítear an nasc idir an dá choincheap trí sheasamh nó mheon Fishman (1991d, lch 414) ar, ‘... *[the] centrality of the family and of the small-scale processes which constitute and build informal, face-to-face intimacy and affection, in so far as intergenerational transmission of mother tongue and cultural identity are concerned*’. Is é an teaghlach a chothaíonn an

dlúthchaidreamh agus an gearn ó thaobh na máthairtheanga agus na féiniúlachta cultúrtha de, agus ní mór, dá réir sin, díriú ar an teaghlach d'fhonn an cleachtas seachadta sin a threisiú.

Déantar an dara réimse a luann Pohl, an réimse cultúrtha, a nascadh le tosca éagsúla na creatlaí. Fiosraítear an dóigh gur féidir cur síos a dhéanamh ar shaol cultúrtha mhuintir na sochaí ar an iomlán. Léirítear castacht choincheap an chultúir sa leabhar *AS Sociology for AQA* ar bhealach an-éasca agus soiléir. Maítear go bhféadtar smaoineamh ar chultúr mar shlí mhaireachtála ar leith, agus go mbaineann an múineadh agus an fhoghlaim leis, .i. gur próiseas sóisialaithe é (Livesey agus Lawson, gan dáta, b, lch 2). Dearbhaíonn Livesey agus Lawson (gan dáta, a, lch 11):

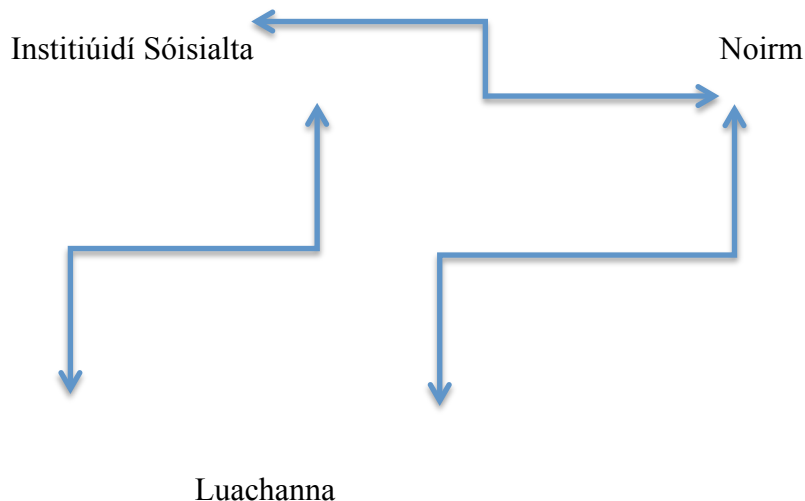
... 'a society' involves some sort of organisation. In other words, for a society to exist it must have order and stability and for these to exist people's behaviour must display patterns and regularities – ideas we can initially understand in terms of **culture**. At its most basic, a culture is, as I have already noted, a 'way of life'. It consists, in other words, of the behaviour and beliefs that characterise people of a particular society...

Leagtar béim sa sliocht seo ar leithéidí oird, seasmhachta, patrún agus rialtachta ar mhaithe le tuiscint níos doimhne a fháil ar choincheap saol cultúrtha sochaí faoi leith. Is gá, mar sin, anailís a dhéanamh ar an iompraíocht agus ar na prionsabail a bhí mar shainchomhartha ar chultúr na hÉireann, le linn na tréimhse iniúchta, in institiúidí sóisialta faoi leith. Is éard atá i gceist le cultúr sochaí ná, meascán d'institiúidí sóisialta, noirm (iompraíocht) agus luachanna (prionsabail). Is é an sainmhíniú a thugann Livesey agus Lawson (gan dáta, a, lch 11), ar institiúidí sóisialta ná, patrúin iompraíochta dianseasmhacha (fadtréimhseacha) ar mhórscaála. Bunaítear na patrúin ghineáralta seo ar cheithre chatagóir éagsúla: an

pholaitíocht, an eacnamaíocht, saol an teaghlaigh agus an cultúr (lena n-áirítear leithéidí oideachais agus reiligiúin). Nuair a smaoinítear ar fhoirmeacha iompraíochta ‘tipiciúla’, (m.sh. ag freastal ar scoil, ag obair), táthar ag trácht ar ‘noirm’. Baineann an coincheap seo le noirm ionchais iompraíochta chomh maith. Bheifí ag súil leis mar shampla, go mbeadh daltaí scoile ciúin agus an múinteoir ag caint i réimse an oideachais (Livesey agus Lawson, gan dáta, a, lch 11). Anuas ar an méid sin, nuair a smaoinimid ar na prionsabail atá comhcheangailte leis na hinstitiúidí agus noirm seo (mar shampla, an prionsabal gur neamhchiontach thú go dtí go gcruthaítear a mhalairt), táthar ag cur luacha in iúl faoin gcaoi ar chóir do chúrsaí a bheith.

Léaráid 3:1 Gnéithe a bhaineann le Cultúr Sochaí

Cultúr faoi leith:

Luann Livesey agus Lawson (gan dáta, a, lch 11) gnéithe éagsúla a bhaineann le coincheap an ‘chultúir’ ansin, lena n-áirítear an pholaitíocht, an teaghlach, cúrsaí

oibre, oideachas, na meáin, reiligiún agus eolaíocht. Tugann siad samplaí den iompraíocht thipiciúil agus samplaí de na prionsabail thipiciúla a ghabhann leis an gcultúr Briotanach ó thaobh na ngnéithe áirithe sin. Seo cóip den tábla samplach sin (Livesey agus Lawson, gan dáta, a, lch 11):

Tábla 3:1 Samplaí den Iompraíocht Thipiciúil agus Samplaí de na Prionsabail Thipiciúla, dar le Livesey agus Lawson, a ghabhann leis an gCultúr Briotanach

Aspect of Culture	Behaviour typical of British culture	Typical beliefs of British culture
Politics	Legal system – law abiding	Fair trial
Family	Marriage/cohabitation	Romantic love
Economic (Work)	Employer/employee	Work for money
Education	Attending school (5–16)	Qualifications important
Media	Watching TV	Private/public ownership
Religion	Prayer	Christianity/Islam
Science	Medical surgery	Keeping people alive as long as possible

Roghnaíodh ceithre ghné faoi leith de shaol cultúrtha na hÉireann a iniúchadh sa taighde seo, .i. an pholaitíocht, an t-oideachas, na meáin chumarsáide agus an teaghlach, agus áisiúil go leor, tagann an chéad trí ghné luaite anseo leis na trí réimse rithábachtacha maidir le hanailís a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais sainiúil d'Éirinn.¹⁰³ Rinneadh na heilimintí cultúrtha seo a nascadh leis na tosca UNESCO (2003) seo a leanas:

- 1) an pholaitíocht - iompuithe i réimsí úsáide na teanga, freagairt do réimsí agus do mheáin nua, ábhair oideachas teanga agus litearthachta agus meon teanga agus polasaithe teanga rialtais agus institiúide;
- 2) an t-oideachas – iompuithe i réimsí úsáide na teanga, freagairt do réimsí agus do mheáin nua agus ábhair oideachas teanga agus litearthachta;

¹⁰³ Féach Caibidil a hAon.

- 3) na meáin chumarsáide – iompuithe i réimsí úsáide na teanga, freagairt do réimsí agus do mheáin nua agus ábhair oideachas teanga agus litearthachta;
- 4) an teaghlach - seachadadh teanga go hidirghlúineach agus iompuithe i réimsí úsáide na teanga.

Chomh maith leis sin, is toisc ríthábhachtach í an toisc atá bunaithe ar mheon bhail an phobail i leith a dteanga féin don réimse cultúrtha toisc gur suntasach an ról a imríonn prionsabail i bhfoirmíocht institiúidí sóisialta. Tá luach cultúrtha ag baint leis an toisc dheireanach den chreatlach, freisin, cineál agus caighdeán an doiciméadaithe, toisc go gcuireann táirgí cultúrtha a bheith ar fáil i dteanga ar bith go mór lena stádas.

Ar deireadh, déantar an chéad réimse a ndéanann Pohl tagairt dó, an réimse oifigiúil, a nascadh le ceithre thoisc faoi leith de chreatlach UNESCO. Is iad na tosca a roghnaíodh ná:

- Iompuithe i réimsí úsáide na teanga;
- Freagairt do réimsí agus do mheáin nua;
- Ábhair oideachas teanga agus litearthachta;
- Meon teanga agus polasaithe teanga rialtais agus institiúide (lena n-áirítear stádas oifigiúil na teanga agus úsáid na teanga).

Is é an sainmhíniú a nglactar leis sa saothar seo, ó thaobh an téarma ‘oifigiúil’ de ná; *‘relating to an authority or public body and its activities and responsibilities’* (Oxford Dictionaries, gan dáta). Glactar leis gur samplaí iad réimse an rialtais agus réimse an oideachais de na réimsí atá i gceist ag Pohl leis an gcatagóir seo agus é ag déanamh tagartha don teagmháil a bhíonn ag grúpa cainteoirí le húdaráis

agus le hinstitiúidí stáit. Sin ráite, tuigtear gurb iomaí comhlacht poiblí agus institiúid stáit a rialaíonn príomhúdarás tíre, comhlachtaí lena n-áirítear comhlachtaí poiblí oideachais agus ranna státseirbhíse.¹⁰⁴ Is gá fócas faoi leith a ghlacadh mar sin. Is é ceann de na sainmhínithe a sholáthraíonn na *Oxford Dictionaries* (gan dáta) ar an bhfocal ‘*politics*’ ná; ‘*the academic study of government and the state*’, agus trí thaighde a dhéanamh ar réimse an rialtais, cruthaítear nasc, mar sin, le réimse na polaitíochta.¹⁰⁵

Braitear go bhfuil gá le heilimint sa bhreis ó thaobh an iniúchta de, maidir leis na dearbhuithe gurb é an dátheangachas cothrománach an lipéad rangaithe is oiriúnaí do chás na Gaeilge agus an Bhéarla. Déantar machnamh arís ar chur i bhfeidhm an lipéid seo i leith chás na hÉireann, agus an méid atá dearbhaithe ag Ó Murchú (1988, lch 248): ‘*First of all, there is no diglossia. Both languages occur over the full range of social domains, though the use of Irish in many of them is, of course, minimal. For the Republic of Ireland as a whole there is, to use the jargon, universal horizontal bilingualism*’. Tá an chuma ar an ráiteas seo, mar sin, go nglacann Ó Murchú leis an lipéad cothrománach mar mhalairt ar staid débhéascna. I sraith páipéar ócáideach a d’fhoilsigh Comhairle na Gaeilge ag tús na seachtóidí, tugadh an sainmhíniú gairid seo a leanas ar an débhéascna, agus trácht á dhéanamh ag an gComhairle ar staid teangeolaíochta na hÉireann:

‘Débhéascna: Cleachtadh mar atá ag pobal dátheangach chun úsáid a bhaint as

¹⁰⁴ Féach Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 4). Tagraíonn siad don ‘earnáil oifigiúil stáit’. Is iad na samplaí a luann siad den earnáil seo ná ‘cúraimí rialtais, oideachais agus cúraimí deonacha’.

¹⁰⁵ Féach Aguisín 1: Coincheap an Réimse. ‘*There is a strong connection between the Irish Gaelic language, revival and politics*’ (Ó Cathail, 2007, lch 112). Luann Ní Ghréacháin (2006, lch 10) tábhacht réimse na polaitíochta leis ina tráchtas ar an bpleanáil teanga, agus maíonn sí; ‘... is iad an trí chineál aisteora a bhaineann le saincheistanna teanga ná saoránaigh aonair, an pobal agus an Stát’.

teanga amháin i réimsí^[106] sóisialta áirithe, a aithnítear a bheag nó a mhór, agus an teanga eile a úsáid i réimsí eile. (Ní thugann sé le tuiscint go mbeadh an dá theanga ag gach uile dhuine i bpobal dátheangach)’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 8). Sa pháipéar céanna, ‘I dTreo Polasaí Teanga’, maíodh an méid seo sa bhreis, ag tús na cáipéise (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 1):

Is féidir go mbeadh athrú cuíosach mear, ó theanga amháin go teanga eile, ag dul i bhfeidhm ar phobal dátheangach den chineál sin, cosúil leis an athrú ó Ghaeilge go Béarla a tharla sa tír seo i rith an naoú céad déag. In áit dul i dtreo an aonteangachais, áfach, is féidir go ndaingneofaí staid gach teanga acu de bharr baint a bheith aici le feidhmeanna nó le réimsí ar leith, is é sin le rá, le hócáidí ar a mbeadh teanga amháin acu in uachtar. Is é an téarma teicniúil a thugtar ar ghnáthchleachtadh teangacha ar an gcuma sin ná débhéascna.

Is pointe fíorthábhachtach é gurbh é Ó Murchú an t-údar a shaothraigh an chéad pháipéar ócáideach de chuid Chomhairle na Gaeilge ag tús na seachtóidí. Ag breathnú ar an sainmhíniú a soláthraíodh i gcáipéisí na Comhairle ar choincheap na débhéascna, cuireann sé ráiteas Uí Mhurchú thuas maidir leis an dátheangachas cothrománach agus leis an débhéascna, a scríobh sé ní ba dhéanaí sna hochtóidí, i gcomhthéacs nuair a thuigtear an bhrí a chomhcheanglaíonn sé leis an gcoincheap. Ba í an débhéascna an socrú teanga a bhí á moladh ag Ó Murchú *et al.* um an dtaca seo ag tús na seachtóidí, agus ceapadh go bhféadfadh an coincheap, ‘... a bheith ina bhonn a bhféadfaí roghanna faoi aidhmeanna teanga a léiriú dá réir. Chabhródh sé linn dálaí teanga mar atá siad a aithint agus a scagadh óna chéile agus léireodh sé dúinn na bealaí agus na modhanna ab éifeachtaí chun dearcadh na ndaoine a thabhairt linn’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 2). Léiríodh an tuairim go bhféadfaí an Ghaeilge, ‘... a chomhcheangal i dtráth áirithe le sraith réimsí’

¹⁰⁶ Sa pháipéar céanna, sainmhínítear ‘réimse’ mar seo a leanas: ‘an suíomh sóisialta ina mbaintear úsáid as teanga amháin de rogha (nó de bhreis) ar cheann eile’, (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 8).

(Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 2). Cé gurbh í an fhís an débhéascna a fhorbairt ar bhonn náisiúnta, maíodh an gá a bhí ann, ‘... tuilleadh eolais i dtaobh na gcásanna débhéascna atá in Éirinn faoi láthair (laistigh agus lasmuigh den Ghaeltacht)’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 2), a fhiosrú. Is cosúil go raibh an tuiscint seo bunaithe ar na gnásanna a bhain le húsáid na dteangacha i réimsí faoi leith. Moladh i bpáipéar seo na Comhairle, go gcaithfí, ‘... staidéar a dhéanamh ar an gcuma ina ndeachaigh an Ghaeilge i bhfeidhm, a bheag nó a mhór, ar réimsí áirithe lasmuigh den Ghaeltacht ó thús na hathbheochana’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 2). Ba iad na samplaí a luadh sa pháipéar seo, arbh fhiú staidéar a dhéanamh orthu, agus ar an úsáid a baineadh as an nGaeilge ná:

- ‘an Ghaeilge sa tSeirbhís Phoiblí;
- na teaghlaigh sin lasmuigh den Ghaeltacht a ghlac leis an nGaeilge mar theanga an teaghlaigh;
- na dálaí scoile ina bhfuil an Ghaeilge curtha in úsáid mar mheán cumarsáide’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 2).

Maítear i bpáipéar na Comhairle leis, go gcinntíonn leathnú na Gaeilge i réimse ar bith, feabhsú maidir le staid na teanga agus déantar machnamh, mar sin, ar fhorás úsáid na Gaeilge i réimsí faoi leith le linn an fichiú haois. Tuigtear óna bhfuil scríofa ar dhul chun cinn na Gaeilge san fhichiú haois gur dhírigh sé ar na réimsí faoi leith seo a leanas go háirithe:

- réimse an oideachais;
- réimse na polaitíochta agus;
- réimse na meán cumarsáide.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Féach na caibidlí seo a leanas; Ó Tuathaigh, ‘The State and the Irish Language: an Historical Perspective’; Delap, ‘Irish and the Media’; agus Harris, ‘Irish in the Education System’, in Nic Pháidín agus Ó Cearnaigh (2008). Ina theannta sin, féach na caibidlí seo a leanas; Ó Laighin, ‘Reachtaíocht Teanga’; Ó Laoire, ‘An Ghaeilge sa Chóras Oideachas: Pleanáil Sealbhaithe agus Curaclam’; agus Watson, ‘Na Meáin’, in Ó hIfearnáin agus Ní Neachtain (2012).

Sa pháipéar ócáideach, ‘I dTreo Polasaí Teanga’, dearbhaíodh go, ‘... [g]caithfeadh an Stát agus institiúidí tábhachtacha eile a bheith chun tosaigh san iarracht sin’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 4). Ina leabhar, *Ag Dul ó Chion?*, dhearbhaigh Ó Murchú (2006, lch 7) an méid seo a leanas:

Ba sa dara leath den fhichiú céad a thosaigh an toradh ar pholasaí Gaeilge an Stáit á fhoilsiú féin go soiléir. Go híorónta, áfach, bhí iontaoibh an Stáit féin as an bpolasaí sin ag lagú faoin am sin. Níor aithníodh i dtosach gur gnó fadálach a bheadh sa pholasaí a fheidhmiú, agus nárbh fhéidir na cuspóirí a shroichint laistigh d’achar gearr. Glúine a bheadh i gceist seachas blianta. Ba dheacair d’aon Stát nua-aimseartha daonlathach déileáil go polaitiúil le haon pholasaí a bheadh chomh fadálach sin á thabhairt i gcrích. Is fada, ar aon chuma, ó thosaigh codanna den chóras polaitiúil ag stríocadh, mar gheall ar an bpraitic gur measadh an tacaíocht phoiblí a bheith ag laghdú. Tá an cúlú sin le samhlú le Fine Gael go háirithe. Ní raibh an Lucht Oibre le háireamh riamh ar mhórchosantóirí na teanga, dar ndóigh, cé go mbíodh daoine maithe i gcónaí ina measc.

Is cosúil ón méid seo, go gcomhcheanglaítear an fhreagracht as cur chun cinn na Gaeilge i réimse na polaitíochta go príomha le páirtí parlaiminteach Fhianna Fáil. Ag tacú leis an tuiscint seo, maíonn Ó Murchú (2006, lch 38) nach bhfuil, ‘... Fianna Fáil tar éis a ndílseacht di a shéanadh go fóill, agus is ina measc siúd atá cuid den tacaíocht is diongbhála don teanga ar fáil i gcónaí’. Beartaíodh cás-staidéar a dhéanamh ar úsáid teanga an pháirtí pholaitiúil, Fianna Fáil, mar sin toisc (1) gurbh iadsan an dream ba mhinice i gcumhacht le linn na tréimhse iniúchta, agus (2) gurbh iadsan an dream a thug tacaíocht fhollasach d’athbheochan na Gaeilge, thar aon pháirtí eile.¹⁰⁸

Anuas ar an méid sin, phléigh Ó Murchú cúlra stairiúil na Gaeilge go hachomair ina pháipéar, ‘Urlabhra agus Pobal’, agus mhaígh sé (1971, lch 24):

¹⁰⁸ Féach Caibidil a Deich (Imleabhar II, 10.7 Cás-Staidéar: Úsáid na Gaeilge i gCáipéisí Cartlainne Fhianna Fáil).

Sa séú haois déag bhí an Ghaeilge á labhairt ar fud na hÉireann ag gach aicme den tsochaí. Bhí grúpaí de chainteoirí Béarla sna bailte agus in áiteanna i gCúige Laighean ag an am ach, san iomláine, bhí siadsan ar imeall phatrún cultúrtha agus sóisialta na tíre seachas ina lár. Dá réir sin, bhí an Ghaeilge in uachtar in gach réimse sóisialta a bheadh le haithint i sochaí na haimsire sin, ó *Ard-réimse* arbh fhéidir *gnóthaí poiblí* a ghlaoch air...

Mar fhonóta ar an téarma, ‘gnóthaí poiblí’, dhearbhaigh Ó Murchú (1971, lch 40):

Sa Ghaeilge, mar shampla, a dheachtaíodh Seán Ó Néill (+1567) – an taoiseach ba thréithiúla dá raibh ar Uí Néill, b’fhéidir – a chuid litreacha chun fear ionaid an Rí agus, as a raibh i láthair ag an bparlaimint mhór a gairmeadh chun Baile Átha Cliath i 1541 chun tiarnas Anraí VIII ar Éirinn a dhearbhu, ní raibh labhairt an Bhéarla ach ag duine amháin, Iarla Urmhumhan.

Spreag an cleachtas seo an taighdeoir seo chun áit na Gaeilge i bparlaimint chomhaimseartha na sochaí, Dáil Éireann, a cheistiú. Déantar machnamh ar cheisteanna amhail, ar cuireadh le húsáid na Gaeilge, diaidh ar ndiaidh, le linn an fichiú haois san institiúid seo, agus an bhfuil patrúin éigin le rianú ó thaobh gnásanna teanga de? Pléifear an dá chás-staidéar seo dírithe ar réimse na polaitíochta agus an saol oifigiúil ar bhealach níos tuairisciúla i gCaibidil a Deich den saothar seo.

Anuas ar an méid sin, dearbhaíodh in ‘I dTreo Polasaí Teanga’ gur ‘... ghá do na hiarrachtaí chun gnás urlabhra nua a bhunú tacaíocht ón gcóras oideachais ar gach leibhéal lena chinntiú go mbeadh leoracmhainn ag an nGaeilge ar a húsáid i gcás gach réimse ar leith’ (Comhairle na Gaeilge, 1971, lch 4). Ar an ábhar sin, roghnaíodh cás-staidéar a dhéanamh ar úsáid na Gaeilge i réimse oideachais na tíre. Beartaíodh fócas a dhéanamh ar na bunscoileanna lán-Ghaelacha a tháinig chun cinn sna fichidí (.i. a raibh an Ghaeilge mar mheán teagaisc iontu) agus an

ról a bhí acusan i dtaca le stádas na Gaeilge a neartú.¹⁰⁹ Déanfar é seo go príomha i gCaibidil a Naoi den saothar seo.

Maíonn Ó Riain (1994, lch 91) an méid seo a leanas agus é ag déanamh machnaimh ar staid na Gaeilge dhá bhliain sular bunaíodh TG4 sa bhliain 1996.

Is áirithe gurbh í ceist na teilifíse is práinní ar fad don phleanáil stádais mar is beag teach anois atá gan teilifíseán agus – b’fhéidir go gcaitheann an gnáthpháiste níos mó ama os comhair na teilifíse ná ar scoil. Is casta an cheist í, leis, mar le fáil na teilifíse ilbhealaí ag formhór an phobail, ní mór an scéal a láimhseáil go cúramach, le seirbhís oiriúnach teilifíse dírithe ar na leibhéil éagsúla i gcumas Gaeilge. Ní bhaineann aon chuid de seo, áfach, ó cheart phobal na Gaeilge do sheirbhís chuimsitheach teilifíse sa teanga náisiúnta. Dlúthchuid den phleanáil stádais é seo agus níl réimse den saol inar géire a theastaíonn foghlaim ó bhotúin an ama atá caite.

Is léir, ón méid seo, an dlúthnasc atá idir ceist na teilifíse agus coincheap an stádais teanga, agus mar a mhaíonn Lysaght (2013, lch 44), ‘*TG4 has the goal of enhancing the status of the indigenous language and associated culture*’. Caitheann Ó Murchú súil siar ar an méid atá bainte amach ag an Stát ó thaobh an Ghaeilge a chur chun cinn le linn an fichiú haois ina phaimfléad, *Cás na Gaeilge 1952-2002: Ag Dul ó Chion?*. Tráchtann sé ar TG4 go háirithe, agus dearbhaíonn sé (2006, lch 13):

Ina dhiaidh sin, i bpearsa Michael D. Higgins, agus toil pháirtí an Lucht Oibre leis, is cosúil, thosaigh feachtas nua Stáit ar son na Gaeilge sna nóchaidí. Bhíothas chun an teanga a dhéanamh níos sofheisceanta, agus a ceart a thabhairt di sa chumarsáid phoiblí go háirithe... ba lena linn sin, gan amhras, ar an 30 Deireadh Fómhair 1996, a tionsclaíodh Teilifís na Gaeilge, a dtugtar TG4 anois uirthi. Níor mhair Michael D. Higgins fada go leor i gcumhacht chun dul i bhfeidhm ar cháilíocht an staisiúin sin ach,

¹⁰⁹ Socraíodh iniúchadh a dhéanamh ar na bunskoileanna lán-Ghaelacha a tháinig chun cinn sna fichidí seachas fócasú a dhéanamh ar na Gaelscoileanna a d’fhorbair ní ba dhéanaí i seachtóidí an chéid seo caite, toisc go gcreidtear go bhfuil ceachtanna suntasacha le foghlaim ó na scoileanna tosaigh seo agus gur féidir roinnt mhaith de na deacrachtaí agus constaicí céanna a bhaineann le Gaelscoileanna an lae inniu a rianú siar go dtí forbairt na mbunskoileanna lán-Ghaelacha seo.

más buan mo chuimhne, thug sé le fios ó shin nach sásta ar fad atá sé léi. Más fíor, ní lúide mo mheas air.

Cáineann Ó Murchú cur chuige TG4 ar bhealach nuair a mhaíonn sé gur dhírigh an stáisiún craolacháin ar fhoghlaimeoirí na Gaeilge ar aimhleas chainteoirí dúchais na teanga ón tús. Is ar an gcéad ghrúpa a díriodh an fócas (luann sé pobal de 353,663 duine – meascán de dhaoine a bhfuil Gaeilge éigin acu agus bá acu léi), agus is dóibh sin, ‘... an cineál siamsaíochta a bhíonn ar bun, agus an méid sin de láithreoirí nach mbíonn aon chrot ar a gcuid Gaeilge. Ba chuma, ach go bhféadfadh Gaeilge shinseartha na Gaeltachta a bheith á lagú a thuilleadh ag an iarracht’ (Ó Murchú, 2006, lch 13). Is cosúil go mbraitheann sé éadóchasach faoin treo inar chas an stáisiún agus go bhfuil, ‘... léiriú laethúil inti ar an tuiscint nach bhfuil sa teanga Ghaeilge ach comhartha sóirt, gan traidisiún gnáis ag baint léi, agus gan aon riachtanas poiblí ann chun cruinneas ná slacht a chothú inti’ (Ó Murchú, 2006, lch 14). Déanfar cás-staidéar mar sin ar ról TG4 i dtaca le stádas na Gaeilge a threisiú i gCaibidil a hOcht den saothar seo.

Meabhraíonn Armstrong (2012, lch 163) nach mór a thuiscint go bhfuil nasc tréan idir beogacht teanga ag an micrealeibhéal agus beartas teanga ag an macraleibhéal. Ar an ábhar sin, ceanglaítear na cás-staidéir le roinnt de chritéir beogachta UNESCO ar mhaithe leis an nasc tábhachtach sin a léiriú, agus go comhuaineach, cruthaítear nasc eile idir na cás-staidéir agus réimsí Pohl. Socraíodh leas a bhaint as modh an chás-staidéir sa taighde seo:

- de dheasca a leithne is atá na réimsí teanga;

- ar mhaithe le hanailís níos dírithe a dhéanamh ar ghnéithe a bhraitear a bheith tábhachtach ó thaobh chur chun cinn stádas na Gaeilge le linn an fichiú haois;
- agus d'fhonn nasc a chruthú idir na cuir chuige theoriciúla éagsúla atá ina mbunús ag an taighde seo. Léirítear na naisc eatarthu sa tábla seo thíos. Is tábla é a taispeánadh cheana i gCaibidil a hAon, ach go gcuirtear na cás-staidéir san áireamh an babhta seo.

Tábla 3:2 Na Naisc idir na Cuir Chuige Theoiriciúla atá mar Fhothacaí an Taighde seo (na Cás-Staidéir san áireamh)

Cuir Chuige	Sainmhíniú Pohl	Creatlach UNESCO	Réimsí Tábhachtacha i gCás na hÉireann
	Réimse an Teaghlaigh	Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach (Toisc 1)	
		Líon Iomlán na gCainteoirí (Toisc 2)	
		Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán (Toisc 3)	
	Réimse an Teaghlaigh Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Iompuithe i Réimsí Úsáide na Teanga (Toisc 4)	
	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Freagairt do Réimsí agus do Mheáin Nua (Toisc 5)	Réimse na Meán Cumarsáide (Cás-Staidéar ar TG4).
	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Ábhair Oideachas Teanga agus Litearthachta (Toisc 6)	Réimse an Oideachais (Cás-Staidéar ar na Bunscoileanna)

			Lán-Ghaelacha ó na Fichidí go dtí na Caogaidí).
	Réimse Cultúrtha Réimse Oifigiúil	Meon Teanga agus Polasaithe Teanga Rialtais agus Institiúide (Toisc 7)	Réimse na Polaitíochta (Cás-Staidéar ar cháipéisí Fhianna Fáil, agus Cás-Staidéar ar na Díospóireachtaí Dála).
	Réimse Cultúrtha	Meon Bhaill an Phobail i leith a dTeanga féin (Toisc 8)	
	Réimse Cultúrtha	Cineál agus Caighdeán an Doiciméadaithe (Toisc 9)	

Bainfear leas as meascán de mhodhanna cainníochtúla agus modhanna cáilíochtúla sna cás-staidéir, i dtuilleamaí na gceisteanna ginearálta a eascraíonn as táblaí eolais thosca UNESCO. Ar an ábhar seo, maíonn Fishman (2002, lch 271):

At the present juncture in the study of attrition in the world's endangered minority languages, we still lack the basic constituents from which parsimony can be derived : a plethora of detailed case studies. It would be too good to be true to hope that these studies might ever be conceived and executed in accord with a common design.

Táthar ag súil go léireofar sna cás-staidéir seo na héachtaí a baineadh amach agus na constaicí ar tugadh aghaidh orthu i dtaca le sochaí dhátheangach níos cothroime ó thaobh stádas dhá theanga de a fhorbairt inar tugadh ról lánbhrí feidhmiúil don Ghaeilge go háirithe. Ina theannta sin, táthar ag súil go léireofar tábhacht an naisc idir an micrealeibhéal agus an macraleibhéal.

Is cás-staidéir ionadaíocha iad na cás-staidéir de dheasca sriantaí ama, acmhainní agus spáis. Ceadaíonn an cur chuige seo tuilleadh saothraithe a dhéanamh ar na mionsonraí a nochtar de thoradh an taighde agus d'fhéadfadh an cur chuige seo cur leis an taighde atá déanta ar an ábhar roimhe seo, nó é a neartú. Ina theannta sin, ceadaíonn sé don taighdeoir súil níos géarchúisí a chaitheamh ar chomhthéacsanna agus ar choincheapa faoi leith. Táthar ag súil go gcuirfidh sé seo le doimhneacht an taighde. Molann Soy (1996) gur chóir go dtabharfaí faoi phróiseas sé chéim, má ghlactar leis an gcur chuige seo:

- 1) Cinntigh agus tabhair sainmhíniú ar na ceisteanna taighde;
- 2) Roghnaigh na cás-staidéir agus cinntigh na teicnící bailithe sonraí agus na teicnící anailís sonraí;
- 3) Réitigh tú féin leis na sonraí a bhailiú;
- 4) Bailigh na sonraí sa réimse taighde;
- 5) Déan anailís ar na sonraí agus tabhair do bhreithmheas orthu agus;
- 6) Réitigh an tuairisc.

Glactar leis na céimeanna seo chun cur síos a dhéanamh ar fhorás stádais na Gaeilge sna ceithre chás-staidéar seo a leanas:

- A) Cás-Staidéar ar scoileanna ina raibh an Ghaeilge mar mheán teagaisc iontu sa chéad leath den fhichiú haois;
- B) Cás-Staidéar ar TG4;
- C) Cás-Staidéar ar Dhíospóireachtaí Parlaiminte na Dála agus;
- D) Cás-Staidéar ar Cháipéisí Fhianna Fáil.

3.7 An Modh Amhairc

Tá gné den taighde seo a bhaineann leis an teicneolaíocht ríomheolaíochta agus na bealaí inar féidir taighde na ndaonnachtaí agus na n-eolaíochtaí sóisialta a nascadh

leis an ré dhigiteach. Is modheolaíocht theicniúil é an ‘Léirshamhlú Sonraí’,^[110] a ionramhálann iliomad sonraí agus faisnéise, a mbaineann gnéithe cáilíochtúla agus cainníochtúla leis, agus a cheadaíonn don taighdeoir anailís níos leithne a dhéanamh agus patrúin thar thréimhsí fada ama a rianú. Léiríonn Ó Riagáin (1988, lch 47) an tábhacht a bhaineann leis na modhanna éagsúla seo agus an dátheangachas á iniúchadh aige: *‘There exists the need to attempt the integration of both qualitative and quantitative in surveys and field approaches in the study of bilingualism’*.

Baineadh leas as feidhmchláir éagsúla chun patrúin teanga a rianú i gcaitheamh an taighde. Is tionscadal léirshamhlaithe amháin é *Many Eyes*, a dhear grúpa taighde in IBM chun anailís a dhéanamh ar shonraí. Mar a mhaítear ar an suíomh gréasáin acu: *‘Visualisation is a catalyst for discussion and collective insight about data’* (MIT Center for Civic Media, gan dáta). Léiríonn an ghné shóisialta, an comhrá a shíolraíonn ón íomhá, an tábhacht agus an luach a bhaineann leis na samhlacha seo. Taispeántar an t-eolas i bhfoirm léaráide nó íomhá agus déantar iarracht míniú a thabhairt ar a léirítear inti. Ó tharla gur ag cuardach eolais ar nádúr an dátheangachais shochoíoch ar bhonn náisiúnta atáthar sa saothar seo, bainfear úsáid, mar shampla amháin, as staitisticí an daonáirimh d’fhonn an aidhm seo a chur i gcrích. Bainfear leas as uirlisí agus teicnící a bhaineann leis na Daonnachtaí Digiteacha chun na tacair sonraí dhátheangacha seo a léiriú ar bhealach comhaimseartha, nuálach. Tugann an taighde seo deis dúinn stádas sóisialta na Gaeilge a fheiceáil ar bhealach eolaíoch, sothuigte, bunúil. Is gné

¹¹⁰ *‘Data Visualisation’*. Féach MIT Center for Civic Media (gan dáta).

nuálach í an ghné dhigiteach agus táthar ag súil go mbeifí in ann an ghné seo a chomhshnaidhmeadh leis an taighde stairiúil d'fhonn peirspictíocht as an nua a thaispeáint.

Díreofar sa chéad chaibidil eile, dar teideal 'Fothacaí Teoiriciúla an Taighde – Ag Géarú an Fhócais Choncheapúil', ar na teoiricí a chuir cruth ar an saothar seo.

4 Caibidil a Ceathair: Fothacaí Teoiriciúla an Taighde – Ag géarú an Fhócais Choincheapúil

4.1 Réamhrá: Teoiricí ag treorú an Taighde

... a hundred linguists working for a hundred years could not get to the bottom of a single language (Krauss, 2007, lch 15).

Más fíor sin, céard fúthusan atá ag iarraidh tuiscint a fháil ar an ngaol idir dhá theanga faoi leith? D’fhéadfaí léamh diúltach a dhéanamh ar a leithéid de ráiteas, ina meabhraítear don taighdeoir na mistéir agus na rúndiamhra a bhaineann le staidéar a dhéanamh ar theangacha, agus na héagsúlachtaí a bhaineann leo, a theorannaíonn tátal cuimsitheach a sholáthar den ábhar. Nó, os a choinne sin, d’fhéadfaí a bheith faoi dhraíocht ag líon na ndiminsean a bhféadfaí aghaidh a thabhairt orthu, agus do léamh féin ar leithligh a sholáthar ar chóras feidhmithe teanga na hÉireann. Rinneadh cinneadh an léamh deireanach a dhéanamh, áfach, agus an dúshlán a ghlacadh. Is ábhar casta achrannach é an dáttheangachas, mar a luadh cheana, de dheasca na teagmhála teanga, agus ní fios fós cén cruth a shamhlaítear maidir le gaol comhlántach na Gaeilge agus an Bhéarla as seo amach: *‘If one thing can be learned from language-contact studies it is how important the overall social context is. Sociolinguistics is not like chemistry, and when you put two languages together the same thing does not always happen’* (Appel agus Muysken, 2005, lch 5) .

Leagann an teoiric seo béim ar an ‘gcomhthéacs sóisialta foriomlán’, gné a ndéantar gach iarracht aghaidh a thabhairt uirthi sa saothar seo, agus tuigtear gur uathúil ar fad an gaol idir forás stádais na Gaeilge agus an Bhéarla, agus gur casta ar fad na naisc theibí éagsúla atá eatarthu. Tá dlúthnasc idir an comhthéacs

sóisialta seo agus feiniméan an dátheangachais aonair, agus arís, léirítear sa mhéid seo a deir Appel agus Muysken (2005, lch 8) an tábhacht atá ann stádas coibhneasta na dteangacha faoi chaibidil a iniúchadh, cé nach soláthraíonn siad modh iomchuí: *‘It is impossible to study a psychological topic such as the cognitive consequences of individual bilingualism without taking social factors into account such as the relative status of the languages involved’*. Is é seo croí theoiric an tsaothair seo, gur féidir stádas teangacha a chur i gcoibhneas lena chéile, agus más cothrom lena chéile iad, gur féidir an dátheangachas cothrománach a thabhairt ar an staid theangeolaíoch úd.

Treoraítear an taighde ag an gcomhtheagmhas ina mbuaileann teoiricí bunaithe ar an dátheangachas sainiúil d’Éirinn lena chéile; teoiricí maidir le coincheapú an téarma, le rangú an dátheangachais shochoáioch, le stádas teanga, le beogacht teanga agus le teangacha a mheastar a bheith i mbaol. Is maith an smaoineamh é trácht a dhéanamh ar ‘g[h]uagacht na téarmaíochta’ (Ní Neachtain, 2012, lch 33), agus teoiricí i ndáil leis an dátheangachas á n-imscrúdú, faoi mar a dhéanann Ní Neachtain ag tús a haiste, ‘Iteangachas agus Débhéascna’. Sar i bhfad, tuigtear na castachtaí atá leabaithe san aon fhocal simplí amháin, an dátheangachas, agus an streachailt a bhaineann le sainmhíniú beacht cruinn a thabhairt ar an gcoincheap teibí. Is coincheap é ar féidir peirspictíocht íostach nó uasta a ghlacadh; peirspictíochtaí contrártha a chruthaíonn an-chuid díospóireachta sa taighde acadúil. Is minic a cheanglaítear ‘maolaitheoir’, cosúil le ‘luath’, nó ‘déanach’, ‘glacach’ nó ‘táirgiúil’, ‘líofa’ nó ‘neamhlíofa’, ‘cothrom’ nó ‘feidhmiúil’, le téarma an dátheangachais d’fhonn a shainmhíniú a shoiléiriú rud beag (Grosjean,

1982, lch 2). Go príomha, díríonn an taighde seo ar dhá mhaolaitheoir faoi leith – an dátheangachas ‘sochaíoch’, agus an dátheangachas ‘cothrománach’ faoi seach, coincheapa a pléadh sa léirbhreithniú ar a bhfuil scríofa ar an ábhar.

Pléitear anois tuairimí a tháinig chun cinn le linn na haoise seo caite, agus san aois seo, i dtaca le coincheap an stádais teanga, agus breathnaítear ar chreatlacha coincheapúla a d’fhéadfaí a chur i bhfeidhm ar fhorás an dátheangachais in Éirinn i gcaitheamh an fichiú haois. Déanfar cíoradh gairid ar chúlra choincheap na teanga féin, agus an bunús ina bhféadfaí argóint a dhéanamh gurbh ionann stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla ag deireadh na tréimhse iniúchta.

4.2 Teanga

Language is the most massive and inclusive art we know, a mountainous and unconscious work of anonymous generations (Sapir, 1921) (Harrison, 2007, lch 114).

Mhaigh Bloomfield (1933, lch 3): *‘Language plays a great part in our life. Perhaps because of its familiarity, we rarely observe it, taking it rather for granted, as we do breathing or walking’*. Tugtar an teangeolaíocht ar staidéar eolaíoch ar theanga ar bith ina ndírítear, go háirithe, ar bhraintí den ábhar lena n-áirítear an tsanasaíocht, an sealbhú córas cumarsáide agus an acmhainn chognaíoch a chuireann ar chumas an duine teanga a fhoghlaim, agus í a úsáid. Is córas de chomharthaí í go bunúsach, a chumasaíonn don duine aonair eolas a ionchódú agus a dhíchódú. Cumasaíonn na comharthaí, na siombailí nó na fuaimeanna rialta, brí a bhaint astu, agus cumarsáid idirphearsanta a dhéanamh. Tá an iliomad bealach inar féidir cur síos a dhéanamh ar nádúr teanga, agus catagóiriú a dhéanamh uirthi (Ó Murchú, 1971). Ní mór díriú ar na lipéid

theangeolaíocha (m.sh. ‘mionteanga’, ‘mórtheanga’) a úsáideadh i leith na Gaeilge agus i leith an Bhéarla araon le linn an fichiú haois agus trácht a dhéanamh ar cad as a dtáinig na lipéid seo.

4.3 Tíopeolaíochtaí agus Córais Rangaithe d’fhonn Gaol Teangacha a léiriú

Sna seascaidí a cuireadh tús le hiarrachtaí chun patrúin ghinearálta san ilteangachas náisiúnta a aimsiú, leis an dearcadh go n-éascódh a leithéid comparáidí a dhéanamh idir tíortha éagsúla (Fasold, 1989, lch 107). As seo a tháinig tíopeolaíochtaí, córais rangaithe agus foirmlí sochtheangeolaíocha náisiúnta. Mar a luadh i gcaibidil an léirbhreithnithe, seasann triúr faoi leith amach maidir leis an ngné seo den taighde: Ferguson, Kloss agus Stewart. Chuir Stewart tús leis an obair seo sa bhliain 1962 agus é ag iarraidh foirmle d’fhonn próifílí sochtheangeolaíochta tíortha a fhorbairt, agus thóg Ferguson ar an obair seo ó thaighde a bhí déanta aige féin sa bhliain 1962, agus ó thaighde Stewart. Maíonn Fasold (1989, lch 107); ‘... [*that*] *the systems proposed by Ferguson and Stewart are the same in their essentials, but differ in detail*’. Tabharfar aghaidh ar thaighde na bhfear seo anois.

4.3.1 Taighde Ferguson

Chuir an teangeolaí Meiriceánach Ferguson córas le chéile, le trí chatagóir ghinearálta, ina mbeifí in ann teangacha náisiúin a rangú, ag cur leis an obair a thosaigh Stewart sa bhliain 1962 (Fasold, 1989, lch 107). Ba é an aidhm a bhí ag Ferguson, dar le Fasold (1989, lch 107), ná, córas nodaireachta gonta a chruthú, a d’fhéadfaí a chur i bhfeidhm d’fhonn fíricí sochtheangeolaíochta na náisiún atá ar fud an domhain a léiriú agus a chur i gcomparáid. Dhírigh an chéad chatagóir ar

lipéid na dteangacha. Ba **mhórtheanga** í, dar le Ferguson, dá n-éireadh léi ceann amháin ar a laghad de na critéir seo a chomhlíonadh:

- 1) daonra mór leormhaith de chainteoirí dúchais a bheith aici;
- 2) í ina teanga oifigiúil sa tír agus;
- 3) í ina teanga oideachais ag an dara leibhéal (Fasold, 1989, lch 107).

Ba **mhionteanga** í murar chomhlíon sí aon cheann de na critéir réamhluaite, ach gur léirigh sí tréith amháin ar a laghad de na tréithe seo a leanas:

- 1) daonra substaintiúil de chainteoirí dúchais aici nó;
- 2) í ina teanga oideachais ag an mbunleibhéal.

Ba í an tríú catagóir, **teanga de stádas speisialta**, an chatagóir ar baineadh leas aisti le haghaidh teanga nár chomhlíon na critéir réamhluaite; teanga arbh fhéidir í a úsáid mar theanga reiligiúnach, nó d'aidhmeanna liteartha, teanga gur múineadh í mar ábhar scoile go forleathan sna meánscoileanna nó, gur baineadh úsáid aisti mar *lingua franca* (Fasold, 1989, lch 108).

Áitíonn Fasold gur mórtheanga í an Ghaeilge in Éirinn, d'ainneoin trácht uirthi go rímhinic mar mhionteanga sa taighde ar an ábhar seo.¹¹¹ D'ainneoin an fhigiúir ísil a labhraíonn an Ghaeilge, níos lú ná 3% den daonra mar a deir sé, meabhraítear í a bheith ina mórtheanga toisc gur teanga oifigiúil í sa tír go dleathach; stádas atá aici ó Bhunreacht an tSaorstáit 1922 (Fasold, 1989, lch 108). Tá soiléire na téarmaíochta lán de chonstaicí agus deacrachtaí, áfach, agus tá ról suntasach le himirt ag an tsuibichtúlacht agus ag an bpeirspictíocht, mar a léiríonn Edwards (1992, lch 39); ‘... *should French in Quebec be seen as a minority language or not; from a state perspective it is, but from the provincial perspective it is not*’. Is léir nach n-aontaítear go forleathan le sainmhíniú an

¹¹¹ Féach Walsh (2011, lch 4, lgh 115-7) agus Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012).

téarma ‘mionteanga’. Dearbhaíonn Walsh (2011, lgh 46-7) gur aithin Mac Giolla Chríost (2005) dinimic nua i ndáil leis an nGaeilge ó na hochtóidí ar aghaidh, a dtugann sé ‘mionteangú’ i gcomhthéacs an dátheangachais air. Ba dhioscúrsa é seo a bhí bunaithe ar mhionteanga, seachas teanga náisiúnta, dioscúrsa inar leagadh béim ar an gcomhionannas teangeolaíoch agus ar chearta teangeolaíocha (Walsh, 2011, lch 47). De réir na Cairte Eorpaí um Theangacha Réigiúnacha nó Mionlaigh, sainmhínítear mionteangacha nó teangacha réigiúnda mar theangacha a mbaintear úsáid astu go traidisiúnta laistigh de chríoch stáit faoi leith, ag náisiúnaithe an Stáit sin a thagann le chéile chun grúpa áirithe, níos lú ná daonra an Stáit, a dhéanamh; tá siad éagsúil le teanga oifigiúil/ teangacha oifigiúla oifigiúla an Stáit sin, agus ní áiríonn siad canúintí theangacha oifigiúla an Stáit nó teangacha na n-inimirceach (Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning, gan dáta). Aithnítear an Ghaeilge mar theanga náisiúnta^[112] ag an leibhéal stáit, agus ó 2007 i leith, is teanga oibre oifigiúil í san Aontas Eorpach. Is teanga oifigiúil í an Ghaeilge chomh maith ar bhonn náisiúnta, stádas a chuireann bac sa chás seo í a rangú mar theanga réigiúnach nó mar theanga mhionlaigh. Baineann Comhairle na hEorpa úsáid as an téarma, ‘*lesser-used*’, nó ‘teanga neamhfhorleathan’, mar lipéad ar theanga, ach tá doiléireacht ag baint leis an aistriúchán seo freisin. De réir Fhoclóir Gaeilge – Béarla Uí Dhónaill, ciallaíon ‘forleathan’; ‘*widespread, extensive, far-reaching, general*’, aidiachtaí a chuireann gnéithe suímh in iúl, seachas gnéithe a bhaineann le húsáid phraiticiúil teanga.

¹¹² Dearbhaíonn Ó Riain (1994, lch 4) go bhfuil dhá chiall faoi leith ag baint leis an gcoincheap, ‘teanga náisiúnta’. Is iad an dá chiall seo ná, ‘... go bhfeidhmíonn teanga mar shiombail náisiúnta. Seo an bhrí is cumhachtaí ó thaobh na mothúchán de agus... is í an dara ciall go bhfónnann an teanga do na críocha náisiúnta ar fad, seachas do réigiún nó do chine ar leith’.

Maíonn Abley (2003, lch 4); ‘... [that] a minority language can quickly come to seem a hobby for the old – a quaint refuge from ambition, knowledge, progress. A minority language always depends on popular will. It dies as its voices fade in the midst of PalmPilots, cell phones, and Walkmans. It dies as its remaining speakers find they have less and less to talk about’. Is féidir seirbhísí Gaeilge a fháil ar ghléasanna leictreonacha, a bheith ag éisteacht le popcheol trí mheán na teanga^[113] agus is féidir trácht a dhéanamh ar gach cineál ábhair inti (sa Ghaeilge).¹¹⁴ Is é an sainmhíniú is ginearálta a sholáthraítear sa taighde ar an ábhar seo ná gur teanga mhionlaigh, nó gur mionteanga í, muna labhraíonn ach mionlach de dhaonra an Stáit í; agus breis agus milliún duine ag maíomh cumas nó úsáid éigin sa teanga ag deireadh an fichiú haois, is deacair bailíocht an lipéid, a chuirtear leis an nGaeilge, a chruthú. Soláthraíonn Walsh (2011, lch 115) tuiscint eile ar an gcoincheap, áfach, agus dearbhaíonn sé: ‘... the term ‘minority language’ is contested but it is used here to describe any language which is not normalised in all domains throughout the territory in which it is used’. Is éard atá i gceist le ‘normalú na teanga’ ná gnáthúsáid a bhaint as an teanga, ‘... i ngach áit, ag gach ócáid, bídís poiblí nó príobháideach, agus go bhforbrófar an teanga le go mbeidh sé de chumas ag an bpobal urlabhra í a úsáid i ngach uile ról sa saol’, .i., ‘... go nglacfaí leis an nGaeilge mar ghnáthchuid de shaol na Gaillimhe nuair a fheicfead í, nuair a chloisfead í agus nuair a labhrófar í’ (Ó hÍfearnáin, 2012, lch

¹¹³ Féach na físeáin atá cruthaithe ag Coláiste Lurgan (gan dáta) agus féach na dlúthdhioscaí a chuirtear amach i rith Sheachtain na Gaeilge (Irish Press Releases, 2013). Ina theannta sin, féach leithéidí Uí Fhlatharta agus na hAncairí (The Mayo News, 2012). Is as Foirnis i Leitir Mealláin ar chósta thiar Chonamara do John Beag Ó Flatharta, agus tá amhráin cheol tíre nuachumtha aige sa stíl Ghaelach a bhfuil an-cháil orthu. Féach *Youtube* (2010; 2012b).

¹¹⁴ Féach Dillman (2012).

141).¹¹⁵ I bpáipéar dar teideal, *The Revitalization of Basque and the Linguistic Landscape of Donostia-San Sebastián*, maíonn Gorter, Aiestaran agus Cenoz (2012, lch 148):

The language policy in the Basque Country is anchored in a socio-political context in which language rights are important and where the concept of ‘normalisation’ plays a crucial role. This concept is used by all regional minority communities in Spain. It refers to status planning, which has its goal to make the use of the minority language in society ‘normal’ again. The minority language has to break through the hegemony of the majority language, that is, Spanish. In that way the minority language can become a vehicle for social cohesion and its use will be taken for granted.

Tráchtann Walsh ar shamplaí éagsúla idirnáisiúnta de choincheap seo na mionteanga, lena n-áirítear an Chatalóinis sa Spáinn, an Mhaorais sa Nua-Shéalainn agus an *Taiap* i Nua-Ghuine Phapua. Deir sé (2011, lch 116):

All these languages share the characteristic of being threatened in relation to the majority language(s) with which they co-exist, and their future existence cannot be guaranteed. Irish is within this category, despite its constitutional and legal protections, because it is far from normalised in most domains nationally, experiences falling levels of intergenerational transmission and is under threat in key domains in the Gaeltacht.

Déantar machnamh ar na fáthanna, mar sin, tar éis breis agus nócha bliain d’fhéinchinntiúcháin náisiúnta, nach bhfuil an Ghaeilge ‘normalaithe’ i bhformhór na réimsí náisiúnta. Cén fáth nach bhfuil ag éirí leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach, go háirithe i gcroícheantair na Gaeltachta? Léiríonn Ó hIfearnáin (2012, lch 141) tuiscint bhunúsach amháin ar an easpa normalaithe nuair a mhaíonn sé go mbíonn, ‘... neart acmhainní maoinithe agus daonna agus an t-uafás speisialtóirí de dhíth chun an normalú a chur i gcrích, agus is próiseas gan chríoch é de réir na teoirice toisc gur ag bainistiú rud atá soghluaiste atáthar’. Leagtar síos sa saothar seo gur saincheist úsáide chomhtháthaithe í an t-easnamh

¹¹⁵ Féach freisin Webber agus Strubell (1991) agus Gaillimh le Gaeilge (gan dáta).

seo, a bhraitheann ar chuspóirí d'fhonn an teanga a úsáid sa tsochaí i gcoitinne ar bhonn laethúil (tábhacht na minicíochta).¹¹⁶ Ceanglaítear an hipitéis seo go dlúth leis na tosca uilig de chuid chreatlach UNESCO a phléifear.

Soiléiríonn Wei, Dewaele agus Housen (2011b, lch 5) na baic ó thaobh ghrinneas na dtearmaí ‘mór’ agus ‘mion’ sa mhéid seo thíos:

The majority vs. minority classification is problematic for various reasons. Apart from its dichotomous nature, it lacks a solid scientific basis which makes operationalisation very difficult. If one bases the categorization solely on the number of speakers, as the EU appears to have done, one finds a curiously anomalous situation in South Africa, for example. In numerical terms, Afrikaans is a minority language. But it has been a majority language in a political sense. It is the language of that part of the total community which held virtually all of the political and economic power.

Má ghlactar leis an gcéad chatagóir seo amháin de chóras rangaithe Ferguson, a dhíríonn ar lipéid na dteangacha, agus na critéir mheasúnachta a ndéanann sé tagairt dóibh, is ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla; is mórtheangacha iad an dá cheann acu. I gcodarsnacht leis seo, creidtear go léireofar nach ionann normalú úsáid na dteangacha sna réimsí uile a ndéanfar iniúchadh orthu sa saothar seo. Ar an ábhar sin, má ghlactar le sainmhíniú Walsh, is éagsúil ar fad iad an Ghaeilge (mionteanga) agus an Béarla (mórtheanga).

¹¹⁶ Féach an plé a dhéantar ar choincheap na feidhme úsáide i gcáipéis Grin agus Vaillancourt (1999, lch 75). Maítear: *‘The goal of direct language promotion is to alter speakers’ and/or non-speakers’ attitudes in a positive way; a positive change in attitudes, in terms of the utility function, does not necessarily imply that the absolute attractiveness of activities in the majority language declines, but certainly means that the relative attractiveness of doing things in the minority language increases’.*

Leagann córas rangaithe Ferguson agus foirmle William faoi seach, béim ar ‘chineálacha’ agus ar ‘fheidhmeanna’ na dteangacha ina múnlaí éagsúla. D’aithin Ferguson cúig chineál teanga sa dara catagóir dá fhoirmle féin:

- 1) Teanga na coitiantachta (V); teanga dhúchais pobal urlabhra atá neamhchaighdeánaithe;
- 2) Teanga chaighdeánaithe^[117] (S); teanga dhúchais chaighdeánaithe;
- 3) Teanga chlasaiceach (C); teanga chaighdeánaithe nach bhfuil mar theanga dhúchais a thuilleadh;
- 4) Pidsean (P); teanga hibride le gnéithe léacsacha ó theanga amháin, agus struchtúr gramadaí ó theanga nó ó theangacha eile agus;
- 5) Criól (K); pidsean atá mar theanga dhúchais pobal urlabhra (Fasold, 1989, lch 108).

Is é an sainmhíniú a thugann an *Longman Dictionary of Applied Linguistics* ar ‘cainteoir dúchais’ ná; ‘(a) person considered as a speaker of his or her native language’ (Richards, Platt agus Weber, 1985, lch 188). Sainmhínítear ansin ‘teanga dhúchais’ mar theanga; ‘... [that] a person acquires early in childhood because it is spoken in the family and/ or it is the language of the country where he or she is living’ (Richards, Platt agus Weber, 1985, lch 188), agus go bhfuil gá le leibhéal éigin cumais inti.¹¹⁸ I gcóras rangaithe Ferguson, ní áiríonn sé ach cainteoirí dúchais amháin, murab ionann agus Stewart; áiríonn seisean cainteoirí dúchais agus foghlaimeoirí teanga araon ina fhoirmle teanga (Fasold, 1989, lch 109). Is múnla é múnla Stewart lena n-áirítear córas aicme úsáide agus liosta

¹¹⁷ Is éard atá i gceist le teanga chaighdeánaithe ná teanga a bhfuil caighdeánú déanta ar a cineálacha. Féach Trudgill (1992).

¹¹⁸ Féach McKay (2002, lch 29).

feidhmeanna teanga. Maíonn Fasold (1989, lch 109): *'In addition to language types and functions, Stewart places each language in one of six classes, based on the percentage of a population that speaks it'*. Tuigtear nárbh ionann líon na ndaoine a labhair an Ghaeilge agus a labhair an Béarla ag deireadh an fichiú haois, gné a phléifear i gCaibidil a Sé. Sin ráite, tabharfar aghaidh ar mhúnla Stewart ar ball d'fhonn an méid a bhí le rá aige maidir le cineálacha teanga agus feidhmeanna teanga a léiriú.

Murab ionann agus Ceanada agus Stáit Aontaithe Mheiriceá, níl rialacha litrithe éagsúla ag Béarla na hÉireann, agus baintear leas as caighdeán Bhéarla na Breataine, cé gur canúint faoi leith í Béarla na tíre seo. Deir Trudgill (1999) go bhfuil comhdhearcadh soiléir sa taighde sochtheangeolaíochta faoin téarma teanga chaighdeánaithe; teanga a bhfuil caighdeánú déanta ar a cineálacha.¹¹⁹ Déantar teanga a chaighdeánú trí trí chéim a ghlacadh; a) socrú teanga, b) códú teanga agus c) cobhsúchán teanga (Trudgill, 1999).¹²⁰ Baineann an chéad chéim a luaitear anseo, an socrú teanga leis na; *'... decisions which have to be taken concerning the selection of particular languages or varieties of languages for particular purposes in the society or nation in question'* (Trudgill, 1992, lch 71). Ag eascairt as sin, baineann an códú leis an bpróiseas ina sealbhaíonn an cineál teanga foirm aitheanta phoiblí agus sheasta, a chumhdaítear go hiondúil i bhfoclóirí agus i

¹¹⁹ Déanann Ó Riain (1994, lch 4) tagairt don mhéid atá ráite ag Garvin maidir le teanga chaighdeánaithe, atá mar, *'... f[h]oirm chódaithe den teanga lena nglacann an mórfhobal urlabhra agus a fhónann dóibh mar eiseamláir... agus go mbíonn critéir na teanga caighdeánaí ag gach teanga go pointe áirithe ach ní go hiomlán'*.

¹²⁰ Féach freisin an méid seo a mhaíonn Ó hÍfearnáin (2012, lch 132) ag déanamh tagartha do shaothar Haugen (1959): *'Agus é ag déanamh anailíse ar scéal na hIoruaise, d'aithin Haugen gur próiseas atá sa chaighdeánú agus leag sé amach ceithre chéim a bhaineann leis, dar leis, a d'éirigh as an taighde comparáideach ar chaighdeánú comhthreomhar seo na hIoruaise: (1) Roghnú na teanga agus na bhfoirmeacha den teanga sin atá údarásach; (2) Códu na foirme; (3) Cur i bhfeidhm an chaighdeáin; agus (4) Leathnú feidhme'*.

leabhair ghramadaí (Trudgill, 1999). Ar deireadh, baineann an próiseas cobhsúcháin leis na hiarrachtaí a dhíríonn ar chineál teanga a bhíodh idirleata, ‘... *and takes on a more fixed and stable form*’ (Trudgill, 1992, lch 70). I gcás an Bhéarla Chaighdeánaithe, áfach, deir Trudgill go bhfuil deacrachtaí ann lena shaintréithriú agus b’fhearr imscrúdú a dhéanamh ar na gnéithe nach mbaineann leis seachas a mhalairt de chleachtas (Trudgill, 1999). Áitíonn sé nach cineál teanga í teanga chaighdeánaithe ó thaobh na céille bríche de, ach gur cineál canúint shóisialta i measc mórán canúintí í. Deir Trudgill (1999): ‘... [*English*] can be described as consisting of an autonomous standardised variety together with all the nonstandard varieties which are heteronomous with respect to it. Standard English is thus not the English language but simply one variety of it’.

Maíonn sé go bhfuil teacht ar chainteoirí an Bhéarla Chaighdeánaithe sna tíortha a labhraítear an Béarla iontu mar mháthairtheanga, tíortha lena n-áirítear Éire, Albain, an Nua-Shéalainn srl. agus gurb é; ‘... *by far the most important dialect in the English-speaking world from a social, intellectual and cultural point of view; and it does not have an associated accent*’ (Trudgill, 1999). Foilsíodh Leagan Rí Séamus den Bhíobla den chéad uair sa bhliain 1611, leabhar a raibh tionchar suntasach aige ar fhorbairt fhoirm chaighdeánaithe an Bhéarla. Léadh go forleathan é agus chabhraigh sé le focail Bhéarla de bhunús Gearmánach a choimeád beo, agus nathanna cainte a chaomhnú, m.sh.; ‘*the salt of the earth*’ agus, ‘*money is the root of all evil*’ (The World of English, gan dáta). B’fhachtóir ríthábhachtach é an Reifirméisean Protastúnach chomh maith i bhforbairt an chaighdeáin Bhéarla inar scríobhadh leabhair ar chúrsaí reiligiúin, tráchtas agus

paimfléid a scaipeadh i measc na ngnáthdhaoine i mBéarla simplí. Ba sa seachtú agus san ochtú haois déag, a táirgíodh roinnt foclóirí Béarla den chéad uair (The World of English, gan dáta). Thiomsaigh Dr Johnson *A Dictionary of the English Language* sa bhliain 1755, d'fhonn an caighdeán litrithe a bheachtú agus ó shin i leith is teanga chaighdeánaithe, nó cineál teanga chaighdeánaithe é mar a luadh thuas.¹²¹ I gcás na Gaeilge, tharla a leithéid de chaighdeánú le linn an fichiú haois.

Maíonn Ellis (2005, lch 74):

Linguistically, the Gaelic Leaguers and then the Free State government set out to transform the three main dialects spoken in Ireland into the national language, while ignoring those Gaelic dialects still spoken outside “the national territory” in Scotland. In brief, this led to the production of a standard Irish grammar which, broadly, took Connaught Irish as the standard; and then in 1948 to a simplification of the spelling system which established an even clearer distinction between Irish and the Scottish dialects for which a version of the traditional spelling system has been retained. Perhaps the main result of this was the creation of a new form of government Irish to which the existing spoken dialects failed – in both grammar and pronunciation – to conform.

Foilsíodh ‘caighdeán oifigiúil na Gaeilge’ - *Gramadach na Gaeilge agus Litriú na Gaeilge: an Caighdeán Oifigiúil*, sa bhliain 1958, an *English-Irish Dictionary* le de Bhaldraithe sa bhliain 1959 agus an *Foclóir Gaeilge-Béarla* le hÓ Dónaill sa bhliain 1977. Feictear ón méid seo thuas, gurbh ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla ó thaobh na gné seo de na cineálacha teanga a luaitear i gcóras rangaithe Ferguson; ba theangacha dúchais caighdeánaithe an dá cheann acu, mar sin, ag deireadh an fichiú haois.¹²²

¹²¹ ‘Ba mhór an tionchar caighdeánaithe ar an mBéarla a bhí ag foclóir Samuel Johnson sa bhliain 1755’, (Ó Riain, 1994, lch 217 (fonóta 3)).

¹²² .i. tá leagan/ canúint caighdeánaithe ag an dá theanga ó lár an fichiú haois ar aghaidh.

Leag Ferguson béim ar fheidhmeanna teangacha chomh maith, faoi mar a rinne William sa bhliain 1962, agus nádúr na dteangacha á scrúdú aige. Is iad seo na seacht bhfeidhm a ndearna sé trácht orthu sa tríú catagóir dá fhoirmle:

- 1) Feidhm ghrúpa (g); teanga a úsáidtear go príomha d'fhonn cumarsáid a dhéanamh laistigh de phobal urlabhra faoi leith, pobal a shainaitheann mar ghrúpa saineúil sochchultúrtha sa tír;
- 2) Úsáid oifigiúil (o); ainmnithe go dleathach mar theanga oifigiúil nó baintear úsáid aisti le haghaidh feidhmeanna rialtais, ag an leibhéal náisiúnta;
- 3) Teanga de chumarsáid fhorleathan (w), nó *lingua franca*, a mbaintear úsáid aisti i dtír áirithe le haghaidh cumarsáid idireitneach;
- 4) Úsáid oideachasúil (e); teanga a mbaintear úsáid aisti san oideachas i ndiaidh na mblianta luatha bunscolaíochta. Tá téacsleabhair ar fáil sa teanga chomh maith;
- 5) Feidhmeanna reiligiúin (r);
- 6) Úsáid Idirnáisiúnta (i), le cumarsáid a dhéanamh le náisiúin eile agus;
- 7) Feidhm mar ábhar scoile (s); teanga a ndéantar staidéar uirthi mar ábhar scoile go forleathan, seachas í a bheith mar mheán teagaisc amháin (Fasold, 1989, lch 108).

Chuir Ferguson na trí chatagóir/ aicme eolais le chéile d'fhonn foirmle a sholáthar a léireodh gaol na dteangacha. Déanann Fasold tagairt don fhoirmle a chuir Ferguson (1966, lch 314) le chéile do Pharagua:

$$3L = 2L_{maj} (So, Vg) + 0L_{min} + 1L_{spec} (Cr)$$

Maíonn Fasold (1989, lgh 108-9):

The formula is to be read: Paraguay has three languages, of which two are major languages, one a standard language fulfilling the official function and the other a vernacular fulfilling the group function, none are minor languages, and one is a language of special status, a classical language fulfilling the religious function. Although it is not possible to read off directly which language is which from a Ferguson formula, it is not difficult to figure out that the standard language is Spanish, the vernacular is Guaraní, and the classical language is Latin.

Is iarracht í seo a leanas chun foirmle a mholadh do chás na hÉireann ag deireadh an fichiú haois, ag eascairt as creatlach Ferguson:

$$2L = 2L_{maj} (\text{Soweri, Sgoers}) + 0L_{min} + 0L_{spec}$$

Ba dhá mhórtéanga iad an Ghaeilge agus an Béarla, ag deireadh na tréimhse iniúchta, ba theangacha dúchais caighdeánaithe an dá cheann acu, agus baineadh leas as an dá theanga le haghaidh feidhmeanna oifigiúla, oideachasúla agus reiligiúin. Anuas air sin, bhí feidhm ag an mBéarla mar theanga le haghaidh cumarsáid idirnáisiúnta (i), agus cumarsáid fhorleathan (w) a dhéanamh. Maítear sa leabhar, *Sociolinguistic Perspectives: Papers on Language in Society, 1959-1994*, cnuasach aistí le Ferguson: ‘... [that] the minor languages are all vernaculars used by ethno-linguistic communities of at least 100,000 members’ (Huebner, 1996, lch 50), agus sa bhliain 2006, i ndaonáireamh na tíre, rinneadh taifeadadh ar 63,090 Polannach, figiúr ró-íseal le miontéanga a thabhairt ar an bPolainnis, fiú san aonú haois is fiche (*The Irish Times*, 2012b).

Ní bhaintear úsáid as an nGaeilge le cumarsáid fhorleathan nó le cumarsáid idirnáisiúnta a dhéanamh, agus ar an ábhar sin, ní hionann iad go baileach má

ghlactar le foirmle Ferguson ar an iomlán. Sin ráite, taispeánadh sa mhír seo na cosúlachtaí idir an Ghaeilge agus an Béarla má fhéachtar orthu trí lionsaí áirithe.

4.3.2 Taighde Stewart

D'fhorbair an bheirt eile, Kloss agus Stewart, ar leithligh, dhá chreatlach éagsúla faoi choinne tacsanomaíochta: dhírigh Kloss ar chóras rangaithe an teanganáisiúin, agus dhírigh Stewart ar thíopeolaíocht ilteangachais.¹²³ Bhain an dá chreatlach seo le stádas teanga a shocrú go hindíreach, agus leag an dá mhodh oibre béim ar bheogacht teanga, béim a dearbhaíodh go follasach i gcás Stewart.

Ba é aidhm Stewart (1962, lch 17) ná:

... a sociolinguistic typology has been developed especially for use in the description of national language situations. It is designed to indicate in somewhat abbreviated form the main kinds of functional and distributional relationship which different languages may have in the national linguistic scene.

Rangaigh Stewart pobail ilteangacha de réir ceithre thréith teanga (ba chur chuige éagsúil é seo leis na cinn eile dar le Fasold) a sholáthair teaghlaim cineálacha teanga, nó; ‘... *a pioneering typology of language use*’, i ndaonraí éagsúla dar le Spolsky (2011, lch 178). Ba iad na tréithe teanga ná:

- a) céim an chaighdeánaithe (an códú agus an glacadh ar thacar sainithe norm, d’fhonn úsáid cheart a bhaint as an teanga);
- b) céim an neamhspleáchais (gur uathúil agus neamhspleách an córas teangeolaíoch – teanga nach gá nasc a dhéanamh le teanga eile, nuair a dhéantar tagairt di);
- c) stairiúlacht na teanga (traidisiún na teanga) agus;

¹²³ Tíopeolaíocht bunaithe ar úsáid teanga? Féach Spolsky (2011, lch 178).

d) beogacht na teanga.¹²⁴

Dar le Cobarrubias (1983, lch 47), braitheann beogacht na teanga ar, ‘... *whether or not the language is used as a spoken language by an unisolated community of native speakers*’. Maíonn Spolsky go ndearna Fishman na ceithre thréith seo a léamh ar bhealach eile mar mheonta agus mar phrionsabail; ‘... *so that for him vitality became not the fact of natural intergenerational transmission, but the belief that parents and caretakers should speak to young children in this language*’.¹²⁵ Dearbhaíonn Fasold (1989, lch 109), agus é ag plé thíopeolaíocht Stewart: ‘*For example, a Standard language has plus values for all four attributes, while a Classical language has plus values for the first three and a minus for vitality, and a Vernacular is minus for standardization, but plus for the other three*’. Déanann Edwards (2010, lch 83) cíoradh ar thaighde Stewart leis, agus maíonn sé:

First, he [Stewart] outlines seven main language types: P (pidgin), K (creole), V (vernacular: an unstandardised native language of a speech community), S (standard: standardised vernacular), C (classical: a standard that has died out as a native language), A (artificial: he means constructed varieties, like Esperanto), and D (dialect: to cover situations in which a particular dialect enjoys special status).

Mar a phléamar san alt bunaithe ar thaighde Ferguson, ba dhá theanga chaighdeánaithe iad an Ghaeilge agus an Béarla ag deireadh an fichiú haois, agus ó thaobh na gné seo de mhúnla Stewart, b’ionann iad. An méid sin ráite, chuir Stewart catagóir eile le chéile freisin mar chuid dá thíopeolaíocht, a bhí bunaithe ar chéim úsáide na teanga. Bhí sé chatagóir i gceist leis an ngné úsáide seo, ‘... *ranging from Class I (language users within the state comprise 75% or more of the population) to Class VI (fewer than 5%)*’ (Edwards, 2010, lgh 83-4). Pléifear

¹²⁴ Féach Fasold (1989, lch 109) agus Cobarrubias (1983, lch 47).

¹²⁵ .i. idé-eolaíocht teanga. Féach Spolsky (2011, lch 178).

an coincheap seo, úsáid na teanga i leith cainteoirí, i gCaibidil a Sé den saothar seo.

Chuir Stewart liosta d'fheidhmeanna teanga le chéile chomh maith, faoi mar a bhí Ferguson le déanamh ní ba dhéanaí, lenar áiríodh:

- 1) Oifigiúil ('o' – teanga a mbaintear úsáid aisti ag an leibhéal náisiúnta);
- 2) Tuaithe ('p' – teanga oifigiúil i réigiúin faoi leith amháin);
- 3) Cumarsáid níos leithne ('w' – teanga a mbaintear úsáid aisti thar theorainneacha teanga laistigh den Stát);
- 4) Idirnáisiúnta ('i' – teanga a mbaintear úsáid aisti go hidirnáisiúnta);
- 5) Príomhchathair ('c' – teanga a mbaintear úsáid aisti, go príomha, i bpríomhchathair an Stáit);
- 6) Grúpa ('g' – teanga a mbaintear úsáid aisti laistigh de phobal teanga faoi leith);
- 7) Oideachasúil ('e' – teanga a mbaintear úsáid aisti le haghaidh cuspóirí oideachasúla ag an mbun agus ag an dara leibhéal);
- 8) Ábhar scoile ('s' – teanga a mhúintear go forleathan mar ábhar scoile);
- 9) Litearthacht ('l' - teanga a mbaintear úsáid aisti le haghaidh cuspóirí litearthachta agus scolártha) agus;
- 10) Reiligiúnach ('r' - teanga a mbaintear úsáid aisti le haghaidh cuspóirí reiligiúnacha).¹²⁶

Dearbhaíonn Edwards (2010, lch 84):

¹²⁶ Féach Cobarrubias (1983, lch 47) agus Edwards (2010, lch 84).

It is apparent that the use of Stewart's dimensions – or others like him – could be quite helpful in classifying minority languages. It is also apparent that, with regard to his scaffolding of language functions, there are social elements included which could easily overlap with some of the others: to take only one example, a 'p' variety could possess 'r' and 'l' status, whereas a variety used primarily for 'r' purposes need have no other function. Nonetheless, so far as it goes, Stewart's typology is useful. What is still needed is further refinement of social status factors.

Is léir gur baineadh úsáid as an nGaeilge agus as an mBéarla le haghaidh roinnt de na feidhmeanna céanna seo ag deireadh na tréimhse iniúchta: feidhm oifigiúil, feidhm oideachasúil, feidhm litearthachta agus feidhm reiligiúin. Is éagsúil, ar bhealaí áirithe, cur chuige Stewart, ach is féidir a mhaíomh gurb ionann an dá theanga chaighdeánaithe, an Ghaeilge agus an Béarla, toisc go bhféadfaí '*plus values*' (Fasold, 1989, lch 109) nó luachanna dearfacha, a thabhairt ar na ceithre thréith teanga a luann sé. Pléifear ar ball, mínithe éagsúla atá le léamh sa taighde ar an ábhar seo maidir le coincheap na feidhme teanga, a cheanglaítear go dlúth le coincheap an stádais teanga.

4.3.3 Taighde Kloss

Sa bhliain 1966, labhair Kloss ag an *Airlie House Conference on Language Problems of Developing Nations*, áit ar léirigh sé a rangú ceathartha i dtaca le teangacha labhartha i dtír faoi leith de réir:

- a) Neart uimhriúil (cóimheas úsáideoirí na teanga i leith an daonra iomláin);¹²⁷
- b) Stádas dlíthiúil;
- c) Stádas forbartha (i.e. céim an chaighdeánaithe) agus;

¹²⁷ Féach Cobarrubias (1983, lch 43).

d) Bunús na teanga; ‘... whether the language in question was “endoglossic” (i.e. spoken natively by a sizeable portion of the population) or “exoglossic” (i.e. imported as a ‘mere’ second language); (the term “exoglossic” is actually really coterminous with Ferguson’s “language of special status”)’ (Kloss, 1969b, lch 27).¹²⁸

B’iarracht í seo tíopeolaíocht teanga-náisiúin a bhunú, a d’aithin ceithre chatagóir a raibh gaol acu le stádas teanga.¹²⁹ Tugadh aghaidh ar an gcéad trí ghné den tíopeolaíocht seo sa phlé bunaithe ar mhúnlaí Ferguson agus Stewart. Sa cheathrú catagóir, d), d’aithin Kloss an difríocht idir tíortha nó Stáit ina raibh teangacha dúchais nó teangacha ‘a iompórtáladh’ mar theangacha náisiúnta oifigiúla acu. Maíonn Lodhi (1993, lch 82):

... as suggested by Heinz Kloss (1968) in his article on “Language-Nation Typology”. A country is endoglossic if its national/official language(s) is spoken as a primary language (mother-tongue) by a large section of the population and this language is thus referred to as ‘indigenous language’. A country is exoglossic when its national/official language(s) has been imported, and implanted, from abroad and the few who traditionally speak it as their first language do not dominate any part of the country significantly. Such a language is referred to as ‘imported language’.

Déanann Lodhi trácht ar rangú nó ar thíopeolaíocht Kloss sa mhéid seo, dírithe ar choincheap an teanga-náisiúin arbh fhéidir a chur i bhfeidhm ar thíortha san Afraic. De réir shainmhíniú fhoclóir *Oxford Dictionaries* (gan dáta), is éard is brí le teanga ‘exoglossic’ ná; ‘denoting or relating to a non-indigenous language that is used as an official or second language in a particular country or community’;

¹²⁸ Déanann Ó Riain (1994, lch 3) tagairt do na ceithre chatagóir chéanna agus coincheap an stádais teanga á spionadh aige: ‘(1) foinse na teanga (cé acu an le teanga dhúchasach atáimid ag plé nó le teanga allmhairithe); (2) stádas forbartha na teanga (aon rud ó theanga lán-nua-aoisithe chaighdeánaithe go teanga réamh-líteartha); (3) stádas dlíthiúil na teanga; (4) cóimheas lucht úsáide na teanga leis an daonra iomlán’.

¹²⁹ ‘... Kloss dealt marginally with the concept of language status while attempting to establish a language-nation typology’, (Cobarrubias, 1983, lch 43).

an Béarla i gcás na hÉireann. In Éirinn, déantar idirdhealú, áfach, idir teangacha náisiúnta agus teangacha oifigiúla; ní shanntar an chéad stádas ach don Ghaeilge amháin. De réir na catagóire seo, bheadh Éire ina ‘Stát measctha’ toisc í a bheith; ‘*partially exoglossic or partially endoglossic*’ (Cobarrubias, 1983, lch 43). Pléann Ó Riain (1994, lch 4) na difríochtaí idir teanga náisiúnta agus teanga oifigiúil ina shaothar ar an bpleanáil teanga agus maíonn sé an méid seo a leanas ó thaobh an cháis dheiridh de:

Aitheantas oifigiúil ó údarás rialtais a dhéanann “teanga oifigiúil” de theanga. Mar a deir Guy Héraud ní gá go mbeadh bunreacht scríofa ag tír le go mbeadh teanga oifigiúil aici. Is féidir leis an aitheantas oifigiúil a bheith sainráite, mar atá sa Spáinn, nó intuigthe, mar atá sa Fhrainc. Toisc neamhtheangeolaíoch é sin. Níor mhiste a lua gur minic is teanga oifigiúil freisin an teanga náisiúnta, ach ní gá go mbeadh teanga oifigiúil ina teanga náisiúnta. Mar shampla, is teanga oifigiúil é an Béarla in Éirinn ach ní teanga náisiúnta é.

Áitítear sa saothar seo go bhfuil forluí idir diminsin rangaithe Kloss agus na tosca beogachta a cuireadh san áireamh i gcreatlach theoriciúil UNESCO, agus déanfar an nasc seo a shoiléiriú de réir a chéile. Léiríonn Auer (2011, lch 495) an nasc a fheictear dó, idir an bunús teanga a ndéanann Kloss trácht air, agus dátheangachas sochaíoch na hÉireann:

The emergence of endoglossic standard varieties is always preceded by a phase in which an exoglossic standard is used. This situation implies bilingualism in the highest strata of society. This bilingualism may be replaced by monolingualism once the endoglossic standard is established but usually this is a long process... often, bilingualism persists (cf. the use of English after the establishment of modern Standard Irish in the mid-20th century, the use of Standard French and Standard German after the establishment of the Letzebuergish after it became a national language in the same period, or the use of the majority language in all minority language contexts).

Maireann an dátheangachas in Éirinn d’ainneoin an chaighdeáin ‘*endoglossic*’ a bunaíodh in Éirinn le foilseachán ‘An Caighdeán Oifigiúil’ sa bhliain 1958.

Dearbhaíonn Auer gurb é seo an norm agus go dtugann a leithéid de tharlú, bunú caighdeáin ‘*endoglossic*’, le tuiscint go bhfuil an dátheangachas le fáil ag an stratam is airde den tsochaí. Sainmhíneann Batibo (2007, lch 12) na polasaithe éagsúla mar seo a leanas: ‘*An endoglossic policy involves the promotion of one or several indigenous languages as official or national languages, whilst the exoglossic policy involves the adoption of the ex-colonial language, external to the country, as an official or national language*’. I gcás na hÉireann, sonraítear an Ghaeilge, teanga dhúchais na tíre, mar theanga náisiúnta an Stáit agus, mar ‘phríomh-theanga oifigiúil’ in ainneoin a staide mionlaí mar mháthairtheanga; feidhm shiombalach atá aici d’fhormhór na sochaí. Is é an Béarla, an iarteanga choilíneachta, a imríonn an ról ceannasach *de facto* cé nach n-ainmnítear é mar theanga náisiúnta, ach mar an dara teanga oifigiúil sa tír. Is tír ‘*exoglossic* ar an mórgóir’ í Éire, de réir chatagóiriú Batibo (2007, lch 14) i leith úsáid teangacha iarchoilíneachta nó teangacha dúchais i dtíortha agus i gcríocha na hAfraice, toisc go mbraitheann Stát na hÉireann go mór mór ar theanga iarchoilíneachta mar mheán cumarsáide náisiúnta nó oifigiúil. É sin ráite, aithnítear an teanga ‘*endoglossic*’, an Ghaeilge, mar an t-aon teanga náisiúnta sa tír.

Ag filleadh ar choincheap an stádais teanga, maíonn Cobarrubias (1983, lch 43), go ndearna Kloss idirdhealú idir sé chineál éagsúla stádas teanga, sa tríú gné den tíopeolaíocht a chruthaigh sé – stádas forbartha na teanga, .i. céim an chaighdeánaithe. Chruthaigh Kloss sé lipéad a dhírigh ar chéim fhorbartha nó céim mhionsaothraithe na teanga:

1. Teanga chaighdeánaithe, atá nua-aoisithe go hiomlán, atá aibí, agus ar féidir léi eolas eolaíoch agus teicneolaíoch comhaimseartha a thabhairt ag leibhéal na meánscoile agus ag an tríú leibhéal, m.sh. an Béarla, an Fhraincis agus an Spáinnis;
2. Teanga chaighdeánaithe do ghrúpa beag ar leith, a bhfuil scóp teoranta aici ó thaobh idirghníomhaíochta agus cumarsáide de toisc líon beag a n-úsáideoirí i gcomórtas le teangacha eile, m.sh. Faróis;
3. Teanga chaighdeánaithe ársa, ar tháinig bláthú uirthi roimh an réabhlóid tionsclaíochta ach nach bhfuil oiriúnach a thuilleadh d'fhonn an eolaíocht chomhaimseartha agus an teicneolaíocht a mhúineadh, m.sh. Laidin, an Ghréigis Chlasaiceach, Eabhrais, Sanscrait agus Tamailis;
4. Teanga chaighdeánaithe óg, a ndearnadh caighdeánú uirthi le gairid, le haghaidh aidhmeanna faoi leith, lena n-áirítear oiliúint reiligiúnda, síolteagasc polaitiúil, nó ionas go bhféadfaí í a úsáid sna blianta luatha den chóras oideachais mar mheán teagaisc, m.sh. an Lugandais in Uganda;
5. Teanga neamhchaighdeánaithe a bhfuil aibítriú déanta uirthi – tá córas scríbhneoireachta tar éis forbairt, ach níl aon chaighdeánú tarlaithe fós. Go hiondúil, bíonn an scríbhneoireacht seo teoranta don teagasc bunscoile. Tá neart samplaí le fáil i measc theangacha Dhúchasaigh Mheiriceá. Is sampla eile í an tSomáilis sa tSomáil.
6. Teanga neamhliteartha; tá líon suntasach teangacha nach bhfuil aon chóras scríbhneoireachta acu in aon chor, m.sh. an Gallah san Aetóip (Cobarrubias, 1983, lgh 43-4).

Luaitear an Béarla go follasach mar shampla de chineál stádais uimhir a haon, ach cén áit ar chóir an Ghaeilge a shocrú ar an scála seo? Cinnte, d'fhéadfaí stádas teanga uimhir a dó a bhronnadh uirthi, ach an bhféadfaí cás a chruthú gur teanga ‘... nua-aoisithe go hiomlán (í), atá aibí, agus ar féidir léi eolas eolaíoch agus teicneolaíoch comhaimseartha a thabhairt ag leibhéal na meánscoile agus ag an tríú leibhéal araon’?

Pléann Ó Murchú (1996, lch 481) stair úsáid na Gaeilge mar mheán cumarsáide ag an tríú leibhéal sa chóras oideachais agus maíonn sé gur i bhfichidí an chéid seo caite a cuireadh tús le deontais faoi leith a thabhairt do Choláiste na hOllscoile, Corcaigh agus do Choláiste na hOllscoile, Baile Átha Cliath, le go mbeadh ar a gcumas acu líon teoranta de chúrsaí fochéime a chur ar fáil trí mheán na Gaeilge. Ag eascairt as sin, sonraíodh cistiú speisialta ní ba shubstantiúla d Choláiste na hOllscoile, Gaillimh sa bhliain 1927 le teagasc fochéime ní b'fhairsinge a chur ar fáil trí mheán na Gaeilge.¹³⁰ Rinneadh amhlaidh, agus ceapadh daoine i réimse na tráchtála, na staire agus na matamaitice (Ó Murchú, 1996, lch 481). Leagadh béim faoi leith ar ról Choláiste na hOllscoile, Gaillimh i dtaca leis an nGaeilge a chur chun cinn i dtuairisc an choimisiúin a rinne iniúchadh ar an ardoideachas in Éirinn ó 1960 go dtí 1967. Bhí sé mar sprioc ag an gCoimisiún um Ardoideachas seo taighde a dhéanamh ar ‘... *the provision of courses of higher education through Irish*’ (Breatnach *et al.*, 1968, lch 3). Maíonn Breatnach *et al.* (1968, lch 27), agus tuairimí á dtabhairt acu ar thuairisc an Choimisiúin: ‘*The arguments for using Galway as the main academic means of*

¹³⁰ ‘Chuir Acht na hOllscoile 1929 dualgas ar Choláiste na hOllscoile, Gaillimh, mar a bhí ag an am, cúram ar leith a dhéanamh den oideachas trí Ghaeilge’, (O’Connell, Walsh agus Denvir, 2008, lch 10).

promoting Irish and some specialised subjects in higher education seems admirable'. Faoin mbliain 1967, bhí fáil ar chúrsaí iomlána fochéime i gcúig ábhar déag in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, lenar áiríodh na healaíona agus na heolaíochtaí (Commission on Higher Education, 1967, lch 679).¹³¹

Ó shin i leith, soláthraíonn ollscoileanna na hÉireann, agus coláistí tríú leibhéal na tíre roinnt cúrsaí fochéime agus iarchéime trí mheán na Gaeilge ach is líon beag iad i gcodarsnacht le líon na gcúrsaí a mhúintear trí mheán an Bhéarla amháin. Sin ráite, tá teacht ar roinnt modúl agus ábhar a mhúineann ranna éagsúla laistigh de na hinstítúidí seo trí mheán na Gaeilge m.sh. feidhmíonn Fiontar, scoil idirdhisciplíneach in Ollscoil Chathair Bhaile Átha Cliath (gan dáta) trí mheán na Gaeilge amháin agus tairgíonn siad bunchéimeanna agus iarchéimeanna i dTeicneolaíocht an Eolais, sa Ghnó agus san Iriseoireacht; múineann Roinn na Matamaitice agus na Staitistice in Ollscoil na hÉireann, Má Nuad modúl roghnach dar teideal, '*Codaigh agus Córais Dhinimiciúla Réadacha*' trí mheán na Gaeilge; agus foilsíodh leabhrán in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh de na hábhair a mhúintear trí Ghaeilge san Ollscoil, m.sh. is féidir le mic léinn na hOllscoile, na hábhair seo a leanas a dhéanamh trí mheán na Gaeilge sa chéad bhliain – Ceimic, Fisic, Matamaitic agus Matamaitic Fheidhmeach (Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, 2012).¹³² Sa cháipéis a chuir Fiontar (2009, lch 9) le chéile bunaithe ar an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge* maíodh:

¹³¹ Féach freisin Ó Murchú (1996, lch 481).

¹³² Anuas air seo, soláthraíonn Acadamh na hOllscolaíochta Gaeilge, Ollscoil na hÉireann Gaillimh raon leathan cúrsaí fochéime (lena n-áirítear B.A. sa Chumarsáid, B.A. sa Ghaeilge agus i Léann an Aistriúcháin agus B.A. sa Ghaeilge Fheidhmeach) agus cúrsaí iarchéime (lena n-áirítear M.A. nó Dioplóma Iarchéime sa Chumarsáid agus M.A. nó Dioplóma Iarchéime san Ateangaireacht Chomhdhála).

Agus rialtais i ndiaidh a chéile feasach ar ról suaitheantasach na teanga rinneadar a dtacaíocht do bheogacht na Gaeilge a athdhearbhú. Is iomaí ní maith atá tagtha as an tiomantas fadseasmhach sin don Ghaeilge, nithe a bhféadfaidh an stát agus a phobal a bheith mórtasach astu. Áirítear ar an méid atá bainte amach: ... Múineadh na Gaeilge labhartha agus litríocht na Gaeilge i gcláir acadúla i mbreis agus 50 ollscoil ar fud an domhain.

Anuas air sin, i mí Mheán Fómhair na bliana 2013, tuairiscíodh go raibh 36 Gaelcholáiste sna sé chontae is fiche in Éirinn, ag múineadh 8,890 dalta,^[133] scoileanna ina múintear ábhair lena n-áirítear Grafaic Dheartha agus Chumarsáide, Innealtóireacht, Ceimic agus Fisic trí mheán na Gaeilge (Coláiste Chillian, gan dáta). D'fhéadfaí a áitiú cinnte, mar sin, gurb ionann stádas na dteangacha ó thaobh an liosta critéar seo ag Kloss ó dheireadh an fichiú haois ar aghaidh.

4.3.4 Ferguson, Stewart, Kloss agus Stádas Teanga

Ní mór ceist a chur ag an bpointe seo: an bhfuil maitheas ag baint leis na córais rangaithe a sholáthair Kloss, Ferguson agus Stewart d'fhonn stádas teangacha, agus an gaol eatarthu, a fhionnadh? Maíonn Fasold (1989, lch 110), agus é ag déanamh tagartha do shaothair Ferguson agus Stewart:

Although a great deal of thought was put into these two and other typological schemes by scholars of considerable ability, none of them has been widely accepted as the conventional method of representing societal multilingualism. It is odd that no one has been able to develop a notational system that captures the generalities in national multilingualism, if there are such generalities... Perhaps a prose description of the multilingualism of each country would do as well.

Ina theannta sin, maíonn Fasold (1989, lch 110) gur fiú tabhairt faoi deara nach raibh sé mar aidhm ag Stewart nó ag Ferguson teoiric dhocht a fhorbairt maidir leis an ilteangachas sochaí um an dtaca seo agus go bhfuil gach seans ann go raibh

¹³³ 'Líon daltaí iar-bhunscoile 26 contae lasmuigh den Ghaeltacht i 2013: 8,890', (Gaelscoileanna Teoranta, gan dáta).

an bheirt in amhras faoi indéantacht a leithéid de theoiric toisc inathraitheacht agus éagsúlacht chaolchúiseach an fheiniméin i staideanna difriúla. Áitítear sa saothar seo go múnlaíonn stádas teanga na critéir beogacht teanga a ndéantar trácht orthu i múnla UNESCO (2003), agus go gcinntíonn na critéir seo, mar thoradh air seo, an stádas teanga. Dá airde stádas na teanga, agus líon cumasach a cainteoirí, is amhlaidh is fearr beogacht theanga an ghrúpa nó na sochaí agus a seans maireachtáil mar theanga bheo. Cé gur léiríodh an tábhacht a bhaineann le foirmlí agus tíopeolaíochtaí Kloss, Ferguson agus Stewart d’fhonn peirspictíocht a fháil ar nádúr an stádais teanga, creidtear go gcuimsíonn creatlach theoiriciúil UNESCO cur chuige níos iomlánaíche agus níos ilchineálaí.

4.3.5 Taighde Edwards

I dteannta an triúir réamhluaite, tá scoláirí eile tar éis aghaidh a thabhairt ar an dátheangachas sochaíoch ar bhealaí eile indíreacha.¹³⁴ Dearbhaíonn Ó hÍfearnáin (2012, lch 143):

... tá líon na ngnéithe is cúis le hiompú agus le cothú teanga an-mhór agus an-éagsúil, agus is deacair iad a rangú, go háirithe má bhíonn an duine ag iarraidh tuar a dhéanamh faoin toradh a bheadh ar theagmháil idir phobail áirithe teanga nó na rudaí is ceart a dhéanamh chun teanga a neartú i bhfianaise na teagmhála sin. Ina ainneoin sin, is iomaí scoláire a rinne tíopeolaíocht de rangú staideanna, agus de na fearainn ar cheart díriú orthu chun athneartú a chur ar siúl.

Soláthraíonn Edwards tíopeolaíocht ar leith ina pháipéar, ‘*Sociopolitical Aspects of Language Maintenance and Loss: Towards a Typology of Minority Language Situations*’, d’fhonn (mion)teangacha a scrúdú, ag glacadh leis gur ‘mionteanga’ í an Ghaeilge. Is creatlach athróg a chuireann sé le chéile ‘... *to illuminate contexts of maintenance and shift*’ (Edwards, 1992, lch 38). Is í an chéad ghné a phléann sé

¹³⁴ Cuireadh tús leis an ngné seo den iniúchadh sa chaibidil léirbhreithnithe; Caibidil a Dó.

ná an ghné tíreolaíoch; i gcás na Gaeilge, thabharfaí ‘mionlach neamhuathúil’ uirthi, toisc go bhfuil sí le fáil i mbreis agus aon stát amháin (mionlach uathúil); m.sh. in Éirinn agus sa Bhreatain (Edwards, 1992, lch 38). Seo thíos liosta de na ceisteanna a mholann sé nach mór a fhreagairt d’fhonn staid na teanga i gcomhthéacs grúpa faoi leith a chinntiú, agus a cheadódh comparáid éifeachtach a dhéanamh le mionteangacha eile:

1. Líon agus dlús na gcainteoirí?
2. Fairsinge na teanga (féach an tíreolaíocht chomh maith)?
3. Nádúr tuaithe-uirbeach an tsuímh?
4. Stádas socheacnamaíoch na gcainteoirí?
5. Céim agus cineál an tseachadta teanga?
6. Nádúr iarrachtaí cothaithe agus athbheochana mar a bhí/ mar atá?
7. Cumas teanga na gcainteoirí?
8. Céim an chaighdeánaithe teanga?
9. Nádúr na hinimirce/ na heisimirce?
10. Meon teanga na gcainteoirí?
11. Gnéithe den ghaol idir teanga agus féiniúlacht?
12. Meon an ghrúpa thromlaigh i leith an ghrúpa mhionlaigh?
13. Stair agus cúlra an ghrúpa?
14. Stair na teanga?
15. Stair an cheantair a bhfuil an grúpa ina chónaí ann?
16. Cearta agus aitheantas na gcainteoirí?
17. Céim agus fairsinge aitheantas oifigiúil na teanga?
18. Céim fhéinrialach nó ‘stádas speisialta’ an cheantair?
19. - 21. Féach an imlíne tíreolaíoch (Tábla 1 agus 2)¹³⁵
22. Meon na gcainteoirí agus a bpáirt i gcúrsaí oideachais?
23. Cineál na tacaíochta scoile don teanga?
24. Staid an oideachais sa cheantar?
25. Reiligiún na gcainteoirí?
26. Cineál agus neart an chomhcheangail idir an teanga agus an reiligiún?
27. Tábhacht an reiligiúin sa cheantar?
28. Sláinte eacnamaíochta an ghrúpa cainteoirí?
29. An comhcheangal idir teanga(cha) agus rath nó soghluaisteacht eacnamaíochta?
30. Sláinte eacnamaíochta an réigiúin?

¹³⁵ Is éard atá i gceist leis na gnéithe seo ó 19-21 ná gnéithe tíreolaíoch m.sh. i gcás na Gaeilge, thabharfaí ‘mionlach neamhuathúil’ uirthi, toisc go bhfuil sí le fáil i mbreis agus aon stát amháin (mionlach uathúil); Éire agus an Bhreatain. Ina theannta na gné uathúla seo, ‘... *the second distinction has to do with the type of geographical connection between speakers of the same minority language in different states; are they adjoining or non-adjoining? Third, what degree of internal spatial cohesion exists among speakers of a minority language within a given state? Here, the terms cohesive and non-cohesive can be used*’, (Edwards, 1992, lgh 38-9).

31. Ionadaíocht grúpa sna meáin?
32. Léiriú teanga sna meáin?
33. Feasacht ghinearálta an phobail ar an gceantar? (Edwards, 1992, lch 50).

Teipeann ar an múnla seo córas rangaithe a sholáthar, áfach, a cheadódh don taighdeoir comparáid shimplí a dhéanamh idir stádas dhá theanga faoi leith, gné fhíorthábhachtach den taighde seo, agus níl dabht ar bith ann, nach teanga mhionlaigh é an Béarla i gcás na hÉireann. Is túsphointe iad na ceisteanna seo, áfach, dar le Edwards, i dtreo tíopeolaíocht a chur le chéile d'fhonn coincheapú ar staideanna mionteangacha a thabhairt chun críche. Luann Edwards (1992, lch 51) an obair a rinne sé ar an nGaeilge in Albain Nua:

I was able to describe the situation in terms of a number of variables: Gaelic was typically associated with rurality and lack of sophistication, its speakers were generally middle-aged or older, Gaelic-English bilingualism was an unstable commodity, there was little official recognition of the language, there were low levels found of Gaelic literacy, and so on.

Maíonn Ó hIfearnáin (2013, lch 349) agus é ag déanamh tagartha d'obair Edwards:

Drawing on the experience of Irish and of Scottish Gaelic in Scotland and Canada, among others, he proposes a typology based on 11 disciplinary approaches that address three areas: the speaker, the language and the context. He advises that these intertwined 33 cells would form a much more worthwhile starting base for research and intervention.

Is mór an difear idir trí chill is tríocha, áfach, agus naoi dtoisc beogachta. Tabharfar aghaidh ar líon suntasach de na ceisteanna seo a luann Edwards agus tosca UNESCO á gcur i bhfeidhm ar an nGaeilge agus ar an mBéarla araon.

4.3.6 Taighde Haugen

Léiríonn an taighde thuas, agus na creatlacha a rianadh go dtí seo, go bhfuil bunús éigin ann le hiniúchadh níos doimhne a dhéanamh ar nádúr an dátheangachais shochoáich in Éirinn, agus an dearbhú gurb é an dátheangachas cothrománach an

fhoirm is iomchuí d'fhonn cur síos a dhéanamh air. Ba é Haugen a d'úsáid an téarma, 'éiceolaíocht teanga' den chéad uair, téarma a dhéanann tagairt don staidéar a dhéantar ar na hidirghníomhaíochtaí idir teanga ar bith agus a timpeallacht (Calvet, 2006, lch 9). Dar le hÓ Riain (1994, lch 1), ba eisean an chéad duine chomh maith, '... a bhain úsáid as an téarma pleanáil teanga, ag cur síos dó ar iarrachtaí na hIorua, le céad bliain anuas, teanga a fhorbairt a chuirfeadh a féiniúlacht náisiúnta in iúl'. Maíonn Ó hIfeárnáin (2012, lch 131) go lonnainn Haugen a bhunteoiric i leith na pleanála teanga:

... san obair a dhéantar chun teanga a chur in oiriúint d'ionaid agus do róil nua, athrú stádais a thagann le hathrú polaitiúil. D'aithin sé an ghné shochoaíoch den cheist, óir bhí suim faoi leith aige i bhforbairt ról na teanga caighdeánaí i measc phobal na teanga agus sa tslí a mbeadh lucht a labhartha sásta agus in inmhe leas a bhaint as an leagan nua dá dteanga féin, agus a raibh d'fhoclóir leathan úr, de rialacha caighdeánaithe don ghramadach agus don litriú agus fiú d'fhuaimiú na bhfocal ann. Is é croí a theorice go mbíonn an chumhacht ag an stát chun teanga a mhúnlú ar mhaithe le leas agus le haontacht an náisiúin...

Dearbhaíonn Calvet (2006) gurb í an tsochaí an timpeallacht a dtagraítear di i gcoincheap Haugen ar an éiceolaíocht teanga. Is cosúil go mbaineann an tsochaí úsáid as teanga mar cheann dá cód agus go bhfuil an-tábhacht ag baint le hidirghníomhaíochtaí na teanga leis an tsochaí ina bhfeidhmíonn sí. Chuir Haugen liosta de 'cheisteanna éiceolaíochta' le chéile nach mór a fhreagairt d'fhonn diminsin shóisialta teanga a thuiscint:

- 1) Cén chaoi arbh fhéidir an teanga a rangú *vis-à-vis* teangacha eile?
- 2) Cé hiad a húsáideoirí?
- 3) Céard iad na réimsí ina mbaintear úsáid as an teanga?
- 4) Céard iad na teangacha eile a mbaineann a húsáideoirí úsáid astu?
- 5) Céard iad na héagsúlachtaí inmheánacha láithreach sa teanga?
- 6) Céard é an traidisiún scríofa?
- 7) Cé chomh caighdeánaithe agus atá an fhoirm scríofa?
- 8) Cé na cineálacha institiúidí a thacaíonn le agus a chothaíonn leagan caighdeánaithe den teanga?
- 9) Céard é meon na gcainteoirí i leith na teanga?

- 10) Ar deireadh, bheadh sé inmhianaithe tíopeolaíocht den chóras rangaithe éiceolaíochta a chur le chéile a chuirfeadh ar ár gcumas teangacha a shuíomh i gcoibhneas le teangacha eile ar an domhan, ‘... *to say where it stands and where it’s going*’ (Calvet, 2006, lgh 9-10).

Luann Edwards (1992, lch 43) na deacrachtaí a bhaineann le múnla Haugen, áfach, agus maíonn sé:

The overall strength of Haugen’s model is that it provides an outline, a framework within which language contexts can be considered. Its very existence provides a stimulus to examine vital ecological features. There are, however, some difficulties and shortcomings. First, it is very general, in that each question implies a host of sub-questions; the fact that these are not specifically laid out leads to a loss of precision and possibly therefore, to a decreased generalisability of results among those who would use the scheme in describing different language situations. Second, the disciplinary subdivisions paired with each question are not particularly exact.

Féachtar chuige sa taighde seo líon suntasach de na ceisteanna seo a ndéanann Haugen tagairt dóibh a fhreagairt chomh maith, trí úsáid a bhaint as creatlach theoiriciúil UNESCO (2003). Is gné fhiorthábhachtach í an diminsean comparáideach, atá mar shainchúram an taighde seo, agus ní léirítear sa mhúnla seo ag Haugen, nó múnla Edwards thuas, an bealach go mbeifí in ann stádas an dá theanga a chur i gcomparáid go simplí. Is ar an staid nó ar an gcomhthéacs a dhírítear na múnlaí seo, agus is peirspictíocht eile iad ar nádúr an dátheangachais shochoáioch nach mór trácht a dhéanamh orthu.

4.4 Aonteangachas Vs. Dátheangachas Vs. Ilteangachas

... just 4% of the world’s languages are spoken by 96% of the population. Turning this statistic on its head: 96% of the world’s languages are spoken by just 4% of the population (Crystal, 2002, lch 14).

Is díol suntais iad na staitisticí teangeolaíochta seo, agus tuigtear láithreach má táthar le stádas mionteanga a bhronnadh ar an nGaeilge, gur i measc grúpa ollmhór teangacha atá sí. Ba le linn Ré na hEagnaíochta a tháinig tuairimí daingne

chun cinn ó thaobh na cumhachta a bheadh ag aon teanga amháin, agus an creideamh gurbh ionann an Stát agus an teanga. Forbraíodh an coincheap seo thar na cianta, agus tá siad sin ann a chreideann gur marc aitheantais tíre í teanga, a léirítear tríd an mana gurbh ionann an náisiún agus teanga (Extra agus Gorter, 2001, lch ix). Ceistíonn Extra agus Gorter (2001, lch ix) todhchaí na mionteangacha ar fud na dtíortha san Eoraip ina leabhar il-údair, *The Other Languages of Europe*, agus féidearthacht an mhana gurbh ionann teangacha agus an Eoraip. In Éirinn, agus i dtíortha eile ina bhfuil an Béarla i réim, is minic a chloistear an argóint nach *gá* teanga eile a bheith ar chumas an duine, .i. nach bhfuil *gá* le dátheangachas an duine aonair, toisc go mbaineann baill na sochaí an-tairbhe as teanga dhomhanda chomhaimseartha eacnamaíoch a bheith ar a dtoil acu. Maítear a leithéid i dtuairisc na Rannóige Bheartas Teanga (Strasbourg) agus na Roinne Oideachais agus Eolaíochta (2008, lch 17); ‘... tá úsáid na Gaeilge thíos leis ag éirí as an dearcadh “is leor Béarla”’. Tá an meon aigne seo ar son staid aonteangach, agus creidtear gur cur amú airgid, ama agus iarrachta é dátheangachas sochaíoch Gaeilge-Béarla a chothú^[136] (nó foirmle ilteangach eile), mar a léiríodh i bplécháipéis bunaithe ar theangacha sa churaclam iar-bhunoideachais sa bhliain 2003: ‘I gcás fhormhór na ndaoine, is drochrud a chaitear a dhéanamh é foghlaim na Gaeilge, dualgas ar dhuine mar shaoránach, agus go bunúsach sílítear gur cur amú ama é’ (Little, 2003, lch 16). Chomh maith leis sin, is léir nach tosaíocht rialtais é an t-ilteangachas a chur chun cinn faoi láthair (Holden, 2013). Nascann an tuairim seo le toisc uimhir a hocht de chreatlach UNESCO (2003), meon bhaill an phobail i leith a dteanga féin, agus is

¹³⁶ Sochaí ina mbeadh cainteoirí cumasacha dátheangacha.

léir nach mór don Stát oiliúint a chur ar an nglúin óg maidir le buntáistí an dátheangachais, má tá a leithéid de shochaí ag teastáil i ndáiríre, ina bhfuil líon suntasach daoine aonaracha cumasach sa Ghaeilge agus sa Bhéarla araon. Ní foláir d’institiúidí stáit dea-shampla a léiriú chomh maith. Níor tugadh aon argóint fhóna faoi deara sa taighde ar an ábhar seo, ag cur an aonteangachais chun cinn ag leibhéal na hindibhíde, ach a mhalairt ó thaobh an dátheangachais agus an ilteangachais de, mar a tuairiscíodh sna meáin.¹³⁷ Ní gá don dá theanga a bheith i gcoimhlint, nó a bheith mar chodarsnachtaí péire, claonadh comónta atá curtha in iúl ag Heaney agus daoine eile; *‘I tended to conceive of Irish and English as adversarial tongues, as either/or conditions rather than both/and...’* (Ó Tuathaigh, 2005, lch 49), ach d’fhéadfaí feidhmeanna agus róil faoi leith a aimsiú dóibh sa tsochaí dhátheangach. Cuireann Crystal (2002, lch 29) an staid fhéideartha seo in iúl nuair a deir sé: *‘A world in which everyone speaks at least two languages – their own ethnic language and an international lingua franca – is perfectly possible, and highly desirable. Because the two languages have different purposes – one for identity, the other for intelligibility – they do not have to be in conflict’*.

Is tuairim choiteann é gur aonteangaigh iad formhór mhuintir na hEorpa agus go minic, sanntar teanga amháin le náisiún amháin; an Fhraincis leis an bhFrainc, an Iodáilis leis an Iodáil agus an Ghearmáinis leis an nGearmáin. Le fírinne, a mhalairt de scéal atá ann go déimeagrafach agus go teangeolaíoch, agus is mionlach suntasach na haonteangaigh i ngach cearn den domhan agus ní hiad seo an norm cultúrtha. De réir an *European Centre for Modern Languages* (gan dáta),

¹³⁷ Féach Bhattacharjee (2012), *BBC News* (2012) agus de Lange (2012).

tá ‘... tuairim is 225 teanga dhúchais san Eoraip. Is ionann sin agus 3% de theangacha an domhain ar fad, isteach agus amach’. Ní shanntar ach 200 tír, a bheag nó a mhór, le lipéad stát neamhspleách, figiúr a léiríonn nádúr ilteangach an domhain nuair atá breis agus 6,000 teanga doiciméadaithe. Is feiniméan coitianta é an dátheangachas nó an t-ilteangachas pobail, feinimeán ar féidir imscrúdú a dhéanamh air ó pheirspictíochtaí éagsúla mar atá léirithe anseo.

4.5 Coibhneasacht

All languages are good, all languages are equal, no language is bad, no hierarchy of languages should be established (Nielsen, 2011).

Is gá aghaidh a thabhairt ar theoricí coibhneasachta agus ceisteanna teanga agus beogachta á n-iniúchadh ag an taighdeoir. Mar a luadh cheana, tá béim leagtha ar stádas coibhneasta an dá theanga faoi chaibidil a fhionnadh, ar mhaithe leis an ngné chothrománach de lipéad Pohl a shásamh. Ní mór don taighdeoir, mar sin, díriú ar an mbealach is fearr le cur síos a dhéanamh ar an bhfocal *stádas* sa chomhthéacs réamhluaite.

Díreofar ar an gcoibhneasacht idir stádas teanga agus tosca beogacht teanga ar dtús báire, agus ag leanúint uaidh sin, ar an gcoibhneasacht idir stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla. Is coincheap teibí agus casta é stádas teanga, agus tuigtear ón taighde gur ilghnéitheach na diminsin a bhaineann leis.

Is sochtheangeolaithe iad Hamers agus Blanc a leagann béim ar an gcoibhneasacht ó thaobh feidhme de nuair a phléann siad gnéithe an dátheangachais. Maíonn siad (2000, lch 21); ‘... *when two or more languages are in contact, their relative*

functional use is of the utmost importance; functional use, in addition, shapes relative valorisation of the languages, and vice versa'. Luadh an tábhacht a bhaineann le húsáid fheidhmiúil na dteangacha, go háirithe, agus coincheap na débhéascna á iniúchadh sa léirbhreithniú, agus déanfar plé arís ar choincheap na feidhme teanga níos faide ar aghaidh sa chaibidil seo.

4.6 Stádas Teanga – Réamhrá

Mar a maíodh ní ba luaithe, is éard atá i gceist le diminsin shóisialta an dátheangachais ná fócasú ar úsáidí, ar fheidhmeanna, ar stádais agus ar ghaoil an dá theanga (nó níos mó) laistigh de shochaí (Ek, 2008), an cur chuige a nglacfar leis anseo. Ní foláir sainmhíniú infheidhme ar na coincheapa teibí seo a sholáthar, agus díritear anois ar na tuairimí a léadh i ndáil le stádas teanga go háirithe. Léiríonn Antonini (2006, lch 1) an dlúthnasc atá ann idir dátheangachas sochaíoch na hÉireann, agus coincheap an stádais teanga, nuair a mhaíonn sí: *'Irish-English bilingualism was brought about by language contact and a number of socio-economic and political factors, and was further encouraged by specific attitudes strictly related to the prestige (or lack of it) and status enjoyed by the two languages'*. Fiosraítear anseo an cineál stádais a bhí ag an dá theanga, an Ghaeilge agus an Béarla, le linn an fichiú haois, agus an nasc eatarthu. Déantar machnamh ar na critéir bhunúsacha, mar sin, atá mar bhunchloch den choincheap seo, le fáil amach cé chomh 'sláintiúil' nó 'gradamach' is atá teanga.

4.6.1 Coincheap Stádas Teanga – Sainmhínithe

It is also fair to say that the concept of 'language status' is a complex and elusive one (Cobarrubias, 1983, lch 43).

Socraíodh iniúchadh a dhéanamh ar choincheap an stádais teanga, toisc an bhéim a leagtar air i gcóras rangaithe Pohl, ach mar a mheabhraítear thuas, is coincheap casta agus seachantach é. Leagann Pohl béim faoi leith ar ‘chomhionannas stádais na dteangacha’ ina chur síos ar an dátheangachas cothrománach. Tugtar aghaidh anois ar na sainmhínte a sholáthraítear ar an gcoincheap seo.

Tugann Ó Riain (1994, lch 3) aghaidh ar an gcoincheap i réamhrá a shaothair bunaithe ar an bpleanáil teanga in Éirinn le linn na tréimhse iniúchta, agus tacaíonn sé leis an méid thuas nuair a mhaíonn sé gur, ‘... coincheap casta is ea stádas teanga’. Is nasc tábhachtach é an nasc seo, idir coincheap an stádais teanga, agus coincheap na pleanála teanga agus téitear i ngleic leis diaidh ar ndiaidh.¹³⁸

Déanann Ó Riain tagairt ansin do na ceithre chatagóir a d’aithin Kloss a bhain leis an gcoincheap stádais, a luadh ní ba luaithe sa chaibidil seo. Maíonn Ó Riain go bhfuil ár n-eolas ar an bpleanáil stádais méadaithe go suntasach le blianta beaga anuas de dheasca an taighde atá déanta ar an ábhar agus de bharr iarrachtaí pleanála a cuireadh i ngníomh i Stáit eile. Luann sé obair Fishman ar an ábhar go háirithe, agus a thrí bhunphrionsabal, ‘... nár mhiste a choinneáil i gcuimhne’ (Ó Riain, 1994, lch 3). Is iad na prionsabail atá ag Fishman ná:

1. Is fearr béim a chur ar aidhmeanna feidhmiúla *céimnithe*, a oibreoidh *de réir a chéile* i dtreo na móraidhme. Mionchéimeanna praiticiúla is tábhachtaí i dtús na pleanála.
2. Is fearr is féidir iad seo a fheidhmiú is a leathnú más rud é nár tugadh céim síos idé-eolaíoch do theangacha iomaíocha agus dá gcainteoirí.
3. Tá an-tábhacht leis an tuiscint go bhfuil trí phróiseas ar leith i gceist le (a) foghlaim, (b) úsáid, agus (c) taitneamh agus gur beag baint atá eatarthu. Mar shampla, má fhoghlaimíonn duine teanga ní chiallaíonn sin gur gá go

¹³⁸ ‘Ardú stádais agus gradaim ba chúis leis an bpleanáil don Ghaeilge ó bunaíodh an stát, cuir i gcás, biodh an phleanáil ar ról na teanga (pleanáil an stádais) nó ar fhoirm na teanga féin (pleanáil an chorpais)’, (Ó hÍfearnáin, 2012, lch 130).

n-úsáidfeadh sé í nó go dtaitneoidh sí leis, agus a mhalairt (Ó Riain, 1994, lgh 3-4).

Is prionsabail fhíorthábhachtacha iad seo a bhaineann le riocht na dteangacha in Éirinn. Is léir nár tuigeadh cá fhad a thógfadh sé an Ghaeilge a athbheochan agus a chobhsú ag tús an fichiú haois, agus nuair nach raibh torthaí láithreacha inbhraite le tabhairt faoi deara, tháinig an t-amhras chun tosaigh.¹³⁹ Is léir go bhfuil rian den phleanáil chéimnithe le feiceáil sa phlean teanga nua don Ghaeilge, áfach (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 8). Leagann an dara prionsabal thuas béim ar an ísliú céime nach mór a sheachaint i dtaobh an Bhéarla de, an phríomhtheanga atá in iomaíocht leis an nGaeilge, agus feictear anois ó thaobh pholasaí teanga na hÉireann de go leagtar an bhéim go follasach ar an dátheangachas aonair agus sochaíoch. Maidir leis an tríú prionsabal thuas, is air seo atá an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge* bunaithe:

Tá a fhios againn ó staid na Gaeilge nach ionann cumas a bheith ag duine sa teanga agus í a úsáid. Leanann úsáid iarbhír teanga as cumas, deis agus dearthaí dearfacha a bheith in éineacht lena chéile. Tá an Straitéis seo mar sin ag iarraidh cúinsí dearfacha a chruthú le go mbainfidh daoine níos mó úsáide as an gcumas teanga atá acu agus go gcuirfear leis an gcumas sin go frinneach le himeacht ama (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 7).

Dearbhaíonn Cobarrubias (1983, lch 43) go bhfuil nasc dlúth ann idir stádas teanga agus an comhthéacs ina mbaintear úsáid as an teanga, gur staid í atá de shíor ag athrú, agus gur féidir iniúchadh a dhéanamh ar fheidhmeanna na teanga ó raon leathan peirspictíochtaí: *'The status of a specific language is context-dependent and changes through time, and the functions of a language can be looked at from a number of different perspectives'*. Is coincheap í an fheidhm teanga a nasctar go minic le coincheap an stádais teanga, agus soláthraíonn

¹³⁹ Féach 'An Cúlú', (Ó Murchú, 2006, lch 7).

Mackey sainmhíniú ar na difríochtaí caolchúiseacha eatarthu, a phléifear sa chéad alt eile.

Dearbhaíonn Ammon (1989, lch viii); ‘... *that the basic terms status and function (of a language or language variety) can be conceptualized in various ways and are by no means automatically unambiguous in their meaning*’.¹⁴⁰ Maíonn Deumert (2009) gurb ionann stádas agus ‘grád’, ‘suíomh (sóisialta)’ nó ‘gradam’ go hiondúil, ach aithníonn sí go mbaineann Kloss úsáid as mar théarma atá ar comhchiall le ‘feidhm’ nó ‘réimse’. Easaontaíonn Mackey (1989, lch 4) leis seo nuair a deir sé:

Basically the essential difference between prestige, function and status is the difference between past, present and future. The prestige of a language depends on its record, or what people think its record to have been. The function of a language is what people actually do with it. The status of a language depends on what people can do with it, its potential. Status therefore is the sum total of what you can do with a language – legally, culturally, economically, politically and, of course, demographically.

Leagann Mackey béim ar ‘céard is féidir’ le daoine a dhéanamh leis an teanga, agus coincheap an stádais teanga á ríomh aige, tuiscint a pléadh i mbrollach an tsaothair seo. Luaitear obair Mackey ar an ábhar seo in aiste le Posner (1993, lch 54) agus Posner á rá; ‘... *experience suggests that immortality, or at any rate longevity, for a language depends on its extension in space, and its status, measured by the number and importance of its functions (Mackey 1985)*’. Tugann Calvet (2006, lch 3) rabhadh; ‘... *that the notions of “value” or “prestige” have to do as much with representations as with realities, but that these representations foster and reinforce the realities. It is because we attribute a “market value” to*

¹⁴⁰ Cuireadh na focail ‘*status*’ agus ‘*function*’ i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

English that the vast majority of pupils take it as their first language at school and thereby increase its "value". Tabharfar aghaidh ar thábhacht na gné seo, an chéad teanga a fhoghlaimítear ar scoil agus í mar mheán teagaisc na scoile, i gCaibidil a Naoi.

Pléann Appel agus Muysken (2005) foirmeacha éagsúla stádais a mbíonn tionchar acu ar chothú teanga. Déanann siad cur síos ar stádas eacnamaíoch cainteoirí teanga, stádas sóisialta na gcainteoirí, stádas sochstairiúil an ghrúpa cainteoirí, agus stádas na teanga féin. Deir siad (2005, lch 34) gur athróg thábhachtach é an stádas teanga i bpobail dhátheangacha, agus nach mór stádas na teanga laistigh, agus lasmuigh den phobal, a idirdhealú óna chéile. Maíonn siad (2005, lch 34):

Language and social status are closely related in the sense that the latter influences the former. The self-ascribed language status will be low especially if the minority group speaks a dialect of the language in question... this feeling of linguistic inferiority is particularly strong in cases of a minority language which is not standardized and/or modernized.

Ag leanúint ón méid seo, ag pointe níos déanaí sa leabhar, dearbhaíonn Appel agus Muysken (2005, lch 56); *'... with the concept "status of a language" we refer to the degree of (modernized) development as well as literary tradition. Many native languages in developing African nations could never be considered as candidates for a national language because of their low degree of modernized development, especially where fully developed colonial languages were in use'*. Déanann Fishman (1991b, lch 81) trácht ar 'dheacrachtaí' stádas teanga agus is deacrachtaí iad seo a shíolraíonn ó líon úsáideoirí na teanga a bheith ag crapadh, agus ó úsáidí agus ó fheidhmeanna na teanga, a shamhlaítear go coitianta lena pobal urlabhra/ scríofa, gan a bheith leathan a ndóthain.

Sa tríú tuairisc de chuid Mhic Ghréil agus Rhatigan ar mheon teanga agus ar iompar mhuintir na hÉireann i leith na Gaeilge, dearbhaíonn Ó Caollaí (2009, lch xi) i mbrollach an tsaothair:

The report has several measures of the crucially important **comparative social status** of Irish. Language status of course, is many-faceted and can be measured in several dimensions. One measure is the status of speakers of a language, and the author shows that there is a positive correlation between occupational status and frequency of use of Irish.¹⁴¹

Is gné í seo, stádas chainteoirí na teanga, nach dtugtar aghaidh uirthi i gcreatlach UNESCO (2003) agus ar an ábhar sin, feictear ar an taighde seo mar acmhainn fhorlíontach ar nádúr an stádais teanga, seachas peirspictíocht uileghabhálach.

4.6.2 Bealaí le hIniúchadh a dhéanamh ar Stádas Teanga

D'fhonn ceisteanna an taighde seo a fhreagairt, is gá stádas teanga a fhionnadh agus a dhaingniú. Is í seo an tsaincheist a bhí chun cinn in intinn an taighdeora seo agus argóintí faoi stádas na dteangacha á n-iniúchadh sa taighde acadúil cuí. Mar a luadh cheana, tuigeadh sar i bhfad na constaicí ollmhóra i ndaingniú shainmhíniú théarma an stádais teanga, agus a chastacht ilghnéitheach. D'fhéadfaí, mar shampla, stádas teanga a fhiosrú mar theanga dhúchais, mar theanga fhoghlamtha i réimse na scoile, mar theanga oifigiúil, mar theanga liteartha agus i bhfoirmeacha éagsúla eile. Socraíodh ar deireadh, le haghaidh an tsaothair seo, gan an Ghaeilge a imscrúdú mar theanga dhúchais amháin, toisc gur comhpháirt shuntasach iad polasaithe athbheochana na Gaeilge de pholasáí teanga foriomlán na tíre, a réadtiomnaíodh le bunú an tSaorstáit. Dearadh an polasáí teanga measctha ar mhaithe le stádas na Gaeilge a neartú ar bhonn náisiúnta, trí

¹⁴¹ Cuireadh na focail seo i gcló trom sa téacs bunaidh.

chainteoirí as an nua a chruthú a thabharfadh isteach an teanga in áiteanna nach raibh sí le fáil a thuilleadh iontu. Mar sin, b'éigean bealach a roghnú d'fhonn an t-ábhar seo a láimhseáil, a sheachnódh na ceapa tuisle a bhaineann leis an gcleachtas seo. Deir Fishman (2001b, lch 13):

It is relatively vacuous to suggest that the speakers of threatened languages should be 'larger in number', should establish 'more and stronger supporting institutions' or should 'provide their language with more 'status'. It is of no help to tell a patient that he should attain health by getting better, or that he should get better by being healthier. These are redundant and non-operational bits of advice... (the advice is) non-theoretical insofar as it posits no priorities, establishes no sequences or linkages between events and provides no differential weights to the factors being highlighted, nor any explanation why other factors are being ignored (e.g. geographic, economic, linguistic, political, and so on).

Is comhairle mhaith í seo agus stádas teanga á imscrúdú: ní mór tosaíochtaí a leagan síos, agus naisc a chruthú idir tosca éagsúla a mbíonn tionchar nach beag acu ar an gcoincheap seo. Pléann Ó Murchú (1996, lch 472) stádas sochtheangeolaíoch coibhneasta na Gaeilge agus an Bhéarla i gcomhthéacs stairiúil, agus maíonn sé, agus é ag caint ar ghaol athraitheach na dteangacha sa séú agus sa seachtú haois déag a shíolraigh ó iompuithe polaitiúla, '*... [that] the relative sociolinguistic status of Irish and English in Ireland had, however, been fundamentally altered: Irish was now the language of the disfranchised and the dispossessed; English was the sole language of State, law, formal education, and of the vast majority of the newly established proprietorial classes*'. Déanann Ó Murchú (1996, lch 472) trácht ar dhiminsin eacnamaíochta agus stádas na dteangacha á phlé aige; '*... to the extent that socio-economic advancement was possible at all for the native Irish, knowledge of English was essential to achieve it*'. Déanann sé tagairt ag an bpointe seo don mhéid atá le rá ag Greene (1981, lch 5) maidir leis na diminsin seo, a mhaíonn; '*... given that the second, and*

dominant, language has been acquired basically for the purpose of taking part in the economic activities of a wider society, the question of the utility of the vernacular can never be far away'. Cé go bpléann Ó Murchú stádas na dteangacha i gcomhthéacs stairiúil san aiste seo, ní leagtar síos modheolaíocht fhollasach chun comhionannas stádais a imscrúdú.

Molann Grosjean (1982, lgh 19-20) dhá bhealach faoi leith chun stádas teanga a fhionnadh; '*... one way of determining the real status of a language in a multilingual country is to find out which language is learned and used by the people for whom it is not a native language*', agus; '*... a second way to determine the status of the languages in bi- or multilingual countries is to find out which language borrows more from the others*'. Ag éirí as sin, maíonn sé (1982, lch 25):

... the status of the language, its numerical importance, its use and functions, people's attitudes toward it, the availability of trained teachers and materials in that language, not to mention the political militancy of its speakers, are all factors in how far the central or regional authorities will go in giving equal linguistic rights to a minority group.

Creidtear go gcuimsíonn creatlach theoiriciúil UNESCO (2003) i leith BTTB, líon suntasach de na gnéithe seo a dtagraíonn Grosjean dóibh, lena n-áirítear tábhacht na teanga go huimhriúil, úsáid agus feidhmeanna na teanga, meon an phobail i leith na teanga agus an t-ábhar oideachais atá ar fáil sa teanga.

4.6.3 Múnla Fishman

It is well known that bilingualism in social groups undergoes shift, often resulting in a monolingual community within two or three generations (Veltman, 1988). The rate of this language shift is a function of language vitality (Hakuta agus Garcia, 1989, lch 378).

Is díol suntais é in Éirinn go bhfuil an dátheangachas fós le fáil i ngrúpaí sóisialta le breis agus dhá nó trí ghlúin anuas, rud a léiríonn go bhfuil beogacht, agus feidhm, fós ag baint leis an dá theanga faoi chaibidil. Is de dheasca na teagmhála teanga, agus ansin, an iompaithe teanga, a tháinig an dátheangachas sochaíoch chun cinn in Éirinn, agus bhí gach cosúlacht ann gur staid ghearrshaolach a bheadh ann de bharr mheath tapaidh na Gaeilge. Chreid dream faoi leith ag deireadh an naoú haois déag, áfach, go raibh géarghá le moill a chur leis an meath teanga, agus go raibh gá le hÉirinn a ‘dhí-ghalldú’ (Hyde, 1892). D’fhás tacaíocht do chaomhnú agus d’athbheochan na Gaeilge de bharr cúiseanna éagsúla um an dtaca seo. Cúis amháin leis an athshuim sa Ghaeilge ná gur léiríodh don phobal an dlúthbhaint a bhí ag an teanga le seanchóras polaitiúil na tíre ar feadh na gcéadta bliain, seanchóras ina raibh smacht ag na dúchasaigh ar na struchtúir pholaitiúla, agus go mbíodh an Ghaeilge in úsáid sna réimsí arda riaracháin. Leag an teanga dhúchais béim ar shainiúlacht na tíre, agus nascadh í seo le dearbhuithe gur chóir stádas féinrialach a bhronnadh ar an tír.

Rinneadh iarrachtaí suntasacha le linn an fichiú haois chun stádas na Gaeilge a neartú, agus an t-iompú teanga i leith an Bhéarla a mhoilliú, agus a aisiompú. Léirigh múnla Fishman (1991e) an ‘Scála Grádaithe um Bhriseadh Idirghlúine’ (SGBI) ag tús na nóchaidí, cloch choirnéil a thairimí ar an aisiompú teanga, peirspictíocht amháin i dtaobh na gcéimeanna sin nach mór do phobal urlabhra a ghlacadh chun a dteanga dhúchais a shábháil ó dhíothú. Tá an múnla seo fós antábhachtach, mar a léiríonn Lewis agus Simons (2010, lch 104) nuair a deir siad; ‘... *other metrics for assessing the factors contributing to endangerment and*

vitality have been proposed, yet the GIDS remains the foundational conceptual model for assessing the status of language vitality'. D'fhonn teangacha mionlaigh a rangú ar scála níos cuimsithí de réir a mbeogachta nó de réir an bhaoil ina raibh siad, cheap Fishman múnla nó scála grádaithe chun na críche seo, ó chéim a 8 de na teangacha is mó faoi mhíbhuntáiste go sochtheangeolaíoch, go dtí céim a 1, na cinn is lú faoi mhíbhuntáiste. Bhain sé leas as na téarmaí 'Xish/Xmen', mar lipéad ar theanga ar bith a mheastar a bheith i mbaol/ ar chainteoirí na teanga sin, agus 'Yish/Ymen' mar lipéad ar theanga cheannasach ar bith/ ar chainteoirí na teanga sin, dá thiopeolaíocht SGBI. Díritear sa scála seo ar stádas na beogachta teanga. Is tábla é seo thíos bunaithe ar na hocht gcéim don aisiompú teanga a ndéanann sé trácht orthu:

Tábla 4:1 Scála Grádaithe um Bhriseadh Idirghlúine (Fishman)

	SGBI^[142]
LEIBHÉAL	CUR SÍOS
1	Baintear úsáid as roinnt <i>Xish</i> ^[143] sna hiarrachtaí ag an leibhéal oideachais, ceirde agus rialtais is airde go náisiúnta agus sna meáin chumarsáide.
2	Baintear úsáid as <i>Xish</i> i seirbhísí ísle rialtais agus sna meáin chumarsáide ach ní bhaintear úsáid aisti sna sféir arda sna réimsí seo.
3	Baintear úsáid as an <i>Xish</i> sna sféir ísle oibre (lasmuigh den phobal <i>Xish</i>) ina mbeadh ar <i>Xmen</i> agus <i>Ymen</i> caidreamh a dhéanamh.
4	Baintear úsáid as <i>Xish</i> sna leibhéil ísle oideachais (cineálacha A agus B) a chomhlíonann na critéir maidir le dlíthe oideachais éigeantacha.
5	Litearthacht <i>Xish</i> sa bhaile, ar scoil agus sa phobal, ach gan atreisiú pobail breise a ghlacadh i dtaca leis an litearthacht.
6	Gnóthachtáil scileanna béil neamhfhoirmiúla go hidirghlúineach agus a gcomhchruinniú déimeagrafach agus atreisiú institiúideach.
7	Tá formhór cainteoirí <i>Xish</i> comhtháite go sóisialta agus féachtar orthu mar dhaonra gníomhach go heitneatheangeolaíoch ach go bhfuil an aois a bhféadfaí páiste a shaolú sáraithe acu.
8	Is cainteoirí aosta iad na cainteoirí atá fágtha a bhaineann úsáid as <i>Xish</i> , atá ar leithlis go sóisialta agus tá gá ann go múinfeadh siadsan an teanga do dhaoine fásta nach bhfuil comhtháite go déimeagrafach.

Díríonn an Scála ar réimsí teanga (leibhéil 1-3), an litearthacht (leibhéil 4-5), agus an seachadadh teanga go hidirghlúineach (leibhéil 6-8), agus tarchéimníonn sé an débhéascna, ‘... trí aitheantas agus ionadaíocht a lorg don mhionteanga i bhfearainn níos airde, mar shampla in institiúidí oideachais, sna meáin, nó ag

¹⁴² Tábla bunaithe ar léiriú Raposa (gan dáta) agus Dwyer (2011, lch 2).

¹⁴³ Is ionann *Xish/Xmen* agus teanga ar bith a mheastar a bheith i mbaol/ cainteoirí na teanga sin, agus is ionann *Yish/Ymen* agus teanga cheannasach ar bith/ cainteoirí na teanga sin.

leibhéal an rialtais féin’ (Ó hIfearnáin, 2012, lch 143). Is é seo an taobh ‘láidir’ den phróiseas aisiompaithe, a léirítear i gcéimeanna 1-4. Deir Ó hIfearnáin (2012, lch 143) go leagtar na céimeanna amach, ‘... go céimneach líníoch agus iad roinnte ina dhá phríomhghrúpa de réir a dtábhachta coibhneasta d’inmharthanacht na teanga’. I gcodarsnacht leis an taobh ‘láidir’, díríonn céimeanna 5-8, ar an taobh ‘lag’ den phróiseas aisiompaithe, ‘... ina bhfuil sé mar sprioc an mhionteanga a tharraingt siar ón mbás. Déantar é seo trí sheachadadh idirghlúine na mionteanga a athbhunú sna fearainn is dlúithe, an teach agus an pobal áitiúil’ (Ó hIfearnáin, 2012, lch 143).¹⁴⁴ Maíonn Dwyer (2011, lch 2): *‘Levels 5 & 6 above illustrate the most common preconditions for language loss to occur, even though the speakers have not yet shifted to the other language: the domains in which the original language is used are more and more limited’*. Cheap Fishman (2001c, lch 464) an scála chun aisiompú teanga a phleanáil de réir a chéile, agus mar nasc leis an bhfo-chatagóir teanga, an phleanáil stádais; *‘RLS theory seeks to be directive or implicational vis-á-vis social action, rather than merely descriptive or analytic of the sociocultural scene’*. Easaontaíonn Lewis agus Simons (2010, lch 106) leis seo go pointe áirithe, áfach, agus maíonn siad, *‘... from the perspective of assessing the status and vitality of languages, the GIDS is focused on the level of disruption more than on the level of maintenance’*. Feictear go ndíríonn na céimeanna teangeolaíocha ar theanga a shamhlaítear a bheith i mbaol agus ar na réimsí ina bhfágtar ar lár í. Luann Ó Riagáin (2001, lch 196) tábhacht na coibhneasachta agus é ag trácht ar mhúnla Fishman ar an aisiompú teanga sa mhéid seo a leanas; *‘... while he frequently presents his stages as actual*

¹⁴⁴ Féach Caibidil a Cúig.

*'way-stations' on the road to successful reverse language shift, at other times Fishman appears to be largely, and at times very perceptively, assessing the relative importance of a number of common language planning objectives', .i. tábhacht agus gradam chéim an tseachadta idirghlúinigh ag leibhéal a 6. I dtosach báire, ar an gcéad léamh den scála, d'fhéadfaí Béarla, agus go deimhin, an Ghaeilge a shocrú ag leibhéal a 1; 'Baintear úsáid as roinnt *Xish* sna hiarrachtaí ag an leibhéal oideachais, ceirde agus rialtais is airde go náisiúnta agus sna meáin chumarsáide'. Má léitear síos an scála, áfach, tabharfar faoi deara nach gcomhlíonann an Ghaeilge critéir áirithe a ghabhann le roinnt 'stadanna' nó céimeanna, rud a fhágann an scála seo míchuí maidir lena cás-sa. Maíonn Bartens (2001), ina léirmheas ar shaothar Fishman, *Can Threatened Languages be Saved?*:*

If measures targeting other stages of the GIDS are not linked to stage 6, RLS efforts are doomed to fail in the long run. This is the case of Irish: thanks to the school system, the geographic bias encountered in the early 20th century has been levelled out to a national standard; at the same time, competence drastically declines in the population according to the number of years they have left the school system.

Cuireann na céimeanna nach gcomhlíonann an Ghaeilge bac ar an taighdeoir 'stádas coibhéiseach' a thabhairt ar an nGaeilge agus ar an mBéarla trí úsáid an mhúnla áirithe seo, '*... since the focus of revitalization and maintenance efforts is to strengthen the status of the language, one could conclude there are 5 levels above that [leibhéal a 6] to be worked through in order to reach the safest status at Level 1*' (Lewis agus Simons, 2010, lch 107). D'fhéadfaí a áitiú cinnte nár comhlíonadh riachtanais iomlána na leibhéal uilig maidir leis an nGaeilge, agus dá dheasca sin, nár bh ionann stádas na Gaeilge agus stádas an Bhéarla cé go bhfuil comharthaí ann gur éirigh leis an dá theanga riachtanais leibhéal a hocht ar an

scála a bhaint amach. Ina theannta sin, mar a áitíonn Lewis agus Simons (2010, lch 106); ‘... *the GIDS does not provide an adequate description of all of the possible statuses of a language*’. Deir siad nach gcuimsítear roinnt teangacha a mheastar a bheith ‘idirnáisiúnta’ ó thaobh scóip de sa scála, agus is amhlaidh go bhfuil stádas níos láidre acu ná leibhéal a 1. Molann an bheirt acusan leathnú a dhéanamh ar an scála, d’fhonn leibhéil sa bhreis a chur leis má tá GIDS; ‘... *to serve as a framework for describing languages at any and all stages of their life cycle*’ (Lewis agus Simons, 2010, lch 106).

4.6.4 Stádas Teanga agus Tosca Beogacht Teanga UNESCO

Tá roinnt mhaith meáite maidir le coincheap an stádais teanga ag an bpointe seo, ach ní foláir talamh slán a dhéanamh den cheist fhíorthábhachtach a d’eascair as córas rangaithe Pohl: cén chaoi arbh fhéidir stádas comhionannais teangacha a thomhas? Is é Kunsmann (2000) a dhearbhaíonn gurb iad ‘... *status, demography and institutional support... the three causal factors for measuring vitality*’, tuairimí a ndéantar macalla orthu sa leabhar *Globalization and Language Vitality: Perspectives from Africa*, a léiríonn an ghaolmhaireacht dhéthaobhach idir coincheap an stádais teanga agus coincheap na beogachta :

Quite interesting in this particular polity is the extent to which the vitality of Afrikaans has been affected by the presence of English and its growing status as a global language of business and diplomacy, creating a situation where Afrikaans is being redefined as an ethnic language, being abandoned by especially the urban Colored elite (Broeder et al. 2002; Giliomee 2003).¹⁴⁵

Luaitear sa ráiteas seo an tionchar suntasach atá ag an mBéarla, agus stádas aige mar theanga dhomhanda eacnamaíochta agus taidhleoireachta, ar bheogacht na

¹⁴⁵ Féach Mufwene agus Vigouroux (2008, lch 8) ag déanamh tagartha do shaothar Broeder, Extra agus Maartens (2002) agus do shaothar Giliomee (2003).

hAfracáinise. D'fhéadfaí an argóint chéanna a chur i bhfeidhm maidir le cás na hÉireann, go bhfuil tionchar nach beag ag beogacht an Bhéarla ar stádas na Gaeilge. Creidtear go tréan go soláthraíonn creatlach UNESCO deis chun comparáid stádais a dhéanamh ar bhealach soiléir, córasach.

4.6.5 Stádas na Gaeilge agus an Bhéarla a chur i gComparáid

Status can be distributed evenly or entirely unevenly between languages and language groups, as in diglossic communities, as they were originally characterised by Charles Ferguson (1996). Wales was diglossic in the period when English was the 'high' variety, functionally specified as the language used in formal education and in business, with Welsh tending to be relegated to 'low' functions including use in family (but also religious) domains, and so on.¹⁴⁶

Ní féidir le dhá theanga feidhmiú i gcomhuain, i gcomhchéim, i gcomhréimse agus i gcomhstádas le chéile in aon láthair amháin. Ní thagann sin le bunphrionsabail an dátheangachais (m.sh. Calvet 2006, Grosjean 2008). Tá dallamullóg shoineanta nó iar-nua-aoiseach, nó an dá cheann acu – mar gurb ionann iad go minic – sa dioscúrsa a thugann le fios nach bhfuil coimhlint idir éagsúlachtaí.¹⁴⁷

On the one hand, we have surveys which show there is a reduction in the number of people speaking Irish as a main language but, on the other, there is a huge interest in terms of the explosion in the number of gaelscoileanna and so on. How do we marry the objectives of preservation on the one hand and of promotion on the other against a backdrop of limited resources and trying to maximise the use of resources? People better qualified than me have said they believe the Bill [*Acht na Gaeltachta*], as it stands, will not achieve that and will probably fail native Irish speakers and will not really do enough to preserve Irish and keep it alive as a community language. A number of individuals have said the issue of language equality needs to be examined and that is the way we should look at it (Daly, 2012).

Is tuairimí ilghnéitheacha iad seo nach dtagann le chéile maidir le comhionannas stádais de. Mar a luadh cheana féin, déantar gach iarracht sa saothar seo stádas na

¹⁴⁶ Féach Coupland (2010, lch 85) ag déanamh tagartha do shaothar Huebner (1996).

¹⁴⁷ Féach Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 6), a thagraíonn do shaothar Calvet (2006) agus do shaothar Grosjean (2008).

Gaeilge agus an Bhéarla a mheas, agus imscrúdaítear cé chomh hindéanta agus atá sé stádas comhionannais teanga a bhaint amach, nó an tasc dodhéanta é mar a mhaíonn Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin thuas? An é seo aidhm fhoriomlán rialtas na hÉireann, faoi mar atá sa Bhreatain Bheag – go mbeadh an dá theanga ar bhonn cothrom, nó an samhlaítear cineál gaoil de shaghas eile eatarthu?

Deir Mackey (1989, lch 5), ‘... [*that*] *it seems that the need to accord status to a language arises in situations of language conflict either felt or feared*’, agus b’fhéidir, (ó thaobh chás na hÉireann de chomh maith), i staideanna mearbhaill, nó neamhléire atá ag dul i méid maidir leis an bpróifil theangeolaíoch. Luann Clyne (gan dáta, lch 184) taighde an teangeolaí Ghearmánaigh, Kloss, i ndáil leis an ábhar seo, a áitíonn go bhfuil an riocht seo indéanta:

Kloss frequently refers to the limit of three to the number of languages that can be given full and equal status in a country. He then views a possible united Europe in terms of three language policies: **präsidial** (one official language), **kollegial** (several languages chosen), **egalitär** (all of equal standing) and shows that there is absolutely no need for a **präsidial** structure.

I ndiaidh d’Éirinn féinchinntiúchán a ghnóthú, tuigeadh go mbeadh géarghá le pleanáil teanga d’fhonn gradam na Gaeilge a ardú i measc an phobail i gcoitinne.¹⁴⁸ Ba é Kloss (1967, 1969b) a rinne idirdhealú idir an dá chineál bhunúsacha pleanála teanga,^[149] **an phleanáil chorpais** a dhíríonn ar struchtúr inmheánach na teanga, agus **an phleanáil stádais**, a dhíríonn ar na hiarrachtaí uile

¹⁴⁸ ‘Nuair a bhraitear go bhfuil easpa nó uireasa ar an teanga féin, éilítear pleanáil teanga chun an uireasa a leigheas’, (Ó Riain, 1994, lch 2).

¹⁴⁹ Maíonn Ó hIfearnáin (2012, lch 133) gur ‘... chuir Heinz Kloss (1969[b]), le bunsaothar Haugen nuair a thug sé faoi deara go raibh formhór na bpleanáilte teanga roinnte in dhá chuid: iad siúd ar chás leo gnéithe teangeolaíocha na pleanála teanga agus an chuid eile a dhírigh ar stádas sóisialta na teanga a athrú’.

i leith úsáid agus feidhm na teanga (nó cineál teanga) sa tsochaí a athrú (Deumert, 2009), nó aitheantas rialtais nó oifigiúil don teanga nó do na teangacha a aimsiú (Walsh agus Rowland, 2009, lch 8); cur chuige ilghnéitheach ar ghlac Rialtas na hÉireann leis. Maíonn Cobarrubias (1983, lch 42) go mbaineann an phleanáil stádais le seasamh na teanga; ‘... *with respect to other languages or to the language needs of a national government*’. Déanann Ó Riain (1994, lch 3) macalla ar an méid seo nuair a dhearbhaíonn sé:

I gcás pleanáil stádas teanga, díritear ar sheasamh na teanga maidir le teangacha eile nó ar a hionad sa tsochaí nó ar riachtanais an rialtais náisiúnta. I stádas, nó i seasamh na teanga atá spéis na pleanála seo; an bhfuil an stádas sásúil nó ar chóir é a ardú nó a ísliú? Le leagan amach feidhmeanna teanga a bhaineann an phleanáil stádais, leagan amach a fhreagraíonn go minic do thoscaí seachtheangeolaíochta.

Tugann Tollefson (2011) roinnt samplaí den phleanáil stádas teanga ina pháipéar, *Language Planning and Language Policy*, samplaí lena n-áirítear: ‘(a) *officialization, such as making Swahili the official language of Tanzania; (b) maintenance, such as Navajo language-teaching programs in the US Southwest; (c) revival, such as the program for the revival of Irish in Ireland; and (d) proscription, such as banning Slavic languages in southern Austria during the Nazi period*’. Déanann Ní Ghreacháin (2006, lch 9) tagairt don leathnú a rinneadh ar choincheapa Kloss ina tráchtas bunaithe ar an bpleanáil teanga ag leibhéal an phobail agus ról na Gaelscolaíochta:

Ag tógáil ar an idirdhealú seo, leathnaigh Cooper (1989) agus Haarmann (1990) na coincheapa agus forbraíodh an tríú réimse feidhmiúcháin, *pleanáil don insealbhú agus don ardú gradaim*. I bhfocail Uí Ifearnáin (2006), tá an-tábhacht leis an mír bhreise seo i gcomhthéacs na pleanála teanga do theanga mhionlaigh ar nós na Gaeilge. Deir sé, ‘Is dhá chuid d’aon ghnó amháin iad an phleanáil stádais agus an phleanáil chorpais, agus tá dlúthbhaint idir an phleanáil stádais agus pleanáil an insealbhaithe.

Is diminsean eile an phleanáil insealbhaithe, mar sin, freisin, sa chreatlach pleanála, agus dar le Ní Ghreacháin (2006, lch 10), bíonn tionchar nach beag aici ar shealbhú, ar athshealbhú agus ar chothabháil na teanga. Agus é ag tabhairt airde ar an gcineál pleanála seo, ‘pleanáil an insealbhaithe’, maíonn Ó hÍfearnáin (2012, lch 134) nach leor caighdeán oifigiúil a chur ar fáil, ‘... agus ardú stádais a thabhairt don teanga mura gcuirtear le líon phobal a labhartha’.¹⁵⁰ Tá gá le leathnú ó thaobh réimeanna úsáide na teanga de san oideachas, sa státseirbhís, i saol an ghnó agus sa teicneolaíocht, mar shampla, d’fhonn cainteoirí nua a mhealladh. Dearbhaíonn Ó hÍfearnáin (2012, lch 134) leis, gurbh é teoiric Haarmann a léirigh, ‘... gur féidir an t-ardghradam a chruthú, chomh maith, le go mbeidh bá an phobail leis an bpleanáil i réimsí an chorpais, an stádais agus an insealbhaithe’ agus gur ‘... múnlaí iad seo a bhaineann le gach teanga’. Deir Ó hÍfearnáin (2012, lch 134):

Is féidir trácht ar phróiseas insealbhú an chaighdeáin nua i gcás teanga móire, mar chuid den phleanáil teanga, mar shampla. I gcás na mionteangacha bíonn dhá ghné i gceist: Cur le líon iomlán na gcainteoirí agus cur le líon na ndaoine a ghlacann le ról an chaighdeáin, nó ar a laghad le leagan údarásach aontaithe den teanga a mbaintear úsáid as ar mhaithe le leathnú fheidhm na teanga sa tsochaí.

Tugadh ardú suntasach gradaim don Ghaeilge nuair a rinneadh ábhar éigeantach di sa chóras oideachais náisiúnta sna fichidí, cinneadh suntasach maidir le sealbhú na teanga ag foghlaimeoirí. D’fheabhsaigh an feidhmiú seo stádas na Gaeilge go mór toisc gur chuir sé le líon a cainteoirí, chinntigh sé táirgeacht chuí litríochta d’fhoghlaimeoirí na teanga, agus léirigh sé go bhféadfaí an teanga a thabhairt isteach i réimsí nua.

¹⁵⁰ Féach Caibidil a Sé.

Sin ráite, déantar machnamh ar a indéanta agus atá sé, comhionannas stádais a bhronnadh ar theangacha nuair a mheastar ceann dóibh a bheith ‘leochaileach’?

Dearbhaíonn Ellis (2005, lch 70):

In theory, the language enjoys equal status with English: you can correspond with government departments in Irish, watch TG4 on TV, and catch a tram to Áth an Ghainibh (Sandyford, near Dublin), but in practice successive governments have been fighting a losing battle against the advance of English.

An bhfuil an ceart ag Ellis sa chás seo, gurb ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla, go teoiriciúil, bunaithe ar na critéir seo? Sa bhliain 2002, foilsíodh Bille na dTeangacha Oifigiúla (Comhionannas), agus rinneadh trácht ar na socruithe comhionannas stádais don Ghaeilge agus don Bhéarla, agus a leithéid de, ‘... *equal rights and priviledges as to their use*’ (Díospóireacht i Seanad Éireann, 2002), a bhí le cuimsiú san Acht nua. Socraíodh leasú a dhéanamh ar an mBille seo, áfach, toisc an bhuairt a bhí ann go mbeadh sé míbhunreachtúil comhionannas a bhronnadh ar an dá theanga go dlíthiúil de dheasca stádas oirirc na Gaeilge mar theanga náisiúnta na tíre agus í ina céad teanga oifigiúil (Walsh agus McLeod, 2008, lch 25). Mhínigh an Teachta Dála Éamon Ó Cuív (2003) an fhadhb seo sa Seanad:

Tháinig an cheist aníos ó thaobh seasamh bunreachtúil na Gaeilge agus go raibh dóchar a dhéanamh don seasamh sin trína rá go raibh comhionannas ann agus mar sin ag iarraidh athphlé a bhí ar bun leis an bhPríomh-Aturnae Stáit atá socraithe an focal “comhionannas” a bhaint amach as an mBille ar fhaitíos na míthuisceana gur céim síos don nGaeilge a bheadh i gceist mar deir an Bunreacht “Os í an Ghaeilge an teanga náisiúnta, is í an p[h]ríomhtheanga oifigiúil í”. Cé go dtugann an Bunreacht an seasamh sin don nGaeilge, caithfimid a admháil nach mar sin atá cúrsaí agus mar sin níl i gceist sa mBille aon chosaint don Bhéarla mar ní léir go bhfuil aon bhagairt nó aon bhrú ar an mBéarla mar theanga taobh istigh den Stát seo.

Tuigeadh uaidh seo nárbh fhéidir an focal ‘comhionannas’ a úsáid i ritheadh an Achta seo agus baineadh é den leagan a achtaíodh sa bhliain 2003; Acht na

dTeangacha Oifigiúla 2003. Léiríodh staid sheasmhach an Bhéarla i ndíospóireacht Uí Chuív, a bheith gan ‘aon bhagairt nó aon bhrú’ agus ardaíonn seo an cheist: arbh fhéidir teanga atá i mbaol, nó faoi bhrú, a bheith ar comhchéim ó thaobh stádas teanga de, le teanga nach bhfuil bearta cosanta de dhíth uirthi? Nach neamhréir amach is amach é an nóisean gurb é seasamh oirirc na Gaeilge sa Bhunreacht an ghné atá ag srianadh forbairt comhionannas teanga ó thaobh stádas oifigiúil de? Tuigtear, áfach, gur éagsúil ar fad na tacaíochtaí atá de dhíth ar mhionteanga, agus ar mhórtheanga, agus ní mór iad sin a tharraingt isteach sa phlé.

I léirmheas ar leabhar an tsochtheangeolaí Calvet (2006), maíonn Ludden (2007) go beacht; ‘... [*that*] *languages are not equal in terms of social impact*’, agus más fíor seo, agus creidtear gur fíor (Friedman, 2013), cén chaoi arbh fhéidir leo a bheith comhionann ó thaobh stádais de. Pléitear an fhealsúnacht réamhluaite seo ar chlúdach an leabhair úd le Calvet (2006) agus áitítear, ‘... *even if all languages are equal in the eyes of the linguist, the world’s languages are in fact fundamentally unequal. All languages do not have the same value, and their inequality is at the heart of the way they are organized across the world*’. Ceistíonn Calvet (2006, lch 2) indéantacht tábhacht choibhneasta teangacha a thomhas agus cáineann sé na haidiachtaí, ‘*ill-defined*’, a shanntar do choincheapa faoi leith d’fhonn cur síos a dhéanamh orthu, .i. teangacha mionlaigh, mionteangacha, teangacha nach labhraítear chomh minic le teangacha eile, teangacha feithicle, teangacha tromlaigh, príomhtheangacha domhanda, srl. Déanann Hindley (1990) trácht ar an nGaeilge, agus an dioscúrsa ar theangacha i

mbaol an bháis á chíoradh aige , ach ceistíonn Harrison (2007, lch 5) an cleachtas seo. Déanann Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2010) aistriúchán ar an méid atá le rá ag Harrison:

Ní féidir dháiríre a rá go bhfaigheann teangacha ‘bás’ nó go n-imíonn siad in ‘éag’ nuair nach nithe beo bitheolaíochta iad. Is é an chaoi a mbrúnn teangacha níos láidre do leataobh iad. Tréigeann cainteoirí teangacha beaga nuair a éiríonn siad as a labhairt agus go nglacann siad chucu mórtheanga i ngeall ar a ceannas, ar a hardstádas agus ar a forleithne.

Luaítear arís sa mhéid seo an tábhacht a bhaineann le stádas teanga amháin, agus an tionchar a bhíonn ag a ‘hardstádas’ ar theangacha eile in úsáid sa tsochaí. Is fiú iniúchadh a dhéanamh ar stádas na dteangacha d’fhonn na leibhéil tionchair agus brú seo a mheas. Sin ráite, an féidir a leithéid de chomparáid a dhéanamh; stádas dhá theanga a chur i gcomparáid d’fhonn a gcosúlacht, nó a n-éagsúlacht, a shocrú? Má athraíonn teanga ó áit go háit, agus ó aois go haois, nach n-athraíonn a stádas leis? Nach gciallaíonn sé sin go bhfuil sé fíordheacair stádas teanga a dhaingniú? Deir Crystal (2002, lch 19):

Comparing levels of endangerment is very difficult, in view of the diversity of language situations around the world, and the lack of theoretical models which would allow us to interpret combinations of relevant variables... ‘it all depends’ – on such factors as the rate of acquisition by the children, the attitude of the whole community to it, and the level of impact of other languages which may be threatening to it.

Áitíonn Crystal an tábhacht a bhaineann le rangú de shaghas éigin, i leith teangacha a mheastar a bheith i mbaol, ar mhaithe le tuiscint a fháil ar riachtanais na dteangacha sin, d’fhonn a bhfadmharthanacht a áirithiú. Dar le Crystal (2002, lch 20), aithníonn rangú gnáthchéille trí leibhéal; teangacha atá **slán sábháilte**, teangacha atá **i mbaol** agus teangacha **díothaithe**. Leathnaíonn Crystal an rangú seo trí choincheap Krauss (1992), coincheap bunaithe ar theangacha a mheabhraítear a bheith **díbheo**, a chur leis. Is éard atá i gceist le teanga dhíbheo

ná teanga nach bhfuil á foghlaim ag páistí mar mháthairtheanga a thuilleadh, agus nach bhfuil á seachadadh go hidirghlúineach. Ina theannta sin, déanann Crystal (2002, lgh 20-1) tagairt do rangú Kincade (1991), rangú cúig leibhéal a chuir Kincade i bhfeidhm ina aiste ar mheath na dteangacha dúchais i gCeanada:

- **teangacha inmharthana** a bhfuil boinn daonra mór go leor agus faoi bhláth acu nach n-áirítear aon bhagairt ina leith go fadtréimhseach;
- **teangacha inmharthana ach beag**, a bhfuil níos mó ná 1,000 cainteoir acu agus a labhraítear i bpobail atá ar leithlis nó le heagrú láidir inmheánach, atá feasach ar an gcaoi a bhfuil a dteanga mar mharcóir féiniúlachta;
- **teangacha i mbaol** a labhraíonn dóthain daoine chun féidearthacht marthanais a chinntiú; é sin ráite, tá gá le cúinsí fabhracha agus tá gá le forás ó thaobh tacaíocht phobail de;
- **teangacha beagnach díothaithe** a cheaptar atá thar a gcumas féidearthacht marthanais a chinntiú toisc nach labhraíonn, go hiondúil, ach roinnt bheag daoine aosta iad, agus;
- **teangacha díothaithe** a bhfuil an cainteoir deireanach líofa cailte agus nach bhfuil aon chomhartha den athbheochan teanga ann.

Is cleachtas coiteann é, dar le Crystal, múnlaí stádais cúig leibhéal a úsáid agus cur síos á dhéanamh ar rangú teangacha i mbaol agus luann sé múnlaí Wurm (1998) agus Bauman (1980). Pléitear sa chás deireanach staideanna folláine theanga na nIndiach agus nasctar le straitéis choinneála gach ceann acu ar bhonn contanaim; leagtar amach na stádais agus straitéisí cuí mar seo a leanas:

Tábla 4:2 Múnla Bauman ar Stádas agus Straitéisí Teanga

Stádas	Straitéis
Rafar	Cosc
Seasmhach	Fairsingiú
Meathlaitheach	Daingniú
Dífheidhmeach	Athbhunú
Díothaithe	Athbheochan

Maíonn Bauman (1980, lch 6), ‘... *each of the retention strategies listed [thuas] applies specifically to the retention of speaking abilities*’^[151], agus, ‘... *a flourishing language is one that is in all respects still vitally alive. A retention program for such a language involves only preventing regression to a less active state*’. Is léir óna bhfuil scríofa nach bhfuil aon bhaol ann i leith an Bhéarla i staid dhátheangach na hÉireann – agus gurb í an Ghaeilge an t-ábhar inní. An gá cúlú a chosc, mar a luaitear anseo, nó í a dhaingniú, nó í a fhairsingiú? Táthar ag súil go bhfreagróidh creatlach UNESCO (2003) an cheist sin sa saothar seo. De réir rangú Wurm (1998), is iad seo na lipéid gur féidir a shannadh do theangacha i mbaol:

- **teangacha a d’fhéadfadh a bheith i mbaol;** atá faoi mhíbhuntáiste go sóisialta nó go heacnamaíoch, atá faoi bhrú ollmhór de dheasca teanga atá níos mó, agus tús á chur le cailteanas cainteoirí/ páistí óga ag foghlaim nó ag labhairt na teanga;
- **teangacha i mbaol;** nach bhfuil mórán nó aon pháistí ag foghlaim na teanga, agus gurb iad na daoine óga na cainteoirí is fearr;

¹⁵¹ ‘Cuireadh na focail ‘*speaking abilities*’ i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

- **teangacha i ngarbaol;** a bhfuil na cainteoirí is fearr breis is 50 bliain d'aois;
- **teangacha díbheo;** nach bhfuil ach dornán de chainteoirí fágtha acu, agus a bhformhór an-sean;
- **teangacha díothaithe;** níl aon chainteoirí fágtha acu.

Tuigtear nach bhfuil na lipéid seo oiriúnach i gcás an Bhéarla, agus dá dheasca sin is deacair comparáid a dhéanamh idir a stádas agus stádas na Gaeilge. Tagann an cheist chéanna chun cinn arís: an bhfuil sé indéanta stádas teanga, a mheastar a bheith i mbaol, a bheith cothrom le teanga nach bhfuil i mbaol? Cén chaoi arbh fhéidir an bhacainn sin a shárú?

4.6.6 Feidhm Teanga

When two languages are in contact in the society, they may be used to a different extent, in different domains and for different functions in a state of functional equilibrium (Hamers agus Blanc, 2000, lch 21).

Is coincheap í an fheidhm teanga a thagann aníos go mion agus go minic agus stádas teanga agus an dátheangachas sochaíoch á n-imscrúdú. Tugadh aghaidh air agus coincheap na débhéascna á mheá ní ba luaithe sa saothar seo i gCaibidil a Dó. Is casta ar fad an méid atá scríofa ar stádas agus ar fheidhm teanga, pointe a léiríonn Mackey ina pháipéar, *'Determining the Status and Function of Languages in Multinational Societies'*. Áitíonn Mackey (1989, lgh 4-5) go bhfuil na coincheapa seo, stádas teanga agus feidhm teanga, fite fuaite le coincheapa gradaim agus marthanais, mar a luadh cheana, agus is uaidh seo a thagann na lipéid amhail teanga cheannasach agus teangacha ceannasacha, mionteanga agus mionteangacha, srl. Molann sé (1989, lch 5) tuiscint a fháil ar na coincheapa seo

ar bhealach soiléir, oibiachtúil, má táthar le léargas a fháil ar na fórsaí a chinntíonn beocht teangacha i sochaí.

Cé go bhfuil na coincheapa seo idirspleách, tá difríochtaí caolchúiseacha eatarthu, agus luann Mackey (1989, lch 4) cás na Gaeilge go sonrath; deir sé go bhfuil stádas aici, stádas oifigiúil, ach is tearc na feidhmeanna eisiacha atá aici. I gcodarsnacht leis an nGaeilge, is líonmhaire na feidhmeanna atá ag Swahili, ach is beag gradam atá aici, agus tá an-chuid gradaim ag an Laidin Chlasaiceach, ach is tearc a feidhmeanna. Feictear go ndéanann Mackey tagairt fhollasach d'fheidhmeanna eisiacha na Gaeilge ina aiste ar an ábhar seo, ach ní dhéanann sé tagairt dóibhsean i gcás an dá theanga eile. Go minic, is féidir stádas teanga a mhodhnú trína feidhmeanna a athrú, ach díreach taobh istigh de theorainneacha faoi leith, áfach. Maíonn Mackey (1989, lch 4) nach mór do straitéis ar bith, a dhíríonn ar stádas teanga, a bheith ag brath ar shuirbhéanna a nochtóidh an difríocht idir an stádas (*de jure*) agus a feidhmeanna comhfhreagracha (*de facto*). Féachadh chuige sa taighde seo aghaidh a thabhairt ar an dá ghné faoi leith seo.

Is iomaí scoláire a dhíríonn ar choincheap na feidhme teanga, go háirithe nuair a bhíonn dhá theanga in iomaíocht lena chéile. Maíonn Fishman (2001b, lch 2) agus é ag déanamh tagartha do cheann de na príomhaidhmeanna atá taobh thiar dá mhúnla aisiompaithe teanga:

The purpose of our analyses must be to understand, limit and rectify the societal loss of functionality in the weaker language when two languages interact and compete for the same functions within the same ethnocultural community and to differentiate between life-threatening and non-life threatening losses.

Leagann sé béim ar chailliúint fheidhmiúlacht na teanga atá níos laige agus an gá leis an athrú sin a thuiscint, a theorannú agus a cheartú. Is mó an difríocht, áfach, idir céard is féidir a dhéanamh le teanga, agus céard a thugtar cead a dhéanamh le teanga. Deir Mackey (1989) go gcinntíonn stádas dlíthúil na Gaeilge in Éirinn, go bhfuil cead ag gach éinne obair trí mheán na Gaeilge *ach* nach bhfuil sé ar chumas gach éinne é seo a dhéanamh. Tá an diminsean seo criticiúil i gcás dhátheangachas sochaíoch na hÉireann (lasmuigh de réigiúin thraidisiúnta na Gaeltachta go háirithe) atá bunaithe go príomha ar phrionsabal an duine aonair seachas ar phrionsabal críche. Tá an chosaint dhlíthiúil i réim ó thaobh stádas na Gaeilge de, ach tá comharthaí ceisteanna cinnte ann maidir leis na struchtúir dhreasachta d'fhonn cainteoirí Gaeilge a chothú agus, níos tábhachtaí fós, a mhéadú. Ní foláir a thuiscint go mbraitheann stádas teanga ar fheidhm teanga, agus go mbraitheann feidhm teanga ar inniúlacht teanga; muna mbaintear úsáid rialta as teanga, ní chothófar an inniúlacht. Áitíonn Mackey (1989, lch 5):

Language function depends on language competence, and competence is maintained by use. The Irish work in the language they know best – English, which has conserved its economic potential. Its status is economic. It is also cultural, in the sense that there are books in English for every conceivable interest and in such great numbers. Number, of course, is basic to the status of any language in all its dimensions, especially the demographic one. If we combine, or rather multiply, demographic status with economic and cultural status some languages have no need for any other status, juridical or political.

D'fhéadfaí a áitiú, mar sin, gurb iad stádas déimeagrafach, stádas eacnamaíoch agus stádas cultúrtha na teanga, na gnéithe nach mór don taighdeoir a bheith ag díriú orthu ó thaobh stádas na Gaeilge de in Éirinn. Léirítear sa saothar seo go dtugtar aghaidh ar na gnéithe seo i gcreatlach UNESCO (2003) i leith BTTB. Tugann Crystal (2002, lch 23) rabhadh nuair a deir sé:

... assessing the level of functional or structural change in a language is an important process; but it must always be carried out with caution. After all, change is a normal and necessary part of all languages. Healthy languages are always borrowing from each other, and vocabulary is always changing between old and young generations.

Creideann údar an tsaothair seo go gceadaíonn creatlach UNESCO (2003) dúinn athruithe feidhmiúla na Gaeilge agus an Bhéarla a chíoradh le linn an fichiú haois chomh maith. Dearbhaíonn Fishman (1991b, lch 81): *‘When people organize to do something about the societal functions or reputation of a particular language, that is referred to as “status planning”’*. Agus stádas teanga, (nó pleanáil stádais) á chíoradh againn, ní mór an cheist a chur: cén chaoi ar athraíodh nó ar iompaíodh feidhmeanna sóisialta agus clú na Gaeilge agus an Bhéarla le linn an fichiú haois? Áitíonn Cobarrubias (1983, lch 41): *‘Changing the status of a language implies the allocation or reallocation of the functions of such language in a speech community. Language functions may change as a result of a spontaneous historical process or as a result of decisions involving concerted or planned changes’*.

Tuigtear ón méid seo nach foláir feidhmeanna na dteangacha a iniúchadh, mar ghné bhunúsach dá stádas. Is léir, áfach, gurb iomaí léamh a dhéantar ar choincheap na feidhme. Pléadh thuas í i ndáil le tíopeolaíochtaí Ferguson agus Stewart agus is samplaí iad feidhm oifigiúil, feidhm oideachasúil agus feidhm reiligiúin d’fheidhmeanna teanga. Thug Kloss aghaidh ar ghnéithe comhchosúla ina chóras rangaithe, mar a léiríodh thuas, ach áitíonn Cobarrubias (1983, lch 46); *‘... there are a number of functions related to language status which Kloss does not deal with in his 1968 study; and, on the other hand, some of the categories he*

considers, such as 'developmental status' of a language, may actually involve several functions, not just one'. Feictear ón méid seo na deacrachtaí atá i réim maidir le sainmhíniú daingnithe a fháil ar choincheapa teibí a ghabhann leis an dátheangachas.

Déanann Ó Murchú (1978, lch 178) iniúchadh ar luach hipitéis Sapir-Whorf i ndáil leis an gcoibhneasacht teanga agus cás na hÉireann, teoiric atá bunaithe ar an bprionsabal; *'... that a speaker's view of the world is significantly determined by the grammatical categories and semantic classifications of the language system which he has inherited as part of his native culture'*. Ag eascairt as an teoiric seo, déanann Ó Murchú (1978, lch 180) machnamh ar an, *'Irish language problem'*, agus maíonn sé nach féidir éagsúlacht na ngraiméar agus na bhfoclóirí Béarla agus Gaeilge a úsáid mar mhíniú ar an spreagadh atá taobh thiar den ghluaiseacht teanga. Tagraíonn Ó Murchú don phlé a rinne an tAthair Peadar Ó Laoghaire ar úsáid na Gaeilge agus an Bhéarla i measc mhuintir na hÉireann, agus an dá theanga amhail *'an dá arm aigne'*, *'the two instruments of intellect'*. Ba é tuiscint Uí Laoghaire ar an tsaincheist, dar le hÓ Murchú (1978, lch 181), ná; *'... [it] was not that their [an Ghaeilge agus an Béarla] different grammatical structures dictated different cognitive processes but that they gave access to the wealth of two different cultural and literary traditions'*. Dearbhaíonn Ó Murchú (1978, lch 181) gur eascair an ghluaiseacht chun an Ghaeilge a athbheochan as an mbraistint a bhí ann gur shiombail theangeolaíoch a bhí sa teanga d'aonánacht chultúrtha an tromlaigh agus gur creideadh gurbh oidhreacht róluachmhar í chun í a thréigean. Leagann sé béim ar fheidhm scarúnaíoch na teanga agus maíonn sé

(1978, lch 181) gur siombail chumhachtach í fós d'fhéiniúlacht náisiúnta na tíre; '*... this is an empirical fact which recent surveys have confirmed; though, unhappily, widespread use is not essential for the fulfillment of the function*'. Tá castachtaí leabaithe i bhfeidhm na Gaeilge mar theanga scarúnaíoch agus léiríonn Ó Murchú (1978, lgh 181-2) roinnt díobh sa mhéid seo a leanas:

Sociolinguistically the disjuncture is clear: in many language communities the separatist language function is served by the standard form of the language and, since Irish serves this function for the majority in Ireland, there is no established spoken norm for English. The southern British standard (R.P.) is widely unacceptable, as it would be at variance with the separatist ideal; there is no Irish variety of spoken English which would be acceptable as a norm either, all of which is an indication of the extent to which English has as yet failed to establish itself firmly in socially cohesive functions. There is thus a sociolinguistic instability in the community, with Irish serving the separatist and other emotive functions without being widely spoken, and English serving mainly only more utilitarian communicative functions for the majority.¹⁵²

Déanfar imscrúdú ar roinnt athruithe feidhmiúla i gcás an dá theanga sna cás-staidéir, ach tuigtear ag an am céanna na deacrachtaí a bhaineann le cur síos iomlán a dhéanamh ar gach a bhfuil i gceist le hathruithe teanga.

4.7 Tátal

Is léir, mar sin, gur próifiliú atá sa saothar seo ar staid shochtheangeolaíoch na hÉireann le linn an fichiú haois, ag féachaint ar baineadh tearcúsáid as teanga dhúchais na hÉireann i gcúrsaí náisiúnta (.i. cén fheidhm a bhí ag an nGaeilge agus cén tionchar a bhí aige seo ar a stádas teanga), nó ar neartaíodh í go suntasach d'fhonn dátheangachas uilíoch cothrománach a chur i gcrích. Mar a léiríodh thuas, láraíonn an plé ar choincheap an stádais teanga maidir leis an

¹⁵² Is cosúil, áfach, go bhfuil athruithe le rianú ar Bhéarla dhaoine óga na tíre an lae inniu go háirithe, agus go bhfuil a gcuid cainte ag teacht níos mó le canúintí Béarla Mheiriceá - féach mar shampla Amador-Moreno (2007, lch 216).

nGaeilge agus leis an mBéarla araon, agus ar thionchar na gné seo ar nádúr an dátheangachais sa tír.

Taispeánadh go dtí seo gur líonmhar na staidéir atá ann a dhéanann tagairt d'fhoirmeacha éagsúla stádas teanga, staidéir a bhaineann leis an dátheangachas i gcoitinne agus le cás na Gaeilge agus an Bhéarla go sainiúil. Déantar iarracht anois an t-eolas go léir atá léite a tharraingt le chéile trí iniúchadh a dhéanamh ar na naoi dtoisc de chuid chreatlach UNESCO (2003) i leith BTTB.

5 Caibidil a Cúig: An Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach

5.1 Réamhrá

D’fhonn dátheangachas cothrománach a thabhairt ar phróifíl shochoaíoch theangeolaíoch tíre, ní foláir stádais na dteangacha i réimse an teaghlaigh a fhionnadh mar a luadh cheana, de réir chóras rangaithe Pohl (Baetens Beardsmore, 1982, lch 5). Meastar go bhfuil dlúthbhaint ag stádas teanga lena feidhm i réimse an teaghlaigh/ an bhaile,^[153] gné fhíorthábhachtach nach mór súil ghéar a chaitheamh uirthi má táthar le dearbhú gurbh ionann stádas na Gaeilge agus an Bhéarla sa réimse réamhluaithe. Murarbh ionann stádas na dteangacha, déantar machnamh ar an gcruth a bhí ar na beartais d’fhonn a leithéid a bhaint amach. Áitítear sa saothar seo gur dlúth an nasc idir coincheap Pohl ar an stádas teanga i ‘saol an teaghlaigh’, agus toisc uimhir a haon de chreatlach UNESCO i leith beogacht teanga - an seachadadh teanga go hidirghlúineach. Is próiseas é an dara ceann, atá de dhlúth agus d’inneach shaol an teaghlaigh. Léirítear an nasc idir an dá choincheap trí sheasamh nó trí mheon Fishman (1991d, lch 414) ar, ‘... *[the] centrality of the family and of the small-scale processes which constitute and build informal, face-to-face intimacy and affection, in so far as intergenerational transmission of mother tongue and cultural identity are concerned*’. Dar leis, is é an teaghlach a chothaíonn an dlúthchaidreamh agus an gean ó thaobh na máthairtheanga agus na féiniúlachta cultúrtha de, agus is air nach mór a dhíriú d’fhonn an cleachtas seachadta sin a threisiú. Maítear i dtreoirleabhar Chomhluadair, *Ag Tógáil Clainne le Gaeilge*, go ‘... [g]cinntíonn labhairt na Gaeilge sa bhaile an t-aistriú teanga ó ghlúin go glúin’ (Ní Chinnéide, 2008). Gan

¹⁵³ Úsáidtear na téarmaí seo go hidirmhalartaithe.

seachadadh na máthairtheanga go hidirghlúineach (nó seachadadh an dara teanga a labhraítear nó a scríobhtar, más é sin an sprioc shochaíoch), níorbh fhéidir an teanga a chothú (Fishman, 1991b, lch 113).¹⁵⁴ Tá easaontas sa taighde ar an ábhar seo, áfach, maidir le lárnacht na gné seo. Dearbhaíonn Ó hIfearnáin (2013, lch 349):

... the crucial nature of the home in intergenerational transmission and the functional differentiation of language usage have been among the most critiqued aspects of Fishman's contribution to the field, and remain central to debate and research. Edwards (2010) likens the GIDS to a Richter Scale of disruption that describes the scale of the damage, but is not fine-tuned enough to provide a solid structure for analysis of a language contact situation nor to provide sound advice to language activists.... (Romaine, 2006b) believes that we need to reconceptualise what it means for a language to be maintained without intergenerational transmission as a mother tongue, and to understand the role of community and other institutions in that endeavour.

Is é an sainmhíniú a nglactar leis ó thaobh an téarma ‘máthairtheanga’^[155] ná, an teanga a fhoghlaimítear ón gliabhán agus an chéad teanga a fhoghlaimíonn an páiste, (a tharlaíonn go hiondúil i réimse an teaghlaigh). Luaitear sainiúlacht na máthairtheanga, i gcontráracht le seachadadh na teanga go ginearálta, ag leibhéal nó ag céim a trí den toisc seo amháin, nuair a mhaítear: ‘*The language is no longer being learned as the mother tongue by children in the home*’ (UNESCO, 2003, lch 8). Díríonn an anailís toisce seo ar dhiminsean na máthairtheanga go háirithe mar sin, sa chaibidil seo, cé go ndéantar tagairtí coitianta sa litríocht d’úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh. Glactar leis gur thug teaghlaigh faoi leith úsáid na Gaeilge isteach ina dtithe, de réir a chéile, i gcásanna áirithe.

¹⁵⁴ Maíonn Ó hIfearnáin (2012, lch 142): ‘... téann fréamhacha na coda seo de léann na sochtheangeolaíochta (an t-iompú teanga) chomh fada siar le bunú an disciplín féin sna 1960idí. Is dócha gur féidir a mhaíomh gur thosaigh sé le saothar Joshua Fishman, go háirithe leis an leabhar *Language Loyalty in the United States* (Fishman 1966). Baineann an taighde le teangacha na n-inimisceach sna Stáit Aontaithe, agus thug sé na bunmhúnlaí do ghlúin sochtheangeolaithe maidir leis an débheascna i saol an phobail agus tábhacht sheachadadh teanga ó ghlúin go glúin sa teaghlach’.

¹⁵⁵ Nó, teanga dhúchais an pháiste.

Sa chaibidil seo, fiosraítear céard go baileach atá i gceist leis an ngné lárnach seo de choincheap an dátheangachais chothrománaigh – go mbeadh comhionannas stádais i réimse an teaghlaigh bainte amach ag an dá theanga atá faoi chaibidil. Ceistítear an dóigh gur féidir le dhá theanga éagsúla an staid seo a bhaint amach, agus meabhraítear ar an ngaol a bhí le bheith ag an mBéarla agus ag an nGaeilge sa réimse seo ó thaobh na pleanála teanga de le linn an fichiú haois. Díritear ar na ceisteanna seo a leanas sa chaibidil seo chomh maith:

- céard iad na mórphatrúin a thagann chun solais sa taighde ar an ábhar seo maidir le seachadadh na máthairtheanga go hidirghlúineach i gcás na hÉireann;
- cén tábhacht a leagtar ar an toisc seo i gcreatlach UNESCO (2003);
- cén tábhacht a bhain leis an toisc seo ó thaobh phleanáil teanga na Gaeilge de le linn an fichiú haois agus;
- cén t-eolas atá ar fáil ó thaobh úsáid na Gaeilge agus an Bhéarla de i réimse an teaghlaigh le linn na tréimhse iniúchta?

Ní miste a chur in iúl don léitheoir arís go ndíríonn an taighde seo ar nádúr an dátheangachais ar bhonn náisiúnta agus, ar an ábhar sin, ceistítear an tsoiléireacht atá ann maidir leis an gcomhionannas i dteaghlaigh na Gaeltachta, agus teaghlaigh lasmuigh di leis. Mar a luadh cheana, ní sa Ghaeltacht amháin a fhaightear teaghlaigh a labhraíonn an Ghaeilge amháin nó teaghlaigh dhátheangacha a bhaineann úsáid as an nGaeilge agus as an mBéarla araon,^[156] agus tá ról ag an

¹⁵⁶ ‘*While Irish language homes outside of the Gaeltacht are thus now more numerous than those within it (APC 1988:27), they form, of course, less than 5 per cent of all households, they are widely distributed throughout English-speaking areas, and do not enjoy the support of an Irish-*

taighde á dhéanamh ar bhuntáistí an dátheangachais le daichead bliain anuas ar an gcleachtas seo,^[157] in éindí le fachtóirí eile.¹⁵⁸ Ní mór machnamh a dhéanamh ar chomhthéacs an chomhionannais, mar sin, i ngach aon chumraíocht: an i dteaghlach dátheangach nach mór don stádas coibhéiseach a bheith ann, nó an sa tsochaí ghinearálta, ina bhfuil meascán de theaghlaigh aonteangacha a bhfuiltear ag trácht orthu? An mbeadh teaghlaigh Ghaeilge amháin, teaghlaigh Bhéarla amháin, agus teaghlaigh dhátheangacha le leibhéil athraitheacha ó thaobh úsáid na dteangacha de, in oiriúint do shainmhíniú na staide comhionannais seo? Ní foláir soiléiriú a dhéanamh ar dhifear suntasach na gcumraíochtaí sin.

5.2 Comhionannas Stádais i Réimse an Teaghlaigh

Is i sainmhíniú Pohl ar choincheap an dátheangachais chothrománaigh a luaitear an comhionannas stádais i réimse an teaghlaigh den chéad uair, ach ní sholáthraíonn sé leathnú ar a bhfuil i gceist aige. Seachas an coincheap a chur i bhfeidhm ar shochaithe, áfach, maíonn sé go bhfuil teacht air; ‘... *amongst upper-level speakers such as the educated Flemish in Brussels (using Dutch and French), the Catalans (using Catalan and Spanish), and certain Québécois (using French and English)*’ (Pohl arna aistriú ón bhFraincis ag Baetens Beardsmore, 1982, lch 5). Ní leathnaíonn sé an sainmhíniú, áfach, d’fhonn úsáid chomhlántach na dteangacha sna réimsí éagsúla a ndéanann sé tagairt dóibh, lena n-áirítear réimse an teaghlaigh, a chur san áireamh. Pléadh, go réamhléiritheach,

speaking community’, (Ó Riagáin, 1997, lch 193) a thagraíonn do shaothar an Choiste Comhairleach Pleanála (1988).

¹⁵⁷ Féach an eagraíocht Comhluadar (gan dáta) ar líne, a bunaíodh i 1993 le tacaíocht a thabhairt do thuismitheoirí ar mian leo Gaeilge a labhairt lena gcuid páistí. Tá teaghlaigh á gclárú ag Comhluadar chun grúpaí áitiúla a bhunú ar fud na tíre.

¹⁵⁸ Fachtóirí cosúil le cúlra teangeolaíoch na dtuismitheoirí, a mbraistint féiniúlachta, a mianta pearsanta maidir leis an gcineál saol sóisialta ar mhaith leo a bheith ag a bpáistí nó tuiscint acu go mbraitheann toidhchaí úsáid na Gaeilge ar a húsáid i réimse an teaghlaigh. Féach Ní Chinnéide (2008).

comhdhéanamh teangeolaíoch na Beilge sa chaibidil léirbhreithnithe, agus an chaoi gur dhá aonán aonteangacha, a fhéinrialaíonn iad féin don chuid is mó, iad Flóndras (Pléimeannais/ Ollainnis) agus an Vallúin (an Fhraincis), in éindí leis an bpríomhchathair, an Bhruiséil, a chruthaíonn náisiún dátheangach ag an leibhéal feidearálach.¹⁵⁹ Tráchtar ar an gcoimhlint teanga a chruthaigh an Stát feidearálach comhaimseartha, agus an tionchar suntasach a bhí ag imeachtaí polaitiúla, leithéidí na Beilge mar chuid den Impireacht Fhrancach, agus ní ba dheanaí agus í mar chuid de Ríocht na hÍsiltíre, ar chomhdhéanamh teangeolaíoch áitritheoirí na tíre. Rianaíonn Karra (2007) bunús na coimhlinte teanga siar go dtí 1840, ré ina raibh úsáid na Fraincise i réim i bhformhór idirghníomhaíochtaí sóisialta na tíre. Dar léi, baineadh úsáid as an bhFraincis amháin i gcáipéisí oifigiúla na scoileanna, an rialtais, na gcúirteanna agus na seirbhísí bardais. Ba í an Fhraincis a labhair aicmí ceannasacha na Vallúnach agus na bPléimeannach araon .i. an uasaicme agus an *bourgeoisie*. Diaidh ar ndiaidh, d'éirigh le cosantóirí na hOllainnise í a thabhairt isteach i réimsí oifigiúla na tíre, réimsí lenar áiríodh na bunscoileanna agus na cúirteanna, agus sa bhliain 1894, bronnadh stádas comhoifigiúil uirthi i bpáirtíocht leis an bhFraincis mar theanga oifigiúil. Is deacair eolas oifigiúil le blianta beaga anuas a fháil ar nádúr dátheangach chainteoirí seo na Bruiséile, áfach, toisc go dtairmistear ceisteanna teanga daonáirimh a chur orthu, dlí atá i bhfeidhm ó 1961 (Karra, 2007). Maíonn Deschouwer (2005, lch 50): *‘Brussels is located north of the linguistic borderline and was historically a predominantly Dutch-speaking city. After it was chosen as the capital city of Belgium, it rapidly became predominantly Francophone’*. Tá deighilt an dá ghrúpa ó thaobh teanga

¹⁵⁹ *‘The two main language groups are not of equal size; roughly 60 per cent of the Belgians speak Dutch, 40 per cent speak French, and 0.6 per cent speak German’*, (Deschouwer, 2005, lch 49).

de i bhfad níos díréirí i réigiún na Bruiséile ná mar atá sé ag an leibhéal feidearálach; labhraíonn 15 faoin gcéad den phobal an Ollainnis, agus 85 faoin gcéad an Fhraincis.¹⁶⁰ D’fhéadfaí a áitiú gur léirigh na Pléimeannaigh ard-oilte, a ndéanann Pohl tagairt dóibh, an bealach inar chuir siad iad féin in oiriúint do dhála teangeolaíocha na cathrach tríd an dátheangachas a chleachtadh i réimse an teaghlaigh. Léiríonn Deschouwer (2005, lch 57) an nós oiriúnaitheach seo nuair a dhearbhaíonn sé: *‘That Francophones in Flanders define themselves as a meaningful minority reinforces the fear among the Flemish that they will lose control of the use of language in Flanders. By comparison, Flemings living in Wallonia do not regard themselves as a linguistic minority, reflecting a tradition of the Dutch adapting themselves to the French’*. Tá riachtanas ann cinnte, mar sin, don ghrúpa mionlaigh seo a bheith dátheangach. Cosnaítear stádas mionlaigh na teanga go déimeagrafach sa réigiún trí dhreasachtaí a bheith dátheangach m.sh. sa Bhruiséil, ní foláir do dhá thrian de bhreithimh an réigiúin a bheith dátheangach (Karra, 2007). Maíonn Deschouwer (2005, lch 69): *‘Francophones also often complain that obligating large numbers of civil servants in Brussels (e.g. judges and police officers) to be bilingual amounts to unfair and excessive discrimination in favour of the Dutch speakers’*, toisc gur mionlach iad na Pléimeannaigh sa Bhruiséil. Rinne Janssens iniúchadh ar an úsáid teanga sa Bhruiséil agus staid na hOllainnise sa bhliain 2005. Maíonn sé (2008, lch 1):

The multilingual character of the population, the number of mixed-language families and the fact that more and more people in Brussels are using services of both traditional language communities is making it increasingly difficult to link a person to a specific language community in Brussels. The linguistic landscape is also becoming more complicated in

¹⁶⁰ Féach Deschouwer (2005, lch 69). Tá siadsan ann a dhearbhaíonn, áfach, go bhfuil máthairtheanga sa bhreis ag aon-trian den ghrúpa seo de chainteoirí Fraincise, a chruthaíonn doiléire ó thaobh grúpaí teanga de. Féach Janssens (2008) mar shampla.

itself. French definitely remains the lingua franca and the youths who are born in Brussels with an “allochtonous” background are increasingly shifting to the use of French in their new family units. At the same time, however, the number of bilingual families and the number of home languages is rising.

Tugann Janssens faoi deara go bhfuil úsáid na hOllainnise á treisiú ag cainteoirí na teanga, cé go bhfuil líon na gcainteoirí ar an iomlán ag íslíú. Luann sé (2008, lch 8) sampla amháin de na hathruithe teanga atá tugtha faoi deara aige i réimse an teaghlaigh: *‘While a relationship of a Dutch-speaking and a French-speaking partner mainly used to result in a family unit where French was spoken as a home language, we now see that despite an increase of mixed-language relations, more Dutch is spoken in these families’*. Is lú, áfach, líon na bpáistí a thógtar i dteaghlach aonteach Ollainnise; *‘... [and] the future of Dutch in Brussels lies more and more in the hands of these bilingual or multilingual individuals’* (Janssens, 2008, lch 10). Ní sholáthraítear aon eolas, nó teimpléad, áfach, maidir le húsáid chomhlántach na dteangacha sa réimse seo, agus ceistítear an éagothroime ó thaobh teaghlaigh dhátheangacha de, agus teaghlaigh aonteacha Fraincise de.¹⁶¹ Cén tionchar a bheidh ag an neamhréir seo ar thodhchaí bheogacht na hOllainnise, agus ar an gcleachtas í a sheachadadh ar bhealach iomlán neamhlaghdaithe i réimse an teaghlaigh?

Is í Malmkjaer (2004) a leathnaigh tíopeolaíocht Pohl ar an dátheangachas d’fhonn sochaí dhátheangach a chur san áireamh, seachas grúpaí cainteoirí amháin, agus déantar iniúchadh anseo mar sin, ar chomhionannas stádais na dteangacha i réimse an teaghlaigh i leith mhuintir iomlán shochaí na hÉireann, .i.

¹⁶¹ Féach *European Centre for Minority Issues* (2004, lch 312).

an ndearnadh an dá theanga a sheachadadh go hidirghlúineach mar mháthairtheangacha gan bhaol agus gan bhriseadh? Léireofar anseo nach staid idéalach í go mbeadh stádas comhionannais ag an mBéarla agus ag an nGaeilge laistigh de gach aon teaghlach ar bhonn náisiúnta. Is léir go bhfuil gá le teaghlaigh aonteangacha Ghaeilge sna háiteanna ina bhfuil sé seo indéanta (m.sh. i dteaghlaigh réigiúin Chatagóir A sa SCT) d'fhonn saibhreas agus castachtaí na Gaeilge mar theanga dhúchais a choimeád. I dteaghlaigh eile, déantar machnamh ar an bhféidearthacht gur féidir le dhá theanga éagsúla staid comhionannais a bhaint amach ó thaobh stádais de i gcomhthéacs chomh neamhfhoirmeálta agus chomh dlúth le réimse an teaghlaigh, i gcomórtas le comhthéacsanna eile. Ceistítear an tsoiléireacht atá ann maidir le feidhm na dteangacha, agus úsáid na dteangacha mar mháthairtheangacha sa réimse seo. Táthar ag súil go gceadóidh creatlach UNESCO (2003) dúinn an chomparáid sin a chur i gcrích ar bhealach modheolaíoch.

5.3 Creatlach UNESCO

Luaitear arís agus arís eile an tábhacht a bhaineann leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach ó thaobh measúnú beogacht teanga de,^[162] sa taighde bunaithe ar an ábhar seo. Is í an toisc seo toisc uimhir a haon de chreatlach theoriciúil UNESCO (2003, lch 7), agus maítear: *'The most commonly used factor in evaluating the vitality of a language is whether or not it is being transmitted from one generation to the next'*. Seo thíos an struchtúr comparáideach measúnachta a sholáthraítear:

¹⁶² Féach UNESCO (2003, lch 7) agus féach Lewis agus Simons, (2010, lch 107).

Tábla 5:1 Toisc 1 – Seachadadh Teanga go hDirghlúineach

Céim an Bhaoil	Grád	Daonra na gCainteoirí
Sábháilte ¹⁶³	5	Baineann gach duine sna haoisghrúpaí éagsúla, úsáid as an teanga, ó ghlúin na bpáistí ar aghaidh.
I mBaol ¹⁶⁴	4	Baineann roinnt páistí úsáid as an teanga sna réimsí go léir; baineann na páistí go léir úsáid aisti i réimsí teoranta.
Go Cinnte I mBaol ¹⁶⁵	3	Baintear úsáid as an teanga i measc ghlúin na dtuismitheoirí agus glúnta atá níos sine.
I Mórbaol ¹⁶⁶	2	Baintear úsáid as an teanga i measc ghlúin na seantuismitheoirí agus na sin-seantuismitheoirí tríd is tríd.
I mBaol an Bháis ¹⁶⁷	1	Ní bhaineann ach líon beag cainteoirí úsáid as an teanga; baineann a bhformhór acusan le glúin

¹⁶³ ‘Safe’.

¹⁶⁴ ‘Unsafe’.

¹⁶⁵ ‘Definitely endangered’.

¹⁶⁶ ‘Severely endangered’.

¹⁶⁷ ‘Critically endangered’.

		na sin-seantuismitheoirí.
Imithe in Éag ¹⁶⁸	0	Níl aon chainteoir fágtha.

Baintear leas as leagan amach na toisce seo san *UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger* chomh maith, ach fághtar na teangacha ‘sábháilte’ ar lár. Maítear ar shuíomh gréasáin an atlais (UNESCO, gan dáta, b):

The present edition designates the degrees of endangerment a little differently than the previous editions. The new terminology is based on UNESCO’s **Language Vitality and Endangerment framework** that establishes six degrees of vitality/endangerment based on nine factors. Of these factors, the most salient is that of intergenerational transmission.¹⁶⁹

Baineann an t-atlas úsáid as an toisc seo amháin d’fhonn beogacht na dteangacha sa domhan a mheas. Baineann Lewis agus Simons (2010, lch 103) leas as an toisc seachadta chomh maith, mar chuid dá; ‘... *amplified and elaborated evaluative scale of 13 levels, the E(xpanded) GIDS*’ d’fhonn catagóiriú agus measúnú a dhéanamh ar leibhéal baoil na teanga.

Baintear leas as an bhfrása, ‘úsáid as an teanga’, sa tábla eolais bunaithe ar an toisc seo, agus leagtar béim faoi leith ar aoisghrúpaí éagsúla agus réimsí teanga. De réir UNESCO, tá sé chéim éagobhsaíochta, nó baoil, ar féidir a aithint i dtaca leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach, gráid a leathnaíonn ó ghrád a náid, go dtí grád a cúig. Is gá an difear idir na gráid seo a fhaightear in: i) an chreatlach sa doiciméad ar ghlac an *International Expert Meeting on UNESCO Programme*

¹⁶⁸ ‘*Extinct*’.

¹⁶⁹ Cuireadh na focail seo i gcló trom sa téacs bunaidh.

Safeguarding of Endangered Languages (BTTB) léi agus ii) an chreatlach ar shuíomh gréasáin *UNESCO* bunaithe ar an *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger* a idirdhealú óna chéile. Athraíodh lipéad chéim a ceathair, ó stádas ‘i mbaol’^[170] (a luaitear i gcáipéis *UNESCO* i leith BTTB) go stádas ‘leochaileach’^[171] faoin mbliain 2009, mar a léirítear ar shuíomh gréasáin *UNESCO* bunaithe ar an *Interactive Atlas of the World's Languages in Danger* agus i dtábla Lewis agus Simons (2010, lch 107) ar an ábhar. Mar atá luaite go minic cheana, is ar an gcáipéis a d’eisigh *UNESCO* i leith beogacht teanga a dhíríonn an taighde seo, áfach, agus ar na tosca uilig a bhaineann le stádas teanga. Ar an ábhar sin, baintear leas as na lipéid a fhaightear i gcreatlach *UNESCO* (2003) i leith BTTB.

Ó bhunú an tSaorstáit, agus le linn an fichiú haois ar an iomlán, is féidir linn teanga ‘shábháilte’ (céim a cúig) a thabhairt ar an mBéarla de réir an chontanaim seo gan amhras. Labhair na glúnta uilig an mhóртеanga seo mar mháthairtheanga i stair na hÉireann ó dheireadh an naoú haois déag ar aghaidh nuair a iompaíodh ar an mBéarla mar phríomhtheanga gan baol nó bagairt (Kallen, 1988, lch 127). Iompaíodh an chothromaíocht theangeolaíoch i bhfabhar an Bhéarla um an dtaca seo agus bhí an lámh in uachtar faighte ag an teanga choilíneach i mbeagnach gach aon réimse teanga lasmuigh de na réigiúin Ghaeltachta a aithníodh i 1926 – réimsí lenar áiríodh réimse an teaghlaigh. Cén chéim atá oiriúnach do staid na Gaeilge, áfach, ag druidim i dtreo dheireadh an fichiú haois? Ar bhain, ‘gach duine sna haoisghrúpaí éagsúla úsáid as an teanga (an Ghaeilge), ó ghlúin na

¹⁷⁰ ‘unsafe’.

¹⁷¹ ‘vulnerable’.

bpáistí ar aghaidh’, nó an sainmhíniú níos beaichte í céim a ceathair den toisc, b’fhéidir, a dtugtar an chéim ‘i mbaol’ uirthi? Don chéim sin, maítear: ‘Baineann roinnt páistí úsáid as an teanga sna réimsí go léir; baineann na páistí go léir úsáid aisti i réimsí teoranta’. Ní mór soiléiriú a fháil ar shainbhri an téarma ‘réimse’ sa mhéid seo, agus machnamh a dhéanamh ar cé hiad na páistí nó na cainteoirí a bhfuiltear ag trácht orthu?¹⁷²

Forbraítear na céimeanna, a liostaítear sa tábla eolais réamhluaite, sa doiciméad céanna a chuir UNESCO le chéile. Feictear san eolas tionlacain le hais an tábla go gcuirtear céim sa bhreis le céim uimhir a cúig den toisc – a chruthaíonn céim (5) agus céim (5-). Maítear an méid seo thíos maidir lena ndifríochtaí:

- Sábháilte (5): Labhraíonn *na glúnta uilig* an teanga. Níl tásca ná tuairisc ar bhagairt teanga ó aon teanga eile, agus is cosúil go bhfuil an seachadadh teanga idirghlúineach gan bhriseadh.
- Seasmhach ach faoi bhagairt (5-): Labhraíonn na glúnta uilig an teanga i bhformhór na gcomhthéacsanna ina bhfuil an seachadadh teanga idirghlúineach gan bhriseadh. An méid sin ráite, tá an t-ilteangachas sa teanga dhúchais agus i dteanga cheannasach amháin nó níos mó, tar éis cur isteach ar chomhthéacsanna tábhachtacha cumarsáide. Tabhair faoi deara nach gá don ilteangachas a bheith mar bhagairt do theangacha (UNESCO, 2003, lch 7).

Is teanga shábháilte é an Béarla (5), cinnte, mar a luadh cheana, ach an bhféadfaí an Ghaeilge a shannadh don fhochéim (5-)? Chun é sin a fháil amach, tá tábhacht

¹⁷² Féach Caibidil a Seacht (Imleabhar II, 7.1 Réamhrá).

nach beag ag baint le lionsa tíreolaíoch an taighdeora don mheasúnú seo, agus a tuiscint ar chomhthéacs nó ar réimse úsáide na teanga. Sula ndéanfar cinneadh ar fhreagairt na ceiste sin, tabharfar aghaidh ar leathnú na gcéimeanna eile sa téacs le hais an tábla eolais. Maidir le céim a ceathair den tábla, maítear:

- I mBaol: Baineann an chuid is mó (seachas iad go léir) de na páistí agus teaghlaigh de phobal urlabhra faoi leith, úsáid as an teanga mar a gcéad teanga, ach tá seans ann go bhfuil sé teoranta do réimsí sóisialta faoi leith (cosúil le réimse an teaghlaigh, an réimse ina mbíonn na páistí ag caidreamh lena dtuismitheoirí agus lena seantuismitheoirí).

Is é réimse an teaghlaigh an t-aon réimse a ndéantar tagairt dó go follasach agus an toisc seo á míniú – cé go luaitear i gcéim a ceathair den tábla eolais an uimhir iolra den choincheap seo: ‘na réimsí go léir’ agus ‘na réimsí teoranta’. Is ar réimse an teaghlaigh amháin a dhíreofar anseo, cé go dtuigtear an tábhacht a bhaineann le húsáid na teanga i ndlúthréimsí eile, m.sh. i réimse an chairdis agus i réimse na comharsanachta (Yeh, Chan agus Cheng, 2004, lch 80).

Ó thaobh chainteoirí na Gaeilge de, díriodh ar an méid seo a bhí le rá ag Ó hIfearnáin (2013, lch 348) agus é ag déanamh tagartha d’áitimh Fishman: ‘... *that the core element on which successful minority language maintenance depends is intergenerational transmission of the language from parents to their children in the home, to the extent that it remains or becomes the everyday language of informal communication among three generations of speakers*’. Is léir ón méid atá scríofa ar an ábhar seo gur sa Ghaeltacht amháin a rinneadh iarrachtaí

comhbheartaithe an struchtúr glúineach seo a chothú, idir páistí, a dtuismitheoirí agus a seanthuismitheoirí, agus ar an ábhar sin, díritear ar theaghlaigh lasmuigh den Ghaeltacht agus laistigh di go leithleach.

Cuirtear leis an eolas maidir le céim a trí den toisc seachadta chomh maith, ‘go cinnte i mBaol’. Maítear:

- Go Cinnte i mBaol (3): Níl an teanga, mar mháthairtheanga, á sealbhú ag páistí a thuilleadh i réimse an teaghlaigh. Is cainteoirí de *ghlúin na dtuistí* iad na cainteoirí is óige den teanga. Ag an tráth seo, tá seans ann go labhraíonn na tuismitheoirí a dteanga lena bpáistí, ach go hiondúil, ní fhreagraíonn na páistí sa teanga chéanna.

I ndruchtstraitéis a chuir an Roinn Gnóthaí Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta (2009, lch 7) le chéile ar an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*, dearbhaíodh gur:

Chuir an t-eagrán is déanaí den *Atlas of Endangered Languages* an Ghaeilge síos mar theanga atá go cinnte i gcontúirt. Tá an stádas sin athraithe ó shin agus feabhsaithe go dtí an stádas í a bheith leochaileach i gcomhthéacs eolais faoi bhearta atá glactha ag an Rialtas le tacú leis an teanga le blianta beaga anuas.

Rinneadh leasuithe beaga ar an méid céanna a bhí le rá faoin rangú seo sa leagan deireanach den *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge* (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 6):

Chuir an t-eagrán is déanaí den *Atlas of Endangered Languages* (UNESCO) síos ar an nGaeilge mar theanga atá “**definitely endangered**”. Tá an stádas sin athraithe ó shin agus feabhsaithe go dtí an stádas “**vulnerable**”, i gcomhthéacs eolais faoi bhearta atá glactha ag an Rialtas le tacú leis an teanga le blianta beaga anuas.

Léirítear thuas, i gcló trom, an chaoi gur socraíodh ar na téarmaí Béarla a úsáid sa leagan deireanach den straitéis, d’fhonn céim na Gaeilge a chur in iúl. Mar a

maíodh ní ba luaithe, is ionann an chéim ‘i mbaol’ nó ‘*unsafe*’ agus an chéim ‘leochaileach’ nó ‘*vulnerable*’ a ndéantar tagairt di anseo. In ainneoin an méid atá ráite sna cáipéisí oifigiúla seo ag Rialtas na hÉireann, is teanga í an Ghaeilge atá ‘go cinnte i mbaol’, de réir an leagan is déanaí den *UNESCO Interactive Atlas of the World’s Languages in Danger* (UNESCO, gan dáta). Sannann siad an Ghaeilge san atlas do chéim a trí den toisc seachadta seo. D’fhéadaí a áitiú mar sin, ón bpeirspictíocht faoi leith seo, nach ionann, nó nárbh ionann, stádas na Gaeilge agus an Bhéarla ag deireadh an fichiú haois – is cuma cén lipéad a shannann tú don Ghaeilge, ‘i mbaol’ nó ‘go cinnte i mbaol’, ní hionann é agus lipéad ‘sábháilte’ an Bhéarla. Déantar machnamh, áfach, ar na bearta; ‘... atá glactha ag an Rialtas le tacú leis an teanga le blianta beaga anuas’ (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 6) sa réimse seo, agus na dearbhuithe rialtais seo ó thaobh stádas feabhsuithe na Gaeilge. Ina theannta sin, rinneadh an taighde ar an ábhar seo a chuardach ó thaobh tagairtí d’úsáid na Gaeilge agus an Bhéarla de, i réimse an teaghlaigh le linn na tréimhse iniúchta.

5.4 Tionchar Gnéithe Eile ar Sheachadadh na Teanga go hIdirghlúineach

Mar aon le coincheapa eile a luaitear sa saothar seo, is iomaí diminsean a bhaineann leis an ngné áirithe seo den taighde – an seachadadh teanga go hidirghlúineach. Pléitear an próiseas ó thaobh teangacha oidhreachta de sa pháipéar, ‘*Directions in Research: Intergenerational Transmission of Heritage Languages*’, agus is tuairimí cinnte ar féidir iad a chur i bhfeidhm ar sheachadadh na Gaeilge go háirithe. Is é an sainmhíniú a thugann Kelleher (2010a) ar theanga oidhreachta ná, teanga ar bith, seachas an teanga cheannasach (nó teangacha

ceannasacha), i gcomhthéacs sóisialta faoi leith.¹⁷³ Spreagadh teacht le chéile ar an ábhar seachadta seo sa bhliain 2002. Maíonn Campbell agus Christian (2003):

In October 2002, in conjunction with the Second National Conference on Heritage Languages in America, a small group of researchers came together for a day to discuss the priorities for research needed to address the question of intergenerational transmission of languages. As noted at the meeting, important insights into language loyalty and language shift in the United States are available from investigators such as Fishman (1966, 1991[e]), Veltman (1983) and Kloss (1998), but much more remains to be learned about the mechanisms of and influences on intergenerational transfer. The goal of the discussion was to bring together multiple perspectives on the problem and to pose a set of research questions with some commentary to guide future research. Our distinguished invited participants were asked to generate the kinds of research questions that need to be defined and addressed and that might, in some instances, help break this unfortunate chain that leads to the ultimate loss of huge national, community, and personal resources in the form of heritage languages.

Díríodh go háirithe ar na meicníochtaí agus ar na gnéithe a mbíonn tionchar acu ar an bpróiseas seachadta sa chnuasach páipéar seo. Leagadh béim ar an tábhacht a bhaineann le saintuairiscí a dhéanamh ar staid theangacha oidhreacht Mheiriceá, agus an chaoi ar dhéileáil an Stát leo. Maíonn Wiley (2003):

Case histories within the broader context of the history of U.S. language policies help to explain the contexts in which HL retention has been valued or opposed. The differential treatment (positive, negative, or indifferent) of past, and recent, language minority groups, as well as their responses to various treatments is instructive in helping us to understand those factors that promote or inhibit the retention of their heritage languages.

Ina páipéar ar na brúnna seachtracha a bhíonn ar theaghlaigh ó thaobh a dteangacha dúchais a thréigean, maíonn Fillmore (2003) go bhfuil ról thar a bheith suntasach le himirt ag polasaí oideachais na tíre:

Consider the changes in educational policy, both at state and federal levels. In states like California, Arizona, and Massachusetts, voters have passed public referenda (Proposition 227 in California in 1998, Proposition 203 in

¹⁷³ *'In general, the term "heritage language learner" is used to describe a person studying a language who has proficiency in or a cultural connection to that language. However, just as there are different kinds of heritage languages (see What is a Heritage Language?), there are different types of heritage language learners', (Kelleher, 2010b).*

Arizona in 2000, and Question 2 in Massachusetts in 2002) ending bilingual education as an educational treatment of choice for immigrant children who need linguistic assistance getting access to the school's curriculum. There are ongoing efforts to ban bilingual education in numerous other states as well. Most importantly, there are educational policies at the state and federal level (No Child Left Behind Act, Public Law 107-110, January 2002), requiring that all students, irrespective of language background and educational status, meet adopted curricular standards as measured by standardized assessments in English. These are tests with a bite — students do not get promoted to the next grade level unless they pass muster on the annual academic achievement tests given in most schools; the schools can be subject to restructuring if the students do not make acceptable gains each year in test scores; there are financial rewards in some states for teachers whose students perform well on the tests, and demerits (or worse) for teachers whose students do not perform well. Finally, with the high school exit examinations that have now been adopted by 30 states, there are some serious, lasting consequences for not performing well in these educational tests, which are given in English. Students who do not pass this test leave high school with a "certificate of attendance" instead of a high school diploma, even if they have taken and passed all required coursework. High school exit examinations vary across the states that have adopted them, with some covering more ground than others, but all of them test English language and literacy skills, mathematic skills, and reasoning — in English, of course.

Is léargas suimiúil é an sliocht seo ar an méid atá tite amach i gcóras oideachais Mheiriceá ó thaobh an dátheangachais de, agus tuigtear láithreach na himpleachtaí a bhíonn ag cinntí oideachais mar seo ar an úsáid teanga i réimse an bhaile. Mar a dhearbhaíonn Fillmore (2003), tuigeann na tuismitheoirí, na múinteoirí agus na mic léinn araon, cé chomh tábhachtach is atá sé go n-éireodh leo cumas ard a bhaint amach sa Bhéarla. Ar an ábhar sin, roghnaíonn an-chuid mac léinn díriú ar scileanna arda teanga a bhaint amach sa Bhéarla amháin, agus tréigeann siad aon iarrachtaí a bhí á ndéanamh acu, leanúint lena gcuid staidéir ar theanga(cha) oidhreachta. Fiú amháin nuair a bhíonn rogha ann do na tuismitheoirí a bpáistí a chlárú i gcláir dhátheangacha; ‘... *parents and students are choosing English-only programs out of fear that any use of the children's primary language at school will delay or prevent the mastery of English*’ (Fillmore, 2003). Dá mbeadh níos

mó luacha agus tábhachta leagtha ar na teangacha oidhreachta i réimse na scoile, tá gach seans ann go leanfadh tuismitheoirí orthu an chuid sin dá n-oidhreacht a choimeád dar le Fillmore. Leagann an t-údar béim ar an bparadacs a fheictear di sna polasaithe teanga oifigiúla seo nuair a luann sí na buarthaí atá luaite ag gníomhaireachtaí rialtais maidir leis an ngá atá ann cumas múinteoireachta ó thaobh teangacha iasachta de a fheabhsú sna hollscoileanna. Tá gá le cainteoirí dátheangacha cumasacha a oiliúint sa Chóiréis, san Araibis agus sa tSeirbea-Chróitis le haghaidh gníomhaireachtaí faisnéise agus seirbhísí coigríche na tíre: *‘At a time when our society has a greater than ever need to develop our language resources, we have adopted educational policies that are undercutting the most important source of powerful speakers of the very languages we need: children who learn those languages at home’* (Fillmore, 2003). Luaitear ról na scoileanna chomh maith i bpáipéar de chuid Macías (2003) ar an gcothú agus ar an iompú teanga sa chnuasach céanna: *‘I would like to propose the schools as a setting and a lens that provides a view of the school as an institutional mechanism that supports or hinders this inter-generational transfer’*. Ceistíonn Macías (2003) scóip an teagaisc agus na foghlama sna teangacha oidhreachta, a léirítear sna figiúirí cláraithe d’oideachas dátheangach agus do chúrsaí teangacha iasachta. Tarraingíonn sé aird ar na gnéithe seo a leanas chomh maith nuair a cheistíonn sé:

- cé na hinniúlachtaí (inniúlacht bhéil agus liteartha) atá mar thoradh ar na foirmeacha éagsúla teagaisc sna teangacha oidhreachta;
- céard iad na hailíniúcháin churaclaim i gcaitheamh na mblianta a chuireann chun cinn nó a chuireann bac leis na teangacha oidhreachta;

- cén ról faoi leith atá le himirt ag na múinteoirí iad féin (m.sh. an bhaint phearsanta atá acu leis an bpobal teanga oidhreachta, a leibhéal inniúlachta sa teanga oidhreachta, a meon teanga féin, srl.) agus;
- cén tionchar atá ag na cineálacha éagsúla scoileanna (poiblí, neamhspleách, scoil mháthairtheanga) ar sheachadadh na dteangacha oidhreachta.

Is dlúth mar sin, an nasc idir réimse na scoile agus réimse an teaghlaigh.¹⁷⁴ Is diminsean an-tábhachtach ar fad é an pointe deireanach a ndéanann Macías (2003) tagairt dó thuas ó thaobh chás na hÉireann de. De dheasca nádúr ilchineálach na mbunscoileanna agus na meánscoileanna ó thaobh teanga teagaisc de, is suntasach na difríochtaí idir leibhéal chumais Ghaeilge na mac léinn ar bhonn náisiúnta.¹⁷⁵ Tá aontú le feiceáil sa taighde ar an ábhar seo go dteipeann ar go leor mac léinn ag teacht ó scoileanna ina bhfuil an Béarla mar mheán teagaisc iontu, scileanna arda Gaeilge a bhaint amach i gcoitinne. Is é seo ceann de na cúiseanna go maítear gurb é an dátheangachas éagothrom atá ag feidhmiú sa tír^[176] – staid nach gcuireann an brú céanna ar chainteoirí dúchais an Bhéarla a bheith ina ndátheangaigh chumasacha. Tá ról suntasach le himirt ag an gcuraclam ar an dóigh seo: *‘If the curricular articulation is such that there is no accumulated language development and improved language proficiency, then we recycle introductory levels of language teaching that do not result in maturational development and proficiency. Students learn the days of the week and “hola*

¹⁷⁴ Tugtar aghaidh ar réimse an oideachais i gCaibidil a hOcht (Imleabhar II, 8.4 Réimse an Oideachais) agus a Naoi (Imleabhar II, 9.7 Réimse an Oideachais) go háirithe.

¹⁷⁵ Léiríonn staitisticí 2012/2013, go bhfuil níos lú ná 8% de dhaltáí scoile bhunscoileanna na tíre ag foghlaim i dtimpeallacht ina múintear na hábhair go léir trí mheán na Gaeilge (Éire. An Roinn Oideachais agus Scileanna, gan dáta, b).

¹⁷⁶ Féach Ó Giollagáin (2011) agus Little (2008).

paco” extremely well!’ (Macías, 2003). Déantar plé in amanna ar an tsaincheist nach bhfuil mic léinn uile na hÉireann thar a bheith cumasach sa Ghaeilge i ndiaidh dóibh an réimse scoile a fhágáil, agus na mílte uair an chloig caite acu ar fhoghlaim na teanga.¹⁷⁷ Is cosúil gur dhá chúis iad na teipeanna ó thaobh nasc neartmhar a chruthú leis an éiceolaíocht ghinearálta teanga, agus an creideamh gur leor an Béarla mar theanga chumarsáide, leis an éagothroime seo. Dearbhaíonn Bruen (2013, lch 107):

... the findings of the Eurobarometer survey... (European Commission 2012), which indicates that the majority of Irish people describe the acquisition of additional languages as both valuable and important but are not themselves as individuals particularly motivated in this regard. This reflects a failure to move in the direction of what Bonachina-Pugh (2012) describes as a “practiced language policy” perhaps as a result of a lack of understanding of the truly negative impact of monolingualism on the individual, on Irish society and on the Irish economy, as well as the “widespread but erroneous perception” (RIA 2011: 6) that English is enough.¹⁷⁸

Is smaoinemh inmholta é an dátheangachas nó an t-ilteangachas mar sin, ‘go teoiriciúil’, ach go praiticiúil tá easpa spreagtha ann. Tá gá mar sin, dar le Bruen (2013, lch 110), le feachtas feasachta teanga ag an leibhéal náisiúnta; ‘... *in order to convince those with the power to control the national budget as well as those in a position to influence the next generation in their career choices of the value of the acquisition of an additional language at a personal, social and economic level (RIA 2011)*’. Is ag trácht ar nuatheangacha atá sí go príomha, ach d’fhéadfaí an easpa spreagtha seo a lua i gcás na Gaeilge leis.

¹⁷⁷ ‘Why is it that, after 13 years of schooling, most people cannot speak the language confidently?’ (O’Hara, 2013).

¹⁷⁸ Tagraíonn Bruen do na saothair seo a leanas: European Commission (2012), Bonachina-Pugh (2012) agus an Royal Irish Academy National Committee For Modern Language, Literacy and Cultural Studies (2011).

5.5 Feachtais Teanga

Cuireann sé seo i gcuimhne dúinn an tábhacht a bhaineann leis na spriocanna teanga atá dírithe ar mhuintir na Gaeltachta amháin, a chur i gcomhthéacs ag an leibhéal náisiúnta, nó fiú ag an leibhéal idirnáisiúnta, mar a thug an tIar-Aire Gnóthaí Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta, Éamon Ó Cuív (2005), le tuiscint, agus é ag caint ar an tábhacht a bhaineann le hairgead a chur ar fáil d'institiúidí tríú leibhéal idirnáisiúnta d'fhonn an Ghaeilge a theagasc: *'It is a well known fact that if we want people to speak Irish at home, the standing of the language nationally and internationally will be of major importance'*. Mura bhfuil feidhmeanna praiticiúla ag an nGaeilge ag an leibhéal náisiúnta, nó fiú ag an leibhéal idirnáisiúnta, is deacair a chur ina luí ar thuismitheoirí gurbh fhiú dóibh an teanga a sheachadadh mar mháthairtheanga. Sa bhliain 2004, bunaíodh an feachtas 'Feachtas Feasachta Teanga', a raibh sé mar aidhm aige; *'... cur ina luí ar thuismitheoirí [dírithe ar an nGaeltacht go príomha], go háirithe iad siúd le páistí óga, na buntáistí a bhaineann le húsáid na Gaeilge mar phríomh-theanga teaghlaigh'* (Ó Cuív, 2003b). In alt dar teideal, *'Mind your language, campaign urges'*, a foilsíodh san *Irish Independent*, maíonn McDonald (2004):

A budget of €300,000 is to be spent on advertising, public relations, public notices and the establishment of a website in an effort to drive home to young parents the advantages for their children to use the Irish language... The move comes as concern grows at the continued erosion of Irish as the everyday language in large parts of the Gaeltacht. Even in homes where parents are native speakers, the proliferation of English through television, the internet and other areas of communication has meant that Irish has often been supplanted as the family language.

Is réimse fíorthábhachtach é réimse na meán cumarsáide leis ó thaobh sheachadadh na teanga go hidirghlúineach i réimse an teaghlaigh, mar a léirítear

thuas, agus mar a mhaítear i dtreoirleabhar Chomhluadair (Ní Chinnéide, 2008, lch 19):

Tá sé tábhachtach chomh maith go bhfeicfear do na páistí stádas a bheith ag an nGaeilge ina dteach féin, go mbíonn sí le cloisteáil ar an teilifís, agus ar an raidió agus go mbíonn leabhair agus tréimhseacháin Ghaeilge mar chuid d'ábhar léitheoireachta an teaghlaigh. Ní mór do na tuismitheoirí dea-shampla a thabhairt. Mar shampla má bhíonn nós ag na tuismitheoirí breathnú ar chlár Ghaeilge ar an teilifís bíonn seans níos fearr ann go mbeidh na páistí ag breathnú orthu.

Tabharfar aghaidh ar an réimse seo i gCaibidil a hOcht. Luaitear san alt céanna, *'Mind your language, campaign urges'*, gurb í an chúis go bhfuil níos mó cainteoirí dúchais ag caint as Béarla lena bpáistí i réimse an teaghlaigh ná an bhuaire a bhraitear; *'... that the use of Irish alone will hold back their children's chances of succeeding educationally and socially in the world'* (McDonald, 2004). As seo a d'eascair an feachtas, *'Ár dTeanga Nádúrtha Féin'*, a seoladh i mí Mheán Fómhair na bliana céanna.¹⁷⁹ B'fheachtas ilmheánach é, a chuimsigh fógraí teilifíse agus raidió, an suíomh gréasáin, www.teangafein.ie, póstaer agus leabhráin. Mhaígh Ó Cuív (2005b):

Ón aiseolas a fuair mo Roinn ina leith i mí an Mhárta 2005, tá an dealramh ar an scéal go ndeachaigh an feachtas i bhfeidhm go dearfach ar na spriocghrúpaí. Tuairiscíodh gur thaitin an fógra raidió níos mó leis an bpobal ná aon ghné eile den fheachtas; gur léiríodh an-spéis sa suíomh

¹⁷⁹ B'fheachtas é seo a rinne Údarás na Gaeltachta a bhainistiú thar ceann na Roinne Gnóthaí Poiblí, Tuaithe agus Gaeltachta. Anuas air sin, bunaíodh Scéim na gCúairteoirí Teanga Baile (Oidhreacht Chorca Dhuibhne, gan dáta) sa bhliain 2005 le; *'... [h]eolas, comhairle, tacaíocht, cabhair is áiseanna a chur ar fáil do thuismitheoirí ar mian leo a leanáí a thógaint le Gaoluinn. An tUasal Éamon Ó Cuív, Aire Gnóthaí Pobail Tuaithe is Gaeltachta a dhein an Scéim 'Tús Maith' a sheoladh go hoifigiúil i mí Dheireadh Fómhair na bliana sin. Ceapadh Stiúrthóir na Scéime a dhein tréimhse bolscaireachta don Scéim i measc tuismitheoirí, oibríthe sláinte, Stiúrthóirí Naíonraí is Áisíneachtaí Luathoideachais eile. Cuireadh leabharlann áiseanna, ábhar éisteachta, leabhar is bréagán le chéile chomh maith le pacáiste saor in aisce nó Bounty Pack a dháilfí ar thuismitheoirí nua. Ceapadh ceathrar Cúairteoirí Baile chun an Scéim seo a chur i bhfeidhm. Ó bunaíodh an Scéim seo sa bhliain 2005 tá Grúpaí Súgartha is Grúpaí do Mháithreacha is do Leanaí tagtha ar an bhfód le tuilleadh tacaíochta a chur ar fáil'.*

idirlíon, a raibh 35,000 cuairt tugtha air faoi m[h]í an Mhárta seo caite; agus go bhfuarthas go leor fiosraithe faoi ó gach cearn den tír.

Cé go ndéantar tagairt anseo don chaoi ar tháinig fiosruithe, ‘ó gach cearn den tír’, ní shonraítear na cainéil teilifíse nó raidió ar craobhscoileadh na teachtaireachtaí teanga seo orthu, nó an diminsean náisiúnta a bhain leis. I láthair na huaire, níl polasaí teanga oideachais foriomlán ar fáil don tír, cé go bhfuil caint air le fada an lá, agus níl curaclam faoi leith ann do chainteoirí dúchais na Gaeilge a d’aithneodh a riachtanais teanga faoi leith.¹⁸⁰ Is é an príomhmholadh a d’eascair as tuairisc a scríobh Ó Flatharta (2007, lgh 65, 68) bunaithe ar struchtúr oideachais na Gaeltachta ná:

1 A. Go mbunófaí Bord Oideachais Gaeltachta, bord feidhmeach ar a leagfaí cúram iomlán an Oideachais Ghaeltachta, agus go dtabharfaí don Bhord sin na cumhachtaí reachtúla agus na hacmhainní cuí a chuirfeadh ar a chumas na cúraimí sin a chur i bhfeidhm.

1 B. Go gcuirfí cúram an Oideachais Ghaeltachta agus an lán-Ghaeilge ar Aire Stáit de chuid na Roinne Oideachais agus Eolaíochta.¹⁸¹

Níor glacadh leis na moltaí seo fós, áfach. Is cosúil mar sin, go bhfuil scoilt thréan ann, nó *disconnect*, idir:

- feachtas chun úsáid na Gaeilge a chur chun cinn i réimse an teaghlaigh sa Ghaeltacht **agus** buntáistí oideachasúla an pháiste a léiriú go follasach (easpa curaclaim forbartha do chainteoirí dúchais);
- feachtas chun úsáid na Gaeilge a chur chun cinn i réimse an teaghlaigh sa Ghaeltacht **agus** na buntáistí sóisialta agus eacnamaíochta a ghabhann leis don pháiste ar bhonn náisiúnta a léiriú go follasach (.i. go fadtréimhseach, go mbeifí in ann cumarsáid a dhéanamh lena bpiaraí, ar bhonn náisiúnta,

¹⁸⁰ Féach Caibidil a hOcht (Imleabhar II, 8.4 Réimse an Oideachais).

¹⁸¹ D’iarr an Chomhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta ar Ó Flatharta taighde a dhéanamh ar mhaithe le struchtúr a mholadh d’oideachas na Gaeltachta.

trí mheán na teanga i réimsí oibre agus sóisialta, go mbeifí in ann seirbhísí stáit a rochtain ar chaighdeán atá ar comhchéim le seirbhísí a sholáthraítear trí mheán an Bhéarla, agus go mbeadh deiseanna fostaíochta an pháiste méadaithe de bharr a chumais shaibhir sa Ghaeilge),¹⁸²

- leanúnachas na bpolasaithe (m.sh. níl teacht ar an suíomh gréasáin seo, www.teangafein.ie a thuilleadh).

Tá buairt ann freisin nár ainmníodh ceanneagraíocht sa tSamhail Nua Mhaoinithe ag Foras na Gaeilge sa bhliain 2014 a dhíríonn ar an seachadadh teanga i réimse an teaghlaigh, m.sh. níor ainmníodh Comhluadar mar eagraíocht mhaoinithe agus ní léir anois céard atá i ndán don eagraíocht.¹⁸³

5.6 An Sealbhú Teanga

Níor thug ach 10% de na daoine óga a bhaineann le Catagóir A le fios sa suirbhé (SCT) gur fearr an cumas atá acu comhrá a dhéanamh i nGaeilge seachas i mBéarla in ainneoin gur tógadh a dtromlach le Gaeilge. Tá léiriú sa staitistic seo aisti féin ar thaithí na mionteangóirí Gaeltachta ar an dátheangachas trioblóideach mar is iondúil gur fearr cumas teanga atá ag an duine sa teanga ina gcuireann sé próiseas tosaigh an tsealbhaithe i gcrích, cé is moite de na daoine a dhífhréamhaítear óna gcomhthéacs dúchais, i gcás na heisimirce mar shampla, sula mbíonn an deis acu an sealbhú tosaigh a chríochnú, agus a threisiú mar ghnás sóisialta lena gcuid comhaoiseach (Ó Giollagáin, 2012b, lch 207).

Research and documentation of language death have repeatedly highlighted weak language acquisition processes and limited ability in minority languages (in comparison to high proficiency in the majority language) – we need look no further than Nancy C Dorian’s innovative portrayal of the death of Gaelic in northeast Scotland in the 1980s.¹⁸⁴

Ní mór díriú ar choincheap an tsealbhaithe teanga agus an toisc seo, an seachadadh teanga go hidirghlúineach, á plé againn. Díríonn an phleanáil

¹⁸² Féach *The Journal.ie* (2013).

¹⁸³ Féach *iGaeilge.ie* (2014).

¹⁸⁴ Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2009) a thagraíonn do shaothar Dorian (1981).

sealbhaithe ar mhúineadh, ar fhoghlaim agus ar shealbhú na teanga nó na dteangacha i sochaí faoi leith (Walsh agus Rowland, 2009, lch 8). Shealbhaigh muintir na hÉireann an Ghaeilge ar dhá bhealach go príomha i gcaitheamh an fichiú haois; go nádúrtha i réimse an teaghlaigh agus/ nó i réimse an phobail mar theanga chumarsáide, nó ar bhonn foirmiúil trína stádas éigeantach i gcóras oideachais na tíre. Go hiondúil, déantar idirdhealú idir páistí na hÉireann a shealbhaíonn an Ghaeilge:

- 1) i réimse an teaghlaigh laistigh den Ghaeltacht agus;
- 2) i réimse an teaghlaigh lasmuigh den Ghaeltacht (ní bhíonn tacaíocht teanga an phobail ag na teaghlaigh seo go hiondúil).

Mar a léiríodh sa SCT, áfach, is lú ar fad na toghranna a bhfuil breis is 67% dá ndaonra iomlán (+3bl) ina gcainteoirí laethúla Gaeilge laistigh den Ghaeltacht thraidisiúnta. Sa chatagóir seo, níl ann ach 24 toghroinn as líon iomlán de 155 toghroinn sa Ghaeltacht, nó 3441 toghroinn i Stát na hÉireann ar an iomlán: 15% agus 0.7% faoi seach (Ó Giollagáin, 2012b, lch 203). Tuairiscítear gurb é an Béarla anois atá in uachtar i ngréasáin shóisialta na n-óg, fiú sna ceantair is láidre ó thaobh na Gaeilge de, agus go gcaithfear; ‘... glacadh leis go bhfuil rathúnas na Gaeilge mar theanga theaghlaigh amach anseo ag brath ar thuismitheoirí a bheith ábalta agus sásta cinneadh comhfhiosach a dhéanamh a gclann a thógáil le Gaeilge’ (Ó Giollagáin *et al.*, 2007b, lch 27). Maítear leis, go mbeidh; ‘... orthu déileáil leis na leochaileachtaí agus na deacrachtaí a eascraíonn as iompar teanga an teaghlaigh a bheith ag brath ar chomhthéacs comhfhiosach, seachas é a bheith réamhshocraithe ag cúinsí teanga an phobail agus an teaghlaigh’ (Ó Giollagáin *et al.*, 2007b, lch 28). Is cosúil mar sin, gur ag teacht le chéile atá teaghlaigh na

hÉireann ó thaobh úsáid chomhfhiosach na Gaeilge de, agus an chaoi go sealbhaítear mar chéad teanga í, sa réimse príobháideach seo.¹⁸⁵

Is éard atá i gceist leis an téarma seo, sealbhú na chéad teanga, ná an chaoi ina sealbhaíonn naíonán a mháthairtheanga. Is próiseas nádúrtha é a tharlaíonn go fo-chomhfhiosach agus go hiondúil, ar bhealach an-neamhfhoirmeálta. Cloch mhór ar an bpaidrín ó thaobh bheogacht na Gaeilge de ná a sealbhú mar chéad teanga i réimse an teaghlaigh. Léiríonn Ó Murchú (2006, lch 4) na deacrachtaí a bhaineann leis an ngné seo in Éirinn, ar bhonn náisiúnta go háirithe, nuair a mhaíonn sé:

Cibé líon daoine lasmuigh den Ghaeltacht a mbíonn Gaeilge á labhairt go laethúil acu, is deimhnitheach gur daoine scaipthe i ngréasáin scáinte a bhformhór, agus iad i gcónaí i mbaol a ndíothaithe, .i. i mbaol nach mbeadh ar a gcumas gnáthamh na Gaeilge a sheachadadh chun a gclainne. Is cosúil, ó shuirbhéireachtaí difriúla, nach bhfuil ach tuairim is 25% díobh in aon ghlúin ar leith a n-éiríonn leo an seachadadh sin a dheimhniú.

Cé go bhfuil daoine áirithe sa tír a n-éiríonn leo deiseanna laethúla a thapú chun úsáid a bhaint as an nGaeilge, dar le hÓ Murchú, is líon beag díobh (1/4), a n-éiríonn leo an teanga a sheachadadh go hidirghlúineach ina dteaghlaigh féin níos déanaí, pointe a dtacaíonn Ó Riagáin (1997, lch 193) leis. Cén fáth, mar sin, nár leagadh níos mó béime ar an diminsean seo den dátheangachas sochaíoch le linn an fichiú haois ar bhonn náisiúnta, agus nár cruthaíodh tuilleadh cainteoirí

¹⁸⁵ Rinne Ó hÉallaithe (2012b; 2012c; 2012d) anailís ar na sonraí a d'fhoilsigh an Phríomh-Oifig Staidrimh ó Dhaonáireamh 2011 maidir le húsáid na Gaeilge ar fud an Stáit agus na Gaeltachta. Thug sé (2012d) faoi deara; '... [go] léiríonn na figiúirí do na ceantair [Ghaeltachta] is laige, cé chomh mór agus atá teorannacha na Gaeltachta as riocht. Níl baile Uachtar Ard sa nGaeltacht ach tá níos mó Gaeilge á labhairt in Uachtar Ard go laethúil taobh amuigh den chóras scolaíochta ná mar atá á úsáid i mBaile Chláir nó in Ailt an Chorráin, dhá bhaile atá sa Ghaeltacht'.

‘athdhúchais’ nó ‘leathdhúchais’,^[186] mar a thugann Ó Giollagáin orthu? Déantar machnamh ar na tacaíochtaí a theastaíonn d’fhonn an cleachtas seo a threisiú ar bhonn náisiúnta, mar sin, agus an dátheangachas breiseánach cothrom a chur chun cinn. Tá caint ar thionscnaimh agus ar ‘Phleananna Teanga Áitiúla’ lasmuigh den Ghaeltacht a bhunú, lena n-áireofar tionscnaimh áitiúla teanga agus bunú ‘ionaid ilfhreastail phobail’ chun comhairle a chur ar thuismitheoirí nua ar mian leo a gcuid leanaí a thógáil leis an dá theanga,^[187] ach cén ceangal a bheidh idir na tionscnaimh seo agus an éiceolaíocht ghinearálta teanga? Cén chaoi a mbeifí in ann tarraingt ar thaithí shaibhir stairiúil mhuintir na Gaeltachta i leith úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh chun an cleachtas seo a chur chun cinn, diaidh ar ndiaidh agus ag leibhéil athraitheacha, ar bhonn náisiúnta:

Is práinní i bhfad breathnú ar bhealaí le treisiú a dhéanamh ar na gnáis shóisialta agus teaghlaigh a chothaíonn cainteoirí bisiúla agus gníomhacha seachas sceanairt a dhéanamh ar limistéir stáit nach bhfuil i gcomhréir níos mó leis an *raison d’être* bunaidh a samhlaíodh di nuair a ceapadh stádas áirithe stáit a thabhairt do limistéirí Gaeltachta i dtosach báire (Ó Giollagáin, 2002).

5.7 Úsáid na Gaeilge i Réimse an Teaghlaigh sa Ghaeltacht

Ag scríobh dó i 1991, maíonn Fishman: ‘*Although the Gaeltacht now constitutes only 2.3% of Ireland’s population it still accounts for 7.4% of all Irish speakers and 45% of all Irish-speaking families*’ (Fishman, 1991c, lch 124). Léiríonn sé seo an tábhacht dhíríreach a bhaineann leis an nGaeltacht ó thaobh bheogacht na

¹⁸⁶ ‘*Neo-native speaker* [cainteoir athdhúchais]: *Individuals who are brought up through the medium of Irish by parents who are not native speakers of the language themselves, i.e. the children of second-language speakers*’, (Ó Giollagáin agus Mac Donnacha, 2008, lch 111). ‘*Semi-native speaker* [cainteoir leathdhúchais]: *An individual who is brought up in a setting which provides exposure to more than one language, i.e. where one parent speaks Irish and the other speaks English, or where both parents speak English, but the child is exposed to Irish through his/her interactions of the parents with other members of the family/ community*’, (Ó Giollagáin agus Mac Donnacha, 2008, lch 111). Féach freisin Ó Giollagáin (2012a, lch 26).

¹⁸⁷ Féach Rialtas na hÉireann (2010).

Gaeilge de, agus a húsáid i réimse an teaghlaigh.¹⁸⁸ Ba dheacair, áfach, an teanga a chosaint sa Ghaeltacht le linn an fichiú haois de dheasca a nádúir bhloghaigh agus neamhleanúnaigh mar réigiún, ‘... *whose inhabitants are substantially isolated from each other and cannot, therefore, easily pool their efforts to realize the full potential of their numbers*’ (Fishman, 1991c, lch 124), agus de dheasca pholasáí leanúnach an Stáit chun na réigiúin a nua-aoisiú, a uirbiú agus a thionsclú. Chuir sé seo le galldú na bpobal áitiúil agus daoine ag teacht isteach ón taobh amuigh go dtí an áit (Fishman, 1991c, lch 124). Thit líon na gcainteoirí laethúla Gaeilge sna réigiúin seo go leanúnach le linn an fichiú haois de bharr cúiseanna éagsúla.¹⁸⁹

Déanann Fishman tagairt don chleachtas ina mbaintear úsáid as an nGaeilge i réimse an teaghlaigh agus dearbhaíonn sé (1991c, lch 124): ‘... *the majority of Irish speaking parents there have lately begun to rear their newly born children in English (“so they can be like all other Irish children”), doing so to such an extent that a family still rearing its children in Irish is now often an object of comment and curiosity in many Gaeltacht areas*’. Léiríonn an méid seo an difríocht mheabhairbhraite ó thaobh pháistí na hÉireann de ar an iomlán – an pheirspictíocht gur faoi mhíbhuntáiste a bhí (agus atá b’fhéidir) an páiste Gaeltachta a tógadh le Gaeilge, sa chaoi go raibh orthu a bheith dátheangach chun a bheith páirteach i gcultúr na tíre agus an domhain trí chéile, ach gur leor an Béarla do pháistí eile na tíre. Is cúis amháin, cinnte, í an éagothroime seo leis an

¹⁸⁸ Déanann Ó Riagáin (1997, lch 133) iniúchadh ar úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh.

¹⁸⁹ ‘*Gaeltacht communities are linked into regional, national and international networks which gradually influence their linguistic composition*’, (Ó Giollagáin agus Mac Donnacha, 2008, lch 110).

laghdú ar úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh, agus i réimsí eile sa Ghaeltacht.¹⁹⁰

Déanann Ó Giollagáin agus Mac Donnacha (2008) macalla ar an méid a bhí á rá ní ba luaithe ó thaobh thionchar suntasach an chórais oideachais ar sheachadadh na máthairtheanga go hidirghlúineach nuair a thagraíonn siad d'obair Harris *et al.* (2006) agus don SCT (Ó Giollagáin *et al.*, 2007a) araon. Tuairiscítear nach bhfuil páistí atá á dtógáil le Gaeilge i réimse an teaghlaigh ag sroichint leibhéal chumais ionchais ina dteanga dhúchais, agus gur foirm laghdaithe neamhiomlán atá á sealbhú acu.¹⁹¹ Dearbhaíonn Ó Giollagáin agus Mac Donnacha (2008, lch 112):

Research undertaken by Harris (2006) raises critical linguistic questions in relation to the educational aims and practices currently implemented in Gaeltacht schools, particularly in light of parental assessment of the linguistic ability of their own children and the assessment the young people make of their own ability in Irish.¹⁹²

De dheasca leathnú leanúnach úsáid an Bhéarla i gcóras oideachais na Gaeltachta, go pointe áirithe ag leibhéal na bunscoile agus go mór mór ag leibhéal na meánscoile, is cosúil gurb é an Béarla teanga shóisialaithe an réimse seo le tamall anuas agus an teanga atá in úsáid ag na mic léinn lena bpiaraí i ngréasáin shóisialta, fiú más í an Ghaeilge a dteanga theaghlaigh (Ó Giollagáin agus Mac Donnacha, 2008, lgh 112-3). Dearbhaíonn Ó hIfearnáin (2012, lch 144):

Ó tharla go bhfuil an Ghaeilge á labhairt mar theanga teaghlaigh fós ach go bhfuil an cleachtas sin i mbaol, i bhfianaise shonraí an daonáirimh agus an taighde uile, nach mór, atá déanta sa Ghaeltacht le leithchhead bliain anuas, ní miste díriú ar bheartas teanga an teaghlaigh mar cheann de chroispriocanna an réimse seo léinn. Cé go gcreidtear in Éirinn go bhfuiltear

¹⁹⁰ Féach coincheap an dátheangachais aontreoch, in Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012, lch 4).

¹⁹¹ Féach Lenoach, Ó Giollagáin agus Ó Curnáin (2012) agus Ó Giollagáin agus Mac Donnacha (2008, lch 112).

¹⁹² Tagraítear anseo do shaothar Harris *et al.* (2006).

á dhéanamh sin ó tháinig ann don stát neamhspleách agus ó tosaíodh ar Scéim Labhairt na Gaeilge agus ar an scolaíocht Ghaeltachta a bheith i nGaeilge amháin (go hoifigiúil), ní léir go bhfuil an idé-eolaíocht sin agus an cleachtas ag dul i bhfeidhm go huile is go hiomlán ar phobal Gaeilge na Gaeltachta (Ó hIfearnáin 2006, 2007).

Is ‘i mbaol’ atá an cleachtas teanga teaghlaigh mar sin sa Ghaeltacht, dar le hÓ hIfearnáin, a thugann le tuiscint nach mór an Ghaeilge a shocrú ag céim a ceathair, nó céim níos ísle, den toisc seachadta seo. Maíonn an Rianach (1994, lgh 103-4) gurb é an Deontas £2^[193] (£10 agus é ag scríobh sa bhliain 1994), ‘... in aghaidh na bliana do gach páiste idir 3 agus 16 bliana d’aois arb í an Ghaeilge gnáth-theanga a theaghlaigh’, an gníomh ba mhó éifeacht chun an Ghaeilge a choimeád mar theanga an teaghlaigh. Sa bhliain 1993/4 chuir an tAire Ealaíon, Cultúir agus Gaeltachta Michael D. Higgins athrú cuimsitheach ar an scéim nuair a leag sé béim nua ar an teaghlach seachas ar an ngasúr aonarach (Ó hÉallaithe, 2011). Ba scéim í seo ar cuireadh tús léi i dtríochaidí an chéid seo caite. Maíonn Ó hÉallaithe (2011): ‘Thuig Tom Deirg [an tAire Oideachais a mhol an scéim a chur ar bun] go maith an bhunchúis a bhí ag cosmhuintir na Gaeltachta le Gaeilge a cheilt ar a gcuid gasúr: ní mba bhuntáiste ar bith dóibh a bheith ag fás aníos sa Ghaeltacht le Gaeilge c[h]raicneach gan Béarla líofa acu nuair ab é bád bán na himirce a gcinniúint’. Ar ndóigh, ba le teaghlaigh na Gaeltachta amháin a d’íoctaí deontas Scéim Labhairt na Gaeilge.

Cuireadh deireadh leis an scéim seo, Scéim Labhairt na Gaeilge, sa bhliain 2011 agus ceisteanna á gcur faoina fiúntais agus faoina hiontaofacht, agus go deimhin,

¹⁹³ ‘Cuireadh deireadh fosta le Scéim Labhairt na Gaeilge, a bhí ar an fhód ó thús na dtríochadaí agus ar a dtugtaí Scéim na Deich bPuntaí tráth dá raibh. Faoin Scéim d’íoctaí €260 in aghaidh an teaghlaigh ach líofacht Ghaeilge na clainne a chruthú do chigirí ón Roinn. Ba léir go raibh a leithéid de choincheap as dáta anois agus nár cheart tuismitheoirí a íoc feasta as a gcuid páistí a thógáil le Gaeilge’, (Delap, 2012).

faoina hoiriúnaí i dtaca le teaghlaigh a bhí ag tógáil a gclann le Gaeilge ó dhúchas a shainaitint.¹⁹⁴ Dearbhaíodh san alt, ‘*The state of Irish in the Gaeltacht: Scéim Labhairt na Gaeilge 2010/2011*’: ‘*One of the greatest deficiencies noted with the scheme was that fluency was assessed only among children of school-going age. Other criticism focused on the lack of practical support provided by the scheme for families*’ (Ní Shúilleabháin, 2012). Ní fhéadfaí a aithint i gcónaí an sa teaghlach, nó ar scoil, a shealbhaigh na páistí a gcuid Gaeilge (Harris *et al.*, 2006, lgh 149-51). Maíonn Ó hÉallaithe (2012a) gur mór an cailteanas í an scéim seo:

B’iad na figiúirí ó SLG an tomhas ba chruinne a bhí ar fáil, le monatóireacht a dhéanamh ar staid na Gaeilge sa nGaeltacht mar theanga teaghlaigh, mar theanga scoile agus mar theanga a bhí in úsáid in imeachtaí an phobail. Ní hamháin sin ach b’iad figiúirí ón SLG a bhí mar bhunús le ceann de na critéir a bhí molta sa Staidéar Cuimsitheach Teangeolaíochta ar Úsáid na na Gaeilge sa nGaeltacht.¹⁹⁵

Tá taighde glúine déanta ag Ó Curnáin (2012, lch 286) ar laghdú teangeolaíochta na Gaeilge i réigiúin Ghaeltachta na tíre, agus léiríonn sé nach bhfuil an Ghaeilge Thraidisiúnta á sealbhú ag gasúir níos mó ach go heisceachtúil. Is teanga ‘dhíbheo’ í an Ghaeilge Thraidisiúnta anois, dar leis, atá á sealbhú go neamhiomlán ag an nglúin óg i gcoitinne. Maíonn sé (2012, lch 287):

Is féidir a rá go bhfuil an Ghaeilge Iarthraidisiúnta ar fáil go coitianta i ngach ceantar Gaeltachta. I gceantair Ghaeltachta i gCatagóir A (SCT) tá de shonraíocht ar urlabhra fhormhór na n-óg a rugadh i ndiaidh 1960-70 gur féidir Gaeilge Neamhthraidisiúnta a thabhairt uirthi, agus i ndiaidh 1990 gur féidir Gaeilge Laghdaithe a thabhairt uirthi.

¹⁹⁴ Féach Ó Bróithe (2012) agus Ó hÉallaithe (2011).

¹⁹⁵ Maíonn Ó hÉallaithe (2012a): ‘Ós rud é go bhfuil deireadh curtha le Scéim Labhairt na Gaeilge, ní bheidh aon bhealach ann le tomhais chruinn a dhéanamh ar úsáid na Gaeilge i measc na ngasúr réamhscoile. In áit Scéim Labhairt na Gaeilge a úsáid mar chritéar, d’fhéadfaí úsáid a bhaint as critéir eile a d’inseodh an líon teaghlach atá ag úsáid na Gaeilge mar theanga bhaile, is é sin céatadán na ngasúr réamhscoile (3-4 bliana d’aois) de réir an daonáirimh a labhraíonn an Ghaeilge go laethúil’. Féach Imleabhar I, 5.11 Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach: Úsáideacht an Daonáirimh.

Tá laghduithe le sonrú i ngach gné teangeolaíochta den Ghaeilge Neamhthraidisiúnta, agus den Ghaeilge Laghduithe, laghduithe lena n-áirítear gnéithe foghraíochta, fóineolaíochta, deilbhíochta, deilbhchomhréire, comhréire agus foclóra (Ó Curnáin, 2012, lch 284). Tá ag teip ar an dátheangachas comhuaineach i réimse an teaghlaigh, agus molann Ó Curnáin an dátheangachas moillithe a chur i bhfeidhm d'fhonn an pobal mionteanga a chaomhnú, .i. an Ghaeilge amháin in úsáid i réimse an teaghlaigh. Tá sealbhú neamhiomlán na Gaeilge (an mhionteanga), le tabhairt faoi deara i rith na tréimhse criticiúla (blianta tosaigh an pháiste), agus sealbhú níos iomláine ar an mBéarla (an mhórtéanga) le linn na tréimhse céanna, agus is é an dátheangachas aontreoch éagothrom toradh an scéil (Ó Curnáin, 2012, lch 286). Gan amhras, níl Ó Curnáin den tuairim gurb é an dátheangachas cothrom atá le fáil in Éirinn, nó in aon áit eile, agus léirítear é seo go soiléir nuair a deir sé (2012, lch 352): ‘Ní heol dom aon tsochaí nua-aoiseach ina bhfuil an dátheangachas cothrom buan. Ar leibhéal an aonaráin fiú, is eisceacht é an duine dátheangach cothrom’.

Dearbhaíonn an Riagánach (1997, lch 76) gur sholáthair suirbhé CILAR (1975) fianaise gur ag dul i laghad a bhí seachadadh na Gaeilge go hidirghlúineach sa Ghaeltacht le linn an fichiú haois. Ina shaothar, *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*, tagraíonn Ó Riagáin do chás-staidéar a rinne sé ar phatrún sóisialta an dátheangachais Ghaeilge/Bhéarla i gGaeltacht Chorca Dhuibhne, Co. Chiarraí sna hochtóidí. Mar chuid den chás-staidéar seo, chuir sé agallaimh ar dhaoine maidir leis an úsáid a bhain siad as an mBéarla agus as an nGaeilge i réimse an teaghlaigh. D’fhiafraigh sé d’fhreagróirí an tsuirbhé, ar bhain

siad úsáid as an nGaeilge ‘i gcónaí’, ‘go minic’, ‘uaireanta’, ‘go hannamh’ nó ‘riamh’ sa réimse faoi leith seo (Ó Riagáin, 1997, lch 102). Deir Ó Riagáin (1997, lch 102):

Although it is difficult to imagine a household in the present Gaeltacht where Irish is ‘always’ used, it is also clear that a substantial minority of respondents wished to indicate that Irish was used more intensively than the word ‘often’ might suggest. If this interpretation is correct then it can be seen that it is only in the western area [de Ghaeltacht Chorca Dhuibhne] that Irish is spoken at these high levels of intensity... it can be seen that the percentage of respondents in the town and eastern area reporting intensive use of Irish ‘always’ in these contexts is under 5 per cent.

Léiríonn Ó Riagáin (1997, lch 104) gur mhionlach sa mhionlach a labhair an Ghaeilge go príomha sa réimse baile seo agus thug sé faoi deara; ‘... *even if it is accepted that parents make a particular effort to socialize their children through Irish in this area – either for policy or for other reasons – they appear to be constrained by their own language resources and the position of Irish in their immediate localities*’. Bhí tionchar nach beag ag leibhéil chumais na dtuismitheoirí sa Ghaeilge (tábhacht an teanga a bheith ag an mbeirt tuismitheoirí), agus ag athrú meoin tuismitheoirí ní b’óige a bpáistí a thógáil le Gaeilge ar an bpróiseas seachadta (Ó Riagáin, 1997, lch 134). Rinne Ó hÉallaithe (2004) anailís ar na sonraí a d’fhoilsigh an Phríomh-Oifig Staidrimh ó Dhaonáireamh 2002 maidir le húsáid na Gaeilge ar fud an Stáit agus na Gaeltachta. Léirigh sé óna chuid anailíse go raibh ardú suntasach de 25% tagtha ar líon na ngasúr réamhscoile (3-4 bliana d’aois) ar dúradh fúthu gur labhair siad Gaeilge ar bhonn laethúil: ó 4,812 páiste sa bhliain 1996 go 5,991 páiste sa bhliain 2002. Ba mhéadú 5% a bhí le tabhairt faoi deara san aoisghrúpa seo (3-4 bliana d’aois) sa Ghaeltacht, agus méadú 29% taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta (Ó hÉallaithe, 2004). Léirigh sé trí chomparáid a dhéanamh idir an sciar de na

teaghlaigh le páistí a fuair deontas iomlán Scéim Labhairt na Gaeilge agus sciar na ngasúr réamhscoile (3-4 bliana d’aois) ar dúradh fúthu gur labhair siad Gaeilge ar bhonn laethúil nár bhain formhór na bpáistí sa Ghaeltacht úsáid as an nGaeilge mar theanga theaghlaigh.¹⁹⁶

Tábla 5:2 Anailís Uí Éallaithe: Úsáid na Gaeilge i measc Pháistí Réamhscoile sa Ghaeltacht

Ceantracha Gaeltachta de réir Contae	Sciar de na páistí Gaeltachta a labhrann Gaeilge go laethúil (Daonáireamh 2002)	% Teaghlaigh a fuair an Deontas Iomlán (SLG) 2001/02
Corcaigh	51.1	9.4
Dún na nGall	41.4	31.6
Cathair na Gaillimhe	14	0.9
Co. na Gaillimhe	43.3	37.7
Ciarraí	43.9	17.2
Maigh Eo	27.8	7.8
An Mhí	27.8	10.7
Port Láirge	39.6	14.1
Gaeltacht ina hIomlán	36.8	23.4

Anuas ar an méid sin, tá anailís déanta ag Ó hÉallaithe (2005) ar thorthaí Scéim Labhairt na Gaeilge ó 1995 go 2005 ina alt ‘Lagú cheantair láidre Gaeilge’, alt ina mhaíonn sé go bhfuil; ‘... an cúigiú cuid de na teaghlaigh sa Ghaeltacht ina gcónaí i gceantracha, nach bhfuil aon teaghlach iontu ag fáil an Deontais Iomlán faoi

¹⁹⁶ D’ullmhaigh Ó hÉallaithe (2004) Tábla 5:2 ó Réamhthuarascáil Dhaonáireamh 2002 agus ó fhiigiúirí Scéim Labhairt na Gaeilge 2001/02, a chuir an Roinn Gnóthaí Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta ar fáil.

Scéim Labhairt na Gaeilge’. Ní fhéadfaí a rá gur bhain, ag deireadh na tréimhse iniúchta (nó go mbaineann), an chuid is mó de pháistí na Gaeltachta úsáid as an nGaeilge go príomha mar a gcéad teanga i réimse an teaghlaigh, agus ar an ábhar sin, ní oireann céim a ceathair den toisc seachadta seo.

5.8 Úsáid na Gaeilge i Réimse an Teaghlaigh sna Limistéir taobh amuigh de Limistéir na Gaeltachta

Tá sé léirithe sa taighde ar an ábhar seo gur chabhraigh polasaithe an tSaorstáit agus rialtas ní ba dhéanaí, sochaí dhátteangach as an nua a chruthú sna réigiúin sa tír nár aithníodh mar réigiúin Ghaeltachta sa bhliain 1926, agus is í an ghné fhairsingithe seo a léiríonn an dóchas is mó ó thaobh leathnú úsáid na Gaeilge de. An méid sin ráite, is beag fócas a díriodh ar réimse an teaghlaigh: ‘*The non-transmissibility of the acquired language is so great, particularly in the East, that only a very tiny proportion of the minority that learns to speak the language in high school then hands it on, a decade later, to its own children*’ (Fishman, 1991c, lch 128). Tá scoilt ann, mar sin, idir an Ghaeilge a nascadh leis an réimse teaghlaigh i gcás fhoghlaimoírí na teanga, agus ansin an nasc a choimeád idir an cainteoir líofa agus an teanga go dtí tréimhse ar mhaith leo, b’fhéidir, páistí dá gcuid féin a thógáil. Is teip é seo, dar le Fishman (1991c, lch 128); ‘... *to follow up the well-educated middle-class youths who have mastered Irish during their high school attendance, on the other hand, so that they could easily form Irish-speaking (or, at least, bilingual) speech communities in their post-school years*

and, thereby, transmit the Irish which they have acquired to a successive generation'.¹⁹⁷

Déanann Ó Riagáin (1997) tagairt d'úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh in áiteanna lasmuigh den Ghaeltacht ina shaothar, *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*. Ba thuiscintí iad seo bunaithe ar shuirbhé CILAR (1975)^[198] agus an dá shuirbhé a rinne ITÉ sna blianta 1983 agus 1993 faoi seach. Thug Ó Riagáin (1997, lch 162) faoi deara: *'On this measure, it would appear that Irish is never used in about seven out of ten households, and that, where at least one person uses it, this usage is occasional or rare rather than intensive. At this lowest level of use, however, slightly more people use Irish 'seldom' rather than 'never' since 1973'*. Sainaitníodh nasc idir úsáid na Gaeilge agus láithreacht páistí aois-scoile sa teaghlach. Bhí an nasc seo ní ba neartmhaire fós nuair a d'fhreastail páistí an teaghlaigh ar scoil a raibh an Ghaeilge mar mheán teagaisc inti. Is cosúil go bhfuil rátaí an atáirgthe dháttheangaigh an-íseal ar fad sna limistéir taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta toisc nach bhfuil an tacaíocht ó phobal teanga Gaeilge acu (Ó Riagáin, 1997, lch 193). Tá úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh mar sin, ag brath ar an gcóras oideachais chun dátheangaigh chumasacha a tháirgeadh laistigh de gach glúin nua (Ó Riagáin, 1997, lch 193). Rinne Ó Riagáin agus Ó Gliasáin (1979) taighde ar Ghaelscoileanna i mBaile Átha Cliath ag deireadh na seachtóidí, agus a dtionchar ar úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh, agus i ngréasáin shóisialta. Thug Ó Riagáin (1997, lch 265) faoi deara ní ba dhéanaí sna nóchaidí:

¹⁹⁷ Cuireadh na focail *'speech communities'* i geló iodálach sa téacs bunaidh.

¹⁹⁸ Bailíodh na sonraí sa bhliain 1973.

Depending on the measure of change employed, the increase in home use of Irish is variable, but persistently impressive and substantial. On the most general and generous measures about 60 to 70 per cent of the families report an increase in use. The stimulus for change in home bilingualism is the proficiency in Irish acquired by a child or children in the household who attend an all-Irish school. Most parents respond to this by using more Irish with the children, but the extent of use is related to the ability of the parent in Irish.

Léiríonn sé seo an gá atá ann struchtúr glúine a chur chun cinn, agus is pointe tábhachtach é gur fhreastail 20% de na tuismitheoirí, a ndearnadh taighde orthu i staidéar Uí Riagáin agus Uí Ghliasáin (1979, lch 28), ar bhunscoil lán-Ghaeilge, agus idir 25% agus 30% ar mheánscoil lán-Ghaeilge. Dá mhéad Gaeilge atá ag an bpáiste ó réimse na scoile, agus dá mhéad Gaeilge atá ag an tuismitheoir, is mó an seans go mbainfear úsáid as an nGaeilge i réimse an teaghlaigh.

5.9 Tábhacht na Toisce Seachadta

Tarlaíonn an próiseas criticiúil seo i leith beogacht teanga ó ghlúin go glúin, go tipiciúil i réimse an teaghlaigh - suíomh atá i bhfad níos nádúrtha ná an seomra ranga (Ó Duibhir agus Cummins, 2012, lch 50). Maíonn Ó Giollagáin (2002, lch 43); ‘... gur ceann scríbe agus pointe tosaigh in éindí é an gnás^[199] bunaidh teanga seo: is í an teanga teaghlaigh an bunaonad ginte a thugann gus do theanga ag leibhéal an phobail, ach is scáthán í freisin ar an gcaoi a gcaitear le teanga agus lucht a labhartha ar scála níos leithne na socháí’. Leagtar an-bhéim ar an ngné seo chomh maith sa *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*, agus tuigtear gur gá an diminsean seo de stádas na teanga a threisiú chun cainteoirí líofa na Gaeilge a mhéadú. Má táthar chun an Ghaeilge a thabhairt slán, ní mór an cleachtas baile seo a neartú. Maítear an méid seo a leanas sa *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*:

¹⁹⁹ ‘Gnás teanga a chleachtar i gcás an teaghlaigh’, (Ó Giollagáin, 2002).

Is gné fhiorthábhachtach ó thaobh an phróisis pleanála teanga an teanga a chur ar aghaidh sa teaghlach chuig an gcéad ghlúin eile agus is cloch choirnéil é san obair ó thaobh cur leis an méid cainteoirí líofa. Tá níos mó aitheantais á thabhairt ar fud an domhain anois ar chur ar aghaidh na teanga sa teaghlach mar cheann de na príomhcheisteanna a gcaithfear a chíoradh má tá teangacha neamhfhorleathana le tabhairt slán (Rialtas na hÉireann, 2010, lch 22).

Léiríonn Ó Riagáin tábhacht na céime seo, an seachadadh teanga go hidirghlúineach, maidir leis an mbeogacht teanga, nuair a phléann sé múnla Fishman, bunaithe ar an aisiompú teanga agus céim a sé den phróiseas áirithe úd. Ríomhann Ó Riagáin (2001, lch 197) sa mhéid seo thíos, na fabhtanna a leabaíodh i bpolasaithe na Gaeilge, fabhtanna a chuir srian leis an athghiniúint teanga ag leibhéal an teaghlaigh le linn an fichiú haois:

At Stage 6 a ‘self-priming intergenerational transmissability system’ is established because the minority language is (or has become) dominant in at least some neighbourhood and family clusters. This correctly asserts the primacy of language reproduction over language production, and with this proposition most Irish speakers would, I think, agree. They would also agree with Fishman that, when measured against this criterion, Irish language policy has only had limited success.

Is é seo an méid a bhí le rá ag Fishman (1991c, lch 130) i dtaca leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach i gcás na hÉireann; ‘... *RLS-efforts must be specifically orientated toward the level of stage 6 and even that may not do the trick without considerable persistence and ingenuity. Both government and voluntary organisations have made some limited attempts to do so, but, as we will see, unfortunately, not with any great success*’. Creideann Fishman (1991c, lch 130) nach bhfuil mórán dóchais do theanga muna sásaítear an chéim chriticiúil seo.²⁰⁰

Is réimse fíordheacair é, áfach, pleanáil a dhéanamh ina thaobh, an réimse ‘baile-teaghlach-comharsanacht’, agus dá dheasca sin, díróinn taighdeoirí ar sféir inar

²⁰⁰ Féach freisin Kaufmann (2006, lch 2437).

féidir leo bearta a chur i bhfeidhm, agus pleanáil a dhéanamh ar bhonn leormhaith, cosúil le mionteanga a thabhairt isteach i scoileanna, nó foirm scríofa a ullmhú di (Kaufmann, 2006, lch 2437). Is cosúil go mbíonn drogall ar rialtais a bheith ina Stáit róchaomhnacha, ina gcuireann siad isteach ar shaol an teaghlaigh an iomarca. Tá bealaí ann, áfach, go bhféadfaí diminsean seo an stádais a neartú, bealaí lena n-áirítear straitéisí praiticiúla mealltacha agus eolas a scaipeadh ar bhuntáistí an chleachtais.²⁰¹ Ag filleadh ar chás na hÉireann: ní foláir an cheist a chur: cén fáth ar theip ar an nGaeilge ag an gcéim chriticiúil seo den mhúnla? Léiríonn Fishman (2007, lch 171) a fhrustrachas i ndáil leis an ngné seo de stádas teanga nuair a dhearbhaíonn sé:

We can organize for languages of school; we can organize for languages of church; we can organize for languages of government; we can organize for languages of the upper-work sphere. Yet none of the foregoing result in informal, inter-generational mother-tongue transmission. All those thousands of years that Hebrew was transmitted through formal institutions did not help it to become a mother-tongue. It took a group who said, “We don’t want that formal institutional. We don’t want it at all”. They, therefore, broke away. It was a break-away group. Right, they were secessionists. They broke away from society and created a society of their own. It is very hard to do that.

Luann Crystal (2002, lch 17) tábhacht an tseachadta teanga i réimse an teaghlaigh nuair a phléann sé inmharthanacht teanga agus bás teanga, agus dearbhaíonn sé: *‘In the present survey, the viability of a language is directly reflected in its proportion of home language use; in the more viable languages, an average of 70 out of every 100 used their indigenous language at home; in the less viable ones, this had fallen to 30 or fewer’*. Má bhaintear leas as na critéir seo i gcás úsáid na Gaeilge i réimse an teaghlaigh, is ‘go cinnte i mbaol’ atá sí.

²⁰¹ Féach mar shampla, an Clár Tacaíochta Teaghlaigh (Éire. An Roinn Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta, gan dáta).

5.10 Socruithe chun an Seachadadh Teanga i Réimse an Teaghlaigh a neartú

Baineann an phleanáil teanga go dlúth leis an bpróiseas a thugann aghaidh ar theanga atá i mbaol a neartú sa réimse seo. Maíonn Ní Ghréacháin (2006, lch 10): ‘Déantar iarracht tríd an bpleanáil teanga dul i gcion go córasach ar iompar teanga an duine aonair nó an teaghlaigh aonair agus tríd sin, dul i bhfeidhm ar an bpobal teanga le go n-íomprófaí ar an sprioctheanga a úsáid go forleathan (Spolsky & Cooper, 1991)’. Bunaíodh an eagraíocht oideachais agus oiliúna pobail, *Muintearas* (An Togra Oideachas Gaeltachta), sa bhliain 1980, agus í dírithe ar shealbhú agus ar bhuanú teanga sa Ghaeltacht. Sna hochtóidí bhí clár acu, ‘Ar Leac an Teallaigh’, ar leas na dtuismitheoirí le páistí réamhscoile ar mhian leo an Ghaeilge a úsáid mar theanga bhaile agus thugtaí cuairt orthu ar bhonn rialta chun tacaíocht a thabhairt dóibh. I mí an Mheithimh 2005, cheadaigh an Roinn Gnóthaí Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta maoiniú €69,000 in aghaidh na bliana, thar tréimhse trí bliana, don eagraíocht, ar mhaithe le tógáil ar an scéim seo ó na hochtóidí. Tugadh, ‘Ar Leac an Teallaigh go Barr a’ Bhaile’, ar an tionscnamh nua agus maíodh go gcuirfí:

... réimse leathan gníomhaíochtaí ar siúl, chomh maith leis na cuairteanna baile. Ina measc beidh ceardlanna, léachtaí agus cainteanna, teacht le céile, spraoi, foghlaim, imeachtaí cultúrtha/ealaíne, dianchúrsaí Gaeilge, seirbhísí comhairleacha, grúpaí páistí/tuismitheoirí agus seirbhísí cúram iarscoile. Mar chuid den chlár freisin, beidh Muintearas ag déanamh forbairt ar ábhair thacaíochta agus foilseacháin agus beidh taighde leanúnach ar siúl de réir mar atá an scéim phiolóiteach ag dul ar aghaidh (Oifig Preas agus Eolais na Roinne Gnóthaí, Pobail, Tuaithe agus Gaeltachta, 2005).

Tugadh aghaidh ar an ngné seo den bheogacht teanga siar sa bhliain 1993 leis, nuair a bunaíodh an eagraíocht Comhluadar (gan dáta), ‘... le tacaíocht a thabhairt

do thuismitheoirí ar mian leo Gaeilge a labhairt lena gcuid páistí’. Is é an ráiteas misin a bhí agus atá acu ná:

Pobal labhartha na Gaeilge a chothú, a láidriú agus a fhorbairt don todhchaí; tríd an aistriú teanga ó ghlúin go glúin a mholadh, a spreagadh agus a chaomhnú do theaghlaigh, ionas go mbeidh sé ar a gcumas an Ghaeilge a shealbhú go nádúrtha agus saol iomlán a chaitheamh trí mheán na Gaeilge (Comhluadar, gan dáta).

Deirtear ar shuíomh gréasáin na heagraíochta go bhfuil teaghlaigh á gclárú leo, ‘... chun grúpaí áitiúla a bhunú ar fud na tíre’, agus ní luaitear an Ghaeltacht oiread is uair amháin sa rannán seo den suíomh. Bunaíodh Scéim na gCúntóirí Teanga sa bhliain 1999, áfach, scéim a raibh sé mar aidhm aici; ‘... an Ghaeilge a láidriú mar theanga labhartha i measc aos óg na Gaeltachta. Maidir le Scéim na gCúntóirí Teanga déanann an dá eagrais Muintearas Teo. agus Oidhreacht Chorca Dhuibhne Teo. an scéim a reáchtáil thar ceann na Roinne [Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta]. Is tríd an ngréasán bunscoileanna Gaeltachta a dhéantar an tseirbhís seo a sheachadadh don chuid is mó’ (Éire. An Roinn Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta, gan dáta, c). De réir shuíomh gréasáin Oidhreacht Chorca Dhuibhne (gan dáta):

Tá Scéim na gCúntóirí Teangan do bhunscoileanna is iarbhunscoileanna Ghaeltachtaí na Mumhan á riaradh ag Oidhreacht Chorca Dhuibhne... Deineann Oidhreacht Chorca Dhuibhne Cúrsaí Oiliúna Leanúnacha do Chúntóirí Teangan a reáchtáil dhá uair sa bhliain agus deineann monatóireacht leanúnach ar an Scéim tré thuarascálacha a lorg ós na scoileanna atá rannpháirteach inti. Na dúshláin is mó atá ag scoileanna Gaeltachta fé láthair ná an líon daoine atá ag teacht chun na scoile ná beadh Gaoluinn acu nó ná beadh Gaoluinn ach ag tuismitheoir amháin. Cuireann na Cúntóirí Teangan cabhair bhreise ar fáil dos an leanaí sin atá ar bheagán Gaoluinne. **Bíonn siad ar fáil chomh maith i scoileanna áirithe chun saibhriú a dhéanamh ar Ghaoluinn na gcainteoirí dúchais.**

Le cúig bliana déag anuas, tá, cinnte, iarrachtaí suntasacha le rianú maidir le tionscnaimh a cuireadh i bhfeidhm leis an nGaeilge a chur chun i réimse an

teaghlaigh go díreach agus go hindíreach sa Ghaeltacht.²⁰² Mar a luadh cheana, fuarthas réidh le Scéim Labhairt na Gaeilge sa bhliain 2011, scéim a bhí dírithe ar leanaí Gaeltachta in aois scoile (*The Irish Times*, 2012a), agus ina háit anois tá an ‘Clár Tacaíochta Teaghlaigh’ (Éire. An Roinn Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta, gan dáta):

Tá sé mar aidhm ag an gClár Tacaíochta Teaghlaigh de chuid na Roinne Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta an Ghaeilge a threisiú mar theanga teaghlaigh agus pobail sa Ghaeltacht i gcomhréir leis an *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge 2010-2030*. Faoin gClár seo, tá sé beartaithe ag an Roinn 12 beart ar leith a thógáil chun tacú le teaghlaigh Ghaeltachta atá ag tógáil a gclann le Gaeilge nó a dteastaíonn uathu a gclann a thógáil le Gaeilge.

Feictear sa mhéid seo an bhéim a leagtar ar theaghlaigh na Gaeltachta maidir leis an seachadadh teanga, agus an neamhréireacht atá ann idir seo agus cuspóirí Chomhluadair, nach luann réigiúin faoi leith. Sin ráite, tuigtear gur cleachtas i bhfad níos nádúrtha agus coitianta é an seachadadh Gaeilge go hidirghlúineach (an Ghaeilge amháin nó an dátheangachas Gaeilge-Béarla in úsáid i réimse an bhaile) i bpobail Ghaeltachta, agus gur cruth cothaithe agus athbheochana atá le brath arís ar an ngné seo den pholasáí teanga. Sa cháipéis a thugann sracléiriú ar aidhmeanna an chláir rialtais, luaitear cúig ghrúpa éagsúla nár mhór díriú orthu, agus ar an bearta éagsúla a ghabhann le gach aon cheann acu.

Grúpa 1: Teaghlaigh Ghaeltachta atá ag súil le páiste agus a dteastaíonn uathu a bpáistí a thógáil le Gaeilge, chomh maith le teaghlaigh Ghaeltachta

²⁰² Féach Scéim na gCuairteoirí Teanga Baile (Oidhreacht Chorca Dhuibhne, gan dáta) a bunaíodh sa bhliain 2005 le; ‘... [h]eolas, comhairle, tacaíocht, cabhair is áiseanna a chur ar fáil do thuismitheoirí ar mian leo a leanaí a thógaint le Gaoluinn’, agus féach eolas faoin Ionad Tacaíochta Teaghlaigh a tógadh in Indreabhán, Co. na Gaillimhe sa bhliain 2009 leis na seirbhísí seo a leanas, agus neart seirbhísí eile, a chur ar fáil: Seirbhís náiolainne Gaeilge, seirbhís naíonra, seirbhís cúram iarscoile, teacht le chéile do thuismitheoirí le páistí óga, seirbhís chomhairleach do lánúineacha nua atá ag smaoineamh ar a bpáistí a thógáil le Gaeilge, seirbhís chomhairleach agus tacaíochta teanga do thuismitheoirí atá ag tógáil le Gaeilge nó ar mian leo teanga an teaghlaigh a iompú ó Bhéarla go Gaeilge (*Gaelport.com*, gan dáta, a; Youtube, 2012a; Fondúireacht na Gaeilge Teo., gan dáta).

atá ag tógáil páistí réamhscoile le Gaeilge nó gur mhaith leo a bpáistí réamhscoile a thógáil le Gaeilge.

Grúpa 2: Teaghlaigh Ghaeltachta le páistí bunscoile atá á dtógáil le Gaeilge cheana féin, chomh maith le teaghlaigh Ghaeltachta le páistí bunscoile a dteastaíonn uathu an Ghaeilge a chur chun cinn mar theanga teaghlaigh.

Grúpa 3: Déagóirí na Gaeltachta.

Grúpa 4: Pobal na Gaeltachta agus na Gaeilge trí chéile chomh maith le heagraíochtaí teangalárnaithe. (Éire. An Roinn Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta, gan dáta, b).

Is iad na, ‘Pobail áirithe taobh amuigh den Ghaeltacht, i.e. tuismitheoirí atá ag tógáil a gclann le Gaeilge nó a dteastaíonn uathu a gclann a thógáil le Gaeilge’ (Éire. An Roinn Ealaíon, Oidhreacht agus Gaeltachta, gan dáta, b), grúpa uimhir a cúig. Is iad seo na bearta a ndéantar trácht orthu faoin gceannteideal, ‘**Grúpa 5**’:

- Cuirfear ar chumas na n-eagraíochtaí atá dírithe ar ghníomhaíochtaí a thagann faoi chuspóir agus faoi scáth an chlár seo a gcuid beart a fhorbairt tuilleadh. Beifear ag súil go mbeidh na bearta sin ag tacú in am trátha le forbairt na pleanála teanga trí chéile ar scála níos leithne fós ná an Clár Tacaíochta Teaghlaigh.
- Déanfar suíomh tairsí don Ghaeilge a fhorbairt le go mbeidh teacht níos éasca ag an bpobal, lena n-áirítear an pobal náisiúnta agus idirnáisiúnta, ar gach ábhar agus acmhainn a bhaineann leis an nGaeilge.
- Mar chuid den suíomh tairsí seo, déanfar ábhar a fhorbairt ar líne a bheidh ina áis do thuismitheoirí atá ag tógáil páistí le Gaeilge.

Ní luaitear aon rud sa mhéid seo maidir leis an nGaeilge a chur chun cinn, ar bhonn náisiúnta, i dteaghlaigh na tíre agus ní mór an cheist a chur: cén plean follasach atá ann maidir le húsáid na Gaeilge a chur chun cinn lasmuigh de na réigiúin Ghaeltachta. Cén ról, nó an bhfuil aon ról, le himirt ag an seachadadh teanga go hidirghlúineach do thodhchaí na Gaeilge sna háiteanna seo – nach bhfuil gaol le cruthú idir an toisc seo agus an foghlaimeoir teanga? Arbh é go bhfuil trí phlean éagsúla ann: ceann don Ghaeltacht, ceann do na limistéir taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta, agus ceann náisiúnta? Ní mór soiléiriú a

dhéanamh ar theacht le chéile na bpleananna seo. ‘Is ar theaghlaigh Ghaeltachta is mó a dhíreoidh an scéim ach beidh cead ag tuismitheoirí lasmuigh den Ghaeltacht clárú chomh maith’, (*The Irish Times*, 2012a) a dúirt Aire Stáit na Gaeltachta Dinny McGinley faoin gclár. Ní mór úsáid an téarma ‘cead’ a cheistiú – cén fáth nach bhfuil an dream seo á spreagadh agus á mhealladh go sainráite chun úsáid na Gaeilge a chur chun cinn sa teaghlach? Maíonn Lysaght (2010, lch 44); ‘... *one concern is that highly visible signage or bureaucratic bilingualism can act as a smokescreen for language problems in daily life at community level, where there is little practical support for parents trying to bring up their family through the minority language*’. Ní mór a bheith feasach ar an mbuairt sin.

Maíodh sa tuairisc a chuir Fiontar (2009, lch 23) le chéile ar an bplean fadtéarmach don Ghaeilge ó thaobh na gné seo:

Tá ríthábhacht le seachadadh teanga sna teaghlaigh sa Ghaeltacht agus i limistéir eile inarb í an Ghaeilge teanga an teaghlaigh. Cuma cén dóigh ina sealbhaítear teanga, fadhb mhór is ea an cumas teanga a athrú go úsáid na teanga go hiarbhír. Le nasc díreach a éascú idir an fhoghlaim agus an úsáid, níor mhór tacaíocht a bheith ag scoileanna agus ag teaghlaigh agus í a bheith i bhfoirm réimse leathan gníomhaíochtaí a bheadh ar siúl trí Ghaeilge lasmuigh den scoil.

Luaitear sa mhéid seo an tábhacht a bhaineann leis an nGaeilge a cheangal le réimse leathan gníomhaíochtaí lasmuigh den seomra ranga d’fhonn an bhearna nó an scoilt idir cumas sa teanga agus úsáid iarbhír na teanga a réiteach.²⁰³ Is cosúil

²⁰³ Is sampla amháin iad na Coláistí Samhraidh, nó na Coláistí Gaeilge, d’iarrachtaí an Stáit nasc a chruthú idir foghlaim agus úsáid iarbhír na Gaeilge. Cúrsaí teanga coicise nó trí seachtaine i gcoitinne a bhíonn i gceist ina bhfreastlaíonn mic léinn ar mheascán de ranganna teanga foirmeálta agus imeachtaí sóisialta. Is féidir fréamhacha na gColáistí seo a rianú siar go dtí 1935, nuair a seoladh 80 páiste siar chun na Gaeltachta i gCois Fharraige, Co. na Gaillimhe (Ionad na dTeangacha, 2013, lch 7). Tá bagairtí ann i leith na gColáistí seo sa Ghaeltacht, áfach, de bharr chúlú na Gaeilge sna limistéir seo: ‘Maíonn an *Staidéar Cuimsitheach Teangeolaíoch ar Úsáid na Gaeilge sa Ghaeltacht*, nach bhfuil ach idir 15 bliain agus scór blianta fágtha mar shaolré ag an

gur cruthaíodh cainteoirí cumasacha dátheangacha san aois seo caite, ach theip orthu sa dúshlán seo.

5.11 Seachadadh Teanga go hIdirghlúineach: Úsáideacht an Daonáirimh

Measures of language reproduction index the process of intergenerational transmission of a language. If the younger generation sustains the language pattern of the older, then we may speak of a language maintenance situation. But if the pattern of the younger generation shows evidence of contraction or expansion, we may speak of a language shift situation. Although language shift situations may vary enormously as regards their socio-spatial dimensions and the direction and rate of change, we may distinguish broadly between the phase during which a monolingual situation becomes bilingual and the subsequent bilingual phases which may lead to either assimilation, stability as bilingual communities, or even reversal of the direction of change (Ó Riagáin, 1997, lgh 61-3).

Leagtar an bhéim sa mhéid seo ar an nglúin is óige ó thaobh patrúin atáirgthe teanga de. Tuigtear go bhfuil sé an-deacair eolas a chur i láthair maidir leis an toisc seo i gcás na hÉireann. Dearbhaíonn Nic Ealagóid (2007, lch 8), ‘... de dheasca aistriú idirghlúineach na Gaeilge taobh amuigh den Ghaeltacht a bheith chomh híseal tá ról lárnach ag na scoileanna chun cainteoirí Gaeilge a sholáthar’, ina ndéanann sí tagairt do thuarascáil CILAR agus saothar Harris *et al.* (2006, lch 165). Is deacair a chinntiú, áfach, cad as a dtagann na figiúirí ísle seo; foinse an eolais shochtheangeolaíoch, cé nach n-easaontaíonn an taighdeoir seo lena mbeachtas. Cén chaoi arbh fhéidir líon na gcainteoirí a tógadh le Gaeilge, nó le

Ghailge mar theanga theaghlaigh agus phobail sa chuid is láidre den Ghaeltacht murar féidir an cúlú atá ag tarlú faoi láthair a chur ar mhalairt treo. Má leanann an cúlú a léiríonn na daonáirimh is deireanaí, ní bheidh údar leis na Coláistí Gaeilge, ar a laghad mar a sheasann siad faoi láthair’, (Ionad na dTeangacha, 2013, lch 64). Léiríonn an taighde gur suntasach na buntáistí a bhaineann leis na Coláistí seo i leith na Gaeilge, .i. go gcothaíonn siad dearcadh dearfach i leith na teanga (Denvir, 2007, lch 62; Mac Mathúna, 1977, lch viii); go gcuireann tréimhse sa Ghaeltacht feabhas ar chaighdeán iomlán Gaeilge na ndaltaí (Ionad na dTeangacha, 2013, lgh 61-2); go bhfuil ról tábhachtach ag na Coláistí Gaeilge i gcúrsaí eacnamaíochta na Gaeltachta (Ní Ghallachóir, 2010) agus go dtugann na Coláistí Gaeilge beocht isteach sna ceantair Ghaeltachta a bhíonn “íontach suaimhneach” an chuid eile den bhliain (Ionad na dTeangacha, 2013, lch 62).

Gaeilge agus le Béarla, a mheas ar bhonn náisiúnta? De dheasca easpa eolais ar an ábhar seo, socraíodh dul i muinín staitisticí an daonáirimh, mar a rinne Ó Riagáin (1997, lch 274), chun tomhas a dhéanamh ar an gcleachtas teangeolaíoch seo cé go bhfuil an taighdeoir seo feasach ar na conspóidí a bhaineann leis an modh anailíse faoi leith seo. Ní foláir a bheith aireach ar nádúr féinmheastacháin an daonáirimh, agus na hathruithe sóisialta thar an tréimhse iniúchta:

After about 1930, it would appear that census respondents began to measure ability in terms of school (e.g. examination grades) proficiency in the subject rather than with reference to their conversational competence in social contexts. Over time, therefore, it has become less plausible to argue that the census distribution of Irish-speakers in the Gaeltacht area can be taken as a reliable measure of home and community use of Irish (Ó Riagáin, 1997, lch 50).

Tosaíodh le ceisteanna teanga a chur ar dhaonra na hÉireann i ndaonáireamh na tíre siar sa bhliain 1851, tríocha bliain sular cuireadh ceisteanna comhchosúla in Albain, agus daichead bliain sular cuireadh sa Bhreatain Bheag iad (MacKinnon, 2004, lch 110). Beartaíodh anailís aoise a dhéanamh ar mhaithe le cothú na teanga ó ghlúin go glúin a chinntiú toisc nár cuireadh ceist ariamh faoi úsáid na teanga i réimse an teaghlaigh. Is díol spéise é gur cuireadh an cheist: ‘An labhraíonn tú teanga seachas Béarla nó Gaeilge sa bhaile?’ i nDaonáireamh na bliana 2011 (*Census.ie*, 2011b). Tugadh aitheantas do thábhacht an réimse seo i bpróifil shochaíoch na hÉireann, ach i gcás theangacha neamhoifigiúla na tíre amháin: ‘... [ní] gá do dhaoine a labhraíonn Béarla agus/nó Gaeilge amháin sa bhaile a gcumas i labhairt an Bhéarla a thuairisciú’. Mar a luadh cheana, níor lorgaíodh úsáid na Gaeilge agus/nó úsáid an Bhéarla i réimse an teaghlaigh sa daonáireamh céanna. Tagann fadhb eile chun cinn leis an anailís seo toisc gur cuireadh stop le heolas a aimsiú maidir leis an aoisghrúpa faoi bhun trí bliana d’aois. Sa bhliain

1926, soláthraíodh figiúirí do na haoisghrúpaí 0-2 bhliain d’aois, agus 3-4 bliana d’aois, ar Ghaeilgeoirí iad, ar leithligh. Cuireadh stop leis an nós seo, áfach, sa bhliain 1936 agus dearbhaíodh:

Foillsíodh faisnéis sna móráirimh roimhe seo i dtaobh an eolais ar an nGaedhilg a bhí ag na daoine uile, pé aois a bhí aca, ach níl an fhaisnéis sin le fáil i dtáblaí Móráirimh 1936 ach mar gheall ar *dhaoine bhí trí bliana d’aois agus os a chionn*. Tuigfear cén fáth nár cuireadh naoidheanáin agus daoine eile fé bhun trí bliana d’aois san áireamh nuair a bhí staitistíocht na teangan á cur le chéile, agus meastar gur fearr-de an staitistíocht iad d’fhágaint as.²⁰⁴

Ach cén chaoi ar fheabhsaigh an t-athrú seo ‘an staitistíocht’? Nochtar ansin sna nótaí mínithe an chúis gur fágadh an t-aoisghrúpa faoi bhun trí bliana d’aois ar lár: ‘Táthar tar éis faisnéis ar an dul chéanna do chur ar fáil le haghaidh Móráirimh 1926, agus chífear o sna figiúirí i dTábla 1 go bhfuil an figiúir, ag taisbeáint cadé an méid fén gcéad de sna daoine uile is Gaedhilgeoirí, beagán níos mó de bharr gan daoine fé bhun trí bliana d’aois do chur san áireamh’.²⁰⁵ Fágadh an t-aoisghrúpa faoi bhun trí bliana d’aois ar lár, mar sin, toisc gur laghdaigh sé an céatadán foriomlán de Ghaeilgeoirí na tíre; ó 19.3% go dtí 18.3% sa bhliain 1926 (Éire. An Roinn Tionnscail agus Tráchtála, 1940, lch 1). Léiríonn sé seo gur thuig an rialtas náisiúnta sa bhliain 1936, gur i réimse an bhaile a bhí seachadadh na Gaeilge ag streachailt, agus go raibh an t-aoisghrúpa óg seo ag lagú na bhfigiúirí náisiúnta. Ba í an fhreagairt a bhí acu, ná an t-aoisghrúpa a fhágáil ar lár, cleachtas atá fós ann sa daonáireamh is déanaí.

²⁰⁴ ‘Foillsíodh faisnéis sna móráirimh roimhe seo i dtaobh an eolais ar an nGaeilge a bhí ag na daoine uile, pé aois a bhí acu, ach níl an fhaisnéis sin le fáil i dtáblaí Móráirimh 1936 ach mar gheall ar *dhaoine a bhí trí bliana d’aois agus os a chionn*. Tuigfear cén fáth nár cuireadh naoidheanáin agus daoine eile faoi bhun trí bliana d’aois san áireamh nuair a bhí staitistíocht na teanga á cur le chéile, agus meastar gur fearr-de an staitistíocht iad d’fhágaint as’, (Éire. An Roinn Tionnscail agus Tráchtála, 1940, lgh viii-x).

²⁰⁵ ‘Táthar tar éis faisnéis ar an dul céanna do chur ar fáil le haghaidh Móráirimh 1926, agus chífear ó na figiúirí i dTábla 1 go bhfuil an figiúir, ag taispeáint cad é an méid faoin gcéad de na daoine uile is Gaeilgeoirí, beagán níos mó de bharr gan daoine faoi bhun trí bliana d’aois do chur san áireamh’, (Éire. An Roinn Tionnscail agus Tráchtála, 1940, lch x).

De dheasca an easnaimh seo, socraíodh imscrúdú a dhéanamh ar líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa 3-4 bliana d'aois, toisc gurbh é an t-aoischohórt b'óige a ndearnadh taifeadadh air ar bhonn rialta le linn an fichiú haois. Níor fhreastail páistí in Éirinn ar an scoil náisiúnta san fhichiú haois go dtí go raibh siad cúig nó sé bliana d'aois go hiondúil:^[206] *'Pupil attendance at Irish schools had for long been a source of dissatisfaction. The new state introduced compulsory attendance legislation for children from six to fourteen years of age, which became operative from 1 January 1927'* (Coolahan, 2005, lch 46). Ar shuíomh gréasáin na Roinne Oideachais sa bhliain 2012, maítear go bhfuil 40% de pháistí atá ceithre bliana d'aois,^[207] agus beagnach na páistí go léir atá cúig bliana d'aois, cláraithe mar dhaltaí i scoil náisiúnta, cé nach bhfuil sé seo éigeantach go dtí go bhfuil siad sé bliana d'aois (Éire. An Roinn Oideachais agus Scileanna, gan dáta, a). De bharr an fhigiúir aird seo maidir leosan atá ceithre bliana d'aois, tuigtear na deacrachtaí beachtais atá ann. Admhaítear na lochtanna a bhaineann le hiniúchadh a dhéanamh ar an aoisghrúpa seo toisc go n-airíonn sé na páistí a mbeadh teagmháil acu leis an nGaeilge sa naíonra, sa scoil náisiúnta nó i réimsí eile lasmuigh den teaghlach. Sin ráite, ní fhreastalaíonn (agus níor fhreastail) páistí in Éirinn ar an scoil go dtí go bhfuil siad ceithre bliana d'aois *ar a laghad*; táthar ag súil go léireoidh líon na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa seo

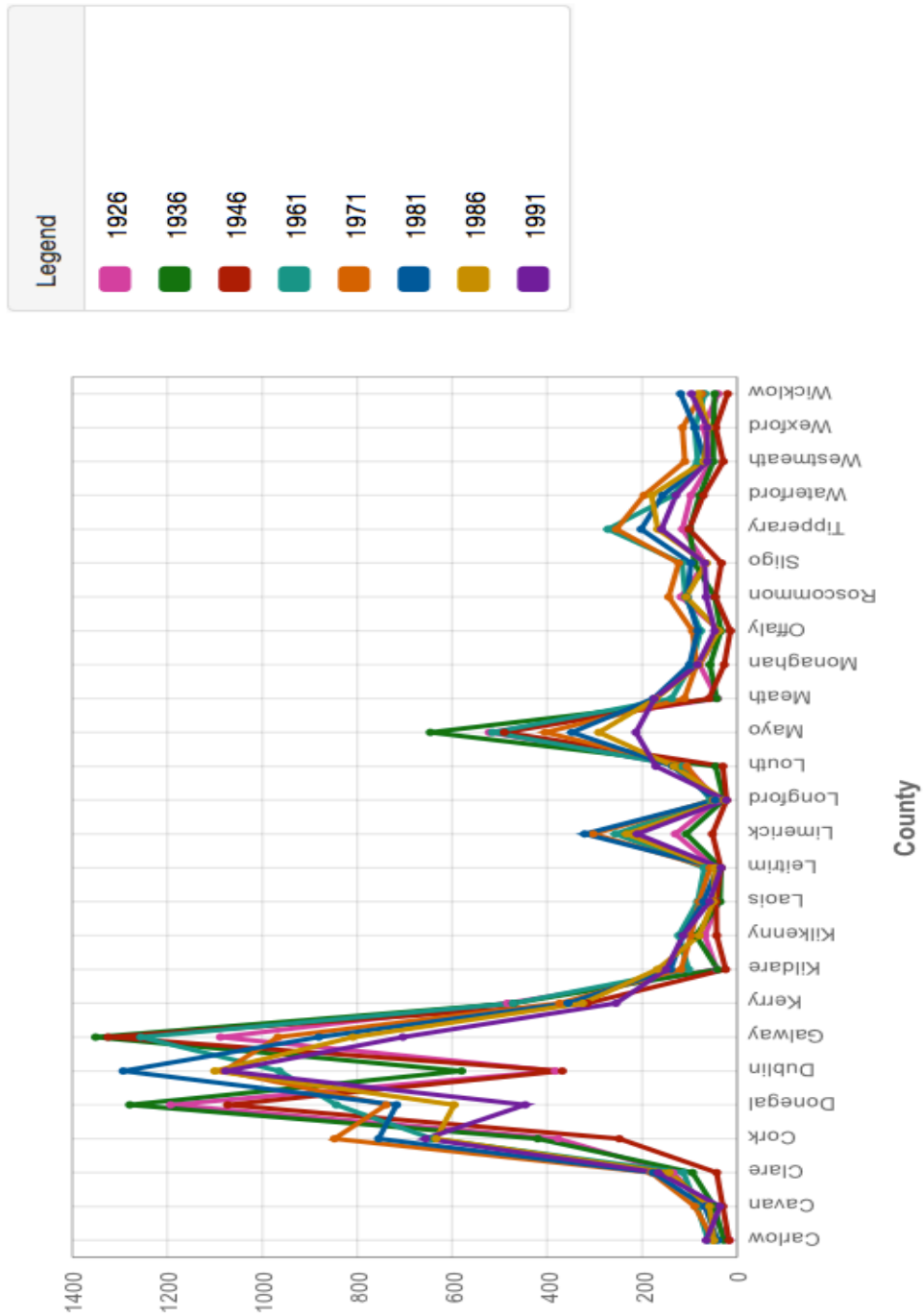
²⁰⁶ 'De réir an dlí (an tAcht um Thinreamh Scoile, 1926) ní gá do pháiste freastal ar an mbunscoil go mbíonn 6 bliana d'aois aige. Dá réir seo bhíothas ag tosú ar na páistí a chur i dteagmháil leis an nGaeilge díreach nuair a bhí a gcumas foghlama fóinéim ag tosú ar dhul i léig', (Ó Riain, 1994, lgh 48-9).

²⁰⁷ Dar le hÓ Riain (1994, lch 49), sheas an figiúr seo ag 60% sa bhliain 1980.

teagmháil teanga leis an nGaeilge i réimse an teaghlaigh.²⁰⁸ Anuas air sin, roghnaíodh an t-aoisghrúpa áirithe seo ar mhaithe le comparáidí a dhéanamh idir an cohórt áirithe seo ag tréimhsí faoi leith le linn an fichiú haois, agus ó thaobh contae de ar bhonn náisiúnta.

²⁰⁸ *'The 3- to 4-year age –group is of particular interest because children of this age would not generally be attending school. Thus their linguistic capabilities can be taken as an index of the language used in the home'*, (Ó Riagáin, 1997, lch 64).

Léaráid 5:1 Líon na gCainteoirí Gaeilge san Aoisghrúpa 3-4 Bliana d’Aois ar Bhonn Contae le linn an Fichiú hAois

Feictear sa léaráid thuas, a léiríonn líon na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa 3-4 bliana d’aois ar bhonn contae le linn an fichiú haois, an éagsúlacht atá ann, maidir

le méaduithe nó laghduithe, sa déimeagrafach seo.²⁰⁹ Tharla laghdú san aoisghrúpa seo, ar an iomlán idir 1926 agus 1991, sna contaetha seo a leanas: Co. Dhún na nGall, Co. na Gaillimhe, Co. Chiarraí, Co. Mhaigh Eo, Co. Ros Comáin, Co. Liatroma, Co. an Chabháin, Co. Longfoirt agus Co. Loch Garman, contaetha lonnaithe in iarthar na tíre a bhformhór, an chéad cheithre cinn gaolmhar leis an nGaeltacht toisc, ‘... codanna leathana’ dóibh a bheith clúdaithe sa sonrú (Údarás na Gaeltachta, gan dáta, a). Sna seacht gcontae dhéag eile, tháinig méadú idir na blianta 1926 go dtí 1991 ar líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa seo, méadú dá laghad é i gcás nó dhó, m.sh. Co. Mhuineacháin agus Co. Shligigh. Sna contaetha a bhfuil ‘codanna’ áirithe clúdaithe sa sonrú Gaeltachta acu, tharla méadú i ngach ceann díobh; Co. Chorcaí, Co. Phort Láirge agus Co. na Mí idir 1926 agus 1991. Tharla borradh ó thaobh líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge san aoischóhort seo sa bhliain 1971 sa chéad dá chontae; agus borradh sa bhliain 1981 sa chás deireanach.²¹⁰

D’fhoilsigh an Phríomh-Oifig Straidimh na figiúirí maidir le líon na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa 3-4 bliana d’aois, ar bhonn contae go náisiúnta, i ngach aon tuairisc daonáirimh ó 1926 go dtí 1991 a cheadaíonn na comparáidí seo a dhéanamh ón tréimhse inar bunaíodh an Saorstát go dtí an pointe ina raibh an tír ag druidim le deireadh an fichiú haois. Sa bhliain 1996, áfach, laghdaíodh scála náisiúnta na bhfigiúirí seo agus níor foilsíodh na figiúirí comparáideacha ar bhonn

²⁰⁹ Seo ceann de na léaráidí ar baineadh úsáid as an bhfeidhmchlár *Many Eyes* chun é a chur le chéile. Féach MIT Center for Civic Media (gan dáta). Féach Aguisíní 6-8 le léaráidí a léiríonn an teolas seo ar bhealach níos soiléire idir na tréimhsí éagsúla a aimsiú.

²¹⁰ ‘... because in 1971 children commenced school at the age of four years, the ratio for the 3- to 4- year age-group may be reflecting school as well as home influences. The ratio may therefore overstate the extent to which Irish was used in the home’, (Ó Riagáin, 1997, lch 74).

contae, ach i dtéarmaí gach contae agus contaebhuirg laistigh den Ghaeltacht amháin, agus figiúr amháin náisiúnta, cleachtas a dhéanann neamhaird de phróifil theangeolaíoch an aoisghrúpa seo lasmuigh di.²¹¹ Luíonn sé le réasún go mbeadh éileamh ar na figiúirí seo i gceantair lonnaithe lasmuigh den Ghaeltacht chun léargas a fháil ar straitéisí athbheochana sa déimeagrafach seo; ach faraor, ní sholáthraítear iad. Is díol suntais é go bhfuil teacht ar na figiúirí seo do dhaonáireamh na bliana 2002.²¹²

Rinneadh taifead ar 8,471 duine mar chainteoir Gaeilge san aoisghrúpa 3-4 bliana d'aois ar an iomlán ar bhonn náisiúnta i ndaonáireamh na bliana 1996, 10% den aoisghrúpa áirithe seo,^[213] méadú suntasach ó 5,324 duine cúig bliana ní ba luaithe i ndaonáireamh na bliana 1991, inar liostaíodh 4.6% den aoisghrúpa céanna mar chainteoirí Gaeilge. D'fhéadfaí an t-ardú seo a mhíniú tríd an méadú atá tagtha ar líon na bpáistí óga a fhreastalaíonn ar bhunscoileanna na tíre agus iad ceithre bliana d'aois. Má bhreathnaítear ar bhriseadh síos na bhfigiúirí le súil níos géire, áfach, tugtar mionsonraí faoi leith faoi deara. Sa bhliain 1996, níor freagraíodh, mar shampla, ar chainteoir Gaeilge nó nár chainteoir Gaeilge, 19,342 páiste san aoisghrúpa seo. Má chuirtear líon na bpáistí seo san áireamh, ag glacadh leis nár chainteoirí Gaeilge iad, tugtar faoi deara go dtiteann líon na bpáistí san aoisghrúpa seo go náisiúnta ó 10% go dtí 8.1%, laghdú suntasach go foriomlán. Tá an patrún céanna le rianú i ndaonáireamh na bliana 2002, inar

²¹¹ Rinneadh athruithe ar cheist na Gaeilge i ndaonáireamh na bliana 1996. Féach Caibidil a Sé.

²¹² Níl fáil ar na figiúirí seo i nDaonáireamh 1996, Daonáireamh 2006 nó Daonáireamh 2011. Cuireadh ceist ar an bPríomh-Oifig Staidrimh maidir leis seo, ach níl aon mhíniú acu ar an scéal. Féach an clár L03, atá ar fáil ar líne amháin, i nDaonáireamh 2002 (*Census.ie*, 2002).

²¹³ Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning (2008, lch 4). Féach freisin Daonáireamh na hÉireann 1996 (*Census.ie*, 1996).

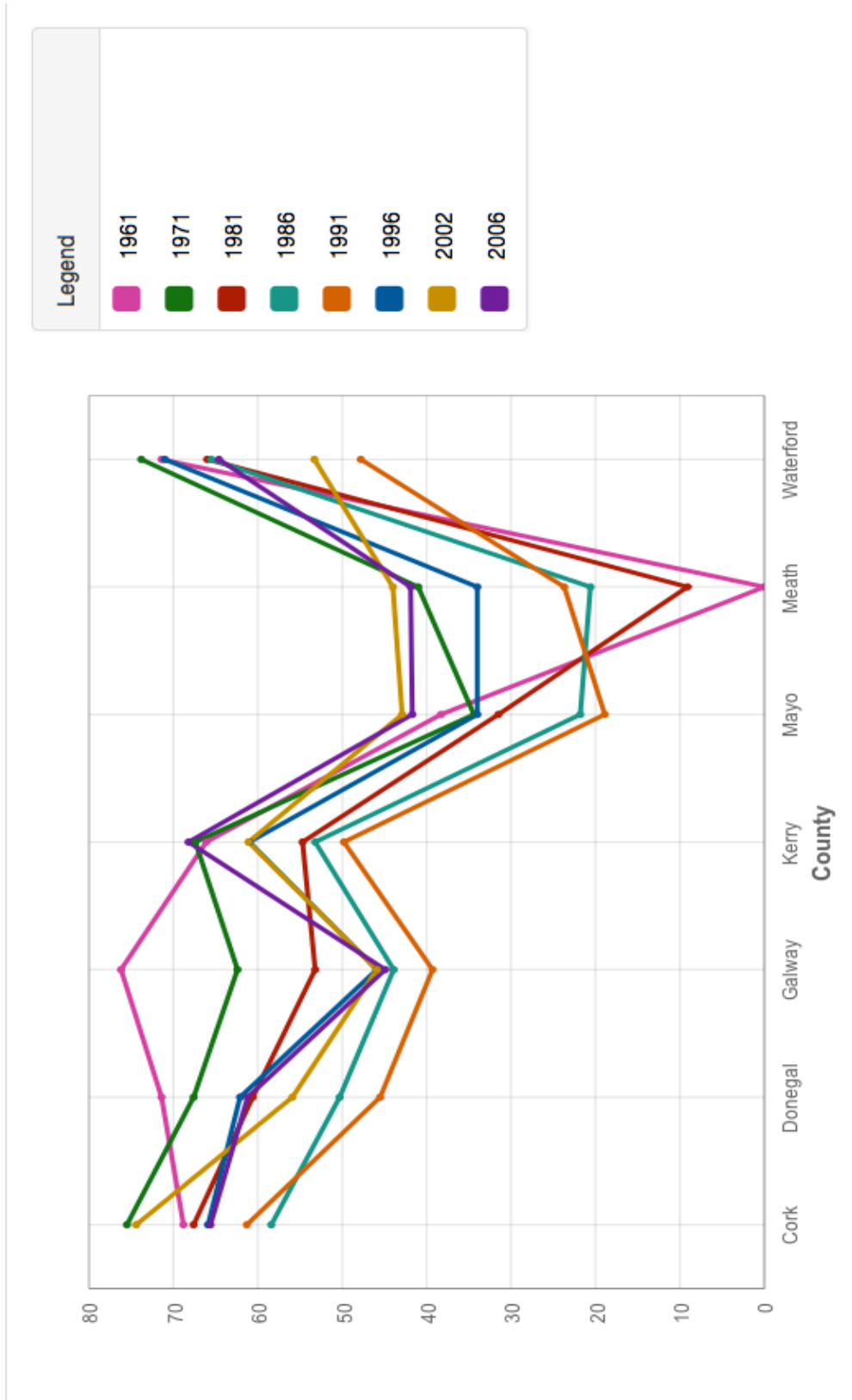
maíodh gur chainteoirí Gaeilge iad 10.3% den aoisghrúpa seo, ach nuair a chuirtear líon na bpáistí nár maíodh aon fhreagra ina leith, titeann an figiúr seo go dtí 9.4%. Cuireadh líon na bpáistí nár tugadh aon fhreagra ina leith san áireamh i ndaonáireamh na bliana 1991, agus i ndaonáirimh ní ba luaithe toisc gur chiallaigh spás bán taobh lena n-ainmneacha don cheist Ghaeilge nár chainteoir Gaeilge iad.²¹⁴ Ceistítear an cur i gcéill atá sa chleachtas ó 1996 ar aghaidh, mar sin, gan na páistí nach maítear aon rud ina leith a fhágáil ar lár sna staitisticí. Tá an cur chuige seo i leith aoisghrúpaí ar neamhréir leis an gcur chuige i leith dhaonra iomlán na tíre ó thaobh chumas Gaeilge de: *‘Non-respondents on ability to speak Irish (i.e. not stated), who were explicitly identified in the 1996 and subsequent censuses, are included in the category ‘Non-Irish speakers’ in the above table.’* (CSO.ie, 2006a). Ní léir, mar sin, cén fáth nach gcloítear leis an modh céanna i leith na n-aoisghrúpaí éagsúla de.

De dheasca leagan amach na bhfigiúirí seo ar bhonn Gaeltachta amháin ón mbliain 1996 ar aghaidh,^[215] is deacair tátal a bhaint as an ardú seo, agus a dhéanamh amach an i limistéir Ghaeltachta, nó sna limistéir taobh amuigh de limistéir na Gaeltachta, nó ar scála náisiúnta, a tharla sé.

²¹⁴ Féach Caibidil a Sé (Imleabhar I, 6.2 Daonáireamh na hÉireann: Éiginnteacht Staitistiúil?).

²¹⁵ Agus céatadán na n-aoisghrúpaí seo á ríomh le haghaidh na gcontaetha Gaeltachta, ní chuirtear líon na bpáistí nár maíodh aon fhreagra ina leith san áireamh ach an oiread. Is léir, mar sin, nach de réir a chéile atá cur chuige na bhfigiúirí seo.

Léaráid 5:2 Céatadán na gCainteoirí Gaeilge san Aoisghrúpa 3 – 4 Bliana d’Aois sna Ceantair Ghaeltachta idir 1961 agus 2006

Sa léaráid thuas, taispeántar na hathruithe maidir le céatadán na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa 3–4 bliana d’aois sna ceantair Ghaeltachta sna contaetha seo a leanas: Co. Chorcaí, Co. Dhún na nGall, Co. na Gaillimhe, Co. Chiarraí, Co. Mhaigh Eo, Co. Phort Láirge ón mbliain 1961 ar aghaidh, agus Co. na Mí ón mbliain 1971 ar aghaidh.²¹⁶ Más táscaire é an t-aoisghrúpa seo maidir le húsáid na Gaeilge sa teaghlach, feictear dúinn go bhfuil meascán de thorthaí i dtaca leis na figiúirí seo le linn na tréimhse 1961 – 2006, tréimhse 45 bliana. Tharla méadú le linn na tréimhse seo in dhá chontae le ‘codanna leathana’ Gaeltachta: Co. Chiarraí le méadú 2.1% agus Co. Mhaigh Eo le méadú 3.4%. Ina theannta sin, rinneadh taifead de mhéadú 0.9% i gceantair Ghaeltachta na Mí. Sna ceithre chontae eile a bhfuil ceantair Ghaeltachta aitheanta iontu, tharla laghdú ó thaobh líon na gcainteoirí Gaeilge de, leis an laghdú is suntasaí i gCo. na Gaillimhe, laghdú 31.3% san aoisghrúpa óg seo. Is údar imní é seo maidir leis an seachadadh teanga go hidirghlúineach sna contaetha a nglacfar leis go bhfuil an Ghaeilge mar theanga phobail chumarsáide iontu.

Cuireadh ceist den chéad uair i ndaonáireamh na bliana 1996 faoi iniúilacht agus faoi mhinicíocht úsáid na Gaeilge, imeacht ollmhór ó dhaonáirimh roimhe sin, agus sa bhliain 2006 tugadh isteach catagóirí d’fhonn idirdhealú a dhéanamh idir minicíocht úsáid na Gaeilge laistigh agus lasmuigh den chóras oideachais. Den bhreis agus 1.6 milliún duine^[217] a mhaígh go raibh iniúilacht sa teanga acu sa bhliain 2006, níor thuairiscigh ach 53,471 duine, 3.23% den daonra seo, gur bhain siad úsáid as an nGaeilge go laethúil, lasmuigh den chóras oideachais.

²¹⁶ B’éigean líon na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa seo ‘... in each County and City within the Gaeltacht’ a chur le chéile d’fhonn an iniúchadh seo a dhéanamh ar bhonn contae.

²¹⁷ ‘1,656,790’. Féach *CSO.ie* (2006b).

Soláthraíodh eolas i leith úsáid na Gaeilge lasmuigh den chóras oideachais, de réir aoisghrúpaí, sna ceantair Ghaeltachta amháin ar bhonn contae; rinneadh taifead ar 1,226 páiste san aoisghrúpa 3-4 bliana d'aois sna ceantair Ghaeltachta ar an iomlán agus tuairscíodh gur bhain 332 páiste san aoisghrúpa seo úsáid laethúil as an nGaeilge lasmuigh den chóras oideachais,^[218] 27.1% d'iomlán an chohóirt. Ag an leibhéal náisiúnta, go foriomlán, íslíodh an céatadán seo go dtí 7.8%.²¹⁹ Is léir ó na figiúirí seo nár cuireadh mórán spéise, nó nár tugadh tacaíocht shuntasach, i leith sheachadadh na Gaeilge, ar bhonn dátheangach nó aonteangach, go hidirghlúineach i réimse an teaghlaigh ar bhonn náisiúnta le linn an fichiú haois, agus níl patrúin shoiléire teanga le rianú as na sonraí. Is deacair a mhaíomh mar sin, gur éirigh leis an nGaeilge agus leis an mBéarla stádas comhionannais a bhaint amach i réimse an teaghlaigh.

5.12 Tátal

Áitítear ag deireadh an athbhreithnithe gur ag céim a cúig, 'sábháilte', is cóir stádas an Bhéarla a shocrú don tréimhse iniúchta, agus gurb í céim a trí, 'go cinnte i mbaol', an chéim is iomchuí do riocht na Gaeilge ó thaobh na gné seachadta de i réimse an teaghlaigh. Ní fhéadfaí a rá go mbaineann an chuid is mó de pháistí na Gaeltachta úsáid as an nGaeilge go príomha mar a gcéad teanga i réimse an teaghlaigh, agus ar an ábhar sin, ní oireann céim a ceathair den toisc seachadta seo. Ina theannta sin, is cosúil ón taighde ar an ábhar seo nach bhfuil an Ghaeilge á sealbhú go hiomlán mar mháthairtheanga i réimse an teaghlaigh ach an oiread, agus de dheasca an tseachadta laghdaithe seo, creidtear gur go cinnte i mbaol atá an cleachtas seo. Ar an ábhar sin, ní hionann an dá theanga ó thaobh diminsean

²¹⁸ Féach *CSO.ie* (2006d).

²¹⁹ Féach *CSO.ie* (2006c).

seo an stádais de. Léiríodh sa chaibidil seo an gá atá le dianseasmhacht agus seiftiúlacht, mar a luann Fishman (1991c), ó thaobh na gné seo de, agus an gá go ndeánfaí polasaí teanga teaghlaigh ar bhonn náisiúnta a phleanáil. Ina theannta sin, léiríodh an gá atá ann struchtúr glúine a phleanáil dóibhsean atá ina gcónaí laistigh de réigiúin Chatagóir A sa SCT go follasach, agus lasmuigh de chomh maith. Ní foláir bearta don réimse teaghlaigh a phleanáil, a dhéanann idirdhealú idir cainteoirí dúchais na Gaeilge (atá lonnaithe sna toghranna Gaeltachta i gcatagóir A, go príomha, glactar leis), agus teaghlaigh eile ina bhfuil tuismitheoir amháin ar a laghad cumasach sa Ghaeilge – ach ina gceanglaítear aidhmeanna comhtháite eatarthu lena n-áirítear buntáistí oideachasúla, sóisialta agus eacnamaíochta, m.sh. ‘Aistroidh daoine go teanga eile más féidir leo saol maith a dhéanamh tríthí dóibh féin agus dá bpáistí. Muna bhféidir le daoine saol maith a dhéanamh trí Ghaeilge, leanfaidh meath na Gaeilge go dtí a bás... An chaoi is fearr chun an teanga a chur ar aghaidh i dteaghlaigh ná an teanga a athbhunú mar theanga eacnamaíochta’ (Cumann Carad na Gaeilge, 2013). Maidh freisin gur gá aitheantas a thabhairt do thábhacht an réimse seo i ndaonáireamh na tíre d’fhonn patrúin athruithe a thabhairt faoi deara (iarmhairtí na pleanála), agus gan ceisteanna teaghlaigh a bheith dírithe ar theangacha neamhoifigiúla na tíre amháin. Ar deireadh, áitítear go bhfuil gá le tuilleadh taighde ar straitéis dhátheangach Chomhluadair, a mholtar sa Chlár Tacaíochta Teaghlaigh, maidir le húsáid chomhlántach na dteangacha i dtithe nárbh í an Ghaeilge teanga dhúchais na beirte tuismitheoirí nó tuismitheora amháin. Sa chás gur cainteoirí dúchais an bheirt tuismitheoirí, moltar teaghlach Gaeilge aon-mhionteangach agus tá gá le tuilleadh tacaíochta oifigiúla i leith an chleachtais seo. Creidtear nach leor bileog

A4 amháin ón rialtas ag tabhairt tacaíochta don chleachtas.²²⁰ Go foriomlán, tá géarghá le hiniúchadh a dhéanamh ar fheidhmiú na straitéisí dátheangacha seo i réimse an teaghlaigh.

²²⁰ Féach Aguisín 2: Bileog Eolais ón Roinn Ealaíon, Oidhreachta agus Gaeltachta.

6 Caibidil a Sé: Líon Iomlán na gCainteoirí agus Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán

6.1 Réamhrá: Teangacha na nDaoine, Líon na gCainteoirí

Táthar sa tóir ar uimhreacha sa chaibidil seo, a phléann le toisc uimhir a dó agus toisc uimhir a trí de chreatlach theoriciúil UNESCO - líon iomlán chainteoirí na teanga, agus líon na gcainteoirí sin i gcoibhneas leis an daonra iomlán. Maíonn Ó hÍfearnáin (2012, lch 134) nach leor caighdeán oifigiúil a chur ar fáil, ‘... agus ardú stádais a thabhairt don teanga mura gcuirtear le líon phobal a labhartha’. Creideann an taighdeoir seo gur fite fuaithe le chéile atá na heilimintí seo, agus go gcuireann líon na gcainteoirí le stádas na teanga go suntasach agus go mealltar cainteoirí nua le húsáid a bhaint as an teanga de dheasca a stádais neartaithe. Gan dóthain cainteoirí cumasacha, is beag teagmháil teanga a thitfidh amach (Ó Béarra, 2008, lch 267). Dhearbhaigh Harrison (2007, lch 13) go raibh 6.34 billiún duine ar an domhan a labhair 6,912 teanga, agus dá ndéanfaí na teangacha seo a roinnt go cothrom idir na cainteoirí uilig, go mbeadh 917,000 cainteoir ag gach aon teanga. I nDaonáireamh na hÉireann 2011, fionnadh gurbh é 4,588,252 duine daonra iomlán na hÉireann oíche an daonáirimh (CSO.ie, 2011). Má táthar le cinntiú go bhfuil comhionannas stádais idir an Ghaeilge agus an Béarla, teangacha oifigiúla an Stáit, sa tsochaí go huimhriúil, an gciallaíonn sé sin gur chóir 2,294,126 cainteoir, ar a laghad mar sin, a bheith ag an dá theanga araon, figiúr a chuireann cainteoirí dátheangacha san áireamh?²²¹ Más amhlaidh go gciallaíonn, nár chóir stádas níos ísle a shannadh don Ghaeilge toisc nach bhfuil an figiúr cothromaithe seo sroichte aici, ó thaobh líon na gcainteoirí de, i dtaifid

²²¹ Maítear sa *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge* gurb í aidhm an rialtais, ‘... an líon daoine a labhraíonn Gaeilge gach lá lasmuigh den chóras oideachais a ardú ó 83,000 go 250,000’, aon deichiú den fhiigiúr ‘cothrom’ seo. Féach Rialtas na hÉireann (2010, lch 9).

dhaonáirimh an fichiú haois, nó an ceart an ghné áirithe seo a chur san áireamh ar chor ar bith agus scéal iomlán stádas na teanga á phlé? Luadh, i gCaibidil a Dó, go molann Tamburelli (gan dáta) gan úsáid a bhaint as an bhfocal ‘cothrománach’ de dheasca na héagothroime dosheachanta atá i staid teanga ar bith go huimhriúil. Ina áit sin, molann sé úsáid a bhaint as an téarma an dátheangachas ‘ionadaíoch’, d’fhonn an neamhchothroime uimhriúil seo a sheachaint. An méid sin ráite, is gá an ghné seo den chreatlach a fhiosrú ar mhaithe le cur chuige UNESCO a chur i bhfeidhm go huile agus go hiomlán. Is coincheap teibí é ‘cainteoir’ agus ar an ábhar sin, fiosraítear an tábhacht a bhaineann leis an teanga a bheith mar mháthairtheanga, seachas í a bheith foghlamtha, maidir le diminsean seo an stádais. Is saincheisteanna ríthábhachtacha iad seo sa phlé ar an ábhar, in éineacht leis na deiseanna úsáide teanga a sholáthraítear don chainteoir cumasach.

Spíonann Ó Murchú (2006, lch 2) cás na Gaeilge ‘mar chleachtas pobail’ ina shaothar, *Cás na Gaeilge 1952-2002: Ag Dul Ó Chion?*, agus ceistíonn sé nádúr na gcainteoirí Gaeilge: ‘Cé a bhíonn á labhairt? Cén meas atá acu uirthi? Cad iad na réimsí ar cuí leo í a ghnáthú? An bhfuil áireamh na gcainteoirí ag dul i líonmhaire nó i dteirce’. Is beag, áfach, atá scríofa ar nádúr chainteoirí Béarla na tíre ar an dóigh chéanna,^[222] agus níor cuireadh ceist ‘Bhéarla’ dhíreach sa daonáireamh go dtí Daonáireamh na bliana 2011.²²³ D’fhonn líon na gcainteoirí Béarla (aonteangacha agus dátheangacha) sa tsochaí le linn na haoise seo caite a

²²² Féach *The Journal.ie* (2012). Féach freisin Hickey (gan dáta, a), cur i láthair ina maíonn sé gur cainteoirí dúchais Béarla iad 99% den daonra a rugadh in Éirinn.

²²³ Ba cheist nua í ‘Ceist 15’ i ndaonáireamh na bliana 2011: ‘*Do you speak a language other than English or Irish at home?*’. Tá, nó níl, a bhí mar fhreagraí féideartha ar an gceist seo, agus dá bhfreagrófaí go dearfach í, b’éigean ainm na teanga a scríobh síos, agus cumas sa Bhéarla a chatagóiriú. Ba iad seo a leanas na marcóirí cumais ó thaobh cumas sa Bhéarla de: ‘*Very well*’, ‘*Well*’, ‘*Not well*’, ‘*Not well at all*’. Féach *Census.ie* (2011a).

fhionnadh, d'fhéadfaí a cheapadh go mbeifí in ann tátal a bhaint as ceist na Gaeilge ar an ábhar seo, ach ní próiseas chomh simplí leis sin in aon chor é.²²⁴ Cheadaigh ceist na Gaeilge sna daonáirimh ó 1851 go dtí 1991 don fhreagróir a chumas sa Ghaeilge amháin, go haonteangach, a chur in iúl (.i. iad sin nach raibh Béarla acu), ach níl fáil ar na staitisticí seo i dtuairiscí náisiúnta na tíre, toisc na huimhreacha a bheith chomh híseal sin, glactar leis. Níltear in ann, mar sin, na cainteoirí aonteangacha Gaeilge seo a bhaint de líon na gcainteoirí uile (freagróirí na tíre ar an iomlán), chun líon na gcainteoirí aonteangacha Béarla amháin a aimsiú. Ar an ábhar sin, glactar leis gur chainteoir Béarla (le cumas éigin) a bhí i ngach duine a tuairiscíodh i ndaonáirimh na tíre san aois seo caite, cé go n-aithnítear go bhfuil laigí suntasacha ag baint leis an gcur chuige seo, agus le cruinneas na bhfigiúirí maidir le figiúirí chainteoirí na Gaeilge go háirithe.²²⁵ Fiú dá mbeadh teacht ar na figiúirí aonteangacha seo, áfach, ba ghá a bheith san airdeall fúthu. Sna blianta 2009 agus 2010, rinneadh digitíú, innéacsú agus foilsiú ar líne ar dhaonáirimh na mblianta 1901 agus 1911. Cheadaítear cuardach a dhéanamh orthusan ar tuairiscíodh go raibh 'Gaeilge amháin' acu ar fhoirmeacha an daonáirimh, agus tá teacht ar 33,500 duine leis an lipéad seo don bhliain 1911.²²⁶ Léadh roinnt de na foirmeacha teaghlaigh seo, áfach, agus tugadh faoi

²²⁴ Is ar bhonn 'Gaeilgeoirí' agus 'Daoine nach Gaeilgeoirí' iad a rinneadh daoine a aicmiú le linn an fichiú haois go príomha. Níor áiríodh na daoine a bhí in ann an Ghaeilge a léamh amháin, ach gan bheith in ann í a labhairt, mar 'Ghaeilgeoirí'. Féach Rialtas na hÉireann (1993, lch 11).

²²⁵ Ní áirítear cainteoirí faoi bhun trí bliana d'aois i bhfigiúirí chainteoirí na Gaeilge mar shampla.

²²⁶ Is éard atá scríofa ar an bhfoirm ná: 'Write the word "Irish" in this column opposite the name of each person who speaks Irish only, and the words "Irish & English" opposite the names of those who can speak both languages. In other cases no entry should be made in this column', (An Chartlann Náisiúnta, gan dáta). Sna daonáirimh ó 1961, scríobhadh: 'Is ceart an cheist seo a fhreagairt i dtaobh daoine atá trí bliana d'aois nó os a chionn. Fág bán i gcás leanaí faoi bhun trí bliana d'aois. (i) Scríobh "Gaeilge amháin" i gcás daoine nach bhfuil in ann ach Gaeilge a labhairt, (ii) Scríobh "Gaeilge agus Béarla" i gcás daoine atá in ann Gaeilge agus Béarla a labhairt, (iii) I gcás daoine atá in ann Gaeilge a léamh gan bheith in ann í a labhairt, scríobh "Léamh na Gaeilge gan bheith in ann í a labhairt", (iv) Ná scríobh dada os cionn ainmneacha daoine nach bhfuil léamh ná labhairt na Gaeilge acu', (Rialtas na hÉireann, 1993, lch 11).

deara na botúin, a scriosadh amach, a rinneadh ó thaobh na ceiste seo a fhreagairt, a léiríonn nár thuig an-chuid daoine leagan amach nó brí na ceiste. In amanna, léiríodh gur Ghaeilge amháin a bhí ag ball amháin den teaghlach (m.sh. an t-athair) – d’fhéadfaí a léamh uaidh seo go raibh Béarla ag an duine seo ach roghnaigh sé gan í a úsáid (tuairisc a léiríonn úsáid, seachas cumas). Tráchtann Ó Riagáin (1997, lch 59) ar chainteoirí aonteangacha Gaeilge sna fichidí i gCorca Dhuibhne agus i nGaeltachtaí na Gaillimhe ina shaothar *Language policy and social reproduction: Ireland 1893-1993*, agus maíonn sé gurbh iad seo, ‘... persons who were reported to speak only Irish’. Tá na figiúirí seo teoranta, áfach, do cheantair faoi leith agus is trí lionsa náisiúnta a dhíríonn an taighde seo.

Is í an déimeagrafaíocht ceann de na fachtóirí criticiúla a chuir cruth ar stádas na dteangacha in Éirinn, mar aon le tíortha eile (Fierman, 2009, lch 81). Cruthaíonn Mackey (1989, lch 7) nasc idir na tosca cainteora a phléitear anseo, agus coincheap an stádais teanga nuair a deir sé: ‘*Status also depends on the number of people with whom one can communicate in the language and on their distribution, that is, on the demographic status of the language*’. Is gnéithe fíorthábhachtacha iad líon na gcainteoirí cumasacha sa teanga mar sin, agus a ndáileadh ar fud na sochaí, i dtaca le coincheap an stádais teanga. Nasctar na diminsin stádais seo le toisc uimhir a dó agus toisc uimhir a trí de chreatlach theoriciúil UNESCO, faoi seach, sa chaibidil thaiscéalaíoch seo. Luann Ní Chinnéide, agus í ina cathaoirleach ar an mBíuro Eorpach do Theangacha Neamhfhorleathana, an tábhacht a bhaineann le gnéithe éagsúla teanga, seachas an fócas a bheith ar chúrsaí uimhriúla amháin. Maíonn sí (2009, lch 13) nach mbaineann:

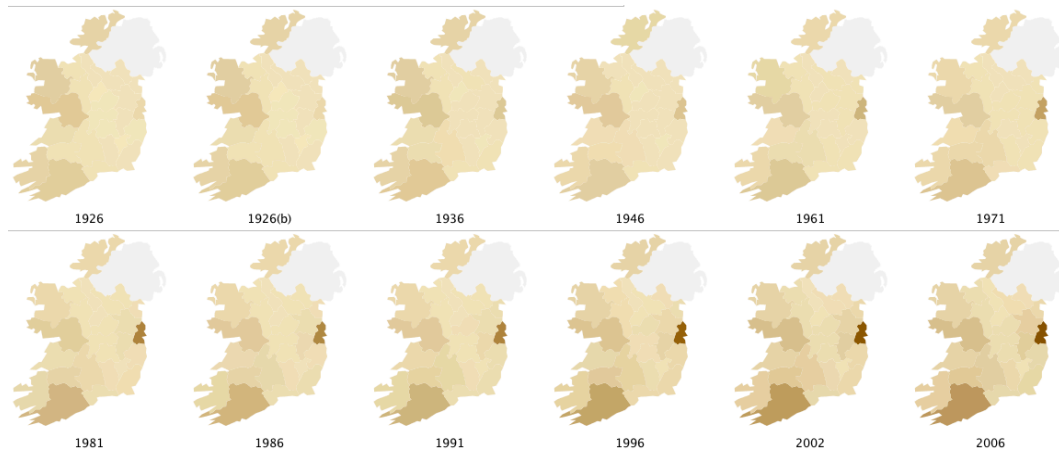
... an scéal leis an gceist, “an mó duine a labhrann do theanga?” amháin. Baineann sé le “cad is fiú do theanga duit?”. I gcás mionteanga, cothaíonn sé comhlúadar agus comhtháthú pobail; tugann sé stádas do na daoine a labhrann an teanga ina measc féin, agus cuidíonn sé le scéalta agus seanchas agus tuiscint na ndaoine a chur ó ghlú[i]n go glúin.

Is tosca uimhriúla iad toisc uimhir a dó agus toisc uimhir a trí de chreatlach theoriciúil UNESCO, áfach, agus ní foláir iad a iniúchadh toisc, ‘... *no single factor alone can be used to assess a language’s vitality or its need for documentation*’ (UNESCO, 2003, lch 7), .i. beogacht nó stádas na teanga. Cé go n-aithnítear áiteanna faoi leith sa tír mar limistéir Ghaeilge (pobail ar labhair nó a labhraíonn méid áirithe daoine an Ghaeilge, ar bhonn laethúil, mar mháthairtheanga agus mar theanga phobail iontu)^[227] léiríonn na daonáirimh go raibh teacht ar chainteoirí Gaeilge (agus cainteoirí Béarla dar ndóigh) i ngach cearn den tír, a bhí mar thoradh ar bheartais pleanála teanga an fichiú haois agus ní ba luaithe. Léirítear forás na láithreachta seo ó thaobh chainteoirí Gaeilge de san íomhá seo a leanas. Bailíodh na sonraí teanga ar bhonn contae ó na daonáirimh uilig idir 1926^[228] – 2006 inar cuireadh ceist Ghaeilge:

²²⁷ Féach Ó Giollagáin *et al.* (2007b).

²²⁸ Léirítear dhá mhapa éagsúla ón mbliain 1926 san íomhá seo. Léiríonn an chéad mhapa ‘1926’, líon na gcainteoirí Gaeilge i ngach aois-ghrúpa, agus léiríonn mapa ‘1926 (b)’ líon na gcainteoirí Gaeilge a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn. Is sa bhliain 1961 a cuireadh deireadh leis an geleachtas cainteoirí faoi bhun 3 bliana d’aois a chur san áireamh maidir le ceist na Gaeilge. Léiríonn na mapáí eile uilig, ó 1936 ar aghaidh, líon na gcainteoirí a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn ar mhaithe le comparáid iomchuí a dhéanamh. Féach Punch (2008, lch 44).

Léaráid 6:1 Líon na gCainteoirí Gaeilge ó na Daonáirimh Uilig idir 1926 – 2006 ar Bhonn Contae go Náisiúnta

Taispeántar thuas, go follasach, tríd an dorchú atá tar éis teacht ar an dath donn a úsáidtear, an méadú a tháinig ar líon na gcainteoirí Gaeilge i gCo. Átha Cliath agus i gCo. Chorcaí go háirithe le linn na tréimhse iniúchta.²²⁹ Feictear gur shochaí dhátheangach le cainteoirí dátheangacha ab ea Éire ar an iomlán, ní in iarthar na tíre amháin.²³⁰ An méid sin ráite, is dócha go mbeadh sé míchruinn a mhaíomh gurbh fhuaimdhreach dátheangach cothrom, ó thaobh na Gaeilge agus an Bhéarla de, a bhí le cloisteáil ar bhonn náisiúnta. Soláthraítear cúis amháin leis an titim amach seo sa cháipéis a chuir Fiontar (2009, lch 11) le chéile don *Straitéis 20 Bliain don Ghaeilge*: ‘An bhearna shuntasach idir na daoine sin a mhaíonn go bhfuil siad in ann an Ghaeilge a labhairt agus a léamh agus na daoine a bhaineann úsáid aisti go hiarbhír, sin é an dúshlán aonair is mó agus an deis is mó do phleanáil teanga an náisiúin’. Glactar coitianta leis, gur i bponc atá an

²²⁹ Thainig méadú ar líon na gcainteoirí Gaeilge (3 bliana d’aois agus os a chionn) ó 39,409 cainteoir sa bhliain 1926 go dtí 410,669 cainteoir i 2006 i mBaile Átha Cliath, agus ó 68,404 cainteoir sa bhliain 1926 go dtí 209,960 cainteoir i 2006 i gCo. Chorcaí. Féach Aguisín 3.

²³⁰ Seo ceann de na léaráidí ar baineadh úsáid as an bhfeidhmchlár *Many Eyes* chun é a chur le chéile. Féach MIT Center for Civic Media (gan dáta).

teanga sna ceantair thraidisiúnta Ghaeltachta, go háirithe mar mháthairtheanga, agus meath mór le rianú ar shealbhú agus ar úsáid na teanga i ngnáthréimsí an tsaoil.²³¹ Dearbhaíonn Ó Catháin (2012, lch 68):

Tá an bunscéal céanna á insint ag na húdair seo ar fad: (Fennell 1981, Hindley 1990 agus Ó Giollagáin *et al.* 2007[a]), go bhfuil laghdú suntasach le sonrú ar líon na ngasúr atá ag sealbhú/ ag labhairt na Gaeilge sa bhaile, nó lena chur ar bhealach eile, go bhfuil méadú suntasach ar líon na dtuismitheoirí sa Ghaeltacht atá ag tógáil a gcuid gasúr le Béarla seachas le Gaeilge. An toradh is mó atá air seo is ea go bhfuil líon ginearálta na gcainteoirí Gaeilge sa Ghaeltacht ag titim an t-am ar fad: níl an Ghaeilge á sealbhú go hiomlán ag na cainteoirí óga ná níl sí á labhairt go seasmhach acu.

Maítear arís agus arís eile, gur ag titim a bhí líon na gcainteoirí dúchais Gaeilge mar sin, le linn na tréimhse iniúchta. I gcodarsnacht leis seo, áfach, ag méadú a bhí líon na bhfoghlaimoirí teanga, de bharr stádas éigeantach na teanga sa chóras oideachais. Ach ní mór a bheith feasach ar an difear suntasach sin maidir le saibhreas agus ionchur leanúnach na teanga, .i. sleamhnú ionchuir i ndiaidh don indibhid an córas oideachais a fhágáil. Maíonn Ó Béarra (2008, lch 265): ‘*In 1893, when Conradh na Gaeilge was founded, native Irish speakers made up over 90% of the Irish-speaking population with the remaining 10% coming from the rest of the population. Today, the situation is the opposite with 90% non-native speakers and 10% native*’.²³² Sula ndírítear ar an méid atá scríofa le hais thoisc uimhir a dó agus uimhir a trí de chreatlach theoiriciúil UNESCO, go leithleach, agus a ról i leith mheasúnú stádais agus beogachta teanga, tugtar aghaidh ar an modh taighde a nglactar leis d’fhonn imscrúdú a dhéanamh ar na tosca seo: staitisticí an daonáirimh.

²³¹ Féach Caibidil a Cúig.

²³² Cuireadh ‘*Conradh na Gaeilge*’ i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

6.2 Daonáireamh na hÉireann: Éiginnteacht maidir le Staitisticí?

Continuing commitment by successive Governments to the language has ensured that the number of Irish speakers is now actually increasing in one Census after another. I hope that this statement is seen as a foundation for a new policy on which practical action with regard to the Irish language, based on a modern approach and a complete strategy, will be established (Ó Cuív, 2006).

Is cosúil ó léamh na bhfigiúirí daonáirimh agus áitimh an rialtias go bhfuil líon na gcainteoirí Gaeilge ag méadú. An méid sin ráite, is léir nach leagtar mórán béime ar an bhfóras gur cineál cainteora an-éagsúil é/í go tipiciúil sa lá atá inniu ann i gcomparáid le cainteoirí na Gaeilge a ndearnadh taifead orthu ag tús an fichiú haois. Is í an ghné dhúchais i gcodarsnacht leis an ngné fhoghlamtha an difear is suntasaí idir an dá chineál cainteora go príomha – le titim mhear i líon na gcainteoirí dúchais, agus méadú mear ar fhoghlaimeoirí na teanga le rianú sa mhéid atá scríofa ar an ábhar seo. Is gá, mar sin, a bheith cúramach maidir le léamh ródhearfach a dhéanamh ar chúrsaí teanga, toisc gur éagsúil ar fad iad na bealaí ina sealbhaítear teangacha go nádúrtha nó go comhfhiosach, agus an chaoi a mbaintear úsáid astu ansin i gcaitheamh shaolré na hindibhíde. Tugann Daonáireamh na hÉireann léargas leanúnach dúinn ar staid theangeolaíoch na hÉireann siar go 1851, léargas inmhaíte i gcodarsnacht le heolas staitistiúil teangacha eile ar fud na cruinne (Ó Riagáin, 2001, lch 197). Sa bhliain 1926, d'fhreagair 18% de dhaonra an tSaorstáit gur chainteoirí Gaeilge iad (Ó Riagáin, 2001, lch 195), céatadán chomh híseal le 8.4% i gCo. Átha Cliath agus chomh hard le 49.8% i gCo. na Gaillimhe (*CSO.ie*, gan dáta). Ba iad na roghanna a tugadh sa daonáireamh um an dtaca seo, ó thaobh cheist na Gaeilge ná: (i) ‘Gaeilge amháin’, (ii) ‘Gaeilge agus Béarla’ (do chainteoirí dúchais na Gaeilge), (iii) ‘Béarla agus Gaeilge (dóibhsean a bhí in ann an dá theanga a labhairt), (iv)

‘in ann an Ghaeilge a léamh, ach níltear in ann í a labhairt’. Tugadh an treoir seo a leanas chomh maith: *“Do not write anything opposite persons who can neither speak nor read Irish”* (Punch, 2008, lch 44). Maíonn Punch (2008, lch 44): *‘However, this elaboration was short-lived. From 1936 the second and third categories were combined into one, ‘Irish and English’. This version of the question was retained unchanged up to and including the 1991 census with the coverage being restricted to those aged 3 years and over from 1961 onwards’*. Is gné fhíorthábhachtach í an ghné aoise seo a dtagraíonn Punch di maidir le Daonáireamh na hÉireann le haghaidh an iniúchta seo. Ní smaoinítear ar pháistí atá faoi bhun 3 bliana d’aois, mar chainteoirí teanga, nós daingnithe atá ann ón mbliain 1961, ach atá le rianú sna figiúirí siar go dtí 1926. Ceadaítear comparáidí bailí a dhéanamh mar sin, idir staitisticí na ndaonáireamh ón tréimhse seo, an fichiú haois, toisc gur chuir an Phríomh-Oifig Staidrimh an ghné aoise seo i bhfeidhm agus déimeagrafaíocht na gcontaetha á cur le chéile acu.²³³ Is gá, mar sin, an cur chuige céanna seo a ghlacadh, agus cainteoirí Béarla á gcíoradh againn. Tugann na figiúirí daonáirimh le fios gur thír dháttheangach, ar bhonn náisiúnta, ab ea í Éire ó thús an tSaorstáit agus nach ó staid aonteangach go hiomlán a socraíodh polasaithe na Gaeilge a chur chun cinn. Ba sa bhliain 1926, cúig bliana i ndiaidh shíniú an Chonartha Angla-Éireannaigh, conradh a chruthaigh Saorstát Éireannach neamhspleách, a ndearnadh an tairfead ab ísle de líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge sa daonáireamh: 540,802 duine (Hudson-Edwards, 1990, lch 65).²³⁴ Bhí úsáid an Bhéarla i réim, ach bhí comharthaí caolchúiseacha le sonrú ann maidir le húsáid na Gaeilge. Is cosúil ó mhéadú na bhfigiúirí le linn na haoise

²³³ Féach Léaráid 6.1.

²³⁴ Cainteoirí a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn.

ar an iomlán, gur mhéadaigh líon na gcainteoirí Gaeilge go suntasach, ach mar ar tagraíodh dó cheana féin, b'iomai diminsean teanga nár léiríodh go soiléir.

I ndiaidh tréimhse comhairliúcháin, idir Roinn na Gaeltachta agus an Phríomh-Oifig Staidrimh ag tús na nóchaidí, cuireadh ceist Ghaeilge nua le chéile le haghaidh Dhaonáireamh na bliana 1996 agus athraíodh an cur chuige go suntasach. Baineadh leas as ‘tic sa bhosca’ mar mhodh freagartha, agus b'éigean do dhaoine a gcumas sa Ghaeilge a chur in iúl ar dtús báire trí tic a chur i mbosca ‘tá’ nó ‘níl’, agus ansin, minicíocht a húsáide (‘go laethúil’, ‘go seachtainiúil’, ‘ní chomh minic sin’, nó ‘ní labhraíonn riamh í’), a léiriú (*CSO.ie*, 2006e). Ba é seo an chéad uair go ndearnadh iarracht minicíocht úsáid na Gaeilge a fhionnadh, ach tháinig saincheist fhollasach eile chun cinn. Tugadh faoi deara go raibh tic á chur sa bhosca le páistí, le déagóirí agus le múinteoirí scoile na tíre ó thaobh úsáid laethúil na Gaeilge de, agus ar an ábhar sin, socraíodh an cheist a leathnú rud beag sa bhliain 2006.²³⁵ Cheadaigh an dara cuid den cheist anois níos mó ná tic amháin sa bhosca, agus rinneadh idirdhealú idir úsáid, ‘go laethúil laistigh den chóras oideachais’, agus ‘go laethúil lasmuigh den chóras oideachais’ (Punch, 2008, lch 46). B'fhorbairt thábhachtach í tabhairt isteach coincheap an réimse teanga i gcás cheist na Gaeilge.

Léiríonn Daonáireamh 2006, daonáireamh inar fhreagair 40.8%^[236] de dhaoine na Poblachta go raibh ‘Gaeilge labhartha’ acu, an méadú suntasach a tháinig ar líon na gcainteoirí Gaeilge laistigh de thréimhse 80 bliain san fhichiú haois, ach is ardú

²³⁵ Níor athraíodh an cheist le haghaidh Dhaonáireamh na bliana 2002.

²³⁶ A bhí 3 bliana d'aois nó os a chionn.

é a bhfuil neamhréireachtaí fineálta le haimsiú ann. B'éigean do dhaoine a bheith ar an airdeall agus an fhaisnéis daonáirimh seo á hiniúchadh acu. Ní hí an ghné dhúchais agus fhoghlamtha an t-aon athrú suntasach ó thaobh nádúr na gcainteoirí atá le cur san áireamh, ach is gá aird a thabhairt ar an gceist úsáide freisin. Ar chainteoirí gníomhacha cumasacha na freagróirí seo i ndaonáirimh na mblianta 2002, 2006 agus 2011, atá ar comhchéim lena macasamhlacha le linn an fichiú haois?²³⁷ Ar an drochuair, níor cuireadh ceistanna maidir le minicíocht úsáide go dtí 1996, agus ar an ábhar sin, níl sé indéanta comparáidí a dhéanamh i dtaca leis an ngné seo. Ní mór a bheith an-aireach, mar sin, i leith an, '*... complicated relationship between language and individuals which is difficult to translate into statistics*' (Sebba, 2011, lch 449) agus toisc uimhir a dó agus toisc uimhir a trí de chreatlach UNESCO á gcíoradh againn.

Ba í an phríomhcheist a cuireadh ar fhreagróirí an Daonáirimh go dtí gur athraíodh í sa bhliain 1996 ná, ar chainteoirí Gaeilge amháin iad nó an raibh cumas sa dá theanga acu; an Ghaeilge agus an Béarla. Tá deacrachtaí, áfach, ag eascairt ón modh féinmheasúnaithe a mbaintear úsáid as sa daonáireamh nach nochtann inniúlacht an fhreagróra go beacht. Áitíonn Ó Riagáin (2001, lgh 197-8), áfach; '*... while as a measure of language proficiency, the language question in the census is neither very precise nor informative, recent research has shown that the margin of error in census data does not invalidate its use for the purposes of analysis (Ó Riagáin, 1997)*'. É sin ráite, tugann Hudson-Edwards (1990, lch 65) rabhadh maidir le neamhsheasmhacht staitisticí daonáirimh i gcomhthéacs ar bith,

²³⁷ Féach Caibidil a Cúig a phléann an chaoi go bhfuil an Ghaeilge á sealbhú go neamhiomlán ag cainteoirí óga na Gaeltachta, agus ar an laghdú úsáide atá tugtha faoi deara i réimse an teaghlaigh go háirithe (Imleabhar I, 5.7 Úsáid na Gaeilge i Réimse an Teaghlaigh sa Gaeltacht).

agus tugann sé comhairle glacadh leo mar, ‘... *indications of general trends in the patterns of Irish language maintenance rather than as absolute levels of maintenance*’. Is í an fhadhb is mó a bhaineann leis na staitisticí méadaithe i ndáil le líon na gcainteoirí Gaeilge le linn an fichiú haois ná nach léiríonn siad cumas líofachta na bhfreagróirí, nó a dtaithí phearsanta maidir le sealbhú na teanga. Is ceisteanna tábhachtacha iad seo, ach is ceisteanna casta iad leis agus tá sé deacair freagraí cruinne beachta a fháil orthu, fiú le hionstraim daonáirimh. Maíonn Hamers agus Blanc: ‘... *an instrument frequently used to obtain data on language use is the population census, or rather those questions in such a census that ask for information on the mother tongue(s), the patterns of language use including all language(s) known by the respondents, and the degree of competence in those languages*’ (Hamers agus Blanc, 2000, lch 45). Tá éagsúlachtaí, áfach, ag baint leis an tuiscint a bhíonn ag daoine áirithe ar choincheapa faoi leith cosúil le ‘máthairtheanga’ (Hamers agus Blanc, 2000, lch 46), a phléifear níos déanaí sa chaibidil seo.

Tugann Sebba (2011) aird ar an modh fiosrúcháin seo, an daonáireamh, i dtíortha eile, agus déanann sé trácht ar na cuir chuige éagsúla a nglactar leo. I Sasana, cuir i gcás, ní chuirtear ceisteanna teanga sa daonáireamh náisiúnta, ach i ndaonáireamh na Breataine Bige, cuirtear ceist maidir leis an mBreatnais:

The 2011 Census question asked ‘Can you understand, speak, read or write Welsh?’ – answered by ticking one or more of five boxes (one for each category and one for ‘None of these’) in any combination. This question was only asked in Wales, and results are presented for those aged 3 and over. The Census did not collect information on fluency levels or on frequency of use (An Bhreatain Bheag, 2011).

Maítear go soiléir, nach mbailítear eolas maidir le leibhéal líofachta na bhfreagróirí, nó minicíocht úsáid na teanga. I Stáit Aontaithe Mheiriceá, cuirtear ceist maidir leis na teangacha eile a mbaintear úsáid astu, seachas an Béarla, i réimse an teaghlaigh, agus ag eascairt as sin, díritear ar leibhéal chumais na bhfreagróirí ó thaobh an Bhéarla de.²³⁸ I gcás na Beilge, cuireadh ceisteanna teanga faoi chois sna seascaidí, dar le Sebba (2011, lch 449), i ndiaidh do theorainneacha na bpobal a bheith sainithe go beacht – is féidir teacht ar líon na ndaoine a bhfuil cónaí orthu sa Vallúin agus i bhFlondrás, ach níl sonraí ar fáil maidir leis na teangacha a labhraíonn na daoine sna réigiúin seo nó sa Bhruiséil. I gCeanada, dar le Sebba (2011, lch 449):

... despite the sensitivity of language issues, the census collects a lot of information about language. According to Statistics Canada, “the long questionnaire contains questions on the first language learned in childhood, languages understood and spoken at home, as well as knowledge of official and non-official languages in the various regions of Canada” which will be “used to establish programs to protect the rights of Canadians under the Canadian Charter of Rights and Freedoms” (Statistics Canada, 2001).²³⁹

Ar shuíomh gréasáin *Statistics Canada* maítear: ‘*For the first time in 2011, three language questions (knowledge of official languages, home language and mother tongue) were included on the census questionnaire that was administered to 100% of the population*’ (Ceanada, 2011), agus taispeánadh athruithe suntasacha ó thaobh úsáid teangacha de. Léiríodh, mar shampla, i ndaonáireamh na bliana 2011, gur labhair 5.8 milliún duine (nó 17.5% den daonra) dhá theanga ar a laghad i réimse an teaghlaigh. Ba mhéadú é seo ó 4.5 milliún duine (nó 14.2% den

²³⁸ Mar a luadh cheana, tugadh an ghné seo isteach i nDaonáireamh na hÉireann 2011.

²³⁹ Féach Ceanada (gan dáta).

daonra) sa bhliain 2006. Níl a mhacasamhail d'eolas ar fáil, áfach, i leith phróifíl theangeolaíoch na hÉireann ó thaobh na Gaeilge agus an Bhéarla de.²⁴⁰

Maíonn Ó Riagáin gur idir na blianta 1991 agus 1996 a tharla an t-ardú is mó i dtréimhse idiráirimh ó bhunú an tSaorstáit, i leith líon na ndaoine a d'fhreagair gur chainteoirí Gaeilge iad; ardú suntasach ó 32.5% go dtí 41.1% i dtréimhse cúig bliana. Ba í an hipitéis a mhol sé d'fhonn míniú a thabhairt ar an ardú seo ná, gur fhreagair daoine an cheist athruithe sa bhliain 1996 le freagairt dhearfach toisc nach raibh siad in ann a chur in iúl ar bhealach eile nach raibh ach scileanna léitheoireachta acu. Tá sé dodhéanta mar sin, scileanna léitheoireachta, éisteachta, scríbhneoireachta agus cainte a idirdhéalú óna chéile, maidir le teangacha, i ndaonáirimh na hÉireann. Maíonn Ó Catháin (2012, lch 77) go bhfuil trí mhórchonclúid ghinearálta le rianú ó shonraí na gcainteoirí Gaeilge sna daonáirimh a rinneadh i bPoblacht na hÉireann ó bunaíodh an Stát. Is iad na conclúidí suntasacha sin ná:

1. Gur ag titim atá líon na gcainteoirí Gaeilge laistigh de na ceantair Ghaeltachta.
2. Gur ag méadú atá líon na gcainteoirí Gaeilge lasmuigh de na ceantair Ghaeltachta.
3. Formhór mór na gcainteoirí laethúla Gaeilge, gur foghlaimeoirí T2 Gaeilge iad atá fós i mbun scolaíochta.

Tá lochtanna ag baint le modh an daonáirimh, cinnte, mar a léiríodh sa mhír seo, ach is acmhainn fhíoráisiúil í le meastacháin uimhriúla ar bhonn náisiúnta a dhéanamh, aidhm fhoriomlán na caibidle seo.

²⁴⁰ Féach Caibidil a Cúig.

6.3 Toisc Uimhir a Dó: Líon Iomlán na gCainteoirí

Ní miste a chur in iúl arís go ndíríonn an taighde seo ar nádúr an dátheangachais i sochaí na hÉireann le linn an fichiú haois, agus, ar an ábhar sin, glactar le peirspictíocht náisiúnta ó thaobh choincheap an chainteora de. Anuas air sin, tá sé mar fhócas lárnach ag an taighde seo lipéad an dátheangachais chothrománaigh a mheas ag druidim le deireadh an fichiú haois, agus, ar an ábhar sin, díritear, go háirithe, ar fhigiúirí déimeagrafacha Dhaonáireamh 2002 (*CSO.ie*, 2004). Maítear an méid seo a leanas i ndáil le toisc uimhir a dó den chreatlach, líon iomlán na gcainteoirí (UNESCO, 2003, lch 9):

It is impossible to establish a hard and fast rule for interpreting absolute numbers, but a small speech community is always at risk. A small population is much more vulnerable to decimation (e.g. by disease, warfare or natural disaster) than a larger one. A small language group may also merge with a neighbouring group, losing its own language and culture.

Ní sholáthraítear céimeanna éagobhsaíochta don toisc seo, mar aon leis na cinn eile, áfach, agus is figiúr aonair amháin atá ag teastáil ag deireadh na hanailíse. Mar a maíodh cheana féin, is é an modh measúnaithe a úsáidtear don toisc seo ná staitisticí an daonáirimh, toisc gurb í an fhoinse is cuimsithí ó thaobh sonraí maidir le staid na Gaeilge ar bhonn náisiúnta (Punch, 2008, lch 44). Cé go bhfuil lochtanna agus easnaimh ag baint leis na sonraí seo, mar a pléadh ní ba luaithe sa chaibidil seo, aontaítear anseo le Hamers agus Blanc nuair a deir siad: ‘... *they* [na daonáirimh] *are the only data of this kind collected on a nationwide scale and at regular intervals, and within limits they enable us to describe patterns of language use in a population*’ (Hamers agus Blanc, 2000, lch 46).

Ní foláir comhthéacs nó timpeallacht teanga a thuiscint sula gceistítear cé mhéad cainteoir is gá a bheith ann d'fhonn marthanas teanga a áirithiú, ach ní fócas iniúchta é seo.²⁴¹ Táthar sa tóir ar uimhir aonair, áfach, a léireoidh líon na gcainteoirí Gaeilge, agus líon na gcainteoirí Béarla, a bhí in Éirinn ag druidim le deireadh an fichiú haois ar mhaithe le comparáid a dhéanamh eatarthu. Cruthaíonn coincheap an fhocail, ‘cainteoir’ deacrachtaí, áfach, mar a léiríonn Ó Murchú (2008, lch 67): *‘Referring to those professing ability to speak Irish as Irish speakers is misleading since a large proportion of them never use, or have access to contexts in which they might use, that ability. They are potential rather than actual speakers’*. Glactar le sainmhíniú níos leithne, mar sin, ná sainmhíniú Uí Mhurchú, ó thaobh choincheap an chainteora de don dá thoisic uimhriúla seo – is indibhid é/í, atá 3 bliana d’aois nó os a chionn, a fhéintuairiscíonn go bhfuil ar a c(h)umas an teanga faoi chaibidil a labhairt agus a léiríonn poitéinseal maidir leis an teanga a úsáid. An méid sin ráite, glactar leis nach ionann cumas agus úsáid, agus go bhfuil an-chuid mioneolais nach léirítear i bhfigiúirí loma an daonáirimh.

Is léir ón méid atá scríofa ar nádúr úsáid na Gaeilge in Éirinn, gur chónaigh, agus go gcónaíonn fós, tromlach mór na ndaoine ar cainteoirí Gaeilge dúchais iad ar chóstaí agus i réigiúin imeallacha na tíre; i bpobail Ghaeltachta. Mar a luadh cheana, glactar leis gur neamhbhríoch líon na ndaoine ar cainteoirí Gaeilge amháin iad le linn an fichiú haois, agus gur dhátheangaigh a bhí sna cainteoirí Gaeilge a tuairiscíodh, dátheangaigh Bhéarla-Gaeilge. Ciallaíonn sé seo, agus iniúchadh á dhéanamh againn ar líon cainteoirí an dá theanga, go leithleach, i

²⁴¹ Féach mar shampla, McCloskey (2001), saothar ina luann sé an figiúr 100,000 cainteoir.

ndaonáirimh na tíre, gurb éigean glacadh leis go raibh cumas éigin Béarla ag gach duine a ndearnadh taifead orthu. Tagann an focal Béarla ‘*census*’ ón bhfocal Laidine ‘*censere*’, ar baineadh úsáid as sa tSean-Róimh, focal a chiallaíonn ‘meastachán’, agus is meastachán atá sna figiúirí a bheidh mar thoradh ar an gcaibidil seo.

Tugadh faoi deara na deacrachtaí a bhaineann le tuiscint agus léargas a fháil ar chumas agus ar úsáid teanga an chainteora, agus is gné sa bhreis í an chaoi a bhfoghlaímíonn an ‘cainteoir’ an teanga. Feictear claonadh cainteoirí dúchais amháin a chur san áireamh, mar a thugamar faoi deara sa *Red Book on Endangered Languages*, ach maítear anseo gur chóir foghlaimí na teanga, sprioc ghluaiseachtaí athbheochana teanga, a chuimsiú chomh maith. Déantar machnamh ar na cainteoirí dúchais Gaeilge seo, nó ar na dátheangaigh dhúchais, agus ceistítear na critéir bhunriachtanacha nach mór a bheith follasach fúthu, d’fhonn an lipéad cainteora seo a bhronnadh orthu. Déanann Lewis iniúchadh ar úsáideacht, ar ghrinneas agus ar ghinearáltacht chreatlach oibre UNESCO d’fhonn teangacha i mbaol a mheasúnú, agus cuireann sé an chreatlach i bhfeidhm ar 100 teanga ó gach cearn den domhan, tógtha ón *Ethnologue* (gan dáta). Tagraíonn Lewis (2006, lch 12) do shrianta na toisce cainteora seo, agus maíonn sé:

Population figures are often difficult to obtain since sources frequently differ in the criteria they use in collecting the data. Government census data may provide numbers for those who comprise the ethnic group but may not necessarily represent accurately the number of speakers of the language. Different kinds of population data may be available from different time periods making comparisons and analysis difficult. In addition, whether speakers (and which speakers) use the language as their first or second language (and at what levels of proficiency) may also be significant factors in evaluating the language endangerment situation.

De dheasca na miondifríochtaí caolchúiseacha seo, áitíonn Lewis (2006, lch 12); ‘... [that] it would seem desirable that a more robust system for evaluating the significance of population numbers should be developed’. Dar le Lewis (2006, lch 12), bheadh scrúdú ar na fachtóirí seo a leanas mar ghné thábhachtach den chóras stóinsithe sin:

1. an norm ginearálta don réigiún maidir le méid an ghrúpa teanga;²⁴²
2. líon na gcainteoirí a bhaineann úsáid as an teanga mar chéad teanga,²⁴³ agus;
3. líon na gcainteoirí a bhaineann úsáid as an teanga mar dhara teanga.

Tá tábhacht nach beag ag baint leis an dá phointe dheireanacha a ndéanann Lewis tagairt dóibh anseo do staid na Gaeilge, go háirithe. Ba chomhchuid de dhaonra na tíre iad na cainteoirí a raibh an Ghaeilge mar theanga dhúchais acu le linn na tréimhse iniúchta, agus ba chomhchuid shuntasach iad, diaidh ar ndiaidh, foghlaimoirí na teanga freisin. Ach, ar an drochuair, is dodhéanta an ní é, idirdhealú a dhéanamh idir an dá chineál cainteora ó fhiigiúirí dhaonáirimh na tíre.

Dearbhaíonn Ó hÍfearnáin (2013, lch 351):

In neither jurisdiction [Poblacht na hÉireann agus Tuaisceart na hÉireann] is a question asked about ‘mother tongue’, as in the case in censuses in many other countries. Even if such a question was to be asked, it is unlikely that the responses would be useful from an objective linguistic view due to a strong language ideology in Ireland which regards Irish as being native to all, even those who do not speak it.²⁴⁴

²⁴² ‘It has often been observed, however, that the number of speakers which make a language seem threatened varies according to geography. In Africa, where the median language size is over 25,000 speakers, a language of 1,000 speakers may in fact be quite endangered. In the Pacific, however, where the median language size is only 800, languages even smaller than that may remain vital for several generations to come, depending on other variables’, (Quakenbush, 2007, lch 48).

²⁴³ Glactar leis gurb í chéad teanga an chainteora a mháthairtheanga nó a theanga dhúchais.

²⁴⁴ Féach freisin Hickey (2009).

Déantar tagairt don deacracht idirdhealaitheach seo i nótaí mínithe an imleabhair Ghaeilge bunaithe ar Dhaonáireamh Shaorstáit na hÉireann 1926. Maítear:

The form of questionnaire shows that it had been originally intended to initiate at this Census a classification of Irish speakers into the categories (a) native speakers and (b) persons whose Irish was acquired. This project had to be abandoned. At an early stage, scrutiny of the replies in the “language” column of the family schedules revealed obvious errors. It was evident that in many cases the question was not understood: possibly “native speaker” was often taken to mean “proficient speaker”. There were also many fairly clear cases of inadvertance, “Irish and English” being set down where “Irish and English” was intended. The procedure of correcting presumed errors from evidence on the Census schedules was considered, but not adopted, because such corrections would be so numerous that the final results would be highly conjectural. It was decided to proceed with the compilation as if the returns were correct in the hope that errors would be largely compensatory and that the final summaries would be satisfactory. This hope was not realised. The statistics of native speakers classified by areas and by ages revealed too many obvious discrepancies. As an example it may be stated that native speakers were returned as 50% more numerous at ages 10-14 than at ages 5-9.²⁴⁵

Is ón tréimhse seo, 1926, a thagann an cleachtas idir chainteoirí dúchais na Gaeilge agus fhoghlaimeoirí na teanga a chur san áireamh agus líon iomlán na gcainteoirí á ríomh. Dearbhaíonn Lewis (2006, lch 13) gur leor na trí fhachtóir fhíneálta a shainaithníonn sé thuas, in éindí le toisc uimhir a trí de chreatlach UNESCO (líon na gcainteoirí i gcoibhneas leis an daonra iomlán) mar mhodh feabhsaithe d’fhonn staitisticí an daonra maidir le stádas baoil na teanga a mheasúnú agus a shocrú. Cáineann sé cuimsiú na toisce mar a sheasann sé, áfach, agus maíonn sé (2006, lch 25): ‘... *the inclusion of a single factor which presents, without interpretation, a raw number among eight others which provide an evaluative scale, seems a bit anomalous, and not very helpful*’. An méid sin ráite, baineann sé féin (2006, lch 13) úsáid as an ‘*“first language speaker population”*’

²⁴⁵ Féach Éire. An Roinn Tionnscail agus Tráchtála (1932).

figure provided by the Ethnologue’ amháin agus creatlach UNESCO á cur i bhfeidhm aige ar an gcéad 100 teanga mar chuid dá thaighde. Ní ghlactar leis an gcur chuige céanna sa taighde seo, áfach, agus cuimsítear cainteoirí dúchais agus foghlaimeoirí na teanga araon (nó cainteoirí ‘poitéinsiúla’ na teanga mar a thug Ó Murchú orthu) san anailís fhoriomlán, mar atá déanta ag an bPríomh-Oifig Staidrimh.

Dar le hÓ Tuathaigh (2005, lch 43), ‘... *the actual position of the two main vernacular languages in the first decades of the nineteenth century reveals a complex bilingual society. It is estimated that Ireland in 1800 had a population of 2 million Irish-speakers, 1.5 million Irish-English bilinguals and 1.5 million English speakers*’. Ar bhealach eile, mar sin, d’fhéadfaí a rá go raibh 3.5 milliún cainteoir Gaeilge, agus 3 mhilliún cainteoir Béarla sa tsochaí. De dheasca thubaiste an Ghorta Mhóir, agus ní ba dhéanaí, na holl-eisimirce, tháinig laghdú ar líon na gcainteoirí Gaeilge go han-sciobtha ar fad. Faoin mbliain 1891, bhí laghdú tagtha ar líon na gcainteoirí Gaeilge san aoisghrúpa faoi bhun deich mbliana d’aois, ar an oileán go léir, go dtí 3.5%, agus bhí an chuma ar an scéal go raibh an teanga ag druidim i dtreo an phointe dhíothaithe (Ó Tuathaigh, 2005, lch 43).

Má bhreathnaítear ar phatrúin fhoriomlána teanga an fichiú haois, is méadú atá le tabhairt faoi deara maidir le líon na ndaoine a mhaígh cumas éigin sa Ghaeilge.

Dearbhaíonn Ó Riain (1994, lch 22):

.... léiríonn na figiúirí daonáirimh 1926-1986 fás nach beag ar líon na ndaoine a mhaíonn go bhfuil Gaeilge acu, ó 19.3% nó 504,802 i 1926 go 31.1% nó 1,042,701 i 1986. Is suntasaí fós an méadú i gCúige Laighean sa tréimhse chéanna – ó 101,102 (9.4%) go 480,497 (30.6%). Cé gur féinmheastóireacht is bun leis na figiúirí seo ní lúide sin a dtábhacht agus

tacaíonn CLAR 1975 is ILRI^[246] 1984 leo. Mar sin féin is beag duine a déarfadh gur cúiteamh na figiúirí sin ar an meath ar úsáid na Gaeilge atá ag dul ar aghaidh i gcónaí sa Ghaeltacht. Tá fianaise ann gur 4% de dhaonra na tíre a bhí ag úsáid na Gaeilge mar phríomhtheanga i lár na seachtóidí (1% sa Ghaeltacht agus c. 3% lasmuigh di). Sin duine as gach seachtar a mhaígh i ndaonáireamh 1971 go raibh Gaeilge acu, cé go n-úsáideadh 15% uaireanta í. Ba bheag athrú air seo i 1983.

Ag filleadh ar riocht na dteangacha ag deireadh an fichiú haois, de réir fhigiúirí Dhaonáireamh 2002, bhí 1,570,894 cainteoir in ann an Ghaeilge a labhairt; is é sin 41.9%^[247] de dhaonra iomlán na sochaí.²⁴⁸ Go hachomair, is féidir an méid seo a thabhairt faoi deara:

- Daonra iomlán na tíre (líon na gcainteoirí Béarla) – 3,917,203
- Daonra iomlán na tíre a bhí 3 bliana d’aois nó níos sine (líon na gcainteoirí Béarla) – **3,750,995**
- Líon na ndaoine arbh fhéidir leo an Ghaeilge a labhairt – **1,570,894**
- Líon na ndaoine nárbh fhéidir leo an Ghaeilge a labhairt – 2,180,101
- Líon na ndaoine a bhí dhá bhliain d’aois nó ní b’óige (gan fhreagairt) – 166,208
- Céadatan líon na gcainteoirí Gaeilge i gcoibhneas leis an daonra iomlán^[249] – **41.9%**
- Céadatan líon na gcainteoirí Béarla i gcoibhneas leis an daonra iomlán^[250] – **100%.**

²⁴⁶ Nó, ITÉ as Gaeilge.

²⁴⁷ Tá an céadatan seo bunaithe ar líon na gcainteoirí Gaeilge a chur i gcoibhneas le daonra iomlán na sochaí (3 bliana d’aois nó os a chionn). ‘*Non-respondents on ability to speak Irish (i.e. not stated), who were explicitly identified in 2002, are included with ‘Non-Irish speakers’ in deriving the above percentages*’, (CSO.ie, 2004, lch 12).

²⁴⁸ Rinneadh an daonáireamh seo ar oíche an 28 Aibreán 2002, agus cuireadh ceisteanna maidir leosan a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn maidir lena gcumas an Ghaeilge a labhairt, agus cé chomh minic agus a baineadh úsáid aisti. Féach CSO.ie (2004, lch 11).

²⁴⁹ A bhí 3 bliana d’aois nó os a chionn.

Is é an t-eolas atá ag teastáil don toisc seo ná:

- A) Líon Iomlán na gCainteoirí Gaeilge: **1,570,894** agus;
- B) Líon Iomlán na gCainteoirí Béarla: **3,750,995**.

6.4 Toisc Uimhir a Trí: Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán

Speaker figures should never be seen in isolation, but always viewed in relation to the community to which they relate (Crystal, 2002, lch 12).

Is é seo an méid a dúirt Crystal maidir leis an tábhacht a bhaineann le líon na gcainteoirí i gcoibhneas leis an daonra iomlán, nó i gcoibhneas leis an bpobal, a labhraíonn teanga ar bith, agus stádas baoil na teanga. Déanann Ó Riain tagairt don rangú ceathartha céanna agus a luaigh Kloss,^[251] agus iarracht á déanamh aige tíopeolaíocht teanga-náisiúin a bhunú, a d'aithin ceithre chatagóir a bhaineann le stádas teanga:^[252] '(1) foinse na teanga (cé acu an le teanga dhúchais atáimid ag plé, nó le teanga allmhairithe); (2) stádas forbartha na teanga (aon rud ó theanga lán-nua-aoisithe chaighdeánach go teanga réamh-liteartha); (3) stádas dlíthiúil na teanga; (4) cóimheas lucht úsáide na teanga leis an daonra iomlán'.²⁵³ Dirítear ar an diminsean deireanach a luaitear anseo sa mhír seo, agus é mar thoisic uimhir a trí de chreatlach theoriciúil UNESCO. Seo thíos an tábla eolais a chuir UNESCO le chéile le haghaidh na gné seo:

²⁵⁰ Tá sé maíte ag Hickey (2009, lch 66) i dtaca leis an mBéarla: '*... [that] the language is undoubtedly the native language of the vast majority of the population*'. Féach freisin Hickey (gan dáta, a), cur i láthair ina maíonn sé gur cainteoirí dúchais Béarla iad 99% den daonra a rugadh in Éirinn.

²⁵¹ Féach Caibidil a Ceathair (Imleabhar 1, 4.3.3 Taighde Kloss).

²⁵² '*... Kloss dealt marginally with the concept of language status while attempting to establish a language-nation typology*'. (Cobarrubias, 1983, lch 43).

²⁵³ Aithnítear go mbaineann Ó Riain leas as an téarma 'lucht úsáidte' don ghné seo, ach is é léamh an údair seo air ná go gcuimsíonn sé iad siúd a léiríonn poitéinseal maidir leis an teanga a úsáid. Féach Ó Riain (1994, lch 3).

Tábla 6:1 Toisc 3 – Líon na gCainteoirí i gcoibhneas leis an Daonra Iomlán

Céim an Bhaoil	Grád	Líon na gCainteoirí i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán
Sábháilte	5	Labhraíonn cách an teanga.
I mBaol	4	Labhraíonn beagnach gach duine an teanga.
Go Cinnte i mBaol	3	Labhraíonn tromlach na ndaoine an teanga.
I Mórbhaol	2	Labhraíonn mionlach na ndaoine an teanga.
I mBaol an Bháis	1	Is beag duine a labhraíonn an teanga.
Imithe in Éag	0	Ní labhraíonn éinne an teanga.

Le hais an tábla seo, maítear: *‘The number of speakers in relation to the total population of a group is a significant indicator of language vitality, where “group” may refer to the ethnic, religious, regional or national group with which the speaker community identifies. The following scale can be used to appraise degrees of endangerment’* (UNESCO, 2003, lch 9). Tá an toisc seo an-chasta ar

fad, mar aon le toisc uimhir a dó den chreatlach, ar roinnt bealaí éagsúla. Maíonn Obiero (2010, lch 208), ‘... *what is meant by ‘speakers’ in factor 3 is also ambiguous: Is it the L1 speakers, monolingual speakers, or those who use the language as a second language?’*. Déanann Lewis tagairt do na deacrachtaí ceannann céanna a luann Obiero, agus don dóigh nach ndéantar soiléiriú ar bhrí an fhocail ‘cainteoir’. Dearbhaíonn Lewis (2006, lch 26):

Ethnologue for example, tracks for many languages the L1 Speaker population, the number of monolingual speakers, and in some cases the number of speakers who use the language as a second language. The proposed framework doesn’t differentiate between these various kinds of speakers. At the very least, the proposal should give instructions to the analyst as to how a ‘speaker’ is defined for the purposes of this evaluation.²⁵⁴

Glactar leis an gcur chuige céanna don toisc seo ar glacadh leis i gcás thoisc uimhir a dó den chreatlach, agus ar an ábhar sin, cuirtear líon na gcainteoirí dúchais agus líon na bhfoghlaimeoirí teanga araon san áireamh. Is tábla oifigiúil daonáirimh é seo thíos, a léiríonn céatadán na gcainteoirí Gaeilge sa tsochaí, i gcoibhneas leis an daonra iomlán, a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn ó 1926 ar aghaidh (Walsh, 2011, lch 27).

²⁵⁴ Cuireadh an focal ‘Ethnologue’ i gcló iodálach sa téacs bunaidh.

Tábla 6:2 Céatadán na gCainteoirí Gaeilge sa tSochaí, i gCoibhneas leis an Daonra Iomlán, a bhí 3 Bliana d’Aois agus os a chionn ó 1926 ar aghaidh

1926	19.3
1936	23.7
1946	21.2
1961	27.2
1971	28.3
1981	31.6
1986	31.1
1991	32.5
1996	41.1 (athrú sa cheist) ²⁵⁵
2002	41.9
2006	40.8

Is é an modh a nglactar leis le haghaidh an taighde seo, mar aon le cur chuige an daonáirimh ná, go gcuirtear líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge i gcoibhneas le

²⁵⁵ ‘The Irish language question... was changed in a substantial way compared with previous censuses... The specific implication of this policy for the Irish language was that the respondent no longer had to write in one of the following responses: ‘Irish only’, ‘Irish and English’ or ‘Read but cannot speak Irish’. Instead all that was required was that a box be ticked. In addition the opportunity was taken to inquire about the frequency of speaking Irish – the first time that this facet was covered in the census’, (Punch, 2008, lch 45).

daonra iomlán na tíre.²⁵⁶ Má chaitear súil siar ar leagan amach chéimeanna éagobhsaíochta UNESCO don toisc seo, mar sin, is féidir a mhaíomh:

- gur chóir an Béarla a shocrú ag leibhéal a cúig, ‘sábhailte’, toisc gur labhair cách an teanga (100% mar a luadh cheana) agus;
- gur chóir an Ghaeilge a shocrú ag leibhéal a dó, ‘i mórghaol’, toisc gur labhair mionlach na ndaoine, níos lú ná 50% (41.9% mar a luadh) an teanga de réir Dhaonáireamh na bliana 2002.

6.5 Tatal

Áitítear ag deireadh an athbhreithnithe seo gur ag leibhéal a cúig, ‘sábhailte’, is cóir stádas an Bhéarla a shocrú don tréimhse iniúchta seo, agus gurb é leibhéal a dó, ‘i mórghaol’, an leibhéal is iomchuí do riocht na Gaeilge ó thaobh na gné seo den chreatlach. Ina theannta sin, taispeánadh gurbh é 1,570,894 líon iomlán na gcainteoirí Gaeilge agus gurbh é 3,750,995 líon na gcainteoirí Béarla ag druidim le deireadh na tréimhse iniúchta (sa bhliain 2002). Is léir, mar sin, nach ionann an dá theanga ó thaobh an diminsin stádais seo de. Léiríodh sa chaibidil seo na lochtanna agus na heasnaimh a bhaineann le staitisticí daonáirimh agus na cuir chuige daonáirimh a nglactar leo i dtíortha eile. Taispeánadh freisin na lochtanna agus na heasnaimh a bhaineann le tosca cainteora UNESCO i leith BTTB agus an easpa eolais i nDaonáirimh na hÉireann maidir le líon chainteoirí dúchais na Gaeilge i gcoibhneas le foghlaimeoirí na teanga. Ina theannta sin, léiríodh an easpa eolais fhollasaigh i nDaonáirimh na hÉireann maidir le cainteoirí Béarla agus an bhearna i bhfaisnéis dhaonáirimh an fichiú haois ó thaobh cainteoirí aonteangacha Gaeilge de, agus an úsáid a bhain siadsan agus cainteoirí

²⁵⁶ Áirítear iadsan a bhí 3 bliana d’aois agus os a chionn amháin.

dátheangacha as an teanga (.i. an dóigh gur cuireadh ceisteanna maidir le minicíocht úsáide den chéad uair sa bhliain 1996, agus maidir le réimse an oideachais den chéad uair sa bhliain 2006).